# Milotay István: Egy élet Magyarországért 1. rész
(ami Horthy emlékirataiból kimaradt)

I. Fejezet
II. Fejezet
III. Fejezet
IV. Fejezet
V. Fejezet
VI. Fejezet
VII. Fejezet
VIII. Fejezet
IX. Fejezet
X. Fejezet
XI. Fejezet
XII. Fejezet
XIII. Fejezet
XIV. Fejezet
XV. Fejezet
XVI. Fejezet
XVII. Fejezet
XVIII. Fejezet
XIX. Fejezet
XX. Fejezet
XXI. Fejezet
XXII. Fejezet
XXIII. Fejezet
XXIV. Fejezet
XXV. Fejezet
XXVI. Fejezet
XXVII. Fejezet
XXVIII. Fejezet
XXIX. Fejezet
XXX. Fejezet
XXXI. Fejezet
XXXII. Fejezet
XXXIII. Fejezet
XXXIV. Fejezet
XXXV. Fejezet
XXXVI. Fejezet
XXXVII. Fejezet
XXXVIII. Fejezet
XXXIX. Fejezet
XL. Fejezet
XLI. Fejezet
XLII. Fejezet
XLIII. Fejezet
XLIV. Fejezet
XLV. Fejezet
XLVI. Fejezet
XLVII. Fejezet

XLVIII. Fejezet
XLIX. Fejezet
L. Fejezet
LI. Fejezet
LII. Fejezet
LIII. Fejezet
A MAGYAR FA SORSA
MILOTAY ISTVÁN FÕBB MÛVEI:
Utószó

## I. Fejezet

Egy élet Magyarországért. Ezt a címet viseli homlokán Horthy Miklósnak, Magyarország volt kormányzójának könyve. Egy könyv a memoár-irodalom tömkelegébõl, könyvtárt kitevõ munkákból, amelyekben az elmúlt háború kisebb-nagyobb szereplõi: diplomaták, politikusok vagy katonák beszámolnak viselt dolgaikról, élményeikrõl, a szereprõl, amelyet az óriási világdráma elõtt vagy alatt országuk életében játszottak. A címet - így leírva - mintha egy önérzetes s egyben keserû hangsúly is kísérné, ami azt akarja éreztetni, hogy Magyarországért élni a szerzõ számára szenvedést, küzdelmeket, megpróbáltatást jelentett. A nagy reformátorok, a nagy kezdeményezõk, a nagy újítók vagy forradalmárok, szabadsághõsök, akiknek sorsa többnyire csakugyan inkább szenvedés és áldozat - ha életük végén beszámolnak küzdelmeikrõl, teljesítményeikrõl - joggal mondhatják vagy írhatják beszámolójuk élére ugyanezt a címet. Egy Kossuth Lajos, egy Cavour, egy Széchenyi István, az újabbak közül egy Pilsudski vagy Mussolini - szegény Hitlerrõl nem is beszélve - ezek közé tartoztak. Mindegyiküknek útja oda, ahová feljutottak - jöttek légyen magas vagy alacsony sorból - szenvedéseken, küzdelmeken, megpróbáltatásokon vitt keresztül. A fénybõl, a beérkezésbõl, a kielégülésbõl, annak örömeibõl mindig kevesebb jutott nekik, mint az árnyékból, a félreértésbõl, a lelki és erkölcsi megpróbáltatások gondjaiból, akadályaiból.

Horthy Miklós nem ezek közül az áldozok vagy áldozatok közül való. Az õ élete nem ilyen küzdelmek sorozata. Õ kiválasztott kegyence vagy kedvence volt a sorsnak, szinte kora ifjúságától kezdve. Azt mondják, hogy burokban született - ami a magyar közhit és közmondás szerint a szerencsés, boldog életet, a sikert és szerencsét ígéri a csecsemõ számára. Horthy ennek a véletlennek emlékét, bizonyságát egy kis bársonytokba zárva, egész életén át nyakára fûzve hordozta. Rajta ez a hiedelem, ez a jövendölés szinte élete végéig be is teljesedett. Gondtalan ifjúság, egy kedvébõl választott pályafutás örömeivel, jutalmaival s egy ugyanilyen magas férfikor, egy jó negyedszázad a hatalom ormain, országa, nemzete élén. Csupa napfény. Egy szinte sose remélt beérkezés, beteljesülés.

Nem azt mondjuk ezzel, hogy az õ életének nem voltak nehéz pillanatai, amikor a sors súlyos elhatározások elé állította: döntõ választások elé, amelyek nemzete egész sorsára is kihatottak. De õ ezeken is - kivételes szerencsével - mindig túlesett. Csak egy nem adatott meg neki - mintha a sors ezt már maga is sokallta volna: a napfényes vég, a hosszú, szerencsés élet gyõzelmes igazoltsága, befejezése.

Egy bizonyos értelemben azt is el kell ismerni, hogy Horthy Miklós egész életét hazája szolgálatában töltötte, tengerész kadét korától egész a kormányzói méltóságig. De mindez - ha szolgálatot jelentett is - nem jelentett áldozatot olyan értelemben, hogy jutalmát,

elismerését érte a sorstól, elõbb feljebbvalóitól, aztán magától nemzetétõl is meg ne kapta volna. Könyve két fényképen ábrázolja õt. Az egyik az elpusztíthatatlan életerõ és önbizalom fizikai jegyeivel, a férfiasság és hatalom fényében, kormányzói évek derekáról, a tengerész admirális pompás díszruhájában, mellén magas és legmagasabb kitüntetések érdemrendjeivel, vállrojtjai-val, csillagaival. A másik - a vég, az alkonyat homályában: egy szûkös, dísztelen kis szoba sarkában, egy mostoha kis íróasztal mellett, az öregség súlya alatt meggörnyedve arcvonásainak mély barázdáiban, szemének megtört pillantásában a reményvesztettség keserûségével.

Ugyancsak illusztráció gyanánt a kormányzói lak szép képét is benne találjuk a kötetben. Könnyed barokk stílusban készült épület ez. Több mint egy vidéki nemesi kúria. Fõúri kastélynak is impozáns épület, homlokzatán hatalmas családi címerrel, mögötte lombos parkkal, elõtte - a kapu két szárnyoszlopa mellett - egy-egy szép szál lovas csendõr élõ szobrával. Kár, hogy ellentét gyanánt nem tették melléje a Horthy-kúria képét is. Ez nagyszerûen szemléltette volna az indulástól a megérkezésig megtett utat. Öreg, megviselt, igénytelen földszintes sárga ház volt ez, az elesett, porban, sárban szegényedõ kis falu végén, alacsony zöld zsalugáteres ablakaival, szemére húzott zsindely tetejével, háta mögött sivár kis akácos erdõvel és terebélyes öreg szilváskerttel. Az új Horthy-kastély mögött Kenderes, a falu, a régi maradt. Egyetlen sivár utcasorából, ezekbõl a szegény, ijedt kis parasztházakból, proletár szegénység, reménytelenség ásított. A régi, szerény sárga kúria nem rítt úgy ki ebbõl a sötét háttérbõl. Nem éreztetett olyan megdöbbentõ ellentétet a nagyúri fény és a mögötte árulkodó árnyék, a hivalkodó kulisszák és a mögöttük szégyenkezõ valóság között.

Ez volt a bölcsõ, a gyermekkor színtere. Az ifjúkori: a régi kettõs monarchia pompás tengeri flottája, hogy a delelõ férfikor elsõ pár éve a bécsi Burgba emelje õt, Ferenc József, az öreg császár és király fényes környezetébe, magyar részrõl beosztott szárnysegéd gyanánt.

A kenderesi kúria jelezte a bölcsõt, s egyúttal a társadalmi osztályt is: a régi magyar köznemességet, annak külön református mellékízével. Nem a hétszilvafás réteget, melyet szegény Széchenyi István keserûségében a "bunkósbot és a fokos nemességé"-nek nevezett, de a közvetlen e fölött rétegezõdõ jobb birtokú úri rendet. Egészséges, népes és hatalmas rend volt ez. Keményfából faragott fiai, mint birtokosok, táblabírák, megyei tisztviselõk, kollégiumi tanárok a konzervatív nemzeti hagyományok s a nemzeti mûvelõdés letéteményesei voltak évszázadokon át. A Horthy-címer a kezében, búzakalász köteget markoló páncélos kar, tipikus, lépten-nyomon ismétlõdõ, szinte demokratikus jelvénye volt a földhöz kötött s egyben vitézkedõ nemességnek.

(Horthy innen hozta - a kenderesi öreg nemesi házból - a maga ugyancsak kemény fából faragott fizikai egyéniségét, ízig-vérig konzervatív hajlamait s ugyanakkor: a nagyúri, arisztokratikus élethez való vonzódását.)

A Horthy-õsök közül - a tizenhatodik századig visszamenõleg - a családnak csak két képviselõje jelezte az úgynevezett intellektuális pályák iránti hajlamait. Az egyik nagybányai református püspök-prédikátor volt, a másik, a múlt század harmincas-negyvenes éveiben, az erdélyi diétákon, mint fiatal kancellista tevékenykedett. A család Horthy Miklósban és testvéreiben a múlt század végén emelkedett ki az átlagos középszerbõl, az elõkelõség országos színvonalára. A volt kormányzó egyik testvére, mint szolnoki fõispán és tartalékos tiszt esett el az elsõ világháborúban. A másik, István, mint huszártábornok harcolta végig, fergeteges lovasrohamokban, az öreg császárt és királyt. A

harmadik, mint európai hírû sportember - nagy vadász és versenylovas - volt ismeretes, hogy Horthy Miklós aztán a Hunyadi János és Kossuth Lajos örökségébe emelkedjék, mint a csonka ország kormányzója.

Súlyos, nehéz örökség volt ez: egy szétdarabolt ország romjain, s a megmaradt csonka rész zilált viszonyai között ez a helyzet csakugyan Hunyadi János katonai lángeszét, szervezõ zsenijét, roppant energiáját igényelte, ugyanakkor Kossuth Lajos reformokat, nagy belsõ szociális és politikai átalakulást sürgetõ szellemét. A belsõ népi fölemelkedés s a külsõ veszélyekkel, a külsõ ellenséggel szemben való népi felkészülés feladatait jelentette mindez az új magyar államfõ számára is.

De maradjunk csak egyelõre az elsõ korszaknál: a haditengerészetnél, huszonöt esztendõ emlékeinél.

Szép élet volt ez. A hadiflotta tengerész-népének szolgálata szigorú fegyelmet, nagy fizikai edzettséget, fáradhatatlan helytállást igényelt. A percre beosztott hétköznapok egyhangúságában a flottamanõverek, a kikötõi szabadnapok az üdítõ változatosságot jelentették. A hosszabb nagy tengeri utak, elõbb a Földközi-tenger, aztán az óceánok vizein, a hajókon töltött tengeri kaszárnyaélet monotonságával szemben, a nagy távolságok nyomán feltáruló új, ismeretlen földrészek élményeit, új egzotikus világokkal s ugyanilyen népekkel való ismerkedést, a partraszállások és kölcsönös vendégeskedések szórakozásaival.

Horthy voltaképpen élete végéig ebben a világban élt, s ahogy könyvében ennek a korszaknak emlékeit föleleveníti, ezeken át ugyanaz a nosztalgia érzik, amely végigkísérte õt késõbbi, szárazföldi életének minden periódusában. Neki a tenger lett az igazi hazája, s mint ilyen mindvégig egy szárazra vetett tengerész maradt, szinte egy gyökértelen emigráns, egy "deraciné", ahogy a franciák nevezik az igazi hazájuktól elszakadt, idegenbe vetõdött embereket.

Ha a monarchia katasztrófája félbe nem szakítja, illetve idõ elõtt le nem zárja tengerész életét, mint nyugalmazott admirális Grazban vagy valamelyik adriai kikötõvárosban s csak esetleg Kenderesen keresett volna pihenést a maga számára. Ezért ragaszkodott a szárazföldön - még kormányzó korában is - mint egy utolsó illúzióhoz, az admirálisi díszruhához. Ezt a rangot többre tartotta, nagyobb dísznek érezte, mint a magyar kormányzói méltóságot. Saját hadserege egyenruháját sose viselte. Egyszer, próbaképpen, fölvette, s aztán soha többé magára nem öltötte. Igaz, hogy a kormányzói méltósághoz legalább is a huszártábornoki egyenruha illett volna, ilyenné viszont magát elõ nem léptethette. A dolog másik oldala az volt, hogy a magyaroknak egy közönséges civil ruhás államfõ sehogy sem imponált volna.

Ez a tengerész múlt sokban befolyásolta késõbb, kormányzó korában Horthy magatartását, politikai állásfoglalásait - sorsdöntõ helyzetekben is. Az angolok és az angol világhatalom iránt érzett respektus - amely minden tengerészben ott lappang valahogy, bármely nemzet fia legyen is egyébként - Horthyban is ezeknek a világ körüli flotta-látogatásoknak benyomásai alatt ébredt fel és erõsödött meg. A "zöld sziget"-nek, a tengerek egykori urának az egész földgolyót behálózó hatalmával, annak õrpontjaival találkozott a máltai, ciprusi vagy szuezi kikötõktõl kezdve, a ceyloni vagy indiai nagy tengeri metropoliszokban, és a kínai vagy ausztráliai tengerek szigetvilágának ugyanilyen politikai, stratégiai és kereskedelmi támaszpontjain egyaránt az angol lobogó köszöntötte. A maharadzsák által vagy az angol gyarmati kormányzók részérõl a tengerész vendégek

tiszteletére rendezett vadászatokon vagy pólóversenyeken ugyanez a világhatalom játszotta a nagyúri vendéglátó szerepét.

Horthy - mint admirális - az otrantói tengeri csatában találkozott újra velük. Ebben a híressé vált tengeri kalandban, sebektõl borítva, fekvõhelyéhez kötözve, a zászlóshajó parancsnoki hídján a végsõkig helyt állott az angol és olasz túlerõvel szemben s voltaképpen gyõztesen került ki a mérkõzésbõl. Angol és olasz ellenfelei, az ellenséges adriai flották parancsnokai memoárjaikban is elismeréssel adóztak igazi hõsiességének és lovagias harcmodorának... Szép élet volt ez...

## II. Fejezet

Horthy 1909-ben, mint a haditengerészet részérõl beosztott szárnysegéd, Ferenc József mellé került szolgálattételre. Öt évet töltött ott ebben a minõségben, egész az elsõ világháború kitöréséig. Könyvének ebben a fejezetében érezhetõ kedvteléssel s bizonyos elérzékenyüléssel idézi fel ott szerzett élményeit. Azt írja, hogy szinte gyerekkorától kezdve arról ábrándozott, milyen nagyszerû sors lehet azoké, akik a hatalmas császár és király környezetében élhetnek, akinek személyét már akkor is valóságos legendakör övezte.

A bécsi és schönbrunni nagyságok, a magas rangú katonai és polgári méltóságok társasága, a külföldi uralkodók látogatása alkalmával rendezett ünnepies fogadtatások, diplomáciai vagy katonai parádék adták a fényes keretet ehhez az élethez.

Maga a személyes szolgálat a hagyományokhoz és etikett-szabályokhoz görcsösen ragaszkodó öreg, pedáns uralkodó mellett sok vigyázatot, kifinomodott tapintatot igényelt és - a hétköznapok során is - folytonos feszes készenlétet.

Ferenc József késõ öregkorában is - mint élete során mindig - este 9 órakor már pontosan aludni tért. Akármilyen ünnepség, udvari bál vagy egyéb alkalom kívánta is személyes részvételét, õ kilenc órakor könyörtelenül felkelt és elhagyta a színhelyet. Hajnali fél négykor viszont ugyanilyen pontosan ágyból kelt s a maga szolgálatát, uralkodói teendõit ellátandó, reggel hét órakor már íróasztala mellett ült a Hofburgban. Hogy este hatig - a közbeesõ félórás ebéd megszakításával - fel se keljen az akták mellõl. Az audienciák mindennapos sorozatát - ugyancsak mindig percekre beosztva - így látta el, reggel kilenc órától kezdve.

Mikor - szárnysegédi minõségében - elõször állt szemközt a királlyal, Horthyt - mint írja - olyan elfogódottság és lelkesedés szállta meg, hogy újra eltökélte magát a hozzá való törhetetlen hûségre és arra is, hogy bármely pillanatban kész lesz érte életét is feláldozni.

Horthy érdekes epizódokat beszél el a császár elõszobájában napról-napra összeverõdõ társaság életérõl, magatartásáról. A bemutatkozó új dignitáriusok, miniszterek, diplomaták, kérvényezõk, a kitüntetéseket megköszönõ magasabb vagy alacsonyabb rendû alattvalók várták itt, a kettõs monarchia minden részébõl, ünnepi díszbe öltözve a nagy pillanatot, hogy Ferenc József elé járulhassanak. A császár és király ajtaja elõtt a magyar nemes-testõrség és az osztrák arcier gárda egy-egy tisztje posztolt. Mind a kettõ válogatott, hatalmas, szép szál ember. A magyar, párducbõr kacagányban, kócsagtollas süveggel, az osztrák fehér lófarkas sisakban, fehér waffenrokkban. Mindketten kivont szablyával.

Horthy - mint írja - fültanúja lehetett itt néha a lappangó nemzetiségi ellentétek fojtott kirobbanásának, egy-egy izgatott szóváltás formájában, amelyek már akkor elõre jelezték a kettõs monarchia nagy belsõ betegségét.

Horthy hamar beleélte magát ebbe a környezetbe. S miután a már bennfentes udvari emberek elõre kioktatták a császár szokásaira, hiba nélkül úszta meg már az elsõ heteket is. Kikocsizások alkalmával, amelyeket Ferenc József soha el nem mulasztott, Schönbrunnból a Hofburgig és szolgálat után vissza, a szárnysegéd szemben ült a császárral és vigyáznia kellett, hogy megszólítás nélkül, õ maga meg ne kezdje a beszélgetést, mert az szinte felségsértés-számba ment. Horthy nem vallja be, hogy ez az etikett szabály milyen megerõltetést, önfékezést jelentett az õ számára, aki - mint ismeretes - könnyen fecsegõ, bõbeszédû ember volt. De elõdjének, egy másik tengerésztisztnek baklövése elijesztette minden ilyen próbálkozástól. Ez a szerencsétlen ember ugyanis - a császárral való elsõ kikocsizás alkalmával - a Burg bejáratánál felállított Mária Terézia szoborra egy elismerõ megjegyzést tett, hogy beszélgetést kezdjen az uralkodóval. Ferenc József felbõszült ezen a tolakodáson, nem felelt neki, de másnap már utasította Bolfras-t - az elsõ szárnysegédet - hogy ezt a "fecsegõt" azonnal mentsék fel a szolgálattól.

A Schönbrunnban és a Hofburgban, az ott uralkodó légkörben, az akkori Európa legfényesebb udvarában szerzett benyomások döntõ módon befolyásolták Horthynak, mint késõbb Magyarország kormányzójának magatartását is. A budai udvart ugyanerre a bécsi mintára akarta megszervezni, hogyha életét már nem is áldozhatta Ferenc Józsefért, legalább uralkodói manírjaiban, külsõségeiben utánozza le. Ezért költözködött be mindjárt a budai királyi várpalotába, amit sokan rossznéven vettek tõle. Ezért ragaszkodott - ha leszegényített méretek között is - egy udvari hierarchia kiépítéséhez, a testõrségtõl kezdve a polgári és katonai kabinetirodákhoz, a szárnysegédekhez és - természetesen - a császári és királyi tengernagyi uniformishoz.

A hosszú, tengerészeti szolgálatban eltöltött évek alatt s aztán a bécsi udvari környezetben még jobban elfelejtette a magyar nyelvet. Az idegen, velünk szemben többnyire ellenséges környezet nem a magyar mivoltára való erõsebb ráeszmélést ébresztette fel benne, inkább az idegenhez való fenntartás nélküli alkalmazkodást. Bessenyei György, a szabolcsi származású testõr-költõ ebben az idegen és ellenséges bécsi fénykörben eszmélt rá a magyar nyelv és a magyar irodalom, a nemzeti mûvelõdés elmaradott állapotára, a felsõbb magyar társadalom, az arisztokrácia elnémetesedésének veszélyére és ott erõsödött meg benne és testõrtársaiban, Barcsayban és a többiekben a nemzeti felriasztás hivatásérzete: az irodalom eszközeivel. Széchenyi István ugyanitt, a császári udvar közelében és a császári hadseregben - mint huszárkapitány - döbbent rá magyarságára. Hogy egy másik vonalon, a nagy gazdasági és szociális reformok vonalán áldozza fel magát a nemzeti újjászületés gondolatának.

Sose felejtem el, hogy megdöbbentett bennünket és milyen zavart és szégyenkezést ébresztett bennünk, amikor - a budapesti bevonulás után - a Magyar írók és Újságírók Egyesületének és a Pátria Clubnak nevében - mint azoknak elnöke - egy küldöttség élén Horthynál, akkor még mint fõvezérnél, a Gellért szállóban-berendezett ideiglenes szállásán üdvözlésre jelentkeztünk. Horthy válaszából ugyanis - mindjárt az elsõ mondatok után - úgy éreztük, mintha egy régi császári és királyi budapesti térparancsnok szólt volna hozzánk, ugyanezzel a közös hadseregbeli tört magyarsággal. Voltak magyar szavak, amelyeket megismételt erõlködés után se tudott helyesen kiejteni, úgy, hogy szinte segíteni szerettünk volna neki ebben a nehéz erõfeszítésében. Ezt a szót például, hogy

meggyõzõdés - következetesen meggyõzõzésnek mondta.

Mikor elbúcsúztunk tõle, s lefelé jöttünk a szállodából, Herczeg Ferenc - aki látta, hogy én kissé elsavanyodtam a tapasztaltakon -tréfásan megbiztatott:
- Miért bosszankodsz? - mondta - hát Istenem, úgy beszélt, mintha Ferenc Józsefet hallottuk volna. Nekem szinte jól esett hallani, így legalább megvan a jogfolytonosság. Nem kell félnünk semmi nagyobb változástól. Aztán tette hozzá - tudod, hogy Mátyás király is csehül beszélt Prágában, míg Podjebrád foglya volt. Horthyból is lehet még a német szó felõl akár Hunyadi János is.

Ezen aztán megvigasztalódtunk egy kicsit.

Gömbös Gyula aztán még többször is említette nekem, hogy Horthy vele is, ha audiencián volt nála, hamarosan a jó bécsi németre, az egykori Armee-Sprachéra fordította a szót. Mint tréfásan mondta: a könnyebb megértés kedvéért.

De hát ez lett volna a legkisebb baj...

Hiszen Rákóczi Ferenc is elmondja önéletrajzában, hogy elfelejtette a magyar nyelvet a jezsuiták kalksburgi iskolájában. S mégis Rákóczi Ferenc lett belõle.

***

A k.u.k. haditengerészet együtt veszett el az Adriai tengerrel, az egész régi monarchiával, és Horthy - az összeomlás után - hazatért a kenderesi öreg kúriába. Innen aztán a Kun Béla-féle proletárdiktatúra elõl Szegedre menekült magyar képviselõk, politikusok meghívására, õ is a Tisza-parti metropoliszba költözött.

Sajátságos egy konglomerátum volt ez a szegedi emigráció. Akkor még nem volt muszáj Amerikáig vagy Ausztráliáig menni, hogy emigránsoknak számítsunk. Már - még elõbb - Aradon verõdött össze egy szûkebb körû társaság és ott alakítottak - mint õk nevezték - egy csecsemõ-kormányt gróf Károlyi Gyula elnökletével. Aztán, egy fél esztendeig, a különbözõ pártokból összeverõdve, örökös kormányválságok és változások közben, terveket szõttek Kun Béláék megbuktatására - francia ellenõrzés és beavatkozások közben. Szeged ugyanis a Balkánról benyomult francia csapatok megszállása alatt állott, s a francia parancsnok ugyanúgy pártfogolta akkor a Károlyi-forradalom minisztereit, mint Trumanék, sõt részben Eisenhowerék is, most a Rákosi-féle kormány tagjait.

Kelemen Béla, volt szegedi fõispán és képviselõ vaskos kötetben írta meg annak idején a szegedi napok történetét. Õ hívebb, érdekesebb képeket rajzol az ott folytatott személyi és pártharcokról, a franciáknál egymás ellen mûvelt kölcsönös árulkodásokról. Ezeket csak a sûrû Tisza-parti halvacsorák enyhítették, miközben tõlük úgyszólván kéz-közelségre, már a szomszéd határban, a Kun Béláék szégyenletes terroruralma dúlta a megmaradt országrészt. A katonai demarkációkon túl, három égtáj felõl pedig a szerb, román és cseh megszállás sújtotta az ott szenvedõ magyarságot...

Menekült, lerongyolódott derék katonatisztek - az elsõ világháború hazátlan kivetettjei -jelentették az egyetlen szilárd magot ebben a szegedi gyülekezetben. Õk vették kezükbe - primitív viszonyok között - pénzbeli és fegyveres segítségben egyaránt szûkölködve, egy idegen hatalom rosszindulatú gáncsoskodása ellenére is, egy új honvédség megszervezését. Horthy neve, a hõsies magyar ellentengernagy nimbusza vonzotta

Szegedre õket, s ez a név innen kelt szárnyra, reményt üzenve a vérzõ, szenvedõ országnak, amely várva-várta a felszabadító "fehér" hadsereget...

## III. Fejezet

A Kun Béláék, Rákosiék és Szamuelyék terroruralma alatt szenvedõ ország, a háború megpróbáltatásai után, a véres erõszak borzalmainak kiszolgáltatott magyar nép Szeged felé tekintett reménykedve. Azokat a helyi, szervezetlen zendüléseket, amelyek során Kalocsán, Kapuváron, Dunapatajon, Gyöngyösön és másutt a sanyargatott parasztság fegyvert ragadott a zsidó banditák garázdálkodása ellen, a kommunista kormány megtorló különítményei egymás után leverték.

Az értelmiség, a polgári társadalom titkos összeesküvéseit ugyanez a sors érte. Derék katonatisztek s a csendõrség vezetõi közül sokan életükkel lakoltak ezekért a kísérletekért. A proletárdiktatúra bukása után a hivatalos megállapítások több mint hatszáz ilyen áldozatról számoltak be. A fegyveres megmozdulás esetei közül legjelentékenyebb volt az úgynevezett júniusi ellenforradalom, amelyben a Ludovika Akadémia katonai növendékei hõsies ellenállással bizonyították be a nemzeti eszményekhez való ragaszkodásukat.

Mindezek nyomán most már mindenki úgy érezte, hogy csak kívülrõl, tehát Szegedrõl jöhet a szabadulás. Mindenki tudta, hogy ott a franciák elnézése mellett, "fehér" kormány alakult, s annak támogatására, Horthyék, Gömbösek kezdeményezésére, katonai szervezkedés indult meg. A fehér hadsereg készülõdéseirõl egyre biztatóbb híresztelések jártak szájról-szájra, s ezek központjában Horthy neve és személye állott, a hõsies tengernagyé, aki a nemzeti ügy élére állt, s csak a kellõ pillanatot várja, hogy meginduljon az ország felszabadítására s a hatalmat bitorló moszkvai banditák elûzésére.

Volt ugyan egy másik ellenforradalmi központ is, Bécsben, ahol fõleg az arisztokrácia elmenekült tagjai: Bethlenek, Sigrayék, Widischgrätzék gyülekeztek. Ezek rezgelõdése azonban nem ragadta meg a közvélemény képzeletét és presztízs dolgában sem volt senki olyan közöttük, aki ebben a tekintetben Horthyval versenyezhetett volna.

Így indult útjára, így nõtt meg a türelmetlen várakozás feszült levegõjében a Horthy-mítosz, a felszabadulás minden reményében az õ személyéhez kapcsolva, abban központosítva.

Közben az a sajátságos helyzet állott elõ, hogy Kun Béláék, tehát a vörösök is kénytelenek voltak a Károlyi-féle megalkuvó, defetista magatartás helyett - amely az ország nagy részének megszállását; a cseh, román és szerb elszakadást se megelõzni, se megakadályozni nem tudta, nem is akarta - fegyverhez nyúlni. Ha saját uralmukat a csonka ország területén, a megnyirbált határok között fenn akarták tartani, nem is tehettek másképpen. Moszkva biztatására - a megnagyobbodott Csehország és az új helyzet nehézségeivel küszködõ ugyanilyen Románia belsõ zavaraira számítva támadásra szánták el magukat.

Jelszavul, megokolásul azt hangoztatták, hogy az ezekben az országokban uralomra jutott burzsuj-imperializmus és az ugyanilyen nacionalizmus veszélyezteti a proletárdiktatúra világmegváltó céljait és érdekeit. Ugyanakkor azonban számítottak a nemzeti önérzetében megsértett, ugyanilyen jogaiban megkárosított magyar nacionalizmus érzékenységére,

bosszúvágyára is. S ez a várakozásuk be is igazolódott, mert a régi hadsereg maradványai, akik - tisztjeikkel élükön - csak vonakodva, elkeseredve engedelmeskedtek Linderék parancsának, amely a "Nem akarok többé katonát látni!" jelszó alatt eltiltotta õket az idegen invázióval szemben a fegyveres ellenállástól, készek voltak most a kommunista kormány alatt is az ország területi épségéért harcolni.

Így indult meg - elõbb a csehek kiverésére - a vörös hadsereg offenzívája, amely a még le nem fegyverzett székely hadosztály csatlakozásával mindjárt kezdetben olyan sikereket ért el, hogy a Felvidék nagy része, szinte a régi határokig, újra magyar kézre került, hogy csak Clemenceau francia miniszterelnöknek, a csehek nagy barátjának Kun Bélához intézett személyes kérésére és fenyegetésére vonuljanak onnan vissza. Ezt követte a második támadó kísérlete a vörös hadseregnek, most már a románok ellen. Ez azonban a kezdeti sikerek után, súlyos vereséggel meghiúsult, így következett be Budapest megszállása a román hadsereg által, s ezzel együtt a proletárdiktatúra, a vörös terroruralom bukása, mielõtt Horthyék és a fehér katonai szervezkedés döntõ módon beleavatkozhattak volna a vörösök, mint belsõ s a csehek és románok, mint külsõ ellenségek elleni harcokba.

A várakozó, reménykedõ magyar nemzeti közvélemény különös ellentétek között hánykódott ezeknek a döntõ eseményeknek a megpróbáltatásai alatt. Az ország területi épségét féltve, annak megvédését, biztosítását áhítva - a vörösök gyõzelmét kellett kívánnia. Ez viszont a kommunista uralom megszilárdítását jelentette volna, amire mindenki irtózattal gondolt. A románok és csehek gyõzelme viszont az ország végleges feldarabolását idézte fel...

Horthy elmondja emlékirataiban, hogyan mentették át magukat a Szegeden szervezkedõ katonai különítmények, a románok figyelmét kijátszva, a Dunántúl meg nem szállt részére, a Balaton környékére. Sajnos, ez a kisded, fegyverzetében, felszerelésében hiányos, jó részében csak önkéntes tisztekbõl álló partizán erõ nemcsak arra nem volt elegendõ, hogy a románokkal szemben gyõzelmes támadást indíthasson, de még a románok további elõrenyomulását, az egész Dunántúl megszállását sem tudta volna ellenállásával megakadályozni.

Horthy ugyan úgy állítja oda a dolgot, hogy õ arra az esetre, ha az antant hatalmak által megállapított új demarkációs vonalat a románok nem respektálták volna, véres ellenállással fenyegette volna meg õket. Ennek komolyságában azonban, a valódi helyzet ismeretében, õ maga sem bízhatott. Sajnos, nem is annyira ennek a fenyegetésnek köszönhettük aztán, hogy a románok Budapestnél megálltak, s a Dunántúlnak csak egy felsõ csücskét szállták meg, hanem az antant-komisszió tiltakozásának, amely a román hadseregnek most épp úgy megálljt parancsolt, mint elõbb a Felvidéken a csehekkel szemben elõnyomuló vörös hadseregnek...

Horthyék így Siófokon ütötték fel az úgynevezett fõhadiszállást. Megtisztogatták a Dunántúlt a kommunista hatalom maradványaitól, s várták az egész megmaradt országgal együtt a románoktól való felszabadulást, azok kivonulását.

Budapest megszállása a román hadsereg által megrendítõ, tragikus élmény volt. Ezeréves történelmünk folyamán az elõtt ilyen mélyre még sohase buktunk. A bukás, a tehetetlenség szégyene, a megalázás keserûsége soha eddig még ilyen erõvel ránk nem szakadt. És épp attól az ellenféltõl, attól az ellenségtõl kellett ezt elszenvednünk, akit eddig legkevesebbre becsültünk, akit mindig mélységesen lenéztünk, s aki most az arcátlan fölény, a korlátlan rendelkezési jog és a könyörtelen kirablás ostorcsapásait éreztette velünk. Mohács is

borzasztó nemzeti katasztrófa volt és Világos is iszonyú gyászt hozott ránk, de mindkettõvel az akkori Európa egy-egy nagyhatalma mért ránk megsemmisítõ vereséget. Velük szemben dicsõségesen buktunk el. A románok uralmával azonban egy harmadrangú balkáni ország kerekedett fölénk a saját belsõ meghasonlásunk, a Károlyi-féle árulás és a Kun Béla-féle proletár zsarnokság következménye gyanánt.

Szegény Renan 1871-ben, Sedan után, a németektõl elszenvedett vereség, a bukás és megaláztatás nyomán a francia nép, az egész nemzet nagy, belsõ, erkölcsi megújhodásának szükségességét hirdette, hogy Franciaország még egyszer igazán feltámadhasson, megerõsödhessen. Majdnem ugyanazon következtetésekre jutott, mint annak idején - szinte kétezer évvel õ elõtte - Platón, a görög bölcs és államfilozófus a peloponézusi háború után, amelyben a puritán, harcias, "fasiszta" Spárta tönkreverte a korrupt, szájaló, önhitt, pártoskodástól szétmarcangolt demokratikus athéni államszövetséget.

Renan is a spártai szellemet, egy új társadalmi és szociális államrend alaptörvényeit fogalmazta meg, s ennek elõfeltételéül a nemzet saját hibáinak: a nagyszájú hetvenkedésnek, a léha önbizalomnak, az üres nagyzolásnak, az ugyanilyen önámításnak és a hiú önhittségnek belátását, töredelmes beismerését s az azoktól való megtisztulást. De egyikük se talált kortársaiknál meghallgattatást, megszívlelést.

Nekünk is, a Károlyi-forradalom, a proletárdiktatúra és a román megszállás megpróbáltatásaiból ugyanezen következtetéseket kellett volna levonnunk. De ehhez mindenekelõtt annak beismerése kívántatott volna, hogy önhibáinkból süllyedtünk ilyen mélyre, s felszabadulásunkat is csak a mások kegyelmének köszönhettük.

A Horthy-mítosz mindennek az ellenkezõjét propagálta, Horthynak és saját híveinek legjobb tudomása ellenére - a felszabadulás egész hamis dicsõségét is elsõsorban neki magának vindikálva...

## IV. Fejezet

A vörös hadsereg tiszántúli veresége, megsemmisülése nyomán, amint a románok gyors menetben Budapest felé közeledtek, a Kun Béláék csõcselék kormánya észveszetten menekült a félig vörös Bécs felé. A diktatúra szociáldemokratái azonban - ugyancsak sietve - egy szocialista kormányt alakítottak, hogy a románokat már ebben a minõségben üdvözölhessék.

Ez a kísérlet azonban egy Budapesten megszervezett derék ellenforradalmi alakulat közbelépése folytán meghiúsult. Friedrich István és Csilléry András kezdeményezésére egy lovas rendõr különítmény meglepetésszerûen megszállta a budai miniszterelnöki palota környékét. Friedrich fölment a palotába, ahol a Peidl-kormány ijedten együtt ült, s a románokat várta. A lovas rendõrök megjelenésére olyan pánik támadt közöttük, hogy Friedrich egyszeri fenyegetésére otthagyták a miniszteri székeket, s minden tiltakozás nélkül eltakarodtak.

Így bukott meg véglegesen a proletárdiktatúra. Horthy és a fehér hadsereg csapatai aztán november elején vonulhattak be a Dunántúlról Budapestre, az antant bizottsággal folytatott hosszadalmas alkudozások után. Addig is és még azután is, Horthy kormányzóvá történt

megválasztásáig, a Friedrich-kormány vezette az ügyeket.

Ezek az események aztán - még az iskolai tankönyvekben is - azt a beállítást kapták, hogy a diktatúra megbuktatása és a románok kivonulása egyformán a Horthy érdeme volt, az õ fegyveres föllépésének kizárólagos következménye. Horthy emlékirataiban ugyanezt a benyomást igyekszik megerõsíteni. Ezzel szemben az igazság az õ nagy érdemét, amelyet a honvéd hadsereg kezdetleges megszervezésével szerzett, semmivel sem kisebbíti. Hiszen azt is el kell ismerni, hogy ezeknek a szinte minden felszerelés nélkül szûkölködõ csapatoknak puszta jelenléte is bizonyos mértékben siettette a románok kivonulását, mert azt bizonyította, hogy megfelelõ erõ áll egy magyar kormány rendelkezésére a belsõ rend és a normális állapotok visszaállítására, fenntartására.

E sorok írója, másokkal együtt, többször megpróbálkozott vele, hogy a történtek ilyen elferdítésével, amely a kormányzóé mellett a nemzeti hiúságot is legyezgetni próbálta, az igazságra figyelmeztessen, s így tiltakozzék egy olyan módszer ellen, amely - az önbeismerés helyett - az önáltatás hibájába esett. Mi ugyanis a románokat kritizáltuk mindig azért, hogy egész történetírásuk, az ilyen módszerek nyomán, a valóság, a tények meghamisításán épült fel és így gerjesztettek fel - egy meghamisított múltra támaszkodva - hatalmi terjeszkedési igényeket, s ugyanilyen nemzeti önérzetet és büszkeséget. Nekünk tehát e helyett meg kellett volna fogadnunk, hogy ezt a kettõs szégyent: a kommunista rémuralom és az idegen megszállás borzalmait nem engedjük soha többé megismétlõdni, s olyan széles alapokat vetünk meg az alsó hatalmas népi rétegekre támaszkodva, mélyreható szociális és politikai reformokkal, hogyha ez a sors még egyszer megkísértene, egy emberként tudjunk vele szembeszállni. A fogadalmat erre meg is tettük, de az igazi erkölcsi és politikai újjászületés reformjaival egy negyedszázadon át továbbra is adósok maradtunk...

Horthy Miklós kormányzóvá történt megválasztása elõtt s így az elsõ nemzetgyûlés megalakulása és a románok kivonulása közötti átmeneti idõszakban, hónapokon keresztül egy különös kormányzati és közigazgatási interregnum bizonytalanságában éltünk. A proletárdiktatúra véres erõszakoskodása, a Szamuelyék és Csernyék által ártatlanul legyilkolt áldozatok, az értelmiségi rétegek, a parasztság, sõt a lefegyverzett csendõrség rovására elkövetett kegyetlenkedések, amelyek mögött egy többnyire zsidó kalandorokból összeverõdött társaság mûködött kormány gyanánt, érthetõ módon a visszatorlás, a bosszúállás érzéseit gerjesztették föl. Így történt aztán, hogy ezek a szenvedélyek nem várták be, hogy hosszadalmas, formális bírói ítélkezések sújtsanak le a tettesekre vagy azokra, akik velük szimpatizáltak.

A Szegeden és a dunántúli benyomulás után ott és a Duna-Tisza közén megalakult különbözõ partizánjellegû különítmények maguk is szabad kezet éreztek ezekkel szemben és a népítélet jogosságára hivatkozva, partizán módon bántak el azokkal, akiket hirtelen kezükre keríthettek. Ez az úgynevezett felelõtlen megtorló hadjárat azonban méreteit és áldozatai számát tekintve, meg se közelítette a Kun Béláék és Szamuelyék hasonló ítélkezéseit, ha egyes esetekben - amint ez ilyenkor történni szokott - ártatlanokat is sújtottak az utólagos bûnhõdéssel. Miután aztán ezek között a zsidóság is erõsen képviselve volt, errõl az oldalról, a szélsõbaloldali lapok által támogatva nagy méltatlankodás fogadta a különítmények és a helyi rögtönítélõ bíróságok ilyen ténykedését, így kelt szárnyra az úgynevezett fehérterrort emlegetõ propaganda, amely aztán az ismert utakon és összeköttetéseken keresztül, a nyugati baloldali sajtótermékekben is úgy állította oda a felszabadult Magyarországot, mint ahol a szabad gyilkolás, a vérszomjas megtorlás lett a törvény - csupa ártatlan emberrel szemben...

Horthy Miklós, mint fõvezér, a Szegeden megszervezett csapatok élén, maga is a megtorlás indulataival vonult át a Dunántúlra, de - különösen eleinte - még ha akarta volna is, nem tudta volna megakadályozni, elfojtani az így felszabadult, fellángolt szenvedélyeket. A különítmények vezérei aztán késõbb, amikor felelõsségüket kezdték emlegetni, ezért az önkényes tisztogatásért maguk is a fõvezér elnézésére, sõt az õ jóváhagyására, felhatalmazására hivatkoztak. Amit Horthy a viszonyok konszolidálódása nyomán erõsen cáfolt és magától elhárított.

Még a budapesti bevonulás elõtt, akkor amikor Horthyék még Siófokon állomásoztak, egy Weiss nevû amerikai ezredes azzal a megbízatással érkezett oda, hogy az egyéni kilengések miatt tett panaszokat kivizsgálja. Horthyék, hogy az ezredest meggyõzzék a panaszok alaptalanságáról, a helyi rabbinust is odaállították az ezredes elé. Ez aztán - miközben a jelenlévõ különítményi tisztek is farkasszemet néztek vele - ijedten tiltakozott minden ilyen rágalom ellen, s maga is a panaszok alaptalanságát erõsítgette. Nyilván arra gondolt a derék lelkipásztor, hogy Weiss ezredes elmegy, õk azonban itt maradnak, s esetleg egy újabb "kilengés"-nek lesznek áldozatai. Weiss aztán az ilyen "illetékes" helyrõl kapott felvilágosítások után, megnyugtatva távozott...

A keresztény társadalom és az ugyanilyen politikai pártok felháborodását, méltatlankodását csak növelte ugyanazon baloldali rétegeknek a román megszállás alatt tanúsított magatartása, amikor is ezek - a bûntudat érzése alatt - az idegen megszállók oltalmát és beavatkozását, megtorlását keresték a maguk védelmére és a megszállókkal egyébként is a barátkozás viszonyába léptek. A baloldali radikális polgári sajtó, az ugyanilyen szocialista pártlapokkal együtt, egész nyíltan tüntetett a román pártfogással, s annak jóvoltából sokkal több szabadságot élvezett, mint a jobboldali keresztény közvélemény lapjai. (Horthy emlékiratai meglehetõsen mellõzik ezeket az élményeket, de talán nincs minden tanulság nélkül, ha egy kicsit felelevenítjük õket.)

A Horthy-rezsim fölött kezdettõl fogva ott lebegett a királykérdés megoldatlan problémája. Károlyiék detronizálták IV. Károlyt, s az antant nyomására az új magyar nemzetgyûlésnek is ki kellett mondania ezt, különben a trianoni szerzõdést se lehetett volna tetõ alá hozni. Horthy kormányzóvá választása a Hunyadi János és Kossuth Lajos példájára való hivatkozással történt. Nem jelentette a királyságnak, mint államformának eltörlését, megszüntetését, csak a királyi trón betöltésének szünetelését. A kormányzói hatalom és megbízatás az õ esetükben csak erre az ideiglenes átmeneti idõszakra szólt.

Horthy maga, mikor a legitimista irányzat vezérei: Andrássyék és Apponyiék ezeket a kérdéseket vele - megválasztása elõtt -megbeszélték és tisztázták, erõsen fogadkozott a király iránti hûségre s arra, hogy amint az idõ megérik és a külpolitikai viszonyok ezt lehetõvé teszik, visszabocsátja az uralmat az elûzött király kezébe. Ezt a királyhoz intézett leveleiben is hangsúlyozta. Ugyanakkor a Szegeden körülötte kialakult katonai csoport vezetõit, Gömbös Gyulát és társait is megnyugtatta, hogy erre nem igen fog sor kerülni, már csak azért se, mert a nyugati hatalmak ebbe sose fognak beleegyezni.

A nemzetgyûlés pártjai között a királykérdést illetõleg kezdettõl fogva éles ellentétek feszültek. A keresztény nemzeti párt, amely viszonylagos többséggel került ki a választásokból, s tagjainak összetételében és vezetõségében erõsen katolikus színezettel bírt, a királyság álláspontját vallotta. A kisgazdapártban viszont inkább a protestáns függetlenségi hagyományok képviselõi ültek, akik hallani se akartak semmiféle restaurációról.

A kormányzói szék betöltése se ment minden akadály nélkül. A nemzetgyûlésen nagy pártja volt József fõhercegnek, s voltak, akik Apponyi Albertet látták volna legszívesebben ezen a polcon. Az elõbbi lehetõségnek útját vágta az antant hatalmak megállapodása, amely a Habsburg-ház összes tagjait kizárta az állami fõhatalomból. Apponyi viszont, a súlyos viszonyok között s arra való tekintettel, hogy a hadsereg Horthy mellett foglalt állást, nem akart vállalkozni erre a szerepre.

Horthy elmondja, hogy ebben a helyzetben aztán, mint egyedüli jelölt, hogyan harcolta ki magának a királyt megilletõ összes államfõi jogokat. A pártok eredeti állásfoglalása szerint a kormányzó megválasztása csak ötéves határidõre szólt volna. Ezen felül az õ felelõsségre vonásának lehetõségét is biztosítani akarták. Ragaszkodtak volna ahhoz is, hogy az ötéves általános választási határidõn belül csak bizonyos feltételek mellett oszlathassa fel a kormányzó a képviselõházat. Horthy aztán az utolsó pillanatban, amikor a nemzetgyûlés már együtt ült, s õt az eskütételre meghívták, elõállott azzal a követeléssel, hogy életfogytiglanra szóljon a választás és a házfeloszlatás korlátlan jogát is követelte. Ebben a kínos helyzetben a fejvesztett pártok - hogy a botrányt elkerüljék - hozzájárultak ezekhez a követelésekhez, így Horthyt olyan államfõi jogokkal ruházták föl, amilyeneket annak idején se Hunyadi János, se Kossuth Lajos nem gyakorolhatott. Abba - némi vonakodás után - mégis belenyugodott, hogy a királyi prerogatívák, az úgynevezett felségjogok közül a nemességadományozást nem gyakorolhatja. Valószínû, hogy késõbb ezt is megbánta, mert ezt a jogot gyakorolta volna bizonyára a legszívesebben...

## V. Fejezet

Horthy elmondja emlékirataiban, hogyan diktálta õ tollba Rakovszky Istvánnak, az elsõ nemzetgyûlés elnökének azokat a feltételeket, követeléseket, amelyek ellenében hajlandó volt a kormányzói tisztet elvállalni.

A nemzetgyûlés pártjai óraszámra türelmetlenül várakoztak a bizalmas alkudozások közben, mint valamikor Szilágyi Mihály csapatai a Duna jegén, mialatt a budai várban Újlaky Lõrincék és Garáék mindent megpróbáltak, hogy Mátyás királlyá választását megakadályozzák. De Szilágyi hatalmas fegyveres erõre támaszkodott velük szemben, s ki tudta kényszeríteni Mátyás megválasztását. Horthy esetében a nemzetgyûlés - még ha ellenállásra határozta volna is magát az õ követeléseivel szemben - nem tudta volna akaratát érvényesíteni azon két egyszerû oknál fogva, mert egyrészt a hadsereggel Horthy rendelkezett, másrészt Horthyn kívül nem is vállalkozott senki a jelöltségre.

A Rakovszkynak diktált föltételek között legsúlyosabb volt az életfogytiglanra szóló megválasztás. Ez a követelés voltaképpen elvi ellentétben állt a kormányzói tiszt jellegével. Hiszen a Hunyadi János és Kossuth Lajos esetében is csak ideiglenes, átmeneti megoldást jelentett. Csak arra az idõre szólt, míg a megüresedett királyi széket újra be nem tölthettek. Horthy áttörte ezt az alapelvet, s így állt elõ az a furcsa helyzet, hogy miközben Magyarország - alkotmányjogi értelemben - királyság maradt, huszonöt éven át király nélkül kormányozták. Erre csinálta a groteszk dolgok iránt mindig fogékony pesti humor azt a tréfás paradoxont, hogy királyság maradtunk király nélkül és egy tengernagy uralkodott rajtunk tenger nélkül...

Az életfogytiglanra történt megválasztás lett végeredményben a szülõ oka aztán annak a konfliktusnak, amely Horthy és a legitimista irányzat hívei: Andrássyék és Apponyiék

között hamarosan annyira elmérgesedett.

Horthy ugyan megválasztása után mindjárt sietett megnyugtatni a számûzött királyt, hogy õ csak addig akarja megtartani az államfõi hatalmat, amíg a rendet és nyugalmat megszilárdíthatja a két forradalomtól és az elvesztett háborútól megviselt országban, s ígérte, hogy amint a külpolitikai viszonyok megengedik, visszabocsátja az uralmat a király kezeibe, úgy is, mint volt tengernagy, aki hûséget esküdött neki és úgy is, mint az uralkodó hû helyettese. A legitimisták azonban úgy érezték, hogy Horthy az életfogytiglani választás kierõszakolásával máris hûtlenséget követett el a királlyal szemben, s hogy mind a két föltétel, amelyek mellett a hatalmat elvállalta, illetve annak visszabocsátását megígérte, olyan rugalmas volt, azok bekövetkezése annyira a Horthy megítélésétõl, illetve elhatározásától függött, hogy voltaképpen a restauráció teljes és végleges elodázását jelentette.

A legitimisták úgy okoskodtak, azzal érveltek, hogy az idõ nem a magyar revíziós érdekeknek dolgozik. Az új kisantant államok a Magyarországtól elszakított részeket - ha erre idõt és nyugalmat engedünk nekik - egyre jobban magukba emésztik, az irredenta törekvéseket egyre jobban elaltatják és illuzórikusakká teszik. Nekünk - hangoztatták - nem szabad ezt a folyamatot bevárni. Addig kell tehát cselekedni, míg még minden a forrongás, a feszültség, a bizonytalanság állapotában van. Az elszakított részekrõl is minden értesülés azt bizonyította, hogy úgy a szlovákokban, mint a Jugoszláviához csatolt horvát és magyar területek lakosságában az elégedetlenség és a visszakívánkozás érzése olyan eleven, olyan türelmetlen, hogy a király visszatérése esetén ott nyílt fölkelésre lehet számítani. Ezt a történelmi alkalmat nem szabad tehát hosszú várakozással elszalasztani. Hiszen Horthy maga is, miközben a belsõ konszolidáció és belsõ nyugalom érdekeit hangoztatta, ugyanakkor folyton azt üzengette a maga megbízottai útján Erdélybe és a Felvidékre is, hogy fegyveres segítséget kész nyújtani minden irredenta törekvésnek. Ezektõl az üzenetektõl ösztönözve Erdélyben szerencsétlen, elhamarkodott összeesküvések robbantak ki, amelyeket a románok könyörtelen szigorral megtoroltak, elfojtottak.

A számûzetésben élõ ex-király maga is úgy érezte, hogy - enyhén szólva - Horthy kétszínû, illojális politikát követ vele szemben, és ez az érzés aztán arra ösztönözte másfél évi várakozás után, hogy a maga részérõl siettesse visszatérését, addig amíg nem késõ, s mielõtt Horthy a maga uralmát, uralmi berendezkedését véglegesen meg nem szilárdítja. Hozzájárult ehhez a gyanakváshoz s az ezzel járó bizalmatlansághoz az a körülmény is, hogy Horthy ugyan mindent elkövetett a legitimista vezérek megnyugtatására a maga õszinte szándékait illetõleg, ugyanakkor azonban legbizalmasabb hívei, elsõsorban a különítményi tisztek, Gömbösék vezérlete alatt úgy ünnepelték az õ végleges kormányzói megválasztását, mint amely örökre véget vetett a királypártiak számításainak. Mielõtt azonban ezek az ellentétek nyílt összeütközésre vezettek volna, Horthynak mindjárt megválasztása után, illetve közvetlenül azt megelõzõleg, keresztül kellett esnie egy nagyon kellemetlen incidensen. Errõl memoárjában nem tesz említést, de az eset annak idején, heteken át izgalomban tartotta õt magát s közvetlen környezetét, de az egész magyar közvéleményt is.

A dolog azzal kezdõdött, hogy a szociáldemokrata párt szócsöve, a Népszava napról-napra kíméletlen támadásokat intézett nemcsak a különítmények tisztogató akciói, úgynevezett egyéni kilengései miatt, ezek vezérei ellen, de Horthyt magát is felelõssé tette ezekért. S mindezt olyan hangnemben, amely felháborította még azokat is, akik nem nagyon lelkesedtek a Horthy kormányzóságáért.

A Népszava két szerkesztõje - Somogyi és Bacsó nevûek - miután a szocialista párt velük együtt végig támogatta a Kun Béla-féle véres kommunista diktatúrát, most a felháborodott ártatlanság köpönyegében keresztes hadjáratot vezetett és megtorlást követeli a fehérterror visszaéléseivel szemben, amelyekért végeredményben Horthyt tette felelõssé.

Budapesten akkor már egy úgynevezett antant-komisszió mûködött, voltaképpen az uralkodott, s ha a jobboldali közvélemény háborgott is a Népszava durva támadásai miatt, Horthyra nézve nagyon kellemetlenek voltak ezek a támadások, mert Somogyiék és Bacsóék más szélsõbaloldali, úgynevezett demokrata tényezõkké együtt bizalmas közelségbe férkõztek az antant-komisszió uraihoz, s ugyanilyen információkkal igyekeztek minél több nehézségi gördíteni egy jobboldali irányzat uralomra jutása elé.

Tetézte helyzet nehézségeit, hogy a Népszavát az antant-oltalom védõszárnyai alatt nem lehetett elnémítani. Sajtópörrel megtámadni õket viszont azért nem volt tanácsos, mert a szocialisták és a volt kommunisták számára ez nagyszerû alkalmat nyújtott volna arra, hogy az egész fehérterror-komplexumot egy hatalmas sajtóhadjárat hangszerelésével a világ nyilvánossága elõtt, elferdítve feltálalják. Az egész baloldali világsajtó számára is nagyszerû alkalomnak kínálkozott volna ez a maga vádjainak igazolására, miután a Kun Béláék és Szamuelyék vérengzéseit hónapokon át néma hallgatással vagy hitetlenkedõ vállvonogatással említésre sem méltatták.

Egy szép reggelen aztán arra a szenzációra ébredt Budapest - a baloldali lapok hasábos cikkekben jelentették -, hogy a két véresszájú szerkesztõt késõ éjjel, mikor a szerkesztõségbõl hazafelé igyekeztek, ismeretlen tettesek megtámadták, elhurcolták, s a jelek szerint mindkettõt meggyilkolták és holttestüket a Dunába dobták. A vakmerõ bûncselekmény mindenkit megdöbbentett. Még azok is, akik a jobboldalon egyébként a szemét-szemért, fogat-fogért álláspontján voltak, esztelennek minõsítették az amerikai gengsztermódszerekre emlékeztetõ eljárást. Ezek természetesnek találták és megelégelték volna, ha a két szerencsétlen embert jól elnáspángolják hetvenkedésükért. Nagyon helyesen megérezték, hogy a gyilkosság a baloldali félig vagy egészen vörös közvéleményt, ha pillanatnyilag megrettenti is, ugyanakkor csak annál hangosabb vádaskodásra jogosítja.

Ezt a véleményt nyomban igazolta is egyrészt a jelenlévõ antant megbízottak haragos tiltakozása, fenyegetõzése, amellyel a legszigorúbb vizsgálatot, a tettesek kézre kerítését és könyörtelen megbüntetését követelték. Ezt megtoldotta a német, francia és angol sajtó hasonló méltatlankodása a "részvétet és segítséget nem érdemlõ, elvadult" csonka-Magyarországgal és az ugyanilyen magyar néppel szemben...

A magyar részrõl megindított vizsgálattal, illetve nyomozással kapcsolatban az antant-komisszió nyíltan azt az álláspontot foglalta el, hogyha kiderülne Horthy környezetének valamilyen részessége a bûntettben, akkor az õ kormányzói megválasztása, illetve jelöltsége is tárgytalanná válik.

A baloldali sajtó ilyen irányú célozgatásai arra a körülményre támaszkodtak, hogy egyes szemtanúk vallomása szerint az autó amelyen az áldozatokat elhurcolták, egy zöldre festett katonai teherkocsi volt, amelynek polgári tettesek nem juthattak birtokába.

A bûntett színhelyérõl, az óbudai elhagyatott Duna-partról visszatérõben, a teherkocsiban ülõ tettesek ugyanis áttörték a leeresztett vámsorompót, s a kocsi ennek következtében súlyos sérüléseket kellett, hogy szenvedjen. Megállapították azt is, hogy a honvédség

teherautó garázsából egy kocsi hiányzik. Lázas hajsza indult meg, hogy a kocsit - mint fontos bûnjelet - elõkerítsék. Erre vonatkozólag azt a felvilágosítást kapták a garázsmestertõl, hogy kocsi kiküldetésben van távol, de minden órában várják, hogy visszatérjen. Másnap be is érkezett, de a sérülés vagy zúzódás legkisebb nyomát sem lehetett felfedezni rajta. Ezen a vonalon így holtpontra jutott a nyomozás, s pár heti további kísérletezés után -mivel más biztos nyom nem merült fel a tettesek kilétét illetõleg végleg el is akadt.

Hetekkel késõbb Beniczky Ödön volt belügyminiszter, a legitimista párt egyik vezetõ embere egy baloldali napilapban még egyszer megpróbálta földeríteni a gyilkosság valódi hátterét, de ez a sajtótámadás is elhangzott minden további eredmény nélkül, s az antant-komisszió, ha nem is megnyugodva, maga se bolygatta többé a szerencsétlen esemény rejtelmeit...

## VI. Fejezet

Horthynak, mielõtt a saját uralmát és az azon sarkalló új kormányzati rendet úgy-ahogy megszilárdította volna, át kellett esnie két súlyos megpróbáltatáson. Ezeket IV. Károly király visszatérés kísérletei idézték fel, elõször 1921 tavaszán, aztán másodszor ugyanezen év októberében. A király ilyen szándékáról nyomban. Svájcban való megtelepedése után értesítette Horthyt, aki kezdettõl fogva alattvalói hûségérõl biztosította a királyt. Elõször Révhegyi százados útján, türelemre intette õt. Arra hivatkozott, hogy hadsereg megszervezése még kezdetleges állapotban van, nem tud a kisantant elõrelátható beavatkozásával szemben helytállni. Aztán az új kormányzat is súlyos gazdasági nehézségekkel küzd, s így õ elõbb az elszakított országrészeken belsõ felkelésekkel akarja megnehezíteni a csehek, szerbek és románok berendezkedését. Mindehhez idõ kívántatik.

A király egyik bizalmasa, Ottrubay õrnagy ezzel szemben ismételten olyan információkat hozott Budapestrõl, hogy Horthyban nem lehet bízni. A hadsereg, illetve a különítményi tisztek és Gömbösék hallani sem akarnak a restaurációról. A Lehár ezredes kis töredék hadosztálya pedig nem nyújt elég ellensúlyt ezekkel szemben. Báró Werkmann, a király személyi titkára úgy nyilatkozott Horthyról, mint akinek esze ágában sincs a hatalomról lemondani s a király jelentkezése esetén azt neki visszabocsátani.

A király - mindennek ellenére - a hazatérés mellett döntött, de hirtelen elhatározását még Werkmannal se közölte, attól tartva, hogy titkára - az utolsó pillanatban - mégis lebeszélheti õt szándékáról. Húsvét elõtt két nappal inkognitóban vonatra szállt s elõbb Bécsbe, onnan aztán nyomban tovább indult, s gróf Erdõdy Tamás autóján Szombathelyre érkezett. A püspöki palotában szállt meg, ahol ugyanakkor látogatóban ott találta Vass József népjóléti minisztert. A közeli Iváncon pedig, ugyancsak véletlenül, ott tartózkodott a húsvéti ünnepek alkalmából Teleki Pál miniszterelnök is, Sigray Antal grófnál.

Teleki is, Vass is - miután az elsõ meglepetésen átestek - mindketten felajánlották miniszteri tárcáikat a királynak. Ugyanakkor elhatározták, hogy elõre mennek Budapestre, hogy Horthyt a történendõkre elõkészítsék, s õt a hatalom átadására rábírják. A király talán félórás várakozással - Sigrayval együtt, annak autóján, ugyancsak útnak indult. Közben, mint utólag kiderült, az a baleset történt, hogy Telekiek kocsija elvétette a legrövidebb utat, s így a király és Sigray elõbb érkeztek Budapestre, s egyenesen a királyi palotába mentek.

Horthy kissé drámai színezéssel egyébként úgy adja elõ ezt a váratlan találkozást a királlyal, mintha az a kölcsönös bizalom légkörében, szívélyes beszélgetés formájában folyt volna le, s mintha így is váltak volna el egymástól. Szerinte ennek bizonyságául, a lojalitásának jutalmazásául a király az otrantói és szegedi herceg címével is kitüntette õt. El is fogadta ezt a királyi figyelmességet, de sose viselte aztán ezeket a címeket...

Horthy emlékezéseivel szemben - ahogy õ a mindent megszépítõ messzeségen keresztül a történteket visszaidézi - hallgassuk meg a király elõadását, aki a látogatás élményeit, nyomban svájci visszaérkezése után, báró Werkmannak tollba mondta. Ezeket egy, a király emlékének szentelt pompás albumban, amely csak száz példányban készült, közreadták a király legbensõbb hívei számára, minden egyes kötetbe az illetõk neveit bejegyezve.

Ezek szerint Horthy egy jéghideg, fûtetlen teremben fogadta a királyt, s közben szárnysegédének hívására legbizalmasabb szegedi tisztjei közül jó néhányan az elõszobában gyülekeztek, s ott várták a fejleményeket. Kardcsörtetésük hellyel-közzel a fogadóterembe is behallatszott.
- Ez egy szerencsétlenség! - kiáltotta el magát Horthy, mikor a királyt meglátta. - Felséges úrnak azonnal vissza kell térnie!

A király azzal kezdte, megnyugtatta Horthyt, hogy semmi bajtól nem kell tartania. Aztán köszönetet mondott neki addigi szolgálataiért, amelyekkel a belsõ rendet helyreállította. Aztán nyomban felszólította õt, hogy adja át a hatalmat, amelyet ezután maga akar gyakorolni.
Horthy látható meghökkenéssel fogadta a felszólítást, s kis gondolkozás után az volt az elsõ kérdése:

- És mit nyújt nekem ezért a Felséges úr?
- Hogy érti ezt? - volt a király kérdése. Mire Horthy tenyerét ki nyújtva jelezte kívánságát.
- Jól értettem? Ön kapni akar valamit? - kérdezte a király.
- Igen, mit kapok, ha átadom?
- Ön legyõzte a bolsevizmust, helyreállította a rendet. Ezért legmagasabb hely is megilleti.
- És ezen kívül még mit?
- Megerõsítem a hercegi címet, amelyet ön magának adományozhat.
- Nem magamra, de Magyarországra is gondolnom kell. Mi lesz az országgal? Forradalom? A kisantant is beavatkozik. Szerb, román csapatok fognak benyomulni. A nép részérõl is ellenállásra kell számítania felségednek...

A király: - Legyen nyugodt. Minden alkotmányos formák közt fog végbemenni. Mindjárt megalakítom a kormányt...
- Hol talál Felséged miniszterelnököt? A hadsereg se megbízható. Vérontásra kerülhet sor.
- Nekem már van is miniszterelnököm. Épp az ön egyik minisztere. Semmi belsõ ellenállástól nem kell tartania. Most tehát felszólítom önt: adja át az uralmat!
- Ha átadom is, hadseregparancsnok akarok maradni.
- Rendben van. Alattam is ön lesz a hadsereg fõparancsnoka.
- De én még egyebet is szeretnék...
- A jó Isten áldja meg, hát mi az az egyéb?
- A flotta parancsnokságot is akarom.
- Helyes. Ha újra lesz tengerészetünk, ön lesz újra a parancsnok, az admirális.

Horthy most újra gondolkozni kezdett. A belsõ zavarokat kezdte újra emlegetni, amelyeket a restauráció fel talál idézni. A király megnyugtatására aztán megint azzal állt elõ, hogy egyebet is akar.
- De hát mit még? - kérdezte türelme fogytán a király.
- Egy magas kitüntetést kell, hogy adjon felséged.
- Az aranygyapjút?
- Igen, igen. - kapott a szón sietve Horthy. Aztán újra gondolkozott és hozzátette: - Még sem adhatom át. Én esküt tettem a nemzetgyûlésnek.
- De nekem elõbb tett esküt, s az még ma is kötelez.
- Az az eskü már nem érvényes. Túlhaladott dolog.
- Nem, ez nem áll. Egy katonát sem mentettem fel az esküje alól. És különben is, ön még egy másik esküvel is kötelezve van. A kamarási eskü is kötelez.
- Ez már mind érvénytelen. Felségeddel szemben én már nem érzem kötelezve magamat. Az én szememben már csak az utolsó eskü érvényes, amelyet a nemzetgyûlésnek tettem.
- Ez az eskü a királlyal szemben nem állhat meg. A nemzetgyûlésnek nincs jogában az alkotmányt megváltoztatni. És nem is tette azt. Hányszor hivatkozott ön is leveleiben a nekem letett esküre!

- Minden tisztességes ember kötelezõnek érzi magára a régebben letett esküjét is, akkor is, ha az már nem érvényes. De én most kötelességeket vállaltam magamra, eskü alatt, Magyarországgal szemben.
- Mostantól kezdve fel van ön oldva minden ilyen kötelezettségtõl. Az állami szükségállapot feloldódik abban a pillanatban, amint a koronás király újra jogait gyakorolja. Én tettem le a koronázási esküt ezekre a jogokra és kötelességekre, és nem ön.
Horthy nem felelt, de látszott, hogy végleg megkötötte magát.
A királyt végleg kihozza sodrából ez a makacsság. Felugrik helyérõl és rákiabál Horthyra: Ha nem engedelmeskedik, ez forradalmi lépést jelent. Utoljára figyelmeztetem önt Horthy, adja át a hatalmat!

Horthy is feláll, és azt válaszolja: - Nem adom! A hadseregnek - a nekem letett esküjére hivatkozva - meg fogom parancsolni, hogy ne engedelmeskedjék felségednek!
- És ön bízik abban, hogy a katonák megtartják esküjüket önnel szemben, ha azt látják, hogy ön viszont megszegte a királynak tett esküjét? - feleli a király méltatlankodva.
Ugyanakkor azonban az az érzése támad hirtelen, hogy õ egyedül van, fegyvertelenül áll Horthyval szemben az óriási palotában, ahol mindenki a Horthy parancsait lesi és neki engedelmeskedik...

- Ön talán foglyul akar engem ejteni? - kérdi méltatlankodva. Horthy elvörösödik, erõsen szembenéz a királlyal:
- Nem, nem akarom felségedet foglyul ejteni. De a magyar nép nem bízik többé királyában. Minden bizalma bennem van, aki a viharban is kitartottam mellette. Az emberek azt mondják, senki sem bízhat többé az olyan királyban, aki a veszély elõl Svájcba menekült...
A király felbõszülve: - Horthy! Ön képes ilyen valótlanságot királyával szemben, annak szemébe mondani? Hiszen önmaga a tanú rá, hogy mi történt velem. Ön ott volt Schönbrunnban és mindent látott, hallott. S ön most azt mondja a magyar népnek, hogy én a veszély elõl megfutottam és õt cserbenhagytam?!

- Ausztriában nem. Ezt nem is mondtam...
- És Magyarországon? Itt voltam én, mikor a forradalom kitört? Hát nem kénytelen voltam Bécsbe menni, hogy mentsem, ami még menthetõ? Pedig ott még veszélyesebb volt a

helyzet, s közben itt Károlyiék mindent felfordítottak. Olyan bizalommal voltam Magyarország, a magyar nép iránt, hogy gyermekeimet is itt hagytam az õ körükben. Rájuk bíztam életüket, biztonságukat...

Horthy elröstelli magát és így mentegetõzik:
- Felséges uram, én nem tehetek mást. Nem adhatom át most a kormányt. Még nincs is egészen a kezemben minden. Felséged túl korán jött. Én errõl nem tehetek.
- Hát nem tudomására adtam önnek, hogy a tavasszal visszatérek Magyarországra?
Horthy kis gondolkozás után azt a tanácsot adja a királynak: forduljon Lehár csapataival Bécs ellen. Foglalja vissza Bécset, s akkor a mi régi Ausztria-Magyarországunk ismét már helyre is állt.

A király megérzi, hogy Horthy kompromittálni akarja õt a magyarok elõtt. Hiszen koronázási esküjében azt is megfogadta, hogy a magyar vért csak az ország védelmére fogja felhasználni...
- Most nem Ausztriáról és Bécsrõl van szó - mondja szinte kérlelõleg Horthynak. Aztán erõsebb hangon: - Utoljára kérem önt, Tengernagy úr, adja át a hatalmat! Itt fogok maradni Magyarországon, inkognitóban, Szombathelyen, amíg ön mindent elõkészít és rendbe hoz a kormányzat átvételére. Ön aztán értem jön oda és bekísér Budapestre...

- Ez a terv keresztülvihetetlen - feleli Horthy. - Az antant máris tudja, hogy felséged itt van és be fog avatkozni. Felségednek azonnal vissza kell térnie Svájcba.
A király még ragaszkodik elhatározásához és újból és újból megkísérli - de egyre erõtlenebbül - meggyõzni Horthyt. Fáradt az éjjeli úttól. Alig bírja magát fenntartani. El van keseredve. Unalmat és keserûséget érez. Csak épp, hogy mondjon valamit, ezzel végzi:
- Beszélek Lehárral, lehetségesnek tartja-e a bécsi tervet. Addig ön itt marad, mint az én tábornokom!
- Helyes! - mondja megkönnyebbülten Horthy. - Ebben megegyezünk.

Szombathelyre visszatérve, a király már ott találja Horthy levelét, amelyet sebtében Lehárhoz intézett az õ háta mögött. A levélben ez áll:
"Az ország érdekében kérlek, légy szíves a ma este Szombathelyre érkezõ királyt még az éj folyamán az országhatáron túlra visszaszállítani, visszakísérni."

Horthy ugyanakkor parancsot adott ki, hogy a polgári és katonai hatóságok csak neki tartoznak engedelmeskedni. De megtiltotta a király által kiadott manifesztum publikálását is, amely a hazatérés indokait tárta a nyilvánosság elé. Budapesten Anglia és Franciaország követei tiltakozó jegyzéket intéztek a kormányhoz. A kisantant követei ebben már megelõzték õket. Különösen az angolok és szerbek használtak erõs hangot.

A király és a mellette tartózkodó politikusok: Andrássy, Bethlen és Teleki sûrû táviratváltást és telefon-tanácskozást folytattak Horthyval, aki - miután a pillanatnyi veszély elmúlt - mentegetõzõ hangnemben a jövõt, egy jobb alkalmat illetõleg mindent megígért. A király bizalmas embere, aki Párizsban, az ottani kormánykörökkel szoros érintkezésben állott, olyan táviratokat küldött, amelyek visszamaradásra biztatták a királyt, azzal, hogy a kisantant fenyegetõzését nem kell túl komolyan venni. Párizsból, ha erre kerülne a sor, minden beavatkozásról eltanácsolják õket...
Közben egy még fenyegetõbb demars érkezett a nagy antant követeitõl, amely huszonnégy órát szabott meg a távozásra.

Nem lehetett tovább halogatni a dolgokat. A király, aki közben erõs meghûlés folytán megbetegedett, magas lázzal, szinte ágyban fekve, kénytelen volt elhagyni az országot...

## VII. Fejezet

Az a visszatetszõ, igazán nem épületes alkudozás, amely a király és Horthy között, négyszemközt, szinte másfél órán át, a hatalom átvétele, illetve átadása körül lezajlott, önkéntelenül is a méltatlankodás érzését ébreszti fel az utókor olvasójában.
Hogyan - kérdezheti joggal -, hát ilyen személyes érdekeken, a rang, a pozíció, a kitüntetés ilyen igényein, ilyen követelésein s ilyen ígéretein fordul meg máskor, más történelmi pillanatokban is egy népnek, egy országnak a sorsa? És a másik, ugyanilyen önkéntelenül felkívánkozó kérdés: ki viselkedett magához és a nagy helyzethez, a történelmi pillanathoz méltóan e shakespearei találkozón a két alkudozó fél közül: a trónkövetelõ király vagy a hûtlen admirális, a királyi hatalmat birtokló kormányzó?

Nehéz erre feleletet adni.

A király magatartása se volt éppen királyi. Egy más egyéniség az õ helyében másképp viselkedett volna, - a shakespearei elképzelés szerint is - egy ilyen helyzetben. Õ egy szelíd és jólelkû ember volt. Nem ilyen idõkre termett. Ez a gyengesége adott döntõ lökést a Károlyi-féle patkány-forradalom sikeréhez is, mikor Lukasich-nak, a budapesti hadtestparancsnoknak megtiltotta, hogy a lázadókkal szemben a katonaságra, annak fegyvereire apelláljon. Ez emberileg szép és megható vonás volt, de a történelmet más eszközökkel csinálják. Endre király is másképp viselkedett, mikor egy kis vesszõvel kezében jelent meg öccsének, az ellenkirálynak hadai között, s azok szeme láttára vezette ki sátrából a hûtlen testvért.

- Meglátom - úgymond - ki meri fölemelni kezét fölkent királya ellen. - És senki se merte - teszi hozzá a történelem...
De Ferenc József se távozott volna el az õ helyzetében, a Horthyval való viták után, üres kézzel a budai várból...

Horthy magatartása azonban csak még jobban aláhúzta, hogy úgy mondjuk, érvényre juttatta az õ egész egyéniségének, lelki és erkölcsi alkatának rejtett vonásait szinte õ magához is méltatlan módon. Egy más, magasabb rendû valaki, egy Rákóczi Ferenc vagy egy Kossuth Lajos nem még magasabb rangot, címet, hatalmi kitüntetést igényelt volna magának igenlõ válaszának ellenértéke, jutalma gyanánt. Rákóczi hercegséget kaphatott volna, fejedelmi birtokaival együtt, ha leteszi a fegyvert József császár elõtt. Kossuth Lajos nem a kormányzói hatalom megtartását s nem aranygyapjút kért volna, hanem az ország alkotmányos szabadságát követelte volna a béke egyetlen föltétele gyanánt.

Õk mindketten azt mondták volna Horthy helyében: Felséges úr, nekem nincs semmi személyes kívánságom, ha igenlõ választ adnék is. A nagy vitában kettõnk között csak egy kérdés, egyetlen magasabb szempont lehet döntõ érvényû, az, hogy Magyarország mostani helyzetében, félig romokban, régi területében szétmarcangolva, gyûlölködõ ellenségektõl körülvéve, meg lehet-e kockáztatni, újabb katasztrófa nélkül, a királyi hatalom visszaállítását? Ki vállalhatja a felelõsséget egy ilyen kísérletért? Felséged azt mondja, magára veszi a felelõsséget. De mit ér ezzel az ország, a magyar nép, ha ennek dacára és ennek nyomán újra ellenséges megszállás alá kerül a maradék ország is? És mit érnék én

magam is a nekem adott rangokkal, kitüntetésekkel egy ilyen valószínû, szinte bizonyos eshetõséggel szemben? De ha az ellenkezõ következnék be, amit nem hiszek, én akkor is ilyen elõzetes igények és ígéretek nélkül bocsátanám vissza a rám ruházott hatalmat, s Felségedre bíznám, hogy siker esetén utólag tiszteljen meg azzal, amit nekem érdemül tulajdoníthat. Nem a hatalom átadását, mert ez nem lehet áru tárgya, hanem az országban a rend helyreállítását és a további, békés felépülés alapfeltételeit, amelyekhez valamivel hozzájárulhattam...

Horthy miután a rangemelések és kitüntetések egész skáláját végigkísérletezte lemondásának ellenértéke, fizetsége gyanánt, a veszély, az idegen megszállás kérdését is odaszegezte, de egész magatartásának hangsúlya azon állapodott meg: mit adhatsz, és mit kaphatok!?...

***

Felvetõdik, szükség szerint, a kérdés - aminthogy ez a király és Horthy hosszas vitatkozása során is újra és újra visszatért -, hogy tudniillik, kapott-e és milyen biztosítékot a király, hazatérése és a hatalom átvétele esetére a Habsburgok trónfosztását proklamáló idegen nagyhatalmaktól: Franciaországtól és Angliától?

Horthynak ezt firtató, ismételt kérdéseire a király, hosszas vonakodás után, kiejtette a nagy igent, s ezzel kapcsolatban Briand francia külügyminiszter nevét említette. Egy elõkelõ politikus útján, aki a Brianddal való összeköttetést közvetítette, a király azt az üzenetet kapta, hogyha hazatérése magyar részrõl, azaz a Horthyék részérõl ellenállásba nem ütközik, a francia kormány nem fog azzal szemben nehézségeket támasztani. A kisantant valószínû fenyegetéseivel vagy beavatkozásával szemben Briand azt ígérte, hogy azt le fogják szerelni, féken fogják tartani.

A király Horthy erõszakoskodó sürgetésére árulta el mindezt, mert hiszen a bizalmas üzenet, a titok megõrzése biztosíthatta õt arról, hogy a francia támogatást megkapja. Ennek felfedése elsõ pillanattól kezdve egyrészt azzal a veszéllyel járt, hogy felriasztja, és ellenállásra sarkallja az egész kisantant diplomáciát. Másrészt Briandot az így elkövetett indiszkréció szükségszerûen arra kellett kényszerítse, hogy megcáfolja, letagadja az egész összeesküvést, illetve az õ biztató magatartását.

Horthy ezt jól tudta, s hogy elébe vágjon a dolgoknak, alighogy a király eltávozott Budáról, telefonon rögtön megkereste a budapesti francia követséget, s megkérdezte, mit tudnak a dolgok ilyen állásáról? Ott persze semmit se tudtak az egészrõl, nyomban felriasztották Párizst az indiszkréció hírével, ami Briandra nézve nagyon kellemetlen meglepetést jelentett: a csehekkel, szerbekkel, románokkal szemben egy árulás leleplezését, a királlyal szemben pedig a kötelezõ titoktartás megszegését, s ezzel együtt a bizalom megrendülését...

***

A legitimisták egy része azon a véleményen volt, hogy Ausztriában is elõ kellett volna készíteni a király visszatérésével kapcsolatban a császári hatalom átvételét, visszaállítását, hogy így a régi kettõs monarchiának legalább egy kisebbített mása álljon vissza. Ez elé azonban, egyelõre legalább, elháríthatatlan akadályt állítottak a kisantant ellenkezésén kívül az osztrák belpolitikai viszonyok is. A Bécsben kormányra jutott szociáldemokrata párt hallani se akart semmi ilyen kísérletrõl, a Seipel-féle keresztényszocialisták pedig

ugyancsak megoszlottak ebben a kérdésben.

***

Magyarországon, a belpolitikai viszonyokat illetõleg, a restaurációs kísérlet érdekes visszahatást hívott életre. Ennek tünetei között jelentkezett a hadsereg, illetve a tisztikar megoszlása, meghasonlása. Dönteniük kellett arról, melyik esküt tartják érvényesnek: a király nevére és hûségére annak idején letett elsõt, vagy a Horthy személyére letett másodikat? Ez az erkölcsi próba egyben azt a következményt is magában hordta, hogy Horthy ezután a megbízhatatlanokra, akik az elsõ eskü mellett döntöttek, maga is bizalmatlanul nézett, a megbízhatókat vagy ingadozókat pedig még jobban magához igyekezett láncolni, s így a két felekezet között a belsõ szakadást még jobban elmélyítette.

A kormány tagjai, Teleki Pál miniszterelnökkel és Vass József népjóléti miniszterrel együtt, azonnal a király hûségére állottak s rendelkezésére bocsátották magukat.

A magyar közvélemény magatartása azonban ugyancsak megoszlott a nagy kérdéssel kapcsolatban. Nem volt minden érdekesség nélkül, hogy a szocialisták és a zsidóság rokonszenve inkább a király felé fordult. Az elõbbiek nem tudták elfelejteni a Somogyi-Bacsó esetet, a zsidóság egy részében pedig még mindig kísértettek a fehér terror jelszavai, miközben a nagy bankok és a nagyipar képviselõit a ferencjózsefi korszak még közeli emlékei, a kettõs monarchia nagyobb távlatai és IV. Károllyal a liberális uralmi rendszer felújulása biztatta. Ezek a tényezõk akkor még nem sejtették, de el se hitték volna, hogy Horthyban a nagybank és nagyipar érdekeinek buzgó képviselõje lappang.

Az arisztokrácia szintén nem volt egységes a nagy kérdéssel szemben. A politikában erõsen exponált tagjai, mint Andrássyék, Apponyiék, Sigrayék a király mellett álltak, de a nagy többség már megnyugodott a Horthy kormányzóságában, amelyrõl úgy érezték, hogy a felsõ, nagybirtokos osztályok hegemóniáján semmit se fog változtatni, s ez számukra döntõ szempontot jelentett. A középbirtokos osztály, az úgynevezett dzsentri pedig, egész zömében Horthy mögé zárkózott, mint valamikor Ferdinánddal szemben Szapolyai János mellé. Horthyban szinte a maga fölemelkedését, politikai súlygyarapodását ünnepelte. Majdnem azt lehetett volna mondani: trónra jutását, négyszáz esztendõs várakozás után. Eddig csak a vármegye volt a miénk - mondották - most végre, a Horthy személyében, a királyi hatalom is reánk szállott...

A király - ha nem is a Ferenc József makacsságával, de mint sokkal hajlíthatóbb, lágyabb egyéniség - erõsen a konzervatív arisztokrácia befolyása alatt maradt volna. Ferenc József konzervatív volt, de a magyar fõnemesség egy részét, annak kuruckodó hajlamai miatt, nem szenvedhette. IV. Károlynál viszont az Andrássyék feudális befolyását erõsen ellensúlyozta volna a királyné szociális gondolkozása. Andrássy maga mondta egy ízben e sorok írójának, hogy a királytól a földkérdést, a nagy radikális és sürgetõ esedékes agrárreformokat illetõleg nem kellett tartaniuk, de a királyné veszedelmes reformernek ígérkezett, és sok baj lett volna vele, ha a politikára adja magát, ami pedig nagyon valószínûnek mutatkozott...

Horthynak azonban át kellett esnie még egy második visszatérési kísérlet megpróbáltatásain is:
A király ugyanis, a vele történt találkozás benyomásai alatt, arra a meggyõzõdésre jutott, hogy a kormányzó hûségében többé nem bízhat. Látnia kellett, hogy Horthynak esze ágában sincs az egyszer megszerzett államfõi hatalmat kezébõl kiadni. Nyilvánvaló lett a

király elõtt is az, hogyha mindent el nem követ annak visszaszerzésére, s fõleg, ha minél hamarabb döntõ módon nem cselekszik - az idõ a halogatással együtt, Horthynak dolgozik. Minél több idõt enged neki, annál jobban megszilárdítja az a maga helyzetét, kiépíti a maga uralmi és kormányzati rendszerét. Ennek jelenléte viszont s a hosszas, hiábavaló várakozás ugyanakkor elkedvetleníti, elfárasztja a király híveit. Ha Horthy erõs kézben tartott kormányzatot tud megszervezni ugyanilyen megbízható többségi Párttal, s a megtisztogatott hadseregben, annak tisztikarában ugyanilyen föltétlen támogatásra számíthat - miután a megbízhatókat megjutalmazta, az ingadozókat megfélemlítette, a hûtleneket megbüntette - akkor az esélyek egyre jobban az õ javára alakulnak.

Hozzájárult ehhez az a körülmény is, hogy a nagyhatalmak, látva a Horthy-rendszer megszilárdulását a trianoni határok között, az azokban való megnyugvással - a fehér lovas fenyegetõzésekre nem sokat hederítve - még inkább óvakodni fognak vele szemben a király ügyét pártfogolni, s a Horthy jóvoltából megszilárdult kis-antant koncepciót a király részérõl jövõ erõszakos kísérletekkel megrendíteni nem engedik.

Ezek a szempontok indították a királyt arra, hogy másodszor is megkísérelje azt, ami elõször lehetetlennek bizonyult.
Ez a második kísérlet azonban már fegyveres erõre, a honvéd csapatok egy részének hûségére támaszkodott, s Horthy részérõl ugyanilyen fegyveres ellenállásra talált, hogy a budaörsi véres összeütközésben tragikus kifejlõdéshez jusson...

## VIII. Fejezet

1921 októbere már vége felé járt, amikor Rakovszky Istvánnal, a képviselõház akkori elnökével a Duna-parton sétáltunk a sötétedõ esti órákban. A készülõ pécsi nagygyûlésrõl beszélgettünk, amelyen Bethlen István be fog számolni az Andrássyékkal kötött megállapodás alapján a kormánynak a királykérdésben elfoglalt álláspontjáról.

Még aznap délelõtt ugyanis Andrássy elmondta nekem ennek a megegyezésnek a részleteit. Elõbb úgy volt, hogy õ maga is le fog menni Pécsre, de aztán közben vejéhez, gróf Cziráky Józsefhez hívták keresztelõre, s úgy határozott, hogy miután Bethlennel már úgyis rendben van a dolog, inkább Dénesfára megy. - De ti csak legyetek ott - mondta -, hogy Bethlen István betartsa, amiben megállapodtunk.

Errõl a megállapodásról beszélgettünk Rakovszkyval, aki, mikor már el akartunk köszönni egymástól - az egyik ívlámpa alatt álltunk a Petõfi téren - hirtelen megragadta a karomat. Szembefordult velem: - ez mind csak fecsegés - mondta az õ indulatos modorában. - A királyt hazahozzuk! - tette hozzá szinte dühösen...

- Megõrültetek, Stefi bácsi?! - kérdeztem tõle megriadva. A király tavaszi hazatérési kísérletének emlékei még erõsen kísértettek bennem, s úgy éreztem, hogy egy újabb ilyen szerencsétlen kísérlet fenyeget.

- Igenis, hazahozzuk! - ismételt Rakovszky. - Horthyt és Bethlent befejezett tények elé állítjuk. Ismered Bethlent. Az õ szavára nem lehet építeni.
- De mit szól ehhez Andrássy? - Õ is tud a dologról?
- Nem tud. Mert õ ellenezné. Mert hisz Bethlennek. Épp ezért õt is befejezett tények elé állítjuk.

- De hisz ez fejjel a vízbe ugrás vetettem ellene.
- Az hát! De a kutya se megy magától a vízbe, s ha beledobják, akkor úszik, mert muszáj! Ti mindnyájan óvatos politikusok vagytok. Mindig csak okos és óvatos dolgot akartok csinálni. A politikában azonban ez nem mindig lehetséges. A vívásban se lehet mindig csak olyan vágást csinálni, amelyik biztosan talál. Az elhibázottat egy másikkal kell kiegyenlíteni, amelyik aztán ül. A politikában se lehet elkerülni mindig a tévedést. Amit egyszer elhibáztunk, azt egy sikerült, másik vágással kell jóvátenni. Hát, mi most egy ilyen másikat próbálunk...

- És, ha ez sem fog sikerülni? Ha ez is hibásnak bizonyul?
- Most biztosra megyünk. Sikerülni kell! De Andrássynak el ne mondd, mert akkor agyonütünk.
Nem is mondhattam el, mert Andrássy akkor már, valahol Dénesfán járt. - Másnap vagy harmadnap azután, Pécsrõl visszajövet a pesti pályaudvaron azzal fogadtak bennünket, hogy a király és a királyné repülõgépen Szombathelyre érkezett. Svájcban a dübendorfi repülõtéren egy bérelt gépben szálltak fel. A gépet a világháború két híres katona pilótája: Fekete és Alexai vezették. A repülõgép Dénesfa közelében, egy erdõszélen szállott le, s utasai már útban is vannak Budapest felé vonaton, Andrássyékkal együtt. Rakovszky lett a miniszterelnök, õt bízta meg a király a kormány-alakítással. A Lehár-hadosztály felesküdött a király hûségére. Õk szolgáltatják a vállalkozáshoz a katonai kíséretet és biztosítást...

- És mit csinálnak Horthyék?
- Nagy zavarban, tanácstalanságban vannak. De úgy látszik, az lesz a vége, hogy engedni fognak.
A fõváros képén, ahogy befelé mentünk a pályaudvarról, már lépten-nyomon feltetszettek a nagy esemény nyomán keletkezett izgalom és nyugtalanság tünetei. Izgatott csoportosulások voltak itt is, ott is láthatók, az emberek hangosan vitatkoztak. Mindenkinek meg volt a maga álláspontja, s mindenki tudott valami újabb szenzációt.

Mindjárt az elsõ órákban híre járt, hogy Gömbösek mozgósítanak, s miután a budapesti csapatokban, illetve a tisztikarban nem bíznak, az egyetemi ifjúságot fogják felfegyverezni. Délután már plakátok jelentek meg az utcasarkokon, amelyek azt hirdették, hogy a király cseh és osztrák csapatok élén közeledik Budapest felé, s ellenállásra szólították fel a lakosságot...

Budapest népének magatartása éppúgy megoszlott a nagy izgalmak közepette, mint maguké a politikusoké, akik közül sokan szerették volna mind a két esélyt megjátszani, hogy egyikrõl se maradjanak le. Ezek álláspontja is aszerint változott, szinte óráról-órára, sõt percrõl-percre, amint az ágyúszó közelebbrõl vagy távolabbról, gyakrabban vagy ritkábban hallatszott Budaörs felõl.

A belvárosban sétálgatva legalább négyszer-ötször találkoztam a kétfelé drukkoló képviselõknek egy ilyen csapatával, akik a délelõtt folyamán ugyanannyiszor más-más reményüknek adtak kifejezést. Hol azt mondták: mégsem járja, hogy Andrássyék ilyen katasztrófába viszik az országot, hol azt: most már csak jöjjön a király! Mindnyájan ott leszünk!

Egyszóval ezek a barátaink se születtek a Duna jegére... Az órák múltak, s közben jött a hír, hogy az úgynevezett mûegyetemi zászlóaljat, ezt az ismert ifjúsági katonai alakulatot már mozgósították, s beérkeztek a Horthyhoz hû pécsi, egri csapatok is, s a kormányzó

Kelenföldön, ahol az egyetemieket bevagonírozták, buzdító beszédet intézett hozzájuk.

A királyék megrekedtek, nem tudnak bejönni. Idõt vesztegettek, elkéstek. Ebben a késleltetésben része volt az államvasutak igazgatóságának is, amely azt az utasítást adta a Gyõr-komáromi vonal állomásainak, hogy a király vonatát minden lehetõ módon hátráltassák az elõrehaladásban. A királyék sok idõt vesztegettek azonban azzal is, hogy minden kisebb állomáson fogadták a népi küldöttségek hódolatát, s ugyancsak, szinte minden állomáson misét hallgattak, mert a királyné ehhez ragaszkodott.

Hegedûs tábornok, a nyugat-magyarországi csapatok egyik parancsnoka, szintén jelentkezett eskütételre, de ugyanakkor sietett hírt adni Horthynak is a király megérkezésérõl, s tulajdonképpen õ riasztotta fel elsõnek a kormányzót az ellenállásra. Útközben Sopronban, Szombathelyen és Gyõrött mindenütt katonai tisztelgéssel fogadták a király vonatát, s a csapatok mindenütt fel is esküdtek. Komáromban azonban már felszedve találták a síneket.
A Hegedûs esetéhez hasonló volt, de sokkal szelídebb kiadásban szegény Klebelsberg Kunóé, a közoktatásügyi miniszteré, akit véletlenül ugyancsak Sopronban érték az események. Az ottani Korona szálló volt a királyhû összeesküvõk fõhadiszállása is, s ezek ebéd közben tréfásan átintegettek hozzá, aki óvatosan egy másik asztalnál foglalt helyet:
- Gyere hozzánk! Miért nem ülsz közénk?

Klebelsberg teljesen legitimista érzelmû politikus volt, de nem szerette a kockázatos vállalkozásokat. Balsikerûnek, szerencsétlennek érezte a király vállalkozását. Hû szeretett volna maradni Horthyhoz is, aki õ elõtte is mindig hûségét hangoztatta a távollevõ királyhoz. Nem akart tehát a kalandosokhoz átülni, nehogy úgy lássék, mintha azonosítaná magát velük.
- Õ úgy okoskodik - jegyezte meg az egyik rossznyelvû királypárti politikus - hogy ha gyõzünk, azt mondhatja majd: hiszen én is ott voltam Sopronban. Ha viszont rajtavesztünk az ügyön, azt fogja mondani: - Ott voltam, de le se ültem azokhoz, akik a királyt erre a kísérletre bírták...
Komáromban Lõrinczy tábornok a kormányzónak azt a parancsát közvetítette, amely úgy szólt, hogy a király vonatát fel kell tartóztatni. Erre Lehár még útközben letartóztatta Hegedûs tábornokot, kétszínû szerepe miatt, s egy vasúti kocsiba internálta, amelyet a király vonatához csatoltak.

Mialatt a király vonata útban volt Budapest felé, izgatott üzengetés folyt az ellenséges felek között, szinte minden állomásról, részben telefonon, részben megbízottak útján. Rakovszky István még Szombathelyrõl felhívta telefonon Bethlent, s igen kemény hangon megfenyegette, ha ellenállást próbálna a kormány és a kormányzó a király bevonulásával szemben kifejteni.

- Ha mégis bemegyünk, fel fogunk akasztani benneteket! Bethlen Vass József minisztert küldte sürgõsen Szombathelyre a kormányzó levelével, amelyben azt hangoztatta, hogy a restauráció teljesen lehetetlen. Az antant követei részérõl máris a legenergikusabb tiltakozás érkezett be, s a kormányzó nem vállalhatja a történendõkért a felelõsséget.

Közvetlen Budapest elõtt aztán Hegedûs tábornok átszökött Pestre, hogy Horthynál közvetítsen, s azzal az üzenettel jött vissza, hogy a kormányzó el van szánva a végsõ ellenállásra. A király most már arra határozta magát, hogy a királynéval együtt, minden kíséret nélkül, bemegy Budapestre, hogy a kormányzóval személyesen tárgyaljon. Egy lokomotívra szálltak, hogy az utat megkíséreljék. Mielõtt azonban elindulhattak volna, a

kormányzóék részérõl az az ajánlat érkezett, hogy a nyugodt megbeszélés érdekében másnap reggelig fegyverszünetet tartsanak.

Ez az ajánlat azonban, mint nemsokára kiderült, csak azt a célt szolgálta, hogy az éjszaka folyamán a kormányhû csapatok a királyi lázadók hátába kerüljenek és bekerítsék õket. Ez meg is történt. Reggel aztán Gratz Gusztáv miniszter Horthynak azt az üzenetét hozta, amely fegyverlerakást és feltétlen megadást követelt. Ráadásul még a király lemondását is. Ugyanakkor a király vonata már tûz alatt állott, s közvetlen becsapódások jelezték, hogy a kormányzó csapatai részérõl a támadás megindult. A frontról már egyre-másra hozták be a sebesülteket, s ez a királynét annyira megindította, hogy maga is azonnali kapitulációt ajánlott a királynak...

A harcot így mindkét részrõl beszüntették. Több halott és sok kisebb-nagyobb sebesült esett áldozatul a testvérharcnak, amelyet mindkét részrõl többé-kevésbé meghasonlott lélekkel küzdöttek. A kormányzóék részérõl tíz vagy tizenkét egyetemi hallgató is volt a halottak között...

A királyt és a királynét Siménfalvy ezredes egy éjszakára Esterházy Tamás gróf tatai kastélyába internálta katonai õrizet alatt. Innen a tihanyi kolostorba vitték õket, hogy pár nap múlva a paksi hajóállomásról a Glouworm nevû kis angol monitoron Madeira szigetére szállítsak...

## IX. Fejezet

Kinek részén volt az igazság a nagy és tragikus összecsapásban? Horthynak, aki az uralom megtartásáért, vagy a királynak, aki annak visszaszerzéséért harcolt?

Horthy arra hivatkozik emlékirataiban, s azt próbálja bizonygatni, hogy õ - mikor szembeszállt a királlyal - a végsõ veszélytõl, pusztulástól mentette meg az országot: a csehek, szerbek és románok részérõl fenyegetõ teljes megszállástól s ennek összes következményétõl. Szerinte ugyanis ez okvetlenül bekövetkezett volna, miután se õ maga, se a király nem rendelkezett olyan katonai erõvel, amely ezt a veszélyt elháríthatta volna. Horthy erõsítgeti, hogy milyen kegyetlen dilemma elé állította õt, a királyához hû katonát, az idõ elõtt s az õ megkérdezése nélkül, meglepetésszerûen megismételt visszatérési kísérlet s hogy milyen erõs lelki tusakodás után döntött az ország érdeke mellett. Ennek bizonyítékául hivatkozik a kis- és nagyantant részérõl bekövetkezett fenyegetõ magatartásra és a mindkét részrõl beérkezett erõs hangú diplomáciai tiltakozásra, s ami még ennél is súlyosabban esett latba: a kisantant országok, különösen a csehek és a szerbek részérõl végrehajtott katonai intézkedésekre, a mozgósítás elrendelésére Jugoszláviában és Csehszlovákiában s az ellenséges csapatok összpontosítására mindkét részrõl a trianoni határokon.

Ugyanõ méltatlannak, könnyelmûnek és illojálisnak minõsíti a legitimista politikusok, Andrássyék és Rakovszkyék magatartását, eljárását, amellyel az ország mellett a királyt s õt magát, Horthyt is ilyen súlyos, veszélyes helyzetbe sodorták. S mindezt a Bethlennel kötött megállapodás ellenére, amelyhez õ is hozzájárult s amelyrõl a pécsi nagygyûlésen a miniszterelnök hivatalosan is beszámolt. Ez a megállapodás úgy szólt, hogy amint erre az alkalmas idõpont elérkezik, a kormány és az országgyûlés megteszi az ez irányban szükséges lépéseket. Andrássyék ezt a megállapodást megszegték. S mindez még érthetõ,

megbocsátható lett volna, ha a nagyhatalmak, tehát Anglia és Franciaország részérõl a hozzájárulást vagy legalább is a semleges, jóindulatú elnézést megszerezték volna.

Horthy megemlíti, hogy Rakovszkyék s a király is hivatkozott ugyan erre, Briandnak a francia külügyminiszternek az üzenetére, bizalmas ígéretére támaszkodva, Horthy azonban nagyon bizonytalannak, homályosnak találta ezt a biztosítékot, s a francia követség részérõl kapott felvilágosítás, valamint az ugyanerrõl a részrõl bekövetkezett diplomáciai tiltakozás ezt a kétkedést igazolta is. Hogyan engedhetett volna ilyen körülmények között teret a legitimista kísérletnek? S mindezen felül - mondja ugyanõ - az ország közhangulata is, megriadva a fenyegetõ veszélytõl, az õ oldalán nyilatkozott meg, az õ álláspontját, elhatározását helyeselte...

Hát ezek elég súlyos ellenvetések. A legitimisták velük szemben arra hivatkoztak, azt bizonyították, hogy Bethlen és Horthy ígéreteiben, a királykérdés megoldását illetõleg, nem bízhattak, mert Horthy legbizalmasabb környezete és ugyanilyen tanácsadói - Gömböséktõl kezdve gróf Ráday Gedeonig és Balthazár református püspökig - mind a restauráció ellen voltak, s Horthyt a saját uralmának véglegesítésére hangolták és hajlították. Bethlenrõl pedig azt tartották, hogy õ, a régi erdélyi recept szerint, a hintapolitika híve, vagyis kétfelé játszik és végül mindig oda áll, ahonnan a biztos siker kínálkozik...

A kisantant föllépésével, fenyegetõ magatartásával szemben l Andrássyék azt hangoztatták, hogy a Briandtól kapott biztosító , ígéretet Horthy magatartása tette hatálytalanná. Egyrészt azért, mert ennek a támogatásnak francia részrõl az volt a kikötött elõfeltétele, hogy a király vállalkozása belülrõl, a nemzet, illetve Horthy részérõl nem fog ellenállásba ütközni, nem fog polgárháborút provokálni. A másik magától értetõdõ elõfeltétele a sikernek az volt, hogy a bizalmasan kapott biztatás diplomáciai titok marad. Ennek ellenében Briand megígérte, hogy a csehek és társaik beavatkozását le fogja szerelni azzal a megnyugtatással, hogy a trianoni határok megváltoztatásáról a restauráció esetében se lehet szó.

Horthy indiszkréciója a Briand részérõl a legitimistáknak ígért támogatást semmivé tette, Briandot igen kényes helyzetbe sodorta s õ erre a leleplezésre csak cáfolattal válaszolhatott. Hiszen saját pártjával és Angliával szemben is, a hátuk mögött folytatott kettõs játék folytán, nehéz volt magát igazolni. Hogy ígéretét a legitimistákkal szemben komolyan be akarta váltani, azt bizonyítja a közvetítõ útján Szombathelyre beérkezett újabb üzenet, amely úgy szólt, hogy a király tartson ki és maradjon Magyarországon, mert a csehek beavatkozása nem fog bekövetkezni. A cseh és jugoszláv katonai készülõdéseket nem kellett túl komolyan venni, mert a megszállt Felvidékrõl érkezett jelentések szerint ott a király visszatérése nagy szimpátiatüntetéseket idézett elõ a magyar és szlovák lakosság részérõl s ugyanerrõl a részrõl a behívottak alig húsz százaléka tett eleget a mozgósítási parancsnak...

Az idõk távlatából visszanézve Horthy és a legitimisták vitájára ezek körül a kérdések körül, a döntõ választ megadni éppoly nehéz, mint akkor volt. Lehet, hogy Horthynak volt igaza. Lehet, hogy a legitimistáknak. Ezt csak a bekövetkezett tények dönthettek volna el annak idején, végérvényesen...

Horthy nem gyõzi hangoztatni, hogy az õ elhatározásában -amellyel a fegyveres ellenállásra elszánta magát - egyedül és kizárólag az ország érdeke vezette. Ezt õ elébe helyezte minden személyes hatalmi ambíciónak. Nem a maga kormányzói állását féltette,

de az országot akarta megkímélni a várható balsorstól, szerencsétlenségtõl.

Nem kell teljesen kétségbe vonni, hogy ilyen érzelmek és megfontolások is közrejátszottak magatartásában. Az a körülmény azonban, hogy már a kormányzói állást is csak életfogytiglan tartó pozíció gyanánt fogadta el, ellentmond annak, hogy az így megszerzett hatalomról, akármilyen kényszerítõ körülmények között is, könnyen lemondott volna. Horthy az ellen is tiltakozik, hogy õ - mint azt akkor már sokan híresztelték - maga tört volna a korona után, tehát a királyságra. Hogy ez neki esze ágában sem volt, ennek igazolására felemlíti, hogy kevéssel a restaurációs kísérlet meghiúsulása után egy küldöttség kereste fel õt Ráday Gedeon gróf s egy püspök vezetésével és ezek a "nemzet nevében" arra kérték, engedje meg, hogy királlyá válasszák. Õ ezt az ajánlatot kereken visszautasította, mert ilyesmi soha esze ágában sem volt.

Magától értetõdik, hogy az a bizonyos királyválasztó küldöttség csak a saját nevében beszélhetett, amikor Horthynak Szent István koronáját felkínálta. Ráday Gedeon önmagán kívül senkit se képviselt. Õ a református egyház világi fõgondnoka volt, de minden politikai súly nélkül. Egy magános konzervatív arisztokrata, akirõl a nagy nyilvánosság, a nemzeti közvélemény úgyszólván semmi érdemlegeset nem tudott feljegyezni. Arra, hogy a koronával házaljon, semmi privilégiuma nem volt. Annál kevésbé, mert azt nem is szállíthatta volna.

A küldöttség püspöki vezetõjének nevét Horthy elhallgatja. Azt se mondja meg, hogy protestáns vagy katolikus püspök volt-e az illetõ. De aki ismerte az õ bensõséges viszonyát Balthazár Dezsõhöz, a debreceni református püspökhöz, így is ráismer, hogy kirõl volt szó ilyen minõségben. Balthazár ugyanis nem csinált titkot belõle, hogy Horthyt a nemzeti királyságra ajánlgatta. Egy alkalommal e sorok írójának, aki akkor - a húszas években - debreceni képviselõ volt, elbeszélte, milyen nagy élmény volt számára a Horthyval folytatott legutóbbi bizalmas beszélgetése. Ennek folyamán, a kenderesi parkban sétálgatva, Balthazár újra felvetette Horthy elõtt a királykérdés ügyét. Azt mondta a kormányzónak, hogy õ isteni rendelést lát abban, hogy a kormányzót az ország élére állította egy borzasztó nemzeti katasztrófa után, s hogy a bolsevizmussal szemben is õ lett a nemzet megmentõje, aki így egyedül érdemes arra, hogy Mátyás király és Ferenc József örökét átvegye.

Arra a kérdésemre, hogy Horthy mit felelt erre az ajánlatra, Balthazár úgy nyilatkozott, hogy a kormányzón látszott, nagyon meglepte, megragadta ez a terv. Látszott, hogy gondolkozik rajta. Azt felelte, errõl most még korai volna beszélni s õ egyelõre nem is gondol ilyesmire.
- De láttam - mondja Balthazár -, hogy olyan gondolattal léptem eléje, amely nem volt idegen tõle, s örült neki, hogy tõlem ugyanezt hallja...

E sorok írója akkor, hogy a beszélgetést tovább fûzze, tréfásan megkérdezte Balthazárt: ismeri-e Bocskay István párbeszédét Alvinczy Péterrel, a kassai református prédikátorral, az õ udvari papjával, aki annak idején - Bocskay gyõzelmei után, amelyek folyamán Pozsony elfoglalásával a Szent Korona is kezére került -ugyanazt az ajánlatot tette a nagy erdélyi fejedelemnek, mint õ,
Balthazár Horthynak?

- Most, hogy a Korona birtokodban van, magyar király lehetsz, Uram, fejedre teheted.
- Igen - felelte Bocskay -, de ezt csak az esztergomi prímás tehetné.
- Hát, tégy engem prímássá, én megkoronázlak. - Úgymond Alvinczy.

- De ahhoz, hogy ezt tehessem, már elõbb koronás király kellene, hogy legyek. - hangzott a Bocskay döntõ válasza.
Balthazár egy kicsit elgondolkodott ezen a történelmi anekdotán, aztán azt mondta: - Csak annyi baj legyen. Ezen még segíthetnénk.

Azt már nem magyarázta meg, hogy hogyan értette ezt. De valószínû, hogy ez az õ tanácsával elültetett mag érlelõdött komolyabb elhatározássá, másoktól is erõsítve - Horthy tervei között. Hogy a világháború jöttén s az ország meggyarapodásával újra felbukkanjon. De most már egy királyi dinasztiaalapítás formájában. Ezért erõltette és vitte keresztül fiának kormányzóhelyettessé történt megválasztását, még az õ életében. Hogy unokáját aztán már trónörökös gyanánt emlegessék...

Szegény Bárdossy Lászlóra, az akkori miniszterelnökre hárult az a nehéz feladat, hogy a kormányzóhelyettesi kérdést így megoldásra juttassa az országgyûlés hozzájárulásával. Bárdossy nem nagyon lelkesedett ezért a tervért. Hivatkozott arra Horthy elõtt, hogy a képviselõházban nehézségekkel fog találkozni. Hogy a hangulatot e tekintetben kipuhatolja, minden pártból magához kéretett egyes képviselõket, akiknek véleményére súlyt helyezett.

Mikor e sorok írója egy ilyen meghívásra bekopogtatott nála, Bárdossy már messzirõl nevetve mondta:
- Miért csinálsz olyan kedvetlen arcot?
- Azért - feleltem - amiért Közi Horváth is ilyet csinált, amint most tõled kilépett.
- Valószínûleg én is ilyet mutattam - mondta Bárdossy -, amikor a kormányzó közölte velem ezt a kívánságát. De úgy látom, nagyon ragaszkodik hozzá, s így erõltetnem kell a dolgot.
A kormányzó István fiának tragikus halálával aztán tárgytalanná vált ez a kérdés. Illetve az, hogy a gyakorlatban megvalósuljon...

## X. Fejezet

IV. Károly király, pár hónappal Madeira szigetére történt internálása nyomán, súlyos influenzától gyötörve, hosszas szenvedés után elhalálozott. A tradícióknak megfelelõen, a koronázó Mátyás templomban gyászmisét celebráltak, s amint az ilyenkor szokás, feketével bevont szimbolikus katafalkot állítottak fel a fõoltárral szemben.

Kísérteties jelenet volt, a shakespearei tragédiák emlékét idézve, amikor Horthy, testõreitõl kísérve, maga is megjelent admirálisi díszben a szertartáson, s a katafalk lépcsõjén megállva - percekig lehajtott fõvel, mintha bocsánatot, engesztelést imádkozott volna -búcsúzott el legyõzött ellenfelétõl. Most már õ is, a gyõztes, végleg megnyugodhatott. Nem kellett többé se a vetélytárs kísérleteitõl, se saját lelkiismeretének fordulásaitól tartania. Az ilyesmit õ különben se nagyon ismerte. Más fából faragták. Nem tartozott az érzékenykedõ emberek közé.

Ahogy hosszú percekig ott állt a szimbolikus koporsó elõtt, bizonyára nem sejtette és nem hitte volna azt se, hogy végezetül rá is majdnem hasonló sors vár: elõbb ellenségeinek, volt szövetségeseinek foglya gyanánt idegenben végzi negyedszázados uralkodását, hogy azután hazájától távol, még messzebb - de a spanyol-portugál szigethez egészen közel - mint örökös számkivetett éli le aggságának utolsó éveit...

Ilyen látomások azonban az õ kemény fantáziájától meg nem kísértett lelkében ugyancsak nem jelentkezhettek. Inkább azt kellett éreznie, hogy most már igazán és véglegesen szabad az út az életfogytiglani kormányzói hatalom birtoklásához. Sõt, még azon túl is, a merészebb, nagyobb uralmi lehetõségekhez...

***

A fegyveres restaurációs kísérlet vezérei, nyomban a király számûzetése után, fogságba kerültek. Andrássy, Rakovszky, Sigray három hónapig a pestvidéki törvényszék fogházában ültek. Horthy Bethlenékkel sokáig tanakodott, mit csináljanak velük? "Rövid úton", mint ahogy Horthy az ilyen kérdéseket elintézni szerette, mégse lehetett elbánni velük. Bíróság elé viszont nem merték állítani õket, hogy az ítélkezzék fölöttük. Érezték - hiszen Bethlen elég okos volt ehhez -, hogy ez nagyon kétélû kísérlet lett volna. Hiszen a nyilvánosság elõtt megtartott tárgyalás, a vele járó szembesítések, tanúvallomások folyamán a restaurációs kalandnak olyan részletei kerültek volna napfényre Horthy és az egyes politikusok, magas rangú katonák szereplésérõl, amit saját érdekükben is mindenképpen el kellett kerülni. De érezték azt is, hogy az amúgy is izgatott, pártokra szakadt közvéleményt is jobb lesz megkímélni ezektõl a rájuk nézve semmiképpen se kedvezõ leleplezésektõl, így aztán csöndben, mintha semmi sem történt volna, szabadon eresztették a "tetteseket".

Bethlen mosolyogva mondta bizalmasainak, hogy õ - akit Rakovszky felakasztással fenyegetett meg - így fizetett, ilyen nagyúri lovagiassággal, ellenfeleinek...

***

Bethlen is most már megkezdhette a berendezkedést az úgynevezett konszolidációs uralomra, amelynek nevében õ aztán tíz esztendeig vezette az ország ügyeit, szinte korlátlan hatalommal. Olyanforma volt az õ szerepe a trianoni ország új keretei, szerényebb, szûkösebb lehetõségei közé szorítva, mint Tisza Kálmáné volt annak idején, a hatvanhetes kiegyezés után, a helyreállt Nagy-Magyarország történetében.

Mint az úgynevezett erdélyi iskola szülöttjét és képviselõjét, Bethlent is ugyanaz a szellem hatotta át, szinte ugyanazokkal a tulajdonságokkal, mint a híres nagy "generálist", ahogy Mikszáthék elnevezték, becézték a negyvennyolcas pártvezérbõl hatvanhetessé vedlett nagy realistát, aki Ferenc József bizalmából tizenöt éven át, ugyanazon párt élén ült a miniszterelnöki székben.

Száraz eszû, nagy ember volt - írta róla Beöthy Ákos egyik pompás tanulmányában. Bethlen nem volt ennyire száraz eszû, neki voltak el nem titkolt érzelmi húrjai is, de egyébként ugyanolyan ízig-vérig pártpolitikus volt: kitûnõ érzékkel egy párturalom megszervezéséhez és fenntartásához. Finom emberismerettel, taktikai képességekkel rendelkezett, ügyes az ellenfél gyöngéinek kihasználásában, saját híveinek megnyerésében, lekenyerezésében: a távoli, nagy célok iránt érzéketlen, a közelebbiek, a kisebbek iránt annál nagyobb fogékonysággal. Idegen minden gyökeres változtatással szemben. Nem reformer, aki mélyre nyúl és messze jövõt készít elõre, de a mának kezelésében, kihasználásában annál tehetségesebb.

A trianoni Magyarországnak egy új Széchenyire lett volna szüksége: a nagyon régen megérett és elodázott szociális kérdések a múlttal való gyökeres szakítást sürgették. Egy olyanféle változást az elvesztett háború és a romboló forradalom nyomán, amilyet annak

idején az elsõ peloponézusi után - amelyben a náci Spárta a görög demokratikus államok szövetségét tönkreverte - Platón ajánlott az athéni demagógok figyelmébe. Vagy amilyenre Renan apellált a franciáknál az elvesztett 1871-és háború után a "Reformé intellectuelle et moral" címû pompás munkában, ugyancsak a spártai náci szellemben és erkölcsökben keresve a megjobbulás, a feltámadás lehetõségét.

Bethlen jobban ragaszkodott a háború elõtti magyar múlthoz, s a jelent és a jövõt is annak nyomdokain kereste. Aprólékos, kisszerû, csak a felületen mozgó változtatásokra szorítkozott. Horthyval teljesen egyetértett abban - Horthy ezért magasztalja õt annyira -, hogy kicsiben a régi Nagy-Magyarországot akarta konzerválni, amely a maga társadalmi hierarchiájával, uralkodó osztályainak gyöngeségeivel, elõítéleteivel, már Széchenyi által annyit ostorozott hibáival, a mélyben, a széles néptömegeket csöndben emésztõ gondjaival, betegségeivel már önmagának is terhére volt, s ezek által terhelve ment bele már az elsõ világháborúba is. Nagy, mélyreható reformok nélkül azonban, még ha egészben maradtunk volna is, nem vihettük tovább régi életünket. A trianoni földrengés után azonban ez a nagy változás, illetve változtatás szüksége igazán forradalmi élességgel lépett elõtérbe.

***

A más nevek alatt újraszületett politikai pártok többé-kevésbé telítve voltak ennek a változásnak szükségérzetével. De nem volt igazán nagy stílusú vezérférfi, aki mindezt egy nagy szellem zsenijével, akaraterejével képviselni tudta volna. Az úgynevezett keresztény nemzeti párt, élén kiskaliberû, nyárspolgári politikusokkal, a Károlyi-forradalom és a proletárdiktatúra keserû élményeibõl táplálkozva, annak tanulságait hangoztatta, bûneivel korteskedett, különösen a zsidókérdés jelszavaival, míg ezek frissek voltak. A kisgazdapárt, élén Nagyatádi Szabó Istvánnal, a dunántúli parasztság józan mérsékletét hozta, önzetlen, szerény minden forradalmi túlzástól, sõt az ugyanilyen lendülettõl is idegen hajlamokkal. Szabó István maga is kis igényekre szorítkozó, szinte konzervatív ember, a nagy dunántúli latifundiumok, a Festeticsek és Esterházyak iránt érzett kiirthatatlan respektusokkal.

A Károlyi-forradalom alatt, a Búza Barna-féle földreform-ankét jegyzõkönyveinek tanúsága szerint is, több mérsékletet tanúsított a vad földosztó követelésekkel szemben, mint az O.M.G.E. beijedt nagyurai ugyanezen frontokon. Semmi se volt benne, se az alföldi paraszt-proletár elégedetlenség dózsai szellemébõl - ami még nem lett volna baj -, de ugyanúgy keveset mondhatott magáénak a nagy dán parasztpolitikusoknak szívós, nagyvonalú modernségébõl, szaktekintélyébõl, építõ erejébõl is.

Bethlen ebbõl a két pártból, amelyek elõbb koalíciós alapon támogatták a rövid életû Huszár-, Simonyi-, Semadam- és Teleki kormányokat, egy pártot fabrikált, illetve egy ilyenbe gyûjtötte össze azokat, akik erre megnyerhetõk voltak. Vagyis, akik ugyanúgy nem akartak semmi lényeges változást, mint õ maga. Ez volt az egységes párt. Ünnepiesebben: a Nemzeti Egység Pártja.

Szegény Nagyatádi Szabót, amikor erre alkalom kínálkozott volna, Eckhardtékkal együtt megpróbáltuk arra bírni, hogy lépjen ki ebbõl az egységbõl. Egy ízben, mikor hosszasan vitatkoztunk errõl, látszott rajta, mennyi kétség kínozza - egyrészt unszolja, másrészt visszatartja õt ettõl a nehéz elhatározástól, így sóhajtott fel:

- Én magam is érzem, hogy Bethlen megtévesztett, hogy nem jár igaz úton. De mikor megpróbálom, hogy oldózkodjak tõle, olyan õszintének tudja mutatni magát, olyan meleg, baráti módon néz a szemembe, s úgy fogja meg a kezemet, hogy alig tudok nem hinni neki. Mindig azt mondja: itt a nagy történelmi pillanat, hogy a parasztságot, a föld népét jó úton vezessük a nagy közös cél felé. Nagy hivatást jelent ez, s õ rám akarja bízni, ahogy már rám is bízta a feladatot. Hatalmat, eszközöket adott hozzá, a nagy felelõsséggel együtt. De, ha nem ragadom meg, ha elmulasztom ezt az alkalmat, enyém lesz a felelõsség ezért a mulasztásért is. Mert õ csak bennem bízik, s tudja, hogy a föld népe ugyancsak bennem látja a maga emberét, akiben viszont õ is megbízhat. Ha te elhagysz - mondja - a szélsõségek fognak felülkerekedni. De, ha látják, hogy velem együtt komoly, nagy dolgot akarsz, azok is meg fognak nyugodni, el fognak csendesedni...

***

Bethlennek tehát le kellett szerelnie a keresztény-nemzeti szélsõséget, amely az antiszemitizmust jelentette, s ugyanakkor a Nagyatádi mögött kísértõ paraszti elégedetlenséget, illetve mindkettõt leszelídítve, kormányképessé kellett tennie. Tõle származott a híressé vált mondás: az elvek nem állhatják útját az ország boldogulásának!

Az egységes párt kisgazda képviselõi, az úgynevezett "csizmások" aztán hamarosan beilleszkedtek a párt úri légkörébe. A valódi vagy áldzsentri urakkal való tegezõdés, a minisztereket is ideszámítva, a minisztériumokban való kijárások, a pártklubban eltöltött esték és vacsorák szintén megtették a magukét a szelídülés érdekében, hogy végül a népi jelleg demonstrálására csak a csizma maradjon meg. Nagyatádi maga, erkölcsi értelemben mindvégig megõrizte tisztaságát, de alapjában véve tragikus, elszomorodott emberként ült a miniszteri székben. A saját kisgazdái: Patacsiék, Sokorópátkaiék, Csizmadia Andrásék nyakig lubickoltak a protekciós kijárások és az ezekkel járó üzleti lehetõségek útvesztõiben...

***

Horthy eldicsekszik vele, hogy milyen nagy arányú földindulást jelentett a Bethlen-Nagyatádi-féle agrárreform. Mennyi száz- és százezer holdakat juttatott a proletár parasztság kezeire s mennyire megnyirbálta, átalakította az addig uralkodó feudális nagybirtokrendszert. Hogy ez a beállítás mennyiben fedi a valóságot s hogy mi volt tulajdonképpen a valóság, a következõkben látni fogjuk.

Horthy nagy elégtétellel emlékszik meg a Bethlen-rendszer alatt elért nagy diplomáciai sikerekrõl is. Felsorolja, hogy a török, lengyel és olasz külügyminiszterek mind ellátogattak Budapestre, ezzel is igazolva Magyarországnak, mint közép-európai tényezõnek megerõsítését, jelentõségét. Ugyanígy a konszolidáció nagy teljesítményeit ünnepli a Klebelsberg-féle kultúrfölény-politika eredményeiben. Hogy mindebben haladás és fejlõdés is jelentkezett a múlttal szemben, azt csak az elfogultság tagadhatja. Azonban, hogy a dolgok mélyére tekintve, mit jelentett mindez, azt Horthyval szemben sem lesz fölösleges egy kicsit átértékelni. Jellemzõ, hogy a Bethlen-kormányzat élményei közül Horthy sem a zsidókérdés körüli harcokról, sem az európai botránnyá dagadt frankhamisításról nem tesz még csak felületes említést sem. Ezekkel - mint látni fogjuk - egyikkel sem volt tanácsos dicsekednie...

## XI. Fejezet

A Horthy-rendszer huszonöt éves uralmán belül egy külön tíz esztendõt jelent Bethlen István miniszterelnöksége. Elõször is azért, mert õ rakta le azokat az alapokat, amelyek aztán, huszonöt éven át, változatlan kormányzati tevékenységet eredményeztek, de ugyanúgy befolyásolták szinte az egész magyar közszellem és közélet kialakulását, ugyanazon keretek között. Más viszonylatban ez a tíz esztendõ voltaképpen külön Bethlen-korszakot jelentett olyan értelemben is, hogy Bethlen, mint miniszterelnök, szinte a kormányzót háttérbe szorító kizárólagossággal intézte az ország, a közkormányzat ügyeit s Horthyt szinte egy báb-uralkodó szerepére szorította, aki csak reprezentál, de nem uralkodik. Még helyesebben mondva: Horthy csak uralkodott, de kormányozni Bethlen kormányzott.

A kormányzó és miniszterelnöke között ezt a sajátságos viszonyt érthetõvé tette Bethlen szellemi fölénye a politikában, különösen a pártpolitika ügyeskedéseiben kiemelkedõ tehetsége, a kormányzat kezelésében való gyakorlati érzéke, e téren, mint régi erdélyi képviselõnek, még az elsõ világháború alatt szerzett tapasztalatai s mindezzel együtt: az ország viszonyainak behatóbb ismerete.

Horthy, aki az elõzõ huszonöt év alatt Magyarországtól távol élt, s a tengereken a nagyvilágot járta, idegenebb volt ezeket a magyar viszonyokat illetõleg, mint akár Ferenc József is. Különösen súlyosan esett a latba ezen a vonalon, hogy ugyanezen okból nem ismerte a közszereplõ embereket se, s miután emberismeret dolgában egyébként is gyöngén állott, különösen kezdetben, az uralom gyakorlásának kezdõ éveiben, alá kellett rendelnie magát Bethlen fölényének. Ezt a fölényérzetet aztán Bethlen eleinte túlságosan is éreztette Horthyval. Helyesebben: akarta, nem akarta - éreztetnie kellett ezt Horthy teljes tanácstalansága miatt, hogy késõbb aztán ez a viszony Horthyban, a kisebbségi érzet mellett, a bosszúság és féltékenység érzetét keltse fel és erõsítse meg. Olyanféle viszony volt ez, mint amilyen annak idején Martinuzzi György, a ravasz, nagyeszû politikus és diplomata-kancellár és a derék Szapolyai János között uralkodott, hogy ott is mind a két fél részérõl hasonló érzelmi és féltékenységi állapotot állandósítson...

Horthy, hogy egyebet ne említsünk, eleinte úgy akart uralkodni, hogy beleszólt, beleavatkozott - Bethlen tudta nélkül - olyan ügyekbe, amelyek nem az õ hatáskörébe tartoztak, s ezzel bosszantó kellemetlenségeket és félreértéseket idézett elõ a közhatalmat kezelõ szervezetek, például a minisztériumok mûködésében. Szenvedélye volt a legfelsõbb protekció gyakorlása, nemcsak egyszerû ajánlás, hanem egyenes rendelkezés formájában. Megtörtént, hogy miniszteri tanácsossá akarta tenni - egyszerre, minden elõzetes hivatali szolgálat nélkül - a maga pártfogoltjait, s az illetékes miniszterek nem tudták, mit kezdjenek az ilyen legfelsõbb kívánsággal.

Nekik respektálniuk kellett a szolgálati pragmatikát, amely törvényt jelentett a kormányzóval szemben is. Ilyenkor Bethlenhez kellett fordulniuk, aki Martinuzzi módra azt tanácsolta, tegyenek úgy, mintha nem is kapták volna meg Horthy intézkedését. Ugyanekkor megpróbálta a kormányzónak megmagyarázni, hogy ilyen szabad kézzel nem lehet belenyúlkálni a kormányzat kezelésébe. Ez visszatetszést kelt, s a kormányzói tekintélynek se használ, ha ilyen lehetetlen dolgokban exponálja magát. Bethlen megmagyarázta, hogy képviselõjelölteket például lehet protezsálni, bár ezt se nagyon illik. Új állásokat is lehet szervezni rokonok vagy barátok részére, trafikengedélyt is lehet ilyenek számára ajánlani, de a bürokrácia törvény által szabályozott elõmeneteli rendjét - a

tekintély és jogosultság lejáratása, illetve mellõzése nélkül - nem lehet felforgatni.

Horthy azután a bethleni intelmek hatása alatt lassanként felhagyott ezzel a személyes kormányzattal. Miután azonban az így szûkebbre szorított hatáskör nem elégítette ki az õ hatalmaskodni, uralkodni, az uralmat közvetlenül gyakorolni és éreztetni akaró hajlamait, ilyen becsvágyának kielégítésére más utat-módot keresett. Hogy egyszerûbben szóljunk, miután Bethlen a valóságos hatalmat elkaparintotta elõle, s maga gyakorolta azt - Horthy új területeket keresett és fedezett fel a kormányzói tevékenységre.

Az õ sajátságos egyéniségének egyik uralkodó vonása volt, hogy - miközben az igazi nagy politikai vagy szociális reformok iránt semmi érzéke nem volt, sõt ezektõl valósággal irtózott s ezeket a rossz értelemben vett dzsentrinek elõítéleteivel, csökönyös maradiságával lenézte, vagy meg nem értette - a fantasztikus technikai, mûszaki tervek iránt annál nagyobb érdeklõdés nyugtalanította. Ezt a hajlamát talán még a tengerészélet tapasztalataiból, élményeibõl hozta magával. Itt, az õ hosszas pályafutása folyamán átélhette a hadihajó-építészet roppant átalakulását, amely a csatahajók, az óriás páncélos szörnyetegek megnövelt sebességében, teljesítõképességeiben tetõzõdött, a tengeralattjárók által elõidézett forradalomról nem is beszélve. Ettõl a tengerész fantáziától élénkítve, nagy érdeklõdéssel fordult a dunai hajózás kérdése felé. Ezen a vonalon egy kicsit újra tengerész lehetett, ha csak a Duna hullámain is. Itt egy új hajótípus kísértette, az úgynevezett kis merülésû, sekélyebb vizeken s ugyanakkor a tengeren is használható lapos fenekû tankhajóké. Horthy nagy reményeket fûzött ehhez az újításhoz. Szinte már a Fekete-tengeren érezte magát is, és a magyar ipari érdekek, valamint a távolba ható vízi közlekedés új lehetõségeit látta bennük.

A kormányzó azonban nem állott meg ezeknél a vízi experimentumoknál. Ha nem is Széchenyi István gyakorlati érzékével, de a kielégíthetetlen kíváncsiság és nagyot akarás kissé éretlen buzgóságával fordult a magyar alföld nagy sorskérdései felé. Az öntözés és fásítás két alapvetõ problémája mellett új termelési ágak meghonosításával akart - mint ahogy Széchenyi nevezte - a "nagy magyar parlag" mostoha viszonyain segíteni. Amint a technikai újítások érdekében egy külön szaktanácsot szervezett maga mellett, ugyanígy egy nagyszabású másik tanácskozó testületet is gyûjtött maga köré az alföldi tervek elõkészítésére, megvalósítására: agrogeológusokat, agrokémikusokat, növény- és erdõtelepítõ szakembereket.

Nagy ambícióval elnökölt aztán ezek közt, újabb és újabb, merészebbnél merészebb újítások terveit latolgatva. Ezek azonban többnyire csak tervezgetések maradtak, s elõbb-utóbb megrekedtek a kezdeményezés kezdetleges kísérleteinél. Többé-kevésbé ez a sors érte az Alföld befásításának, erdõsítésének akcióját, azután az öntözõrendszer megvalósítását a Duna-Tisza csatorna tervével kapcsolatban. Az öntözési tervek, Kállay Miklós "szakszerû" elnökösködése mellett, hosszú esztendõk múlva is alig pár száz holdra redukálódtak. Az erdõsítési törvény rendelkezései, amelyektõl Horthy az Alföld klímájának megváltozását várta, csenevész ültetvények formájában szomorkodtak vagy idõ elõtt kiszáradtak. A Duna-Tisza csatorna terve pedig ugyanolyan félbemaradt terv sorsára jutott, mint már elõbb, száz esztendõn át. A rizstermelés - amely pedig igazán jogosult reményeket gerjesztett - Horthy birtokának néhány holdnyi területén kívül alig tudott másutt lábra kapni...

Bethlen - miközben pénzt nem tudott teremteni ennek az új honfoglalásnak céljaira, holott más, haszontalanabb tervekre mindig akadt fedezet - szívesen látta, hogy Horthy a miniszterelnöki hatáskör gyakorlása helyett ezekre a nagy távlatú területekre koncentrálta

a maga érdeklõdését. - "így legalább nem unatkozik, s nem zaklatja a minisztériumokat"... - mondta egyik bizalmasának. De a "zaklatás" szó helyett - kissé tapintatlanul - a "lábatlankodás"-t használta...

Végeredményben egy kicsit olyanforma volt a hatásköröknek ez a megosztása a kormányzó és miniszterelnöke között, mint amilyen valamikor Rudolf német császár és magyar király s tanácsosai között, Rudolf gyöngesége és tehetetlensége folytán, létrejött. A császárt csak az órásmûvészet és a csillagászat rejtelmei érdekelték, s miközben prágai rezidenciájában azon törte magát, hogy hogyan lehetne mind a háromszáz óráját az idõmérés tekintetében hajszálig egyforma mûködésre bírni, miniszterei az alatt a Habsburg-birodalmat korlátlan hatalommal, kényük-kedvük szerint igazgathatták. De más vonalon, a Bethlen-Horthy viszony emlékeztetett a Szapolyai János és Martinuzzi György közös kormányzatára is, amelynél a valóságos hatalmat a nagyeszû, fáradhatatlan barát, a törököt és németet egymás ellen kijátszó diplomata gyakorolta, hogy Szapolyainak csak a gyanakvás és féltékenység szerepe jusson, a dilettáns gáncsoskodásával párosulva.

Horthy azonban, miután pár év alatt maga is beletanult az uralkodás mûvészetébe, két komolyabb tanácsadó testületet, ha úgy , agytrösztöt is megszervezett maga körül. Az egyik: Ráday Gedeon, Esterházy Móric és Károlyi Gyula grófok személyében a nagybirtokos arisztokrácia döntõ képviseletét jelentette a háttérben, az agrár-szociális kérdések egyre súlyosbodó gondjaival szemben. A másik a nagy zsidó ipari és bankérdekeltségek fõ embereibõl verõdött össze Chorin Ferencék, Bíró Pálék, Goldberger Leóék részvételével, akik mint a szén- és vasbányák, a textil-nagyipar és a villamos energia monopóliumának tulajdonosai, döntõ hatalommal irányították és védelmezték a magyar vámpolitika õket dédelgetõ rendszerét, a fogyasztó közönséget sújtó ugyanilyen árszabályozás hatalmával együtt.

Ez a két érdekegyesület aztán a váltakozó kormányok mögött s voltaképpen azok fölött végérvényes és végzetes befolyást gyakorolt a trianoni Magyarország belsõ viszonyainak alakulására. Vagyis, tulajdonképpen arra, hogy semmi lényeges változás ne történjék a dolgok rendjében és - a külsõségeket leszámítva - szinte minden maradjon úgy, ahogyan az a ferencjózsefi Magyarországon volt. Hiszen Horthy bizalmas körökben mindig hangoztatta: mi egy arisztokratikus ország vagyunk, ugyanilyen kormányzattal és kormányzati elvekkel...

Pedig a dolgok mélyén, a látszatok mögött egy nagy szerkezeti változás tört elõre: a magyar társadalom alsó rétegeiben földcsuszamlásszerû eltolódások történtek. Nemcsak olyan értelemben, hogy az agrárproletariátus ijesztõ módon megnövekedett. Hiszen a Nagyatádi-féle úgynevezett földreform is voltaképpen ennek tömegeit gyarapította, az életképtelen két-három holdas parasztparcellák létesítésével. Nem is szólva a mezõgazdasági nagybirtokon a gépi üzem, a gépi mûvelés meghonosításáról, amely a kézi munkából élõ napszámos és törpebirtokos rétegek kereseti, megélhetési lehetõségeit egyre csökkentette.

Ezzel párhuzamosan az önálló magyar vámterület s a vele kapcsolatos ipari védõvámos politika óriási lendületet adott egy új magyar nagyipar kifejlõdésének, hogy ennek érdekei azután döntõ módon kihassanak nemcsak az ipari, de a közfogyasztási cikkek általános áralakulására, erõs emelkedésére is. Ugyanez az átalakulás egyre nagyobb iparimunkás-szükségletet jelentett, s ezt csak a nincstelen mezõgazdasági népesség nagy tartalékaiból rekrutálhatta.

Ezen a kölcsönhatáson épült valójában az arisztokratikus és a kapitalista csúcstanácsok érdekkölcsönössége. Chorinék megmagyarázták Horthynak, hogy a nagybirtok ezen az úton megszabadul az agrárproletariátus nyugtalan és nyugtalanító jelenlététõl s az ezzel járó szociális és politikai feszültségtõl. Hogy viszont a nagyipar olcsó munkaerõhöz jut ezen a réven s a mezõgazdaságból lecsapolt elégedetlenség a városi munkásproletariátus elégedetlen tömegeit fogja szaporítani - ezt nem bizonyították.

Igaz, hogy többé-kevésbé mindenütt ugyanezek voltak a nagyipari fejlõdés szociális velejárói. De ha már az agrár-szegénységet nem tudtuk a maga egészében földhöz juttatni, legalább az így megfogyatkozott tömegeit továbbra is földhöz köthettük volna, hogy elégedetlen városi proletár helyett megelégedett parasztság nõjön ki belõle...

De olyan tanácsadók, akik harmadik agytröszt gyanánt ezt Horthyval megértethették volna - már nem tudtak közelébe jutni...

Károlyi Imre gróf - mûvelt, nagytanultságú, haladó szellemû ember - aki apa-társa volt a kormányzónak, többször panaszolta e sorok írójának, hogy hiába próbálta õt erre az útra hajlítani. Viszonyuk ezek miatt az ellentétek miatt aztán végleg elhidegült. Károlyi egy nagyszerû röpiratban, amely "Örvény felé" címmel jelent meg, szinte szóról-szóra megjövendölte az "arisztokratikus" kormányrendszernek s vele együtt az országnak is szörnyû katasztrófáját. Ahogy az be is következett...

## XII. Fejezet

Horthy Miklós részletesebben méltatja a magyar földvagyon állapotában az õ kormányzata alatt beállott változásokat. Ezek - õszerinte - a földbirtok olyan demokratikus megoszlását eredményezték, hogy a nagy feudális egyházi és világ latifundiumok túltengésérõl többé beszélni sem lehetett Magyarországon. Mindez pedig eredménye volt annak a nagyszabású földreformnak, amelyet Bethlen István kormánya Nagyatádi Szabó Istvánnal, az egységes pártba beolvadt kisgazdapárt vezérével, mint földmûvelésügyi miniszterrel együtt megvalósított.

Horthy szerint ez a földosztás egymillió-kétszázezer holdat, csupa jó termõföldet juttatott a magyar agrár-proletariátus kezére, hogy annak nagy tömegeit az önálló kisbirtokosok sorába emelje. Ezen felül harmincháromezer holdat kaptak, vitézi telek címen, az elsõ világháborúban kitüntetett katonák.

Ezek a számok, így önmagukban azt az illúziót kelthetnék, hogy mögöttük egy igazán mélyreható eltolódás érvényesült a demokratikus földmegoszlás értelmében, s száz- és százezer életképes kisbirtok keletkezett a túltengõ latifundiumok elaprózásával. A valóságban azonban mindez intencióiban megtévesztõ, végrehajtásában szégyenletes példaképe volt a nagy feladat megkerülésének, zsákutcába juttatásának.

Tudni kell, hogy a csonka-magyarországi földvagyonból a mûvelhetõ terület kerek számban tizenhatmillió holdat tett ki. Ebbõl az ezer holdnál nagyobb kiterjedésû földbirtokok négymillió holdat foglaltak el. A száz és ezer hold közötti, úgynevezett középbirtokok kétmillió-kilencszázezer holdat. Az öt és száz hold közötti kisbirtokok hatmillió-hétszázezer holdat, az öt holdnál kisebb birtokok pedig egymillió-hatszázezer holdat.

Az ezer holdon felüli nagybirtokból egyházi földvagyon volt egymillió hold. Hitbizományi birtok nyolcszázezer hold. Az aránytalanság nemcsak abban jelentkezett, hogy az ezer holdon felüli birtokkategória az egész magyar földvagyon harmincnyolc százalékát tette ki, hanem fõleg abban, hogy a nagybirtok pár ezer tulajdonos kezén összpontosult, míg az öt holdnál kisebb birtokok másfélmillió holdnyi összterületén egymillió-kétszázezer paraszt-proletár osztozkodott, hogy egyre-egyre nem egészen egy és fél holdnyi földvagyon jusson...

A Bethlen-Nagyatádi-féle birtokreform végeredményben ugyanennek a törpebirtokos proletár szegénységnek sorait, tömegeit szaporította, pár százezernyi újabb "birtokossal".

A törvény végrehajtása körül felmerült visszásságok és visszaélések annak idején országszerte megbotránkozást keltettek. Az úgynevezett kiszálló bizottságok, a tiszteletreméltó kivételektõl eltekintve, többnyire a nagybirtokosok érdekeit méltányolták. A juttatásra kiszemelt birtokrészeket mûvelésre alig alkalmas, szikes vagy futóhomokos helyeken szakították ki, a községektõl sokszor olyan távolságokra, hogy megmûvelésük nem érte meg a velejáró költséget és fáradságot. Megközelítésük gyalogszerrel órákat vett igénybe, igás erõvel pedig az új tulajdonosok nem rendelkeztek.

Kielégítés és megnyugvás helyett így úgyszólván mindenütt a kijátszottság, a csalódás és keserûség érzését gerjesztették fel a juttatott szegénység lelkében. Általános nemzetgazdasági szempontból pedig, ugyancsak az adott körülményeknél fogva, inkább kárt, mint hasznot eredményeztek...

A vitézi telkek kiszakításánál és juttatásánál - különösen a tiszteknek adományozott birtokrészeknél - nem a vitézség címén szerzett érdemek, hanem az illetékes helyeken érvényesülõ nagyobb protekció játszotta a döntõ szerepet.

Senki se akarta, a legszélsõségesebb földosztó sem, a nagybirtok tulajdonosait depossedálni, vagyonuktól megfosztani. Minden józan ember, aki a magyar földvagyon sorsával, lehetõségeivel komolyan foglalkozott, tisztában volt azzal, hogyha két-három holdas parcellákra darabolták volna, és úgy osztották volna szét a feudális nagybirtokokat, akkor is csak az életképtelen kisparaszt birtokokat szaporították volna. Az agrár-proletariátus nagy gondját maradék nélkül meg nem oldhattuk. Minden józan terv és szándék ebben az irányban csak arra törekedhetett, hogy a fennálló roppant aránytalanságokat a minimumra csökkentse.

A Károlyi Imre-féle megoldás, amely háromezer holdban akarta megszabni a nagybirtok határát, éppúgy ebbõl a gondolatból indult ki, mint ahogy eredetileg a Nagyatádi Szabó kisgazdapártja, s ennek utódai: Gaál Gasztonék és Eckhardt Tiborék is ugyanezen a vonalon keresték a megoldást. Azt a bizonyos túlsúlyt vagy gazdasági és politikai vezetõ szerepet, amelyet a konzervatív irányzat a nagybirtokos osztály számára fenn akart tartani, így is megtarthatták volna. Sõt így közvetlenebb érintkezésbe, bensõbb viszonylatokba kerülhettek volna a magyar föld népével. Ennek bajait, szociális viszonyait, hibáit és erényeit közelebbrõl megismerhették volna, s a mintagazdálkodás vonalán, az intenzív mûvelési módok és az új mûvelési ágak tekintetében is, a példaadás szerepét még hathatósabban gyakorolhatták volna.

Egy ilyen radikális, de józan megoldás mellett nem sokasodhattak volna el az olyan ijesztõ példák, mint amilyen a Károlyi Mihály-féle debrõd-parádi huszonötezer holdas hitbizomány vagy a Semsey-féle balmazújvárosi húszezer holdas latifundium szolgáltatott.

Az elõbbi az elsõ világháború elõtt közismerten a tékozlás és elhanyagoltság legsötétebb következményeit éreztette öt-hat szegény falut fojtogató határaival. A másikon - a Semseyekén -három-négy hatalmas zsidó bérlõ dinasztia gyûjtött roppant vagyonokat, a proletár szegénység feneketlen nyomorúsága közben. Balmazújváros népének helyzete ilyen körülmények között valóságos iskolapéldát szolgáltatott a szociális nyugtalanság minden izgató anyagával a Jásziék és Kunfiék forradalmi agitációja számára.

És ezek a példák nem egyedül állottak. A sövényházi és pusztaszeri Pallavicini uradalom a csongrádi szegénység és földéhség óceánjában épp ilyen kihívó sziget volt feldúlt, elrongyosodott falvak vádoló képeivel.

Az ezt a kérdést tárgyaló sok munka között Pezenhoffer Antal egy vaskos kötetre menõ tanulmányában - döntõ bizonyítékokkal, statisztikai adatokkal megtámogatva - feltárta a dunántúli egyke-rendszer szerzõ okai között, mint egyikét a legsúlyosabbaknak, a kötött egyházi és világi nagybirtok befolyását annak meghonosodására és elterjedésére.

Sose felejtem el, egy alkalommal Hajdúböszörményben egy kisgazdagyûlésen, amikor a feldarabolt, szétosztogatott Nagy-Magyarországról s a trianoni tragédiáról beszéltünk, a hallgatóság soraiból felkiáltott hozzánk egy villogó szemû, sötétbarna arcú hajdú gazda:
- Az igaz, hogy az ország földje kisebb lett. De a nagy uraké ugyanolyan maradt, mint azelõtt volt!

S mikor arra hivatkoztunk, hogy ez a tragédia az ottani nagybirtokosokat is sújtotta, mert az elszakított országrészeken azok birtokait is elszedték, erre azt a feleletet kaptuk, ugyancsak a hallgatóság soraiból, hogy igen, amikor muszáj lett, odaadták a cseheknek és románoknak, de elõbb jószántukból nem akarták a magyaroknak adni...

Az egyházi latifundiális földvagyon szinte még jobban éreztette a kiáltó ellentéteket és ezek következményeit. Ezeken, a nagyobbára bérleti gazdálkodással hasznosított birtokokon a bérlõk, a dolog természeténél fogva, még kevésbé törõdhettek a törpebirtokos vagy napszámos szegénység szociális nyomorúságával. A püspök urakat viszont inkább az egyház növekvõ kulturális vagy hitbeli problémái vették igénybe. Dicséretükre legyen mondva, a régebbi arisztokratikus egyházi fejedelmek, a Szmrecsániak, Hornigok, Szcitovszkyak életstílusa helyett Prohászka Ottokár példája lett rájuk nézve is irányadó. Õ szegény, a püspöki négyes fogat helyett, az apostolok lovain, gyalogszerrel, egy esernyõvel a hóna alatt vonult be püspöki székhelyére. Ez azonban nem változtatott az egyházi földvagyon érintetlenségén, s annak szociális, gazdasági kihatásain.

Egy balatoni kirándulásom alkalmával meglátogattam Czapik Gyula veszprémi püspököt. A hatalmas, szép, barokk stílusban épült püspöki rezidencia a várhegyen kissé üresen, elhagyatva mélázott Séd völgyének messze kitáruló szépségein. Valamikor nem is olyan régen, még egy fõúri élet pompája, fényes külsõségei fogadták itt a vendégeket. Errõl a múltról s errõl a nagy témáról beszélgetve, Czapik bevezetett a maga lakosztályába, amely egy szerény, két ablakos kis udvari szobából állott, diákos egyszerûséggel berendezve.

Czapik kinyitotta a ruhásszekrényét, amelyben pár viseltes reverenda unatkozott néhány darab fehérnemû mellett.
- Íme, az én egész gardróbom - mondta mosolyogva.
- A veszprémi püspök mindössze havi nyolcszáz pengõt vesz igénybe a maga személyes szükségleteire a püspöki uradalmak jövedelmeibõl. A többit iskolák, nevelõintézetek, internátusok fenntartására fordítjuk.

- De nem ugyanilyen nemes célt szolgálnának ezek az uradalmak, ha a földmûves szegénység birtokolná õket s annak sorsát jobbítanák? Miért nem kezdeményeztek egy ilyen lépést legalább a felsõházban? Prohászka példáját ezen a téren is fel kellene újítani. Bizonyára emlékszel az õ indítványára, amelyet egy radikális földreform érdekében annak idején, az elsõ világháború vége felé elõterjesztett?

- Én nem ajánlhatom fel, nem ajándékozhatom el az egyházi birtokokat - felelte Czapik. Azok nem az én tulajdonom. Én csak kezelõjük vagyok. A vagyon az egyházé, mint örök jogi személyé, s ahhoz nem nyúlhatok...
- Ezt nagyon jól tudom - válaszoltam -, de miért nem kezdeményeztek egy ilyen reformot a törvényhozás útján? Ez nagy hatással lenne más érdekeltekre is, sõt az egész magyar közvéleményre. Az egyház így, ezzel a nagylelkû elhatározással történelmi szolgálatot tenne az egész magyar nemzet érdekeinek s híveit is új lelki, erkölcsi kapcsolatokkal fûzné magához.

- Ez mind igaz, s mindezt én is érzem - volt a püspök válasza -, de sajnos egymagam nem tudok erre a lépésre vállalkozni. Püspöktársaim nincsenek mind ugyanezen a véleményen, s fellépésem az õ elítélésüket, tiltakozásukat vonná maga után és nem kívánatos ellentéteket hozna nyilvánosságra... De - tette hozzá kis gondolkozás után - ti csak bolygassátok ezt a nagy kérdést. Isten õrizzen, hogy a második világháború is ott érjen bennünket, ahol az elsõ: nyakunkon a megoldatlan nagy problémával...

A veszprémi püspök - sajnos -jól sejtette. A Horthy-uralom jóvoltából a második világháborút is úgy értük meg, ahogy az elsõt: nyakunkon a megoldatlan földreform nyugtalanító gondjaival...
Még ugyancsak a Bethlen-kormány alatt Vass József - mint népjóléti miniszter - egyik beszédében célzást tett arra, hogy a kalocsai érsekség homokpusztáit - amelyeket Illancspusztának hívtak, mert a futóhomokot a szél kénye-kedve szerint söpörte rajtuk ide-oda - kis parasztbirtokokra kellene felosztani. Új gazdáik majd megköthetnék szõlõvel, gyümölcsössel az illanó homokot is.

Vass beszéde azonban nem találkozott osztatlan helyesléssel, se a klérus, se Horthy birtokpolitikai tanácsadói részérõl...

## XIII. Fejezet

Az úgynevezett zsidókérdést, amely a Károlyi-forradalom és a Kun Béla-féle proletárdiktatúra élményei nyomán olyan elkeseredett vita tárgya lett, Horthy emlékirataiban alig méltatja figyelemre. Miután mind a két forradalomban a zsidóság játszotta a vezérszerepet, ennek tanulságai nem maradhattak következmények nélkül. A Károlyi-kormány miniszterei között a szociáldemokrata párt és a Jászi-féle intellektuel-radikalizmus képviselõi jelentették a többséget és játszották a vezérszerepet. Az elõbbiek közül Kunfi Zsigmond, a vad kommunista volt a kultuszminiszter és Garami Ernõ a kereskedelmi tárca birtokosa. A radikálisok részérõl Jászi lett a nemzetiségi minisztérium vezetõje és Szende Pál a pénzügyminiszter. Károlyiéknak, vagyis a keresztényeknek csak a belügyi és a földmûvelésügyi tárca jutott. Kun Béláék alatt viszont az úgynevezett népbiztosok, akik a miniszterek helyére ültek, szinte kivétel nélkül a zsidó kommunisták közül kerültek ki.

Érthetõ volt tehát, hogy a két forradalom alatt megalázott, százféle üldözésnek kitett keresztény magyarság olyan kormányt várt, amely nemcsak megbünteti a forradalmak felelõs tetteseit, de olyan reformokat is érvényesít, amelyek a jövõben biztosítani tudják saját uralmát politikai és gazdasági vonatkozásban egyaránt. Megokolta ezt a zsidóságnak a háború alatt tanúsított magatartása is s mindezen felül az a körülmény, hogy a nagyipar és a bankvilág kulcspozícióit éppúgy õk tartották birtokukban, mint ahogy az úgynevezett értelmiségi pályákon is messze visszaszorították a keresztény többség érvényesülését.

Horthyban ennek a természetes reakciónak megszemélyesítését várta mindenki, s kormányzóvá történt megválasztása nyomán, mint ilyet ünnepelte õt az egész magyar közvélemény. A többséget szerzett keresztény nemzeti párt és a kisgazdapárt teljesen egységes volt ugyanebben a várakozásban és bizalomban.

A hiba az volt, hogy a lelkes jelszavakon és az ugyanilyen ígéreteken kívül egyik pártnak sem volt átfogó, gyakorlati megoldást biztosító programja a nagy vitás kérdés rendezésére. Horthyban ehhez a dolgok mélyreható ismerete éppen úgy hiányzott, mint a lelki és szellemi felkészültség. Õ, mint a dzsentri általában, szívesen zsidózott magánkörben, de éppen úgy, mint legtöbb osztályos társa ebben a kategóriában, a zsidót valami szükséges rossznak minõsítette, aki helyettünk kereskedik, italt mér, közben birtokot is szerez és - fõleg szorult helyzetünkben kölcsönt ad, lehetõleg magas kamatra, mert hiszen ez a kötelessége és ki adna más, ha zsidó nem lenne?

Az ellenforradalom évadján, az úgynevezett siófoki korszak alatt, Horthy ugyan kemény parancsokat adott a különítményeknek a bolsevista zsidók "elintézésére", de pár ilyen kilengéssel elintézettnek is hitte az egész nagy problémát.

Hogy emlékirataiban nem nyúl vissza ehhez a kényes kérdéshez, ezzel voltaképpen mulasztást követ el magával szemben. A baloldali világsajtó, tudvalevõén az egész trianoni negyedszázad alatt, úgy állította õt oda, mint egy vérengzõ Francót vagy Hitlert - igazán érdemtelenül. Most legalább alkalma nyílott volna rá, hogy ezekre az alaptalan híresztelésekre döntõ választ adjon. Hiszen a trianoni Magyarország belsõ története a zsidóság hatalmi túlsúlyának, gazdasági mindenhatóságának új, minden eddiginél nagyobb sikereirõl számolhatott be, amint azt hiteles statisztikai adatok is szemléltetik.

A "vérengzõ antiszemitizmus" a keresztény pártok uralomra jutása nyomán, az egész kérdés-komplexumot illetõleg, a numerus clausus néven ismeretes megoldásban élte ki magát. Egy ugyanolyan csenevész megoldásban, mint amilyet a földreform kérdésében a Nagyatádi-Bethlen-féle törvény jelentett. A zsidóságnak az össznépességhez való arányában biztosítottuk az egyetemi, fõiskolai képesítéshez kötött, úgynevezett értelmi hivatások terén s az ugyanilyen foglalkozások körében való érvényesülését. Vagyis a felsõfokú oktatásban a hallgatók hat százalékát tehették ki. Igaz, hogy az addig húsz, harminc vagy negyven százalékkal szemben ez erõs megszorítást jelentett, de csak látszat szerint.

A valóságban másképp festett a dolog, mint a papíron. Emlékezetes, hogy a Teleki-kormány, az ország nehéz pénzügyi helyzetében, külföldi kölcsönhöz volt kénytelen folyamodni, s ezt az úgynevezett népszövetségi kölcsönt is csak az eredeti törvényjavaslat erõs módosítása árán tudta megkapni. Ráadásul még ezt is csak azzal az ígérettel, hogy a végrehajtásban nem fogunk szigorúan ragaszkodni az eredeti hat százalékhoz, s méltányos esetekben kivételt teszünk a hat százalékon felül jelentkezõkkel szemben. Ilyen "kivételes" eset aztán, megfelelõ protekcióval támogatva, annyi

jelentkezett, hogy végül a törvénybõl alig maradt valami.

Horthy ezzel, de mint látni fogjuk, még többel is eldicsekedhetett volna. De - úgy látszik - jobbnak érezte mellõzni az egész kényes kérdést. Vagy azért, mert annak felbolygatása csak zavart okozhatott volna azokban a körökben, amelyek már odahaza is, mint érdekeik legfõbb védelmezõjét és szolgálataik ugyanilyen méltányolóját ünnepelték õt. De viszont azok is kapva-kaptak volna az így nyújtott alkalmon, akik az õ ellenforradalmi kilengését a "fehérterror" mézesheteiben soha többé nem tudták neki megbocsátani. Arra az álláspontra helyezkedett tehát, mint annak idején Könyves Kálmán törvénye a boszorkányokkal szemben, vagyis, hogy: de strigis, quia non sunt, nulla questio fiat - a boszorkányokról, miután nincsenek, nemhogy por ne kerekedjék, de róluk még csak említés se történjék...

Mi se akarunk itt most érdemben hozzányúlni ehhez a vitatott kérdéshez. Mi saját példánkkal megmutattuk, mit lehetett elérni törvényes elõírások, biztosítékok nélkül is a nemzeti önvédelem egy nagyon fontos területén, amelyet pedig már az elsõ világháború elõtt szinte teljesen elveszettnek hittünk. Ernyedetlen erõfeszítéssel, céltudatossággal s mindenek fölött az ehhez szükséges hivatottság és az ugyanilyen képességek felhasználásával, érvényesítésével, a keresztény magyar sajtó megteremtésével kiépítettük a nemzeti önellátás egyik legfontosabb védõvonalát. Napilapokat, folyóiratokat, hívtunk életre, pártok és kormányok segítsége nélkül, ugyanazon célok propagálására, s azok szakadatlan ébrentartásával megakadályoztuk végleges elalkuvásukat is.

Nem tartozik szorosan ide, mégis nincs talán minden tanulság nélkül a következõ kis epizód. A népszövetségi kölcsön ellenõrzésére az Egyesült Államokból egy Smith Jeremiás nevû pénzügyi szakember jött Budapestre. Közelebbrõl is meg akart aztán ismerkedni a magyar viszonyokkal, s érintkezést keresett a sajtóval is. Egy nap üzenetet kaptam tõle, hogy menjek fel hozzá, szívesen lát egy kis beszélgetésre.

Mr. Smith a Pénzügyminisztérium budavári palotájában ütötte fel az irodáját. Nagyon egyszerû megjelenésû, barátságos kis öregúr volt, a szokott általánosságok után a zsidókérdés után érdeklõdött. Az amerikai sajtó közlései nyomán azt hitte, hogy Budapesten napról-napra vad utcai harcokban üldözik és fosztogatják õket, s megelégedéssel állapította meg, hogy ilyesminek nyomát se találta. A városban sétálgatva, bevásárlás közben rájött, hogy alig volt üzlet, ahol ne ugyanazok az üldözöttek szolgálták volna ki. Mikor kérdéseire kissé részletesebb felvilágosítást adtam neki a mi nagy porunkról, hivatkoztam rá, hogy õnáluk Henry Ford, az autómilliárdos hatalmas munkákban tárta fel ugyanezt a veszedelmet, amely ellen most mi is védekezni próbálunk.

Mr. Smith mosolyogva hallgatta, nem minden meglepetés nélkül, hogy Ford munkái hozzánk is eljutottak, és sietett közbevetni, hogy Ford kissé eltúlozta a dolgokat. Odaát, náluk ez a probléma talán csak New York-ra szorítkozik, ahol bizony a város arculatán is az elsõ pillantásra meglátszik, még inkább, mint Budapesten, hogy kik nyomják rá bélyegüket az ismeretes külsõségekben is.
- Ezt egy olyan elfogulatlan, nagytekintélyû megfigyelõ is megállapította - feleltem -, mint André Siegfried, a kitûnõ francia akadémikus és publicista.
- Igen-igen - mentegetõzött Mr. Smith -, de ez csak New Yorkban van így, s New York még nem Amerika.

- Nálunk viszont az egész ország s Budapesttel az élen minden nagyobb városunk ott tart, hogy elõbb-utóbb New York lesz belõle...
Hogy másra tereljük a szót, megkérdeztem Mr. Smith-tõl, megnézte-e már azt az

arcképsorozatot, amely az egyik fával burkolt szomszéd teremben, a régi magyar pénzügyminiszterek, az egykori tárnokmesterek képmásait õrzi, szinte a mohácsi vész óta. A korok szerint változó, szép díszmagyar viseletben, prémes mentékben, kardosan, buzogányosan, sastollas kucsmákban tekintenek le a késõi utódokra. Szinte csak a paripa hiányzik alóluk. Mr. Smith nagy érdeklõdéssel szemlélgette õket, s nem tudott belenyugodni, hogy mire kellett az államkassza mellé a kard és a buzogány is?

Én aztán félig tréfálkozva, elbeszéltem neki az egyik ilyen tárnokmesternek, a H. Ulászló alatt hivatalnokoskodott Fortunatus (Szerencsés) Imrének történetét, aki ugyancsak az izraeliták közül emelkedett erre a méltóságra. Csalárd pénzügyi manipulációival aztán olyan bajokat és haragot idézett fel maga ellen, hogy egy szép napon a budai olasz és német polgárok, a magyar urakkal egyesülve, megostromolták a palotáját s õ maga csak nagy nehezen, némi súlyos ütlegek árán tudta életét megmenteni.

Mr. Smith mosolyogva hallgatta a történetet, s aztán - ugyancsak mosolyogva - hozzátette:
- Úgy látszik, a magyaroknál már akkor se volt hálás dolog pénzügyminiszternek lenni. Most már értem, miért kellett nekik a kard és a buzogány. De remélem, engem csak nem fenyeget itt önöknél ilyen veszedelem. Mert én egyiket se hoztam magammal...
Megnyugtattam Mr. Smith-et s õ megígérte, hogy ha csak teheti késõbb majd újra el fog látogatni hozzánk. Megszerette Magyarországot, és örülni fog, ha megállapíthatja majd, hogy bajainkból szerencsésen kiláboltunk, s pénzügyminisztereinknek sem kell félniük, hogy Szerencsés Imre sorsára jutnak.

Pénzügyi bajainkból azután csakugyan kiláboltunk valahogy. Késõbb ugyan közben még átestünk egy pusztító infláción, amelyet szegény Hegedûs Lórántnak, mint pénzügyminiszternek romantikus vállalkozása idézett ránk. De hogy egyéb vonatkozásokban, például a zsidókérdést illetõleg is, mit hozott számunkra ez az úgynevezett nemzeti konszolidáció, arról a Darányi-kormány alatt, ennek megbízásából a Magyar Királyi Statisztikai Intézetnek egy vaskos beszámolója adott igazán hû képet. Ez a kiadvány 1938-ban jelent meg, Szent István király halálának kilencszáz éves évfordulója alkalmából, amelyrõl akkor nagy, országos ünnepségek keretében emlékeztünk meg.

Horthy, ha komolyan be akarta bizonyítani, hogy az õ negyedszázados kormányzata milyen eredményeket ért el a keresztény magyarság érdekeinek elhanyagolásában, meggyõzõbb adatokat alig találhatott volna a maga igazolására, azokkal szemben is, akik húsz év után is még mindig az õ vérengzõ antiszemitizmusáról beszéltek odakünn, még Mr. Smith hazájában, az Egyesült Államokban is. Hogy miért nem hivatkozik ezekre emlékirataiban, azt nagyon könnyû megérteni. Mi késõbb, a maga helyén majd, élni fogunk ezekkel is...

## XIV. Fejezet

A zsidókérdésnek jelentõségét legszembeszökõbb módon az a nagy átalakulás érzékelteti, amely a trianoni Magyarország belsõ gazdasági struktúráját szinte gyökereiben megváltoztatta.
Az osztrák-magyar monarchia keretei között, a közös vámterület alatt, a nagyfejlettségû és tõkeerõs osztrák ipar nyomasztó túlsúlya folytán a magyar ipari fejlõdés számára csak nagyon lassú és mérsékelt lehetõségek kínálkoztak. A trianoni önállósult Magyarországot viszont az életben maradás, a létfenntartás szüksége ezen a vonalon is új utakra

kényszerítette: a vámokkal védelmezett önellátás nagy feladataira.

Ennek eredményeképpen új korszak nyílt meg, amelynek elõnyeit egy Széchenyi-szellemû magyar kormánypolitika a keresztény magyarság megerõsítésére használhatta volna fel. A közhivatali és egyéb értelmiségi pályákat keresõ rétegek számára új, sose sejtett kereseti lehetõségek gazdasági forrásai nyíltak meg, hogy anyagi jólétükkel együtt politikai és kulturális nyomatékuk is ebben a mértékben emelkedjék.

Mindennek azonban éppen az ellenkezõje történt. A hatalmas, negyedszázadon át egyre erõsebben kibontakozó ipari konjunktúrának minden hasznát a zsidó értelmiségi osztályok és ugyanilyen hatalmas pénzintézetek és nagyipari vállalatok sajátították ki, egyre fokozódó mértékben.

Hogy mit jelentett ez puszta pénzértékben kifejezve, elég arra hivatkozni, hogy míg a Horthy-korszak elsõ éveiben, tehát 1920 és 1921-ben a magyar gyáripari termelés összértéke alig egymilliárd pengõt tett ki, tizennyolc év múltán, tehát 1938-ban ez az értékösszeg, ugyancsak egy évre számítva, több mint két és fél milliárd pengõt képviselt. A gyáripari jellegû vállalatok száma ugyanezen idõszak alatt, kerek számban, kétezerrõl háromezer-nyolcszázra emelkedett, azaz majdnem megkétszerezõdött. 1921-tõl 1936-ig a textilipari vállalatok száma megháromszorozódott. Munkáslétszámuk ötszörösére, termelésük tizenkétszeresére emelkedett.

Az a vagyongyarapodás, amely ezt a hatalmas fejlõdést nyomon kísérte, oroszlánrész szerint pár hatalmas nagyipari és pénzügyi dinasztiának juttatott egyre növekvõ jövedelemtöbbletet, miközben a vállalatokban alibi-igazolásképpen alkalmazott keresztény szaktisztviselõk szerény fizetésük erejéig osztozkodhattak ennek a monopoluralomnak az elõnyeiben.

A zsidóság összes lélekszáma 1938-ban, a népszámlálási adatok szerint, négyszáznegyvenötezret tett ki, tehát az összlakosságnak nem egészen öt százalékát. Ezzel szemben a gyártulajdonosok vagy igazgatók között, ugyancsak az Országos Statisztikai Hivatal ez évi kimutatása szerint, a vas- és fémiparban 50, a gépgyártásban 40, a fonó- és szövõiparban 70, a ruházati iparban 80, a papíriparban 60, a fa- és csontiparban 70, a bõr-, sorté és tolliparban ugyancsak 70 százalékot képviseltek.

A bank- és hitelintézetek alkalmazottai között 36 százalék, a kereskedelmi vállalatok alkalmazottai között 62 százalék ugyanezt az arányt, illetve aránytalanságot tükrözte.
Az állatokkal, mezõgazdasági terményekkel kereskedõk 60 százaléka volt zsidó, a fa- és szénkereskedõk között 70, a vas- és fémáruszakmában 80, a fonó- és szövõiparban 90, a bõr- és papírkereskedelemben 80 százalék.

Ami mármost a szabad pályákat, az úgynevezett értelmiségi foglalkozásokat illeti, ezeket nem kisebb mértékben szállták meg. Az ügyvédek 49 százalékát tették ki, az orvosoknál 35-re, a lapszerkesztõk és hírlapíróknál 32-re, a színészeknél 24-re rúgott ez a szám. Ezen felül a száz holdon felüli földbirtokok 14 százalékát épp úgy magukénak mondhatták, mint a száz holdon felüli bérletek 30 százalékát...

Túlzás nélkül el lehet mondani, hogy ha Horthy kormányzata csak tíz évvel is tovább tartott volna, a kilencvenöt százaléknyi keresztény magyar többsége az országnak, a köztisztviselõi pályáktól és az ország fegyveres szolgálatától eltekintve, minden említett területen öt százaléknyi kisebbségbe szorult volna. De Horthynak így is minden oka meg

lett volna rá, hogy a huszonöt év alatt elért eredményekkel is eldicsekedhessék. Érthetetlen szerénység az õ részérõl, hogy ezt emlékirataiban elmulasztotta...

***

A zsidókérdés körül támadt politikai és sajtóviták még nem csöndesedtek le, amikor egy váratlan, szenzációs botrány híre riasztotta fel az amúgy is nyugtalan magyar közvéleményt.
Egy ködös korai reggelen az Erzsébet-hídon át Budára menet, Tormay Ceciltõl, a kitûnõ írónõtõl kaptam az elsõ hírt, az úgynevezett frankhamisítás kipattanásáról. A kocsiban láttam, hogy izgatott állapotban megállást integetett, s mikor megkérdeztem, mi a baj - szó nélkül beült hozzám.

- Hát maga még nem tudja? Borzasztó dolog történt. Jankovich ezredest, a honvédelmi minisztériumból, Brüsszelben letartóztatták, mert hamis francia ezerfrankos bankjegyeket akart egy ottani nagy bankban beváltani...
- Na, szép dolog, de hát ez a Jankovich baja - feleltem.
- Dehogy a Jankoviché! Hiszen a kormányzótól kezdve Bethlenig, aztán Windischgrätz herceg és Nádassy, az országos fõkapitány és nem tudom még ki, de mindenki benne van ebben a szerencsétlen kísérletben... Ez kellett még nekünk. Kétségbeejtõ. Nem tudom, hogy mászunk ki ebbõl... Odafenn, az udvarnál - s az ablakon át Cecil nagyasszony a királyi palota felé intett - szörnyû pánik van. Nem tudják, mit kezdjenek...

A déli lapok aztán már plakátbetûkkel címezve hozták a közelebbi jelentéseket: kik vannak közvetlenül belekeverve a dologba, s hogy a francia kormány máris lépéseket tett Bethlennél és felelõsségre akarja vonni õket is a merénylettel kapcsolatban, amellyel egy elõkelõ összeesküvõ társaság a francia frank hitelét meg akarta rendíteni, hogy ezzel kiszámíthatatlan károkat okozzon a francia közgazdasági életnek...

A közvetlen tettesek között, Jankovich ezredes mellett, akire a beváltás elsõ kísérletét bízták, Nádassyn és Windischgrätzen kívül még Haits tábornokot, az Országos Térképészeti Intézet vezetõjét említették, ahol az ottani szaktisztviselõk - kisebb rangú katonatisztek - közremûködésével gyártották a hamis frankokat.

A hamisítás ötlete Windischgrätztõl származott. Õ nyerte meg hozzá Nádassy elnézését, miután már elõbb Horthy hozzájárulását is megszerezte a nagy kaland megkísérléséhez. Csak a kormányzóra való hivatkozással tudták a Térképészeti Intézet segítségét, illetve a gyártásban való részvételét megszerezni. Természetesen Bethlent, mint miniszterelnököt se hagyhatták ki a dologból, aki ugyanúgy, mint Horthy - némi vonakodás után - azzal a kijelentéssel, hogy: csak csináljátok, de én nem tudok semmirõl semmit, s ha beüt a baj, mindent letagadok - szemet hunyt a dologhoz...

A franciák követelésére aztán bíróság elé kellett állítani az összeesküvés értelmi szerzõit és a Térképészeti Intézetnek a hamisításban tevékeny szaktisztviselõit, két derék, fiatal mûszaki tisztet. A vádlottaknak aztán, a kormányzóra való tekintettel, minden felelõsséget magukra kellett vállalniuk, illetve Windischgrätzre és Nádassyra hárítaniuk.

A por izgalmas fordulatai heteken át foglalkoztatták a közvéleményt, sõt a külföld érdeklõdését is. A francia kormány részérõl egy Auer Pál nevû, ismert demokrata ügyvéd, a francia követség ügyésze képviselte a vádat, s mindent elkövetett, hogy Horthyra és Bethlenre terhelõ vallomást erõszakoljon ki a vádlottakból. Ezek azonban hõsiesen, jobb

ügyhöz méltó férfiassággal vállalták a felelõsséget, s kitartottak amellett, hogy saját kezdeményezésükbõl és önként vállalkoztak a hamisításra. Fellebbezés nélkül vállalták a rájuk kiszabott, egyébként elég enyhe büntetéseket is. Nem is töltötték ki ezeket, mert amint a por nyomán támadt izgalmak lecsillapodtak, idõ elõtt csöndben szabadon bocsátották õket. Nádassy fõkapitány azonban úgy állt igazán nemes bosszút Horthy magatartásáért, hogy nem fogadta el ezt a kegyelmet, s kitöltötte a rá kiszabott büntetést.

A bíróság elnöke, Töreky Géza, Horthyék nagy híve, maga is úgy vezette a tárgyalást, hogy a kormányzóról még a gyanú árnyékát is elhárítsa. A közvélemény azonban a tagadó vallomások mögött is megérezte, hogy kit terhel az igazi felelõsség elsõsorban, s minden részvéte és becsülése azok felé fordult, akik ártatlan áldozatai voltak a "nagyreményû" kezdeményezésnek.

A franciák, mint a trianoni békediktátum fõbûnösei, nem nagy népszerûségnek örvendtek akkor nálunk s Auer nevû képviselõjüknek a tárgyalás folyamán tanúsított hetvenkedõ magatartása nagyban hozzájárult ahhoz, hogy mindenki úgy érezte: a betyárbecsület és a nemzeti érdek egyaránt azt követelte, hogy Horthy, legalább jogi formák szerint, érintetlenül kerüljön ki a nagy pörbõl...

Közben, persze még a törvényszéki tárgyalások folyamán, az ellenzéki pártok is szerették volna, ha Horthy és Bethlen részessége valahogy a nyilvánosság elé kerül. Voltak is kezükben errõl szóló bizonyítékok, de nem akarták ezek publikálásával a botrányt még nagyobbra fújni. Feszélyezte õket ebben a nemzeti közhangulat is, amely inkább a hamisítók pártján állott. Azt szerették volna tehát, hogy legalább Bethlen önként mondjon le a miniszterelnökségrõl, s legalább így vállalja a botrány következményeit. Bethlennek azonban ez eszébe se jutott. Meg is volt rá a maga oka, hogy miért nem. Mint mindjárt látni fogjuk.

A nyilvános fõszereplõk mellett ugyanis, akik a nagy pörben érdekelve voltak s egymással szemben álltak, nekem is jutott egy nem kevésbé kényelmetlen szerep - a nyilvánosság kizárásával.

Egy beszélgetés alkalmával, még a törvényszéki tárgyalás folyamán, Andrássy azzal a meglepõ megbízással fordult hozzám, hogy menjek fel Horthyhoz, s az õ nevükben közöljem vele, milyen súlyos bizonyítékaik vannak a kezükben ellene és Bethlen ellen is, részességüket illetõleg. Nem akarják ezekkel - az ország érdekeire való tekintettel - a nyilvánosságot is foglalkoztatni. Ennek azonban az a föltétele, hogy Bethlen mondjon le, legalább is a tárgyalás befejezése, az ítélet meghozatala után.

Én, ha nem is nagy örömmel, fölmentem a várba s közöltem Horthyval az ultimátumot, és magam is kértem, adjon helyet ennek a megoldásnak.

Horthy idegesen hallgatott végig, azaz ismételten félbeszakított azzal a kérdéssel, hogy elõbb látni szeretné ezeket a bizonyítékokat. Végül is indignálódva tiltakozott, hogy ilyen fenyegetéssel akarják õt méltatlanul sarokba szorítani.

- Eszem ágában sincs - mondta haragosan -, hogy elbocsássam Bethlent. Mondja meg Andrássynak, jobb, ha õk is hallgatnak, mert õk csakugyan tudtak mindenrõl Windischgrätz révén, talán elõbb, mint jó magam vagy Bethlen. Semmi joguk nincs ahhoz, hogy most õk kerüljenek az erdõ felõl...

Ezzel a válasszal aztán elbocsátott. De mikor elköszöntem s már a kilincsen volt a kezem, hirtelen eszébe jutott valami s visszaintett, hozzám lépett s még haragosan, de már csöndesebben enyhültebb hangon, hirtelen azt mondta:
- Miért nem áll maga hozzánk? - s nevemen szólított.
Nem tudtam hirtelen, mit feleljek erre a meglepõ kérdésre. De mielõtt feleltem volna valamit, Horthy elgondolkozott és búcsút intett...

Andrássy, mikor beszámoltam megbízatásom kudarcáról s Horthy fenyegetését is közöltem vele, elõbb jót nevetett a dolgon, aztán azt felelte, hogyha õk mint magánemberek tudtak volna is vagy ha csakugyan tudtak is valamit a hamisítás tervérõl vagy annak elõkészületeirõl, az õ felelõsségük nem hasonlítható össze se Horthyéval, aki mint államfõ, se Bethlenével, aki mint miniszterelnök volt beavatva az egészbe anélkül, hogy bármit is tettek volna annak megakadályozására...

Andrássyné, aki szintén jelen volt beszélgetésünknél, azt a megjegyzést tette, hogy "Lajos (ti. Windischgrätz) egyszer, titokzatos célzások formájában, eldicsekedett nekik is vele, hogy õk milyen nagy dologra készülnek, s milyen csapást akarnak mérni Franciaországra. - Mi azonban - tette hozzá - nem vettük komolyan ezt a fenyegetést. Aminthogy õt magát se vettük sose komolyan..."

## XV. Fejezet

A népjólét és kultúrfölény nyomain...

A frankpör után, pillanatnyilag legalábbis, úgy látszott, hogy a megkezdett konszolidációt semmi sem zavarhatja többé s Bethlen végérvényesen megszilárdul a hatalomban. Egyelõre azonban még súlyos megpróbáltatást hozott számára a pengõ teljes leromlása. Szegény Hegedûs Lórántnak, ennek a fanatikus és romantikus pénzügyminiszternek a nagy francia Necker különleges magyar utánzatának - kétbalkezû pénzügyi politikája idézte ezt a nyakunkra. Õ, mint egy varázsló bûvész, parlamenti bemutatkozó beszédében arany garmadákat gurított az álmélkodó képviselõház elé, hogy ezek helyett aztán a legsúlyosabb infláció zúduljon reánk, amelynek folyamán egy millió papírpengõ nyolcvan aranypengõ értékét képviselte. A népszövetségi, majd az amerikai úgynevezett Speyer-kölcsön jóvoltából azonban ezt is kihevertük.

Bethlen mögött ott állt már most is a feudális arisztokrácia -legfrissebb nemzedékében sok léha, költekezõ, lelkiismeretlen és hivatásérzet nélküli sarjadékaival. Aztán ott állt az ugyancsak feudális katolikus klérus, illetve fõpapság, demokratikus nevekkel, de konzervatív hagyományokkal és ennek ellentéte gyanánt a szabad királyválasztó vagy éppen republikánus református papság és az ugyanilyen református közvélemény, amely Horthyban egy új Bethlen Gábor és egy új Bocskai István uralomra jutását ünnepelte. És ott állt a konszolidáció egyik legmegbízhatóbb támaszaként, a nagybank és a nagyipar zsidó oligarchiája. A konzervatív hajlamaiban még az arisztokráciát is túlszárnyaló valódi és áldzsentri középbirtokos osztály törmelékeirõl nem is beszélve. És végül, nem utolsó sorban: a magas bürokrácia a maga - fenn az ernyõ, nincsen kas - úrhatnámságával.

És e mögött az egész ingatag fölépítmény mögött, a nemzeti és népi élet sötét mélységeiben, ott szorongott másfél-millió földnélküli proletár és a nagyipari konjunktúra nyomán, százezrekre szaporodó, rossz sorban nyugtalankodó ipari proletariátus.

A szociáldemokrata párt, a Bethlennel kötött választási paktumban neki juttatott képviselõi mandátumok birtokában, hálás mellébeszéléssel beállt a hosszúnak ígérkezõ nyugalom és emésztés politikai, kormányzati együttesébe. Nincs benne immár semmi forradalmi izgékonyság. Vezérei, a volt forradalmárok, elhullottak vagy emigráltak a Károlyi-forradalom és a Kun Béla-féle proletárdiktatúra bûnösségével terhelve. Az újak, akik helyükbe léptek, kispolgári szellemû, békét és fõleg egyéni gyarapodást áhító egyéniségek: jobb ipari munkások, radikális, üzletezõ zsidó ügyvédek, kis nyomdatulajdonosok, lapszerkesztõk, újságírók. Ezek aztán, a proletár százezrek élén, a pártadó hozzájárulásaiból bürokratizálják a maguk hatalmi, anyagi berendezkedését. Bethlen nekik juttatja a Munkás Biztosító roppant adminisztrációját, száz kisebb-nagyobb stallummal.

Ehhez járulnak a párt vezetõi által alapított különbözõ kapitalista jellegû ipari és kereskedelmi vállalatok, szövetkezeti álarcban. Nem vetik meg az ilyen címen nekik juttatott kormányszubvenciókat, s bûnös pénzügyi manipulációk miatt nem egy közülük a bírósági tárgyalótermekben végzi pályafutását. A párt vezérei és képviselõi a nagyipar hatalmas uraival szemben is illedelmesek. A régi forradalmi jelszavakat alig-alig vagy csak nagyon halkan, régi megszokásból emlegetik, hogy a kinnrekedt tömegek elõtt néha-néha alibit igazoljanak. A konszolidációból kinnrekedt keresztény párt, s az elõbb Gaál Gaszton, aztán Eckhardt Tibor alatt ellenzékieskedõ kisgazdapárt nem sok vizet zavar.

Horthy emlékirataiban mindezt úgy állítja oda, mint az állam-mûvészet tökéletes teljesítményét, Bethlennel, mint az állammûvészet és kormányzati ösztön ugyancsak tökéletes megtestesítõjével. Amint hogy a maga nemében az egész nem is egy mûkedvelõ alkotása volt...

***

Külpolitikai vonalon nagy megtiszteltetést jelentett számunkra -Horthy nem gyõzi ezt eléggé hangsúlyozni - a fasiszta Olaszországgal kötött barátsági szerzõdés, amely kiemelt bennünket teljes diplomáciai elszigeteltségünkbõl, hogy az ugyanilyen elszigetelt Itália rokonszenvét hozza, sajnos, minden különösebb támasztó-súly nélkül. Szinte ezzel egyidejûleg, barátunknak jelentkezett Rothermere lord, az egyik angol sajtókirály, aki a revízió délibábját csillogtatta meg szemeink elõtt, s elküldte hozzánk egyik fiát, ezt a rokonszenves fiatalembert, akit aztán véget nem érõ tüntetésekkel, felvonulásokkal, lakomákkal ünnepeltünk - mintha csak Kossuth Lajos tért volna vissza közénk, hogy szegény Rákosi Jenõ, aki a revíziót már a markában érezte, tudtunk nélkül, hálából még Szent István koronáját is felajánlja nagylelkû angol pártfogónknak. Egy ilyen nagy revíziólakoma alkalmával Herczeg Ferenc, akivel egymás mellett ültünk, fülembe súgta, kissé keserû tréfa gyanánt: - Ha így folytatjuk, ha nem is vesszük vissza, de legalább visszaesszük Nagy-Magyarországot...

***

Most már nem volt semmi akadálya az új Magyarország belsõ felépítésének, megerõsítésének. A konszolidáció két jelszóval akarta kifejezni ezt a történelmi feladatot. Az egyik a népjólétet ígérte, a másik a kultúrfölényt. Az elsõvel azt akarta jelezni, hogy az alsó néprétegeket, elsõsorban a falusi szegénységet emeljük fel az eddiginél magasabb életszínvonalra. A másikkal azt, hogy ugyanakkor kulturális teljesítményekben is föléje kerekedünk az ellenséges kisantant államoknak, elsõsorban Romániának és

Jugoszláviának. Hadd lássák ezek és az egész világ, hogy még csonkaságunkban is sokkal közelebb állunk a nyugati nagy népekhez, mint ezek a megjutalmazott fél- vagy egészen balkáni államok...

Az egyik nagy cél érdekében megszervezett népjóléti minisztériumnak az lett volna a feladata, hogy valóban nagy és mélyreható szociális reformok elõkészítõje, végrehajtója legyen. A kultuszminisztérium számára ugyanilyen hivatás jelentkezett, az, hogy az alföldi népmûvelés, az iskolákban való hiányosság ásító gondjain segítsen s ugyanakkor egész közoktatásunkat az ország új helyzetéhez, új szükségleteihez reformálja, szellemében és intézményeiben egyaránt.

Horthy nem gyõzi magasztalni gróf Klebelsberg Kunót, mint ideális kultuszminisztert, aki fáradhatatlan energiával, leleményességgel látott neki, hogy a kultúrfölényt hirdetõ politikának mélyre nyúló, szilárd alapokat vessen, hogy ugyanakkor csúcsalkotásokban, ugyanilyen intézményekben is versenyre kelhessünk a Nyugat legmûveltebb államaival.

Klebelsberg bizonyos értelemben meg is érdemelte ezt az elismerést. (Halála után Horthy kezdeményezésére szobrot is állítottunk neki a Belváros egyik kis parkjában.) Õ el tudta érni, hogy az összes többi tárcákat túlszárnyaló összegeket biztosítson a maga költségvetése számára. A népjóléti vagy a földmûvelésügyi tárcák képviselõi nem gyõztek panaszkodni, hogy Klebelsberg minden mozdítható pénzt magához kaparint, s õk csak a maradékra, koldus-kenyérre vannak szorítva, saját terveiket s ezek pénzügyi szükségleteit illetõleg.

Az évek folyamán csakugyan egyre nagyobb aránytalanság jelentkezett ezen a vonalon, egyrészt az úgynevezett elsõrendû szociális állami feladatok, másrészt a bõkezûséget, szinte fényûzést hajszoló kulturális erõfeszítések között. Ennek szemléltetésére elegendõ, ha pár számot idézünk az akkori állami költségvetések adataiból.

1922-tõl 1930-ig ötven millió pengõt áldoztunk arra, hogy 5500 új tanteremmel és az ezekhez szükséges tanítói lakással enyhítsük az elemi közoktatás szükségleteit, különösen az alföldi tanyavilág elhagyatott területein. Ugyanakkor a tanszemélyzet száma tizenhatezerrõl húszezerre emelkedett, s az iskolától távolmaradó gyermekek száma az iskolakötelesek 2 %- ára csökkent. A gazdasági irányú, elsõsorban a földmûvelõ népesség igényeit szolgáló iskolák száma 52-rõl 121-re szaporodott, a tanulók létszáma pedig 40 %-õs emelkedést ért el.

A csúcsintézményeket illetõleg: miközben Nagy-Magyarországunknak húsz milliónyi népessége mellett csak két egyeteme volt, az egyik Budapesten, a másik Kolozsvárott, a kilenc milliós csonka ország számára öt egyetem biztosította a magas képesítést élvezõ értelmiségi rétegek aránytalan utánpótlását. Az elszakított országrészekrõl a trianoni Magyarországra visszaözönlõ, közhivatalnoki és egyéb értelmiségi pályákról kiûzött tízezrek elhelyezésérõl nem tudtunk gondoskodni, és az egyetemre tóduló ifjúság ezrei, hosszú teleken át csak hólapátolással és más szükségmunkával tudtak önfenntartásukról gondoskodni.

Ugyanakkor az Alföld elhanyagolt tanyavilágában, járhatatlan utak mellett, az új iskolaépületek, tantermek az õszi-téli hónapok alatt, a sár, víz és hó idején félig üresen maradtak, mert az orosz muzsikélet nyomorult viszonyai közt tengõdõ agrárproletariátus sokgyermekes családjai nem tudtak lábbelirõl se gondoskodni iskolás gyermekeik számára. - Otthon dideregnek szegények a rideg vackon vagy a fûtetlen kemence mellett -

mondták a tanítók sajnálkozva. Mert sok helyen - s ez nem ment kivételszámba - négy-öt gyermekre csak egyetlen közös rongyos bakancs jutott, s ezt az egyet felváltva húzta fel a soros kijáró, hogy iskolába mehessen...

Klebelsberg nagy érdeme volt, hogy a külfölddel való kulturális kapcsolataink biztosítására és bensõségesebb kifejlesztésére Bécsben, Berlinben és Rómában az úgynevezett Collegium Hungaricumokat létesítette, hogy a kiváló képesítésû fõiskolai hallgatók pár évet államköltségen külföldön tölthessenek az ottani egyetemeken.

Alapjában véve ez nagyon helyes gondolat volt, de a másik vonalon megint csak az aránytalanságot szemléltette: a legelemibb szociális életszükségletek helyett a legmagasabb rendûek erõltetett istápolását.

Klebelsberget nem lehetett mindezért hibáztatni, õ, minden más szempontra, vagy érdekre való tekintet nélkül megoldotta a maga feladatát. Az országos politika irányítása, amelynek arányt kellett volna tartania az új országépítés feladatai között - nem az õ dolga volt. Ezért, illetve ennek elhibázásáért Bethlent és Horthyt illette a felelõsség...

***

A kultúrpolitika ilyen méretezése mellett a szociális reformokat elõkészítõ, megvalósító népjóléti minisztérium nevét megcsúfoló intézménnyé zsugorodott.

Szegény Vass József, akiben pedig, mint alulról jött, népi származású emberben, erõs érzék élt a "fenn az ernyõ, nincsen kas" politikai hibáival szemben - úgy válogatta össze a maga fõmunkatársait, hogy minisztériuma csakhamar a feneketlen korrupció melegágya lett. Egyik államtitkára börtönbe került, a másikat a rábizonyult visszaélések miatt el kellett csapnia, hogy végül a miniszter maga is összeroskadjon a felelõsség súlya alatt s öngyilkossággal vessen véget életének...

Méltóságos ország leszünk...

Horthy, a ferencjózsefi reminiszcenciák hatása alatt, sürgõs hatalmi érdeknek érezte, hogy az államfõi méltóság elõjogai közül a címek és kitüntetések osztogatását minél elõbb maga is gyakorolhassa. A bécsi Burgban szerzett tapasztalatok nyomán megtanulta, hogy milyen fontos eszközök ezek, egyrészt a mi egyik nagy hibánknak, a címkórságnak és hiúságnak legyezgetésére, másrészt az új rend híveinek jutalmazására s új hívek megnyerésére, lekötelezésére.

Ferenc József azonban bölcsen tudta, hogy minél szûkmarkúbban gyakorolja ezt az uralkodói jogot, annál nagyobb, kiváltságosabb ennek értéke, s ezzel tekintélye is lesz az így osztogatott kitüntetéseknek. Az õ uralkodása alatt a magyar középosztály, a hivatalnoki vagy középbirtokos osztály tagjai megelégedtek a régi tisztes tekintetes címmel. A nagyságosokból alig akadt néhány egy-egy vármegyében, a méltóságos urak pedig egészen fehérholló-számba mentek. Horthy és Bethlen aztán ezen a vonalon az ellenkezõ végletbe csaptak. A szûkösen fizetett magasabb rangú miniszteri tisztviselõk és más közhivatalok viselõi is egyszerre szinte mind méltóságosak lettek. Az õ példájukra a képviselõk is, akik addig a nagyságos címmel büszkélkedhettek, most méltóságosakká léptették elõ magukat. A kormány-fõtanácsosi kitüntetés ugyanezt a címet biztosította az illetékesek számára, ugyanígy a polgári érdemkereszt második osztálya is.
A nagyságos cím most már minden jobban öltözött embernek kijárt, hogy ugyanakkor a

méltóságos is, gyakoriságánál fogva, lassankint már szinte gúny tárgyává legyen.

Egy tekintélyes angol újságíró, aki a harmincas évek vége felé nálunk járt, nem gyõzött csodálkozni a keleti országokra emlékeztetõ cím- és rangfokozatoknak ezen a zûrzavarán. Nem bírta megérteni, mit jelent az egyik és mit a másik, milyen különbséget éreztet a méltóságos a nagyságossal, a kegyelmes a méltóságossal szemben. De ugyanígy álmélkodtak ezen a németek is, akiknél a nemzeti szocializmus alaposan leegyszerûsítette ezeket az árnyalatokat, egy közös nevezõben egyesítve õket.

E sorok írója, amikor a polgári érdemrendek és kitüntetések különbözõ osztályairól és fokozatairól szóló rendelet a hivatalos lapban megjelent, egy hosszú felsorolás kíséretében, egy tréfás cikkben kommentálta ennek nyomán a címkórság további várható elterjedését. - De az is lehet - írtam -, oda fogunk jutni a címekkel és kitüntetésekkel, mint az egyszeri ember, aki sapkát lopott a vásáron, de nappal nem merte feltenni. Éjjel aztán a felesége arra ébredt, hogy az ura fel-alá járkál a sötét szobában.

- Mi ütött beléd? Mit csinálsz? - kérdezte.
- Ne kiabálj - felelte a gazda. - Viselem a sapkát!
Bethlen aztán másnap felhívott telefonon, s azzal fenyegetett meg, hogy bíróság elõtt fognak a cikkért felelõsségre vonni.

Ez a felelõsségrevonás elmaradt. Alapjában véve minden józanabb, jobb érzésû ember egy véleményen volt a címkórság elítélésében. Sokan még olyanok is, akik maguk is részesültek, ártatlanul, ezekben a kitüntetésekben...

## XVI. Fejezet

Bethlennel nem tudunk "dolgot igazítani"

Bethlen Istvánt, aki összes miniszterelnökei közül leginkább imponált Horthynak, én még az elsõ háború elõtti évekbõl ismertem. Õ akkor az Andrássy-féle alkotmánypártnak a tagjai közé tartozott, s mint erdélyi képviselõ, szép beszédeket tartott a képviselõházban a román veszedelemrõl. Különösen arról a térhódításról, amely az eladósodott magyar birtokok összevásárlásával öltött egyre nagyobb méreteket. Ezeknek hátterében az Albina nevû bukaresti nagy pénzintézet állott, az elõlegezte hitel formájában a vételárat s annak segítségével parcellázták fel és juttatták román parasztok kezére a megvásárolt birtokokat. Bethlen ezzel szemben a magyar pénzintézetek segítségét sürgette. Ezeknek a nagy zsidó bankoknak azonban más gondjaik voltak, s nem nagyon érdekelte õket az erdélyi magyarság veszendõ sorsa...

A Kun Béla-féle proletárdiktatúra alatt Bethlen, az úgynevezett bécsi magyar emigráció feje volt, s mikor a diktatúra bukása után visszatért Budapestre, az õ kérésére felkerestem Kossuth utcai lakásán. Tájékozódni akart tõlem is a magyarországi politikai helyzetrõl, az új pártok vezéreirõl, programjáról stb.

Bethlen, mint az akkori emigránsok általában, idegenül állott szemben az otthoni viszonyokkal s a bécsi emigráció ugyanúgy, mint a szegedi Teleki Pál és Gömbösék vezetésével, elszigetelve érezte magát Budapesten. A kisgazdapárt és a keresztény párt vezérei új emberek voltak, azokból kerültek ki, akik otthon vészelték végig Kun Béláék

garázdálkodását, s ezeknek élményei dühös antiszemitizmussal telítették õket, s programjuk is ennek jelszavait hangoztatta, az Ébredõ Magyarokkal együtt, akiknek akkor Eckhardt Tibor volt a vezére.

- Azért kérettelek - kezdte a beszélgetést Bethlen -, mert teljesen légüres térben érezzük magunkat idehaza. Azt mondhatnám magamról is, hogy nem értem azt a "zsargont", amit itt ezek az ismeretlen új emberek beszélnek. Kik ezek, és mit lehet velük kezdeni?

Én aztán megpróbáltam õt tájékoztatni az új "zsargon" értelmérõl s az új politikusok - Friedrich István, Csilléry András, Wolf Károly és a többiek - kilétérõl, képességeirõl. Eckhardtot õ még Erdélybõl ismerte, mint Maros vármegyei szolgabírót.

Bethlen úgy nyilatkozott, azt fejtegette, hogy ezekkel az új pártokkal szemben, miután ezek úgy is egy-kettõre lejáratják magukat, egy másikat kell majd alakítani, kipróbált, kormányképes emberekbõl s az új, jelszavas politika helyett az ország komoly gazdasági és szociális újraépítését kell programul kitûzni. Õ tehát egyelõre várakozó álláspontra helyezkedik, míg a vizek le nem csillapodnak. De tanácsaival addig is segítségére lesz Horthynak a változás elõkészítésében. (Horthy is említi a Bethlennel való barátságának ezeket a kezdeteit, de elhallgatja, hogy õ maga is akkor még - s már szegedi vezérkedése alatt is - az új zsargont beszélte s annak jelszavaival fenyegetõzött...)

Mi aztán, jómagamat is ideértve, éles ellenzéke lettünk a Bethlen-féle koalíciónak s gyilkos harcot kezdtünk az annak nyomán gyorsan felburjánzó korrupciós visszaéléseket ostorozva s folytonos sajtópörökben küzdöttünk az így megtámadott hatalmasságokkal. Egy alkalommal Darányi Kálmán, aki miniszterelnökségi államtitkár volt, megszólított a képviselõház folyosóján, hogy Bethlen szeretne velem beszélni, illetve egy folyamatos beszélgetést kezdeni. Mi félreértjük az õ politikáját, s erre nézve akarna engem tájékoztatni.

Nem nagy lelkesedéssel, de kötélnek álltam a meghívásra s mikor a régi Sándor-féle palotában benyitottam Bethlenhez, bevezetésül elmondtam neki, hogy akkor jártam itt elõször a szép öreg házban, mikor az Új Nemzedéket, mint hetilapot megalapítottuk, s Wekerlétõl, az akkori miniszterelnöktõl cikket kértem az új magyar nemzedék problémáiról.

- Az Új Nemzedék derék lap volt - mondta Bethlen -, az nem kereste, nem hajszolta a botrányokat...
- Mi sem keressük õket - feleltem -, annyira nyilvánvalók, hogy nem hallgathatunk róluk.
- De miért kell ezzel a nyilvánosságot, sokszor alaptalanul, nyugtalanítani? Ha valami panaszotok van, gyere hozzám, én majd kivizsgálom a dolgot. Ha jogosult a panasz, nyakuk közé vágok a hibásoknak. Nekem semmi okom nincs rá, hogy a visszaéléseket vagy éppen a panamákat, ha vannak ilyenek, védelmezzem vagy takargassam.

- Errõl meg vagyok gyõzõdve. De a mi helyzetünk egészen más ezekkel a bajokkal szemben, mint a tied. Nekünk az a hivatásunk, hogy a nyilvánosság elé vigyük õket, s a közvélemény ítéletét hívjuk ki velük szemben. A közönség más úton úgyis tudomást szerez ezekrõl, s ha mi elhallgatjuk õket, az a gyanúsítás támad velünk szemben, hogy mi is részesek vagyunk bennük, s hallgatásunkkal fedezzük õket. Bennünket tehát nem kisebb felelõsség terhel ezen a vonalon, mint magát a kormányt. Ha hallgatunk, levelek özönében vonnak felelõsségre bennünket. Ha viszont valótlant írunk, a bíróság elõtt kell a megtámadottal szemben helyt állnunk...

(Hogy el ne felejtsem, amint akkor - ahogy ilyen esetekben szoktam, a beszélgetés után, otthon papírra vetett - feljegyzéseimbõl látom, Darányi Kálmán is jelen volt ennél. Bethlen, úgy látszott, jónak látta, hogy tanúja is legyen a találkozásnak, akire, ha szükség lenne rá késõbb, a maga nyilatkozatainak igazolásául hivatkozhassék.

Szegény Darányi, nem jól érezte magát ebben a szerepben. Õ, Gömbössel és Sztranyavszky Sándorral együtt, az úgynevezett államtitkári fiatalságot képviselte, akik, mint ilyenek, sokat suttogtak bizalmas egymás közt Bethlen hibáiról s a többi miniszterekéirõl, a tarthatatlan állapotokról, de ezeket szóvá tenni nem merték. Most, hogy én nem nagyon óvatoskodtam ezek felsorolásával, Darányi izgatottan feszengett a helyén s zavarában, mint egy kisdiák egészen kipirosodott, a homlokát törölgette. Egyrészt drukkolt, hogy összeveszés lesz a beszélgetésbõl, másrészt örült, hogy valaki végre szemtõl-szembe megmondja Bethlennek, helyettük is, az igazat.)

A beszélgetés aztán csakugyan egyre elevenebb lett. Amint már vártam is, Bethlen egy másik kellemetlen témára fordította a szót.

- Na, és azért nem panaszkodnak az olvasók - kérdezte ingerülten -, hogy az Új Magyarság, fõleg a te cikkeidben, valóságos lazítást folytat a parasztkérdés folytonos hánytorgatásával? Te, mint jó családból való úriember, nem érzed, hogy milyen hálátlan és veszedelmes dolog ez? Meg akarjátok dönteni az arisztokrácia és a középosztály uralmát, illetve meg akarjátok fosztani õket vezetõ szerepüktõl? Nem érzitek, hogy alapjában véve ez felel meg a magyar nép, az alsó osztályok érdekeinek is? A magyar történelmi folytonosságot, a nemzet politikai hivatását csak ezek tudják egy magasabb öntudat birtokában s a múlt hagyományaitól áthatva, más népek között, s azokkal szemben is betölteni. Se a parasztságot, se a munkásságot nem érdekli a történelem, mert azt nem is ismeri. De ugyanígy közömbös mindkettõ az integritással, az ország visszaszerzésével szemben is. Egyik se tudja átérezni, mit jelent a nemzeti érdek és nyomaték szempontjából Erdély vagy a Felvidék. Fiúméról, az Adriáról nem is beszélve. A szocialisták mindenrõl lemondanak. Az õ szemükben ezt visszakövetelni - reakciós politika. A parasztság pedig nem lát messzebb a falu tornyánál, s közömbös az ilyen, tõle idegen nagy kérdések iránt.

- De nem gondolod, hogy éppen azért kell kiemelni az elkoldusodott paraszt-proletariátust mostani helyzetébõl, hogy a szociális jobb sorssal együtt, közelebb érezze magát a magasabb rendû nemzeti hivatáshoz? A feudális arisztokrácia, sajnos, maga se mutat sokkal nagyobb érzéket a nagy-magyar gondolat iránt. Legfeljebb annyiban, hogy sajnálja ott maradt, idegen kézre került birtokait. De a nagy zsidó plutokrácia se túlságosan siratja a székely havasokat...
- De a hódmezõvásárhelyi vagy kecskeméti nagygazda se sokkal különb ebben a tekintetben. Ezt magad is tapasztalhattad közöttük... Aztán a zsidókérdést illetõleg se a nagy zsidóság a veszedelem, hanem a forradalmi intellektuellek, a Jászi- és Kunfi-féle rétegek. Ezek döntötték romba az országot.

- Igen, de Károlyi Mihály segítségével... Bethlen most már ingerülten legyintett:
- Amíg én itt ülök, ez a Jászi-féle irányzat nem fog többé szóhoz jutni, errõl felelek!
- De a zsidó plutokrácia - makacskodtam én - nem kisebb veszély. Ez árakat diktál. A nagyipart, a nagy bankokat kezében tartja. Sajtót tart fenn a maga érdekeinek szolgálatára, azok elleplezésére...
- Õket azonban, éppen nagyobb és érzékenyebb anyagi érdekeiknél fogva, könnyebb kézben tartani. Ha hetvenkednek, majd megnyirbáljuk a hatalmukat...
- De hogyan, mikor titeket is a kezében tart?

- Nevetséges - csattant fel Bethlen. - Hogy érted ezt?

- Hát nem õk adják össze a választási költségeket? Olyan pártnak, kormánynak, amely az õ hatalmukat korlátozni, vagy mint te mondod: megnyirbálni akarja, nem bolondok, hogy pénzt adjanak...
- Ezt nem kell nekik elõre megmondani. Síppal-dobbal nem lehet verebet fogni. Aztán nem olyan nagy hõsök õk. Egy kis szelíd figyelmeztetésbõl is eleget értenek. De, ha ti ordítoztok ellenük, az nem baj. Legalább megijednek, s annál inkább hozzánk zárkóznak... s könnyebben lehet majd velük - ahogy Bánffy Dezsõ, egykori erdélyi elõdöm mondani szokta - dolgot igazítani... A kormánynak, már csak az õ nemzetközi hatalmukra, a pénzpiac, az angol, francia vagy amerikai zsidóság hatalmára való tekintettel is, óvatosnak kell lennie velük szemben. Láthattátok, mit jelentett ez a befolyás a numerus clausus esetében is. De abban egyetértenek velünk õk is, hogy nekik se érdekük, hogy egy szocialista forradalom jöjjön...

- Na, ettõl nem kell félni. A szocialistákkal különben õk egészen jól megértik egymást. Tapasztalhattad, hogy a mi forradalmárjaink milyen illedelmesen viselkednek a Házban is. Milyen tapintatosan emlegetik a nagy tökét, csak éppen hogy a szokott jelszavaknak eleget tegyenek...
- Na, és mi baj van még? - kérdezte végül Bethlen. - Miért támadjátok annyit szegény Vass Józsefet és Klebelsberget, sokszor igazán kíméletlenül?

- De hiszen ezt te magad is jól tudod. Az ország halálosan megunta a népjólét és kultúrfölény szólamait, miközben a gazdasági helyzet, a megélhetés viszonyai egyre rosszabbak lesznek. Mindenki úgy érzi, hogy valami változásnak kell jönni. Ne haragudj, de megunt benneteket az ország. Minden kormány így jár ezzel, ha sokáig ül a helyén, és körülötte semmi se mozdul. Ha maga Kossuth Lajos lenne a miniszterelnök, õt is megunnánk elõbb-utóbb. Miért nem frissíted fel legalább a kormányt új emberekkel, akik még ígérnek, de hozhatnak is valamit?

- Jó, hogy ezt említed. Többször mondtam már Kálmánnak is: miért kiabálnak annyit Eckhardt meg Milotay, mint felelõtlen ellenzék? Tessék, jöjjenek be a pártba. Megkapják az õket megilletõ helyet és feladatot...
- Nagyon megtisztelsz. De beláthatod, hogy ez csak elvi alapokon volna lehetséges, egy egészen más politika érvényesítésével...
- Én azt se bánom, legyetek a párton belül ellenzék, s jöjjetek a terveitekkel.
- Ezeket tõled várja az ország. Te elvégezted az elsõ nagy feladatot: helyreállítottad a rendet, a szélsõségeket jobbról is, balról is útból tetted, s most hozzáláthatnál, mint egy új Kossuth, a szükséges nagy reformokhoz.

- Én nem akarok Kossuth lenni. Nem vagyok híve semmiféle forradalomnak. Nekem Széchenyi az ideálom...
- De hiszen alapjában véve Széchenyi is egy olyan radikális változást akart, amely a maga eredményeiben forradalomnak számított volna. A vasutak, országutak kiépítése, a folyók szabályozása, a gõzhajóforgalom megindítása, az osztrák ipari kizsákmányolás ellen önálló gyáripar teremtése a gõzgépek felhasználásával, aztán a bécsi bankok uzsorahiteleivel szemben magyar pénzintézetek létesítésével az ország pénzügyi függetlenségének biztosítása és mindenek fölött a felszabadított jobbágybirtok s a nemesi földvagyon eladósodásának megakadályozása - mind forradalmi lépés lett volna... Milyen szerencsétlen megoldás volt mindezzel szemben a földreform, amit Nagyatádi Szabóval, illetve az õ felhasználásával csináltatok.

- Belátom, hogy az nem sikerült. Ott sok hiba történt. De most újra kezdeni, megfejelni a dolgot, errõl egyelõre szó sem lehet. A kormányzó úr hallani se akar ilyesmirõl. Ezt Kálmán is jól tudja.
Bethlen itt Darányi felé intett, s Darányi zavartan bólintott... Én pedig fel akartam állni s megköszöntem, hogy nagy elfoglaltsága mellett ennyi idõt szentelt nekem.
- Most már nekem is mennem kell - mondta Bethlen -, de folytatni akarom a vitát, s Kálmánnal majd újra kéretni foglak...
- Örömmel jövök máskor is - mondtam, s elköszöntünk. A folytatásra azonban sose került sor.

***

Darányi kikísért, kinn a lépcsõházban megölelt s a kezemet szorongatta.
- Nem is tudod - mondta - milyen nagy dolgot csináltál, hogy mindent így feltártál elõtte. Mi nem merünk szólni neki. Alig várom, hogy Gyulának (Gömbösnek) is elmondjam...
Kemény, hideg téli nap volt, s Darányi, úgy ahogy volt, kiskabátban, a kapuig lejött. Alig tudott örömében megválni tõlem...

## XVII. Fejezet

Horthy átsiklik emlékirataiban azokon a gazdasági és politikai megpróbáltatásokon, amelyek a Bethlen-kormány utolsó éveit oly emlékezetessé tették. Bethlen István azzal, hogy mindent sikeresen elodázott, elalkudott vagy elaltatott, nem tudta nyugvópontra juttatni Csonka-Magyarország nagy belsõ gondjait s az ezek mélyén lappangó nyugtalanságot.

Az amerikai Speyer-kölcsön százmilliói - mint a lyukas szitán a víz - hamar elfolytak, s a népjólét és kultúrfölény látszatai alól egyre kirívóbban ütköztek ki a megoldatlan nagy kérdések következményei. A kölcsönkapott milliókat valami csodálatos tervszerûtlenséggel osztogatták szét s a pillanatnyi megkönnyebbülés, amelyet felhasználásukkal elõidéztek, nem az alapokig ható megerõsödést jelentette, csak azt a csalóka látszatot, hogy íme, most már minden jobban fog menni.

Hiszen egyelõre mindenkinek vagy legalábbis sokaknak kijutott az aranyesõ áldásaiból. A pengõ, sok viszontagság után, mégiscsak megszilárdult, s a forradalom pusztításaiból lassan magukhoz tért városok szépítgetni kezdték magukat, versenyeztek egymással az építkezésben. Minden élelmes polgármester gyarapítani akarta a maga érdemeit. Mister Smith sürgette a kölcsön felhasználását, s a kormány sok esetben valósággal rájuk erõszakolta, kéretlenül is a kölcsönpénzt, s ebbõl aztán nagyszabású, modern vágóhidakat építettek olyan alföldi járási székhelyeken, ahol egy-két mészáros látta el a húsfogyasztás szükségleteit házi vágás formájában, hogy most aztán a levágásra szánt egyetlen disznót vagy tehenet a vágóhídnak nevezett palotában végezzék ki, s nyári hónapokon át még az az egyetlen áldozat se jelentkezzék, amelynek tiszteletére, végtisztességére a palotát építették.

Országszerte hajmeresztõ hasonló példákat beszéltek ugyanilyen beruházásokról, népházak vagy luxus közfürdõk neve alatt. Ezek között is a legkiáltóbb eset volt a lillafüredi, úgynevezett Palota szálló építkezése, amelynek botránya hónapokon át foglalkoztatta a közvéleményt. A fürdõszállodára alkalmas helyet Miskolchoz, illetve

Diósgyõrhöz közel, a Bükk-hegység egyik kies völgyében maga a miniszterelnök felesége fedezte fel egy vadászkirándulás alkalmával. Ez az ötlet aztán közel harmincmillió pengõjébe került az országnak, vagyis majdnem annyiba, mint valamikor a Duna-parti világszép országháza. Hogy a szálló építkezését elkezdhessék, egy egész bányásztelepet, egy egész kis községet le kellett bontani s helyérõl elhordani. Ezen felül egy közbeesõ magaslatot, amely szinte hegynek számított, ugyancsak le kellett borotválni. Ugyanakkor gyógyforrás-keresés címén - a szakértõ geológusok ellenére - kutatófúrásokat kezdtek, amelyek egy-két éven át emésztették a rájuk fordított százezreket anélkül, hogy a biztosra vett gyógyforrás jelentkezett volna.

A palota - egy reneszánsz lovagvárra emlékeztetõ épület - sok viszontagság után aztán mégis csak elkészült, hogy példájára Lillafürednek nevezzenek országszerte minden, méreteiben talán kisebb, de célszerûtlenségében vele versenyzõ állami befektetést...

Közben a húszas évek vége felé, egy általános gazdasági krízis hatása alatt s a nagyipart dédelgetõ vámpolitika következménye gyanánt, az úgynevezett agrárolló tünetei egyre érezhetõbben súlyosbították a városi fogyasztó közönség s a falusi kisgazda- és agrárszegénység életviszonyait is, hogy ugyanilyen mértékben nehezedjenek az ipari munkásság megélhetésére is.

A döntõ lökést aztán az 1929-ben az Egyesült Államokban kitört nagy pénzügyi krízis jelentette, amely a dollárhitelek megvonásával ott valóságos katasztrófát idézett fel, s egész Európára súlyos következményeket jelentett.

Bethlen megriadva, megérezte ennek a partszakadásnak minket is fenyegetõ veszélyeit, s érezte azt is, hogy nem lesz képes megbirkózni ezekkel. Aztán unta már a hatalommal együtt járó zaklatottságot s egy szép napon, váratlanul és általános meglepetésre leköszönt, s az utódokra hagyta a nehéz feladatot.

A lemondás hírére felszaladtam a miniszterelnökségre, ahol általános zavar és tanácstalanság uralkodott. Darányival alig tudtam pár szót váltani, mikor megnyílt az ajtó s az ajtónyílásban ott állt Bethlen mosolyogva.

- Na, örültök most, ugye? - szólt rám. - Megtörtént, amit mindig kívántatok.
- De nem a legalkalmasabb pillanatban - feleltem. - Senki se érti, hogy hagyhattad oda, épp most, a kormányt és az országot?
- Fütyülök a közvéleményre - mondta nevetve Bethlen. De a "fütyülök" szó helyett kissé markánsabb szót használt, s azzal betette az ajtót.

Én ezekben a hetekben épp az alföldet jártam, az agrárproletariátus nagy gócpontjait, s beszámolóimban egyebek közt ezeket írtam:

"A falu, különösen a kisgazda társadalom, igen jól emlékszik a Károlyi-forradalom anarchiájára, a kommunizmus megpróbáltatásaira, amelyek mindenütt a söpredéket ültették a községek nyakára is. Bizonytalanná tették a vagyont, az életet, megingatták a termelés folytonosságát, s újabb és újabb ellenséges invázióknak szolgáltatták ki az országot. Mindezt nem felejtették el. De a mai viszonyok, a rend, a vagyonbiztonság külsõ formái között, a süllyedés, a menthetetlenség ugyanolyan nyugtalanságát oltják a szívekbe. Ha nincs ára semminek, ha nem érdemes jószágot nevelni, ha minden verejték, minden takarékosság hiábavaló, ha a pusztulás egyformán sújtja a szorgalmasokat a léhákkal, dologtalanokkal vagy iszákosokkal, akkor miért ragaszkodjanak ehhez a rendhez,

amelynek most már csak nyomasztó hátrányait érzik?"

"A szociáldemokrácia térhódításait a nemzeti érzületében leginkább érintetlen falusi lakosság körében mindenekelõtt azért kell a legnagyobb aggodalommal nézni, s ellene a nemzeti, demokratikus, népies új politika frontját kiépíteni, mert Magyarország, mint a jelek mutatják, egy új történelmi fordulat felé halad. Az a kérdés, hogy a trianoni béke véglegessé válik-e, hogy mi olvadunk-e be a kisantantba, hogy a cseh politika járszalagjára kerülünk-e, vagy magunk tudunk élére lépni a dunai népek jövendõjének, ez mind elsõsorban attól függ: a szélsõbaloldal kezére kerül-e a központi hatalom sorsa Magyarországon is, vagy egy demokratikus, népies, de ugyanakkor nemzeti politika képviselõi ragadhatják-e ezt meg, a nagy tömegek rokonszenvére és hatalmára támaszkodva?" (Marxék falun. Törvényhatósági Tudósítások. 1929. május)

Huszonnégy órával Bethlen lemondása után, megjött az utód, valakinek a személyében, akit senki se várt. Ez a valaki gróf Károlyi Gyula volt, akit addig szinte nevérõl se ismert senki, mert semmiféle szerepet nem játszott a magyar közéletben. Se képviselõ, se fõispán nem volt. Mint szorgalmas, takarékos gazda csak a birtokaival törõdött, s így senki se értette, miért esett éppen õreá Horthy választása, egy súlyos, általános válság nyugtalanító viszonyai között?

Csak nagyon kevesen tudták, hogy Horthy erre az elhatározásra a Károlyihoz fûzõdõ régi, szinte gyerekkori barátsága indította. Károlyi Gyula - miért, miért nem - tengerészpályára készült s mint kadét-hadapród együtt szolgálta végig a haditengerészet kezdõ iskolaéveit Horthyval, akivel aztán vakáció idején, vidám heteket töltöttek együtt a nagykárolyi várkastélyban, együtt vadászgatva az ecsed-bátori uradalom erdeiben. Ez a barátság a szegedi emigráció alatt újra felújult közöttük - Károlyit ott is mindjárt megtette miniszterelnöknek, így esett most ismét választása az öregúrra, aki bizonyára sokáig ódzkodott ettõl a megtiszteltetéstõl, a Bethlen után maradt hagyaték átvételétõl. Aztán mégis csak rászánta magát erre a rendcsinálásra, hogy a "népjólét" után szigorú böjtre fogja a könnyelmû országot.

Nem lehetett azonban semmi kétség aziránt, hogy a politikai vezetés, az arisztokratikus-konzervatív kormányzat alapelveit illetõleg õk ketten egyetértettek. Károlyi se akart hallani semmiféle földreformról, semmiféle szociális átalakulásról. Idevonatkozó nézeteit õ is abban összegezte, hogy a parasztot nem kell elkapatni, a nagybirtok szent és sérthetetlen, a tisztviselõk örüljenek a fix fizetésüknek, a munkás ne sztrájkoljon, a sajtó ne okvetetlenkedjék. Egyszóval, hogy minden úgy van jól, ahogy van, s maradjon is úgy, mert így a legjobb. És egyébként is: sose volt még úgy, hogy valahogy ne lett volna!

A tornyosuló válsággal szemben aztán Károlyi egyetlen orvosságot akart érvényesíteni: a végletekig menõ takarékosságot az elmúlt tíz esztendõ tanulságai alapján. Ez az elhatározás, ha a bajok gyökeréig nem is nyúlt, alapjában véve nagyon helyes elgondolás lett volna, ha nem merült volna ki olyan aprólékoskodó intézkedésekben, amelyek csak a felszínen kapargáltak, s csakhamar a közderültség áldozatai lettek.

Ezek közé tartozott, hogy a miniszteri autókat Károlyi leállította, s hogy jó példával járjon elõl, miután õ maga egyébként is szenvedélyes gyalogló volt, így járt fel a miniszterelnöki palotába is. Aztán szigorú ellenõrzés alá vette a minisztériumok papírfogyasztását - amit sehol a világon, semmiféle kormánynak nem sikerült még redukálni. De Károlyi pontosan megszabta, hogy mennyit fogyaszthat egy miniszteri tanácsos, a rendelkezésére adott

ceruzák és tollszárak mennyiségét is ideértve.

Hogy további példát adjon a fényûzés korlátozására, a Dunaparti korzó egyik szállodájának kertes teraszán fogyasztotta el egy pár virslibõl álló ebédjét, egy korsó sör mellett - a pincérek általános álmélkodása mellett, akik nem egy miniszterelnöktõl, de még egy államtitkártól vagy egy képviselõ úrtól is máshoz voltak szokva...

Az úgynevezett Károlyi-kormány megalakításának viszontagságain aztán heteken át szórakozott az egész képviselõház. Az új miniszterelnök ugyanis, miután senkit nem ismert a kormánypárt képviselõi közül sem, Horthy útmutatásai szerint próbálta összeválogatni a kormány tagjait. Valószínûleg Horthy vagy Bethlen ajánlotta neki kultuszminiszter gyanánt Hóman Bálintot, aki egyetemi tanár volt. Károlyi a Házban keresni kezdte õt, s megkérdezte az egyik képviselõt, melyik az a Hóman, mert beszélni szeretne vele. - Az a hatalmas termetû, nagy fekete ember - felelte a kérdezett. - Ott áll egy társaságban, a harmadik ablak mellett.

Mire Károlyi odasétált a társasághoz, Hóman már eltávozott, s Károlyi, aki erõsen rövidlátó volt, helyette a hozzá valahogy hasonló Karafiáth Jenõt szólította meg. Félrevonult vele egy sarokba s abban a hiszemben, hogy Hómannal beszél, felkérte õt: vállalja el a miniszteri tárcát. Karafiáth, aki mint a Magyar Jogász Sport Egyesület elnöke csak a sportügyeknek élt, nagy meglepetéssel fogadta ezt a megtisztelõ ajánlatot. Nem értette ugyan, honnan és miért éri ez a kitüntetés, de hát ki mondott volna ellen az õ helyzetében egy ilyen kitüntetésnek? Így lett õ, Hóman helyett, kultuszminiszter...

Másnapra persze kiderült a tévedés, de akkor már botrány nélkül nem lehetett változtatni a dolgon, s Karafiáth elkezdte miniszteri mûködését. Mikor, már csak tréfából is, bekopogtam hozzá, ezzel a felkiáltással fogadott:
- Ne haragudj, de istenuccse nem tehetek róla, hogy ilyen képtelenségbe estem bele. Fogalmam se volt róla, hogy Károlyi Hómannak nézett, s mint ilyennel beszélt velem. Hát most mit csináljak? Az egész ország rajtam nevet. Hómannak hiába mondom, hogy történt a dolog. Nem akarja elhinni. Régi barátok vagyunk, s éppen vele szemben kerültem ilyen ostoba helyzetbe...

***

Nekem is volt aztán, ha nem is ilyen tragikus esetem a derék öregúrral. Darányi Kálmán nem nyugodott, míg hozzá is be nem ajánlott, pedig igazán nem tudtam, mit kezdhetek vele.

Hogy megindítsam a beszélgetést, azzal kezdtem, hogy én is a szép Szatmárból vagyok. Elõdeim onnan kerültek Szabolcsba, s a Báthori birtokok uradalmi igazgatója, a nagy nevû Mikolay Lajos aki szegrõl-végrõl atyafiságban volt a Károlyiakkal - sokat járt édesapámék házához. Milyen kár, hogy a Báthori birtokrészek aztán Mandel-Mándi Samu kezére kerültek...

Károlyi, aki pipáját szipákolva, csöndesen hallgatott, felszisszent erre az észrevételre.
- Azt nem mi csináltuk - mondta kissé méltatlankodva - Károlyi Imre adta el Mándinak.

Itt aztán elakadt a beszélgetés, s hogy végleg meg ne rekedjen, arra fordítottam a szót, hogy gyerekkoromban még én is jártam a híres ecsedi láp roppant mocsárvilágát, ezt a hetvenezer holdas õsi nádrengeteget, amely kilenc falu határát borította, s az õshalászat és

a vad vízimadár-világ paradicsoma volt. Édesapámék vadászni jártak oda.

Károlyi szó nélkül tovább pipázott, s én, kínomban, hogy a politika iránt is érdeklõdjem, megkérdeztem, hogy érzi magát ebben a neki szokatlan pozícióban, és mik a tervei?
- Ezt majd a kormányzó mondja meg - felelte hosszas gondolkozás után, s itt aztán úgy éreztem, hogy végleg megrekedtünk. Egy darabig még erõltettem a dolgot, közös témák után keresgélve, de aztán belefáradtam ebbe az egyoldalú beszélgetésbe, s fel akartam állni, hogy elköszönjek.

Károlyi azonban nagy szívességgel visszatartott. Maradtam tehát, s próbáltam tovább döcögtetni a társalgást, hogy végül aztán mégis csak elbúcsúzzam. Másnap vagy harmadnap Darányi azzal fogott meg a Ház folyosóján, hogy a miniszterelnök haragszik rám. Reggel azzal fogadta õt, nem érti, miért nem írtam az újságba semmit a látogatásomról, mikor pedig olyan jól elbeszélgettünk.

Elmondtam Darányinak, hogy folyt le ez a "beszélgetés". Nagyot nevetett, s belátta, hogy az adott politikai helyzetben az ecsedi láp titkai nem nagyon érdekelték volna a közvéleményt...

## XVIII. Fejezet

Gömbös és a csáklyások

Károlyi Gyula alig két esztendõs kormánykodása még azt a kis életkedvet is elvette az országtól, a fáradt közvéleménytõl, amely a Bethlen távozásával egy pillanatra benne felélénkült.

Most már, az unalom és a fáradtság nyomán, egy mélyrõl feltörõ elégedetlenség jelezte, hogy az eddigi vágányokon nincs tovább, s valamit tenni kell, legalábbis annyit, hogy a jobb reménység újra táplálékot kapjon egy jobb változás lehetõségétõl.

Horthy maga is megérezte ezt, hiszen a bele helyezett kezdeti bizalom és várakozás is nagyon elfáradt és elkedvetlenedett az elmúlt tíz esztendõ tapasztalatai és csalódásai után, amelyekért a felelõsség végeredményben õt is terhelte. Valami úton-módon fel kellett tehát frissíteni ezt a reménykedést, s a megrendült bizalmat meg kellett valahogy erõsíteni. Persze csak úgy, hogy valami lényeges radikális változás azért ne történjék a konzervatív-arisztokratikus rendszer alapelvein.

Horthy emlékirataiban kiemeli a nagy különbséget és ellentétet, amely a pipázgató, sörözgetõ Károlyi Gyula megavasodott, mozdíthatatlan maradisága és a Gömbös Gyula nyugtalan, feszültségtõl várandós, dinamikus egyénisége között olyan érezhetõ volt. Horthy, úgy a sorok között, be is vallja, hogy ezért esett választása Gömbösre, aki híveivel, pár fiatal politikussal együtt a nyugtalan, suttogó, csak négyszemközt elégedetlenkedõ várakozást éreztette a kormánypárt soraiban is. Gömbös elnöke volt akkoriban a Társadalmi Egyesületek Szövetségének, a legtekintélyesebb ilyenféle szervezetnek, amely egyebek közt a megalkuvást nem ismerõ irredentát is képviselte.

Ugyanõ még a Károlyi-forradalom alatt szervezkedõ nemzeti ellenállásból is jó hírnevet hozott magával. Õ alakította meg akkor, fiatal katonatisztekbõl, az Országos Magyar

Véderõ Egyesületet, amely megpróbált szembeszállni a hadsereget szétzüllesztõ Linder-féle irányzattal. Aztán tevékeny részt vett a szegedi emigráció szervezkedésében bajtársaival együtt, lelkes bizalommal Horthy iránt, akiben egy radikális jobboldali kormányzat megszemélyesítõjét érezte. A Bethlen és Károlyi Gyula alatt megmerevedett tíz esztendõ aztán ezt a bizalmat õbenne is erõsen megrendítette, s így történt, hogy közte és a kormányzó között, miniszterelnöksége elsõ percétõl kezdve, egy be nem vallott ellentét feszült. Horthy azzal a számítással választotta õt, hogy a Gömbös népszerûségével a magáét is felfrissíti, megerõsíti egy kicsit, anélkül, hogy a lényegben bármilyen változást engedélyezne a Bethlen-Károlyi vonallal szemben.

Annak az elhatározásnak legmélyén, amellyel Horthy Gömböst miniszterelnöknek választotta, voltaképpen az a cél és az a taktika rejtõzött, hogy ugyanakkor, amikor Gömbös népszerûségét a maga javára felhasználja, a Gömbös reformterveinek megakadályozásával õt olyan zsákutcába juttatja, ahol Gömbös a neki juttatott hatalmat csak saját népszerûségének feláldozásával, önmagának lejáratásával tarthatja meg. Ezt a módszert alkalmazta aztán Horthy Imrédyvel szemben is annak olyan radikális jobboldali kísérletei miatt, amelyek nyomán Imrédy népszerûsége rá nézve kényelmetlenné kezdett válni. (Õ volt az, aki a zsidó monopolkapitalizmusra az elsõ döntõ csapást mérte a szeszmonopólium államosításával.)

Mindez alapjában véve a ferencjózsefi kormányzati bölcsesség leutánzását jelentette, magyar vonalon alkalmazva. Az öreg király is, amikor a függetlenségi párt, az alkotmánypárttal és a néppárttal együtt, parlamenti többségre jutott, Kossuth Ferencet és Andrássy Gyuláékat bízta meg a kormányalakítással. Nem azért, hogy a magyar vezényleti nyelv és az önálló nemzeti bank létesítését lehetõvé tegye, s így az ellenzéki pártok, tehetetlenségük folytán, lejárassák magukat.

***

Gömbös még a Károlyi-forradalom alatt szervezkedõ katonatiszti ellenállásból - amelynek õ volt a lelke - hozta magával az ilyen vagy ehhez hasonló politikai szervezkedés erõs hajlamait, azt lehetne mondani: szenvedélyét. Õ felismerte a magyar pártpolitika nagy hibáit, fogyatkozásait, annak idejétmúlt inszurrekciós jellegét, ami abban jelentkezett, hogy a pártok csak a képviselõválasztások idején, alkalmi korteskedésben s ugyanilyen összeverõdésben élték ki magukat. A választások után csak a képviselõk szónoklataiban éltek, szervezeteik csak névlegesek voltak, belsõ élet nélkül.

A nagy szociális, gazdasági vagy politikai kérdéseket ezek a vidéki pártszervezetek soha meg nem vitatták, azokkal se tudományos, se praktikus szempontokból nem foglalkoztak s ezekkel, megfelelõ tájékoztató munka után, híveiket se foglalkoztatták. A magyar természetnek megfelelõen szalmatûzszerû fellángolásokban, a vezérek által kiadott jelszavak s a pártlapok által mûvelt felületes propaganda nyomán foglaltak aztán állást ezekben a kérdésekben, de csak a választások alatt, hogy aztán szétoszoljanak, az öt év múltán újra esedékes választásokig.

Gömbös mindezzel szemben, a szocialista munkásszervezkedés példájára s késõbb a fasiszta és a nemzeti szocialista példák hatása alatt, a pártéletet az inszurrekciós vonalról a szervezett, állandó hadsereg vonalára akarta volna átemelni. Ebben korszerûség és általános nemzeti szükségérzet nyilatkozott meg. Az õ nagy tévedése azonban abban jelentkezett, hogy nem alulról, a kicsivel kezdõdõ ellenzéki, ideologikus mozgalmak módjára kezdte meg ezt a szervezkedést, hanem felülrõl, a hatalom birtokában, annak

vállain felemelkedve akarta ezt megkísérelni.

Ez a kísérlet azonban, mindjárt kezdettõl fogva, két súlyos akadályba ütközött: egyrészt Horthy elõrelátható ellenzésébe, másrészt a többségi pártnak, ennek a Bethlen alatt megcsontosodott, konzervatív együttesnek a reakciójába. Ez a párt, ezek a "csáklyások" - ahogy egyszer elkeseredésében elnevezte õket - Horthy hívei voltak, s az õ politikájára esküdtek. Gömbös tehát az elsõ kínálkozó alkalommal, a közeli választásokon, meg akart szabadulni tõlük, hogy saját jelöltjeibõl szerezzen magának többséget. Addig azonban még várni kellett, s miután a közvélemény is várakozástól volt terhes, Gömbös az õ céljait illetõleg összeállított egy nyolcvanegynéhány pontból álló programot s azt a nyilvánosság elé bocsátotta.

Ez a sajátságos program aztán híven tükrözte vállalkozásának belsõ ellentmondásait. Mindegyik tétele azzal kezdõdött, azzal a kijelentéssel, hogy ezt és ezt kell s ezt és ezt akarja õ megcsinálni. A második mondat viszont a nehézségekre utalva a minimumra vagy éppen a semmire alkudta le az elsõben tett ígéretet.

A közvélemény nyomban megérezte, hogy az elsõ mondat a Gömbös, a második a Horthy álláspontját hangoztatta. Egy tréfás ellenzéki képviselõ, erre célozva, nemzeti álmoskönyvnek nevezte el a nemzeti színekkel díszített füzetet. Mert hiszen az álmoskönyvek is olyan megállapításokat tartalmaznak, hogy például álmunkban lúdhúst enni jót jelent. De persze még jobb, ha az illetõ a valóságban is lúdhúst ehet...

Gömbös aztán, hogy ezt a programot, illetve annak végrehajtását biztosítsa, ellenõrizze, a fõispánok mellé minden vármegyébe, a maga bizalmi embere gyanánt, egy-egy fiatal hívét ültette be. Ezeket õ élharcosoknak nevezte. Az volt a hivatásuk, hogy ügyeljenek a "vonal" betartására. A fõispánok persze, mint "csáklyások", sértve érezték magukat ettõl az intézkedéstõl, s mindez csakugyan sok visszásságnak és helybeli torzsalkodásnak lett az okozója, látható gyakorlati eredmények nélkül.

***

A miniszterelnökség mézesheteiben, mindjárt az elsõ naptól kezdve, éreznie kellett Gömbösnek, hogy az õ hatalma csak kölcsönvett hatalom a Horthy kezeibõl.

Kinevezése napján ezrek és ezrek vonultak fel a Társadalmi Egyesületek Szabadság téri palotája elé, hogy õt ünnepeljék. Gömbös, amikor a tömeg kívánságára megjelent az erkélyen, ezzel a mondattal kezdte beszédét:

- Magyar testvéreim! Vezérként állok, íme elõttetek! Másnap aztán Horthy ezzel a figyelmeztetéssel fogadta, nem minden méltatlankodás nélkül:
- Gyula, Magyarországnak csak egy vezére van, s az én vagyok!

Szûkebb körben, bizalmas barátai ismerték Gömbös vállalkozásának legbensõbb motívumait, az új többségi párt terveit illetõleg. E sorok íróját is ezek közlésével nyerte meg arra, hogy bizalommal kísérje az õ kísérletét. Jellemzõ volt azonban, hogy egy alkalommal, félig komolyan, félig pedig tréfásan, ezzel a megjegyzéssel fordult hozzám:

- Túlságosan tüntetõleg ne támogass engem, mert ezzel gyanússá teszel a kormányzó elõtt, hogy titokban én is a te szélsõséges álláspontodat képviselem...

Pár heti tapogatózás után egyre jobban meg kellett gyõzõdnie róla, hogy Horthy részérõl vasfüggönnyel áll szemben a sürgetõ reformokat illetõleg. Keserûséggel említette ezt, bizalmas beszélgetés folyamán, s egyre jobban megérlelõdött benne az az elhatározás, hogy elõbb-utóbb nyílt ellenállásra kell magát elszánnia, hogy a változást a kormányzónál kikényszerítse. Ha Horthy nem fog engedni az új parlamenti többség kívánságainak se, s egy új kormánnyal és házfeloszlatással próbálná a régi rendet fenntartani, Gömbös nem riadt volna vissza attól sem, hogy a hadsereg tisztikarában keressen magának támogatást a kormányzó terveivel szemben...

Egy alkalommal, a megszokott heti beszélgetés folyamán, nagyon felindult állapotban találtam õt. Izgatottan fel-alá járkált a szobában, s kérdésemre, hogy mi történt, mi baj van, csak dühös kézlegyintéssel válaszolt.

Aztán kissé megcsillapodva elmondta, hogy fenn járt a kormányzónál s egy kellemetlen leckéztetést kellett elszenvednie.

Ma reggel - mondta - olyan jó hangulatban ébredtem, az volt az érzésem, hogy bármit kezdek, mindennek sikerülnie kell. Tudod, az a kedélyhangulat ez, mint amikor az ember, minden várakozás vagy tülekedés nélkül, elcsípi reggel az elsõ villamost, hogy aztán tovább is egész nap minden úgy menjen, mint a karikacsapás.

- Már régen készültem rá, hogy felmegyek hozzá, s megpróbálom a nagy kényes kérdéseket elébe tárni. Ma - gondoltam - ennek is sikerülnie kell. Amikor benyitottam, arra a kérdésére: Mi újság Gyula? - mindjárt a dolog közepébe vágtam:
- Fõméltóságú Uram, a grófokkal, a papokkal és a nagy zsidókkal tiszta asztalt kell teríteni. Az egyházi vagy a világi nagybirtokoknak éppúgy engedniük kell, mint a zsidó nagyipari monopóliumoknak...
- Nem folytathattam tovább. A kormányzó hozzám lépett, szinte fenyegetõleg:

- Miket beszélsz? - kérdezte felindultam. - Meg ne tudja Bethlen min járatod az eszed! Magyarországot csak arisztokratikus alapokon lehet kormányozni. Elég volt a földosztásból és az Ébredõkbõl. Errõl tehát szó se lehet.
- Hát, így végeztünk. Hiába próbáltam tovább folytatni mondanivalómat... Éreztem, hogy végleg ellenem fog fordulni...

## XIX. Fejezet

Egy szép napon Gömbös azzal fogott meg a képviselõházban, hogy volna-e kedvem a kormányzóval egy interjút, egy beszélgetést csinálni?
- Miért ne? - válaszoltam. De nem tudom, hogy õ hajlandó-e velem beszélgetni?
- Azt én elintézem - felelte Gömbös. Te csak menj fel, barátkozzatok egy kicsit össze, s írj róla egy szép cikket. Ti úgyis mindig nagyon hidegen kezelitek õt, s õ viszont mindig a baloldali lapokat dicséri s nekem szememre hányja, hogy én miért nem barátkozom azokkal, illetve azokkal is...

Így aztán megegyeztünk, s Gömbös már másnap felhívott telefonon, hogy minden rendben van. Holnap délelõtt várnak odafenn. Kissé zavarba hozott ez a rövid határidõ, mert még nem is gondolkoztam rajta, mit is kérdezgessek Horthytól, amivel csakugyan érdekessé tehetném a lap és a közönség számára is a találkozást. Hevenyészve följegyeztem aztán

magamnak egy sor kérdést, amelyekrõl úgy éreztem, hogy az õ érdeklõdésének is megfelelnek, illetve, hogy azok az én kérdéseimtõl függetlenül is foglalkoztatják õt. A többit aztán a beszélgetés így megindított menetére bíztam. A legfontosabb kérdések voltak:

- Kit tart, a történelem tanulságai szerint, a legnagyobb magyar katonának, illetve hadvezérnek?
- Kik voltak szerinte - politikai teljesítményeik, a nemzet szolgálatában szerzett érdemeik alapján - történelmi mértékkel mérve, igazi vezérei a nemzetnek? Aztán: - A magyar irodalom kiválóságai közül kiknek mûveit olvasta és szerette, vagy olvassa most is, ráérõ idejében, legszívesebben?
- Tengerész pályafutása alatt melyik volt a legérdekesebb élménye?
- Mit érzett, amikor kormányzóvá választottuk?

- Mit tart a magyar nép politikai képességeirõl, hivatottságáról. Hát, ezek bizony, ahogy most utólag visszagondolok rájuk, elég fogas kérdések voltak, s éppen emiatt még arra is gondoltam, nem kellene-e ezeket elõbb Gömbös útján hozzájuttatni, hogy nyugodtabban átgondolhassa õket s ne rögtönzött válaszokat kelljen adnia rájuk.

Gömbös azonban azzal biztatott, hogy ez teljesen fölösleges. A kormányzó nem is igen ér rá, hogy ezeket fontolgassa s most már, hogy terminust kaptam, ezt nem lehet elhalasztani. Menjek tehát fel, de elõrejelzem, hogy - mondta - kevésbé kényes kérdéseket feszegetnék odafenn... Így jelentkeztem aztán másnap a várban a pontos idõre. Odafenn, a hadsegédi elõszobában a nagy csöndességet találtam. Rajtam kívül senki se várt kihallgatásra, s gondoltam, így annál több idõ jut nekem a beszélgetésre.

Horthy nagyon szívélyesen fogadott. Megkérdezte mindjárt, mit csinál a lap, van-e sok dolgom, hány példányban jelenünk meg és így tovább. Õ, sajnos - mint mondta - nem igen ér rá lapokat olvasni, de sokszor felbosszantják mindenféle radikális, demagóg követelésekkel. Itt mindjárt a földreformot emlegette elsõsorban. Nem szakíthattam õt félbe, s csak amikor egy kis szünetet tartott, azzal, hogy a magyar paraszt nem akar intenzíven gazdálkodni, s még a mûtrágyától is idegenkedik - én, hogy kikászálódjunk ebbõl a témából, kissé tüntetõleg elõvettem a jegyzeteimet, kisimítottam egy ív papírt magam elõtt. Õ észrevette, mire célzok ezzel, s megkérdezte, mit akarok hát, mit mondhat õ a lapnak valami érdekesebbet?

- Úgy látom a jegyzeteibõl - mondta, kissé tréfás-ijedten -, hogy ebbõl egy egész vizsga lesz. Remélem - tette hozzá - nem akar engem megbuktatni.
Én erre mindjárt a közepébe vágtam, s megkockáztattam az elsõ kérdést:

- Ki volt, kormányzó úr véleménye szerint, a legnagyobb magyar katona, a legkiválóbb hadvezér?

Horthy láthatólag meghökkent a kérdésre, s kis hallgatás után azt kérdezte, hogy a világháborúra értem-e ezt, és mindjárt fejtegetni kezdte, hogy akkor mindent Hötzendorfi Konrád, a vezérkar fõnöke dirigált, s az egyes seregtestek vezetõi csak végrehajtották az õ terveit. Ezek közt - mondta - nagyon derék katona volt a Kövess. De a vezérkar sokszor lehetetlen dolgokat kívánt, s a németekkel is mindig sok baj volt. Mi meg nem is voltunk úgy felkészülve, mint õk, s ebbõl sok súrlódás származott stb. stb.

Kínos dolog volt, de vállalkozásom érdekében kénytelen voltam a kormányzót félbeszakítani. Bocsánatot kérve ismételtem, hogy kérdésemmel a magyar múlt nagy hadvezéreire gondoltam, hogy azok közt ki volt, aki a legnagyobb teljesítményekkel írta be nevét a hadtudomány és magyar nemzet történetébe. Hogy mindjárt közelebbrõl kezdjem, Hunyadi Jánost említettem elsõ példának. Mert szegény Tömöri Pálról, a mohácsi csata érsek-vezérérõl, ezt igazán nem állíthatjuk...

- Hát, igen-igen, Hunyadi ott, Nándorfehérvárnál, azzal a híres baráttal együtt - sietett Horthy megjegyezni.
- De már elõbb is, ugye Fõméltóságú Uram - a török ellen viselt nagy hadjáratokban... Próbáltam kiegészíteni a választ.
- Igen-igen - de azok csak olyan össze-vissza harcok voltak.

Nem akartam tovább erõltetni Hunyadi dicsõségét, s megkockáztattam az újabb kérdést, hogy: ott volt például Zrínyi Miklós is, aki szintén annyi gyõzelmet szerzett a törökök felett.
- Na, ja - volt a válasz - õ kirohant a várból, azzal a kétszáz arannyal a zsebében.
- Ez a Zrínyi - feleltem tiszteletteljes óvatossággal - nagy hõs volt, bátor katona, de csak egy derék várkapitány. A másik, a költõ és hadvezér Zrínyi Miklós volt az igazi hadvezér, nagy ellenfele a császári Montecuccolinak, az óvatoskodó, csatákat kerülõ, zsoldos generálisnak.

- Hát igen, mi magyarok már akkor is rossz lábon álltunk az osztrákokkal, de mindig gavallérok voltunk. Az szép volt Zrínyitõl, hogy nem adta fel a várat, s a kétszáz aranyat a zsebébe tette, hogyha holttestét megtalálják a törökök, hadd lássák, hogy úrral volt dolguk.

Láttam, hogy a kormányzó nem akart tágítani a kétszáz aranytól s a kirohanástól, nem tudott róla és nem is akarta tudomásul venni a másikat, a költõt és hadvezért. Én még Görgey Artúrt szerettem volna a nagy katonák közé beprotezsálni. Hiszen róla még az oroszok is mint zseniális hadvezérrõl emlékeztek meg, aki toronymagasan felülmúlta osztrák generális ellenfeleit, s híres téli hadjáratával példáját adta a katonai lángelmének.

Horthy azonban - nem tudom, miért - semmit se tudott errõl, s így abbahagytam ezt a kísérletet. Most már ideje volt, hogy más témára tereljem a beszélgetést, áttértem tehát az irodalmi nagyságokra, s megkérdeztem, kiket becsül, vagy kiket szeret ezek közül leginkább.
- Ebbõl a tantárgyból - válaszolta Horthy, egy tiltakozó kézmozdulattal - attól tartok, csak szekundára tudok felelni. De azt hiszem, a múltból Jókai, a jelenbõl Herczeg Ferenc a legjobbak. A feleségem sokat olvassa most is Herczeget, aki kitûnõ úriember is, de én, sajnos, nem igen érek rá ilyen szórakozásra.

- A fõméltóságú asszony bizonyára ismeri Makkai Sándort, Kodolányit vagy Móricz Zsigmondot is - kockáztattam meg az érdeklõdést.
- Bizonyára, bizonyára, de úgy tudom, az a Móricz mindig csak a parasztokról ír. De most jutott eszembe, hogy a nagy katonák közül Kinizsirõl megfeledkeztünk. Nem tudom, igaz volt-e, hogy õ a foga közt egy török holttestével táncot járt valami csata után. No, de hát ehhez nem kellett valami nagy hadvezéri tudomány...

- Az olvasmányokat illetõleg - folytatta Horthy - kadét korunkban, a tengerészetnél, nagy buzgalommal forgattuk a kalandos kalóztörténeteket, s mindig szerettük volna, hogy mi is összekerüljünk egyszer ilyen pirátokkal, de akkor már nem igen voltak ilyenek, legfeljebb

a kínai vizeken, azok azonban nem mertek volna a mi páncélosainkba belekötni.

- De késõbb, a kormányzó úr parancsnoksága alatt a híres otrantói ütközetben, az már komolyabb kaland volt - jegyeztem meg.
- Ezt inkább hagyjuk. Az ottaniakat már nagyon sokszor elbeszéltem, s a közönség nem is nagyon értené, mi is volt hát abban a siker, a gyõzelem. Az olaszok azonban maguk is beismerik, hogy ott mi voltunk felül. A feleségem azonban, ha odahaza valaki vendégnek ezt újra elbeszéltem, illetve beszélni kezdtem, már mindjárt az elején felállt és kiment a szobából...

Most már én is úgy éreztem, hogy kifogytunk a témákból, s összeszedtem a papírjaimat, hogy búcsúzni készüljek. Az idõ nagyon elõrehaladt, s Horthy se nagyon tartóztatott. Mikor már az ajtókilincsen volt a kezem, még egyszer utánam szólt:
- Kinizsit azonban mégse felejtse el. Az ilyesmi tetszik a közönségnek...

Nem felejtettem el Kinizsit, de miközben a lépcsõn lefelé jöttem, valami kínos zavar nehezedett reám. Úgy éreztem, nem tudok mit kezdeni az iménti beszélgetéssel, amelynek összefüggéstelen, szinte kínos benyomásai csak kedvetlenséget hagytak vissza bennem, s emellett nyugtalanságot bizonyos keserûen humoros utóízzel.

Hogy tudjam én már most - kérdeztem önmagamtól - mindezt a nagyközönség, a nyilvánosság számára úgy közvetíteni, hogy errõl a részrõl kellemes, megnyugtató összbenyomást keltsen, s ugyanakkor, személyi vonatkozásainál fogva is érdekes olvasmány legyen?

Nem vártam én a kormányzótól a neki feltett kérdésekre, mély történelmi ismereteket és ugyanilyen vallomásokat. Még kevésbé vártam meglepõ irodalmi tájékozottságot. De amit kaptam, az annál is kevesebb volt, amivel megelégedhettem volna. A felületesség, az elemi ismereteknek is szinte kínos hiánya, a történelem nagy alakjaival szemben a tájékozatlanság és az igazi érdeklõdés sekélyessége annak részérõl, akit a sors, a véletlen és azzal együtt a nemzet nagy illúziója és bizalma az ország élére állított - nagyon kedvemet szegte.

Hiába ismételgettem magamnak, hogy a kormányzótól, aki, szinte már gyermekkorától kezdve, teljesen idegen környezetben nõtt fel, s késõ férfikoráig ugyanilyen körülmények között egy ugyanilyen hivatásnak szentelte minden erejét és érdeklõdését, nem lehetett azt kívánni, hogy egy Kossuth Lajos, egy Deák Ferenc vagy akár egy Andrássy Gyula és Tisza István módjára formáljon véleményt, ítéletet a magyar nemzetet vagy a magyar múltat s annak nagy alakjait érintõ kérdésekre. De viszont, ha valaki szinte semmilyen kontaktust nem keresett és nem tartott fenn ezzel a történelmi múlttal, ennek példáit, tanulságait tekintve - hogyan kerülhetett volna mélyebb érzelmi közösségbe a magyar nép, a magyar nemzet és Magyarország sorsával, hivatásával? S mindezen felül ugyanazok az életkörülmények megakadályozták azt is, hogy a kormányzó már ifjúságától kezdve szorosabb lelki, szellemi kapcsolatokat tartson fenn, ilyeneket keressen és ápoljon magával a magyar néppel is. Nemcsak annak kiválasztott osztályaival, de magával a sorsot hordozó, a szegénységet szenvedõ vagy anyagi jobblétnek örvendõ föld népével?

Honnan támadhatott volna fel benne, ilyen körülmények között, a sorsközösségnek az a mindennél elõbbre való és mindennél többet mondó eljegyzettségnek az érzése, egész érzelmi világa, amely a mi igazi nagyjaink lelkét, akár a Mátyás királyét, a Rákóczi Ferencet, a Kossuth Lajosét, a Széchenyi Istvánét vagy akár a Tisza Istvánét is annyira

betöltötte?

Ezt a kormányzó esetében, az õ korában, az õt most már mindig a magasban tartó pozíciója mellett - nem lehetett többé pótolni. De kétszeresen lehetetlen az ilyesmi, ha az illetõben utólag sem támad fel a vágy, hogy lelki, szellemi érdeklõdésével ezekbe a mélységekbe szálljon le...

Egyszóval - kérdeztem magamtól -, mit fogsz már most írni, hogy az olvasó és a kormányzó is meg legyen elégedve vele?

Nehéz kérdés volt ez, mert ha azt és úgy megírtam volna, szinte gyorsírói jegyzetekkel papírra vetve, amit és ahogy õ kérdéseimre felelgetett, abból csak kellemetlen botrány kerekedett volna: vele szemben tapintatlanság, részemrõl viszont illojalitás.

Megmaradtam aztán annál a mentõ ötletnél, hogy azt írom meg, amit a kormányzó helyén magam feleltem volna ezekre a kérdésekre, a válaszokat most már az õ szájára adva.

Így is történt, s másnap némi nyugtalansággal vártam, mi lesz a visszhangja a vezércikk gyanánt megjelent beszélgetésnek.
Nem sokáig kellett várnom, mert Gömbös, aki semmit se tudott minderrõl, már délelõtt jelentkezett a telefonnál és - gratulált, nagy megkönnyebbülésemre:
- Nagyon jó, amit írtál, igazán örülök neki. Milyen jó volt, látod, hogy felmentél. A kormányzó is nagyon meg van elégedve. Így aztán én is megnyugodtam. De másnap a Házban elmondtam Gömbösnek, hogyan folyt le az egész, s hogy menekültem ki a saját zsákutcámból. Gömbös nagyot nézett. Egy kicsit csóválta a fejét, s mosolyogva megfenyegetett:
- Most már mindegy - mondta - a fõ dolog, hogy túl vagyunk rajta. De még egyszer nem kísérletezek veled...

---- a második részhez

Milotay István: Egy élet Magyarországért 2. rész

## XX. Fejezet

A Gömbös által szándékolt ellenforradalomnak, amely Horthyt, parlamentáris-demokratikus formák közt, radikálisabb reformokra akarta szorítani, egyik alapgondolata volt az ellenzéki kisgazdapárttal való szövetkezés a közös célok érdekében. Ez a párt, a Gaál Gaszton halála után újjászervezve, Eckhardt Tibor vezetése alá került, s elevenebb, tettre készebb életre támadt.

Gömbös, az esedékes választások elõestéjén, megegyezést keresett a párt vezetõivel, akik közül különösen Ulain Ferenc, Eckhardt egyik legbensõbb barátja, tekintélyes ügyvéd s kitûnõ parlamenti debatter, lelkes híve volt a két párt összemûködésének, különösen az újabb földreform megvalósítását sürgetve.

A kérdés már most az volt, hogy miután a két pártnak, a közös programra és a közös uralmi tervekre tekintettel, elõbb-utóbb egyesülnie kellett volna - mikor jöjjön létre ez az egyesülés és milyen feltételek mellett?

Itt aztán mindjárt ellentétek támadtak Gömbös és Eckhardt szándékai között, amelyek mögött kezdettõl fogva bizonyos személyi és hatalmi féltékenység lappangott. Gömbös azt szerette volna, ha a kisgazdapárt már a választások elõtt egyesül az egységes párttal s így közös erõvel szerezhetik meg az új többséget. Eckhardt ellene szegült ennek a megoldásnak, mert úgy érezte, hogy az akkor alig tizenöt fõnyi kisgazdapárttal a háta mögött, nem tudja megfelelõ nyomatékkal érvényesíteni se a maga személyi követeléseit, se pártjának eredeti programpontjait. Nem akart ilyen kisebbség gyanánt beolvadni az elnyomó többségbe, attól tartva, hogy a közvélemény egyszerû elvfeladásnak, magyarán szólva: árulásnak fogja érezni ezt a lépést. Õ úgy okoskodott, hogy pártja a választásokból erõsen meggyarapodva fog kikerülni, s akkor majd nagyobb súllyal szerezhet érvényt az egyesüléssel kapcsolatban támasztandó elvi követeléseinek is.

Ulain és e sorok írója, mint aki élénk részt vett ezekben az alkudozásokban, azt a felfogást támogattuk, hogy az egyesülést a választások elõtt kell megcsinálni, s azt így a közvélemény, a választók döntése alá bocsátani. Ha ugyanis a két párt külön-külön zászló és ugyanilyen ellentétes jelszavak alatt bocsátkozik a küzdelembe, lehetetlen lesz elkerülni az egymással szemben a mandátumokért folyó agitációs túlzásokat, az ilyenkor szokásos vádaskodást és önigazolást. Ha tehát így, a választások során, már elõre hajbakapnak egymással, ezzel elõre elmérgesítik a megegyezéshez szükséges jobb viszonyt, s a közvélemény is nehezen fogja megérteni, hogyan egyesülhet két párt, miután a választási harcokban minden rosszat elmondott mind a kettõ a másikról, egyszóval miután leszedték egymásról a keresztvizet, hogyan állhatnak elõ egyszerre azzal, hogy most már mindenben egyetértenek...

Végül is egy közbeesõ megoldásban állapodtak meg, olyanfélében, amelyrõl a magyar közmondás azt szokta tartani, hogy a kecske is jóllakjon, s a káposzta is megmaradjon. Megegyeztek tehát, hogy lehetõleg kerülni fognak minden durva ellenségeskedést, nem élezik ki a fegyvereket egymással szemben, sõt célzásokat tesznek egy, bizonyos feltételek mellett lehetséges közeledésre, s ezen felül bizonyos választókerületekben nem állítanak egymással szemben jelölteket.

Ebbõl a megegyezésbõl aztán, mint a választási küzdelem elsõ napjaiban mindjárt kiderült, voltaképpen semmit se lehetett betartani. A kisgazdapárt, mint ellenzék, nem mondhatott le a többség és kormány kritizálásáról, hiszen jelöltjei ezzel elõre gyanússá tették volna magukat saját választóik elõtt. A kormánypárt viszont sok esetben, a helyi érdekekre való tekintettel, nem tehette meg, hogy cserbenhagyja saját eddigi helyi szervezeteit és jelöltjeit, illetve volt képviselõit.

A választások vezetését a kormány részérõl Gömbös a képviselõház volt elnökére, Sztranyavszky Sándorra bízta, aki mint egykori úgynevezett erõskezû fõispán, rossz hírnek örvendett az ellenzéki pártok között s nem titkolta ellenszenvét Eckhardttal s a kisgazdapárttal szemben sem és a Gömbös egyesülési terveiért se nagyon lelkesedett.

Így történt aztán, hogy a választási paktum mindjárt az elsõ napokban csõdöt mondott. Kiderült az is, hogy a kisgazdapárt egyes kerületekben nem sok szerencsével választotta meg a maga jelöltjeit, köztük olyanokkal is kísérletezett, akikrõl a helyi választók, jobban ismervén õket, egyszerûen hallani se akartak. Ezek között volt Dinnyés Lajos is, mint jelentéktelen, addig alig ismert közéleti szereplõ, akit Eckhardt az egyik Duna-Tisza közi kerületben a választók tiltakozása ellenére, miért-miért nem, lelkesen támogatott, s aki aztán mégis csúfosan megbukott - Sztranyavszky erõszakoskodása nélkül is. Eckhardt és Ulain azonban az õ bukását más, szintén rosszul sikerült jelöltjének bukásával együtt, Sztranyavszkynak tudták be, mint aki ezzel megszegte a választási paktumot. Erre hivatkozva mindjárt fel is mondták ezt a megegyezést.

Eckhardt a Gömbösek "árulására" válaszul a legelszántabb parlamenti harcot jelentette be az új többséggel szemben is, de elsõsorban magával Gömbössel szemben. Azzal vádolta meg Gömböst, hogy Hitler és Mussolini példájára diktatúrára tör. Ez annál méltatlanabb dolog volt, mert hiszen õ maga is benne volt ezekben a diktatúrát célzó állítólagos tervekben, amelyekrõl õ is tudta, hogy csak egy új radikálisabb többségre támaszkodva akarták volna Horthyt is egy radikálisabb reformpolitikára szorítani.

Gömbös persze nem leplezhette le, a parlament s az egész magyar nyilvánosság elõtt nem ismerhette be ezeket a terveket se. Hallgatnia kellett tehát, hogy ezzel viszont a beismerés látszatát keltse fel és erõsítse meg kárörvendõ ellenségeiben.

A választások eredménye gyanánt aztán, amelytõl Gömbös és Eckhardt a Bethlen-féle úgynevezett "csáklyás" többség kiszorítását várták, egykettõre kiderült, hogy az új többség megint csak ugyanolyan csáklyás érzületet és magatartást tanúsított, mintha Bethlen vagy Horthy küldte volna be õket a Házba. Ezekkel aztán nem lehetett semmiféle komolyabb reformpolitikát kezdeni, se egy Horthyval szemben is ellenzéki álláspontot képviselni, érvényesíteni. Nem a Gömbös, de a Horthy többségét jelentették...

Ezt a fordulatot szegény Ulain Ferenc jellemezte legtalálóbban:
- Gyula - kérdezte Gömböstõl -, ismered a régi népmesét a kotlós tyúkról, aki alá a gazdaasszony kacsatojásokat rakott kikölteni, s mikor a kiskacsák kibújtak a tojásból, a kotlós ijedten látta, hogy mindjárt vízre mennek s ott úszkálnak? Az anyjuk hiába kiabált utánuk, s õ maga nem tudta a vízre követni õket... Hát, veled Gyula, fordítva történt: te alád kacsatojások helyett tyúktojásokat raktak, s a csirkék persze nem akarnak a vízre követni téged...

Gömbös aztán, hogy a választásokon tett ígéretekbõl beváltson valamit, s a közvélemény várakozásának is nyújtson valamit, a Horthyval és a feudális nagybirtok képviselõivel:

Károlyi Gyulával, Ráday Gedeonnal és Esterházy Móriccal folytatott nehéz alkudozások után, beterjesztette a hitbizományi birtokrendszer reformjáról szóló törvényjavaslatot. Ezek, szerény kezdeményezés formájában, az elsõ lépést jelentették a konzervatív nagybirtok leépítéséhez s egy népi célokat szolgáló földbirtok-politikához...

***

A Gömbös-kormánynak már elõbb át kellett esnie egy kellemetlen megpróbáltatáson, amelyet Marseille-ben, a Péter szerb király ellen elkövetett merénylet idézett fel. Horvát összeesküvõk, akik a szerb uralom üldözései elõl külföldre menekültek, revolverlövésekkel halálra sebesítették a királyt és a kíséretében lévõ Barthou francia külügyminisztert.

A merénylet érthetõ módon nagy port vert fel, s az egész külföldi közvéleményt hetekig izgalomban tartotta. A szerb kormány s a francia sajtó is ennek során azzal vádolta meg a magyar kormányt, hogy a merénylõk elõzõleg Magyarországon, a dunántúli Jankapusztán találtak menedéket, s ott készítették elõ a király legyilkolását célzó terveket. A szerb kormány annyira ment fenyegetéseiben, hogy mozgósítást rendelt el, s megtorlásképpen meg akart támadni bennünket. Horthyt és környezetét, érthetõ módon, nagy zavarba ejtette a fenyegetõ veszély. Katonailag akkor még úgyszólván fegyvertelenül álltunk minden támadással szemben, s a kormány hiába cáfolta az ellene támasztott vádakat. A helyzet egyre feszültebbé vált.

Gömbös volt az egyetlen, aki nem vesztette el a fejét. Kárpáthy Kamillót, a honvédség fõparancsnokát és Röder Vilmost, a vezérkar fõnökét, akik hallani sem akartak semmiféle ellenállásról, nyomban elmozdította, s azon az állásponton volt, hogy a szerb betöréssel szemben, akármilyen reménytelen volt is a helyzet, fegyverrel kell ellenszegülnünk, ha mindnyájan ott veszünk is.

- Elcsaptam a Kamillókat és Taszilókat, ezeket az udvari generálisokat - mondta egy reggel dühösen nekem. Inkább meghalunk, de megalázni magunkat nem engedjük! Ez a veszély aztán elmúlt, minden súlyosabb következmények nélkül...

***

Gömbös erõs rokonérzéssel viseltetett - Hitler és Mussolini mellett az akkori európai politika két romantikus vezetõ egyénisége: Kemál pasa és Pilsudski marsall iránt. Õk, mint elszánt katonák jutottak az államfõi hatalom birtokába, s Európa két legbetegebb országát: a Török Birodalmat és Lengyelországot, merész reformokkal, az újjászületés és megerõsödés csodájával újra tényezõkké tették.

A hagyományos régi magyar-lengyel és törökbarátság emlékei is közrejátszottak abban, hogy Gömbös is kereste ezeknek a kemény férfiaknak barátságát, akik nemcsak vakmerõ katonák voltak, de a vitézséget nagyszabású államalkotó tehetséggel párosították. Gömbös, a romantikus, személyes indítóokok mellett, szerette volna a lengyel-magyar barátságot valamilyen új formában felújítani, hogy a kisantant nyomásával szemben, a délrõl jelentkezõ olasz támogatás mellé, északról is bizonyos ellensúlyhoz jussunk. Ennek a célnak érdekében látogatott el Varsóba. Nagyon nyomatékosan sürgetett, hogy menjek vele jómagam is, de az otthoni küzdelmes harcaink az akkori sajtófronton ebben megakadályoztak.

A varsói látogatásnak, az úgynevezett pozitív vonalon, nem sok eredménye jelentkezett: Lengyelország már elõbb megnemtámadási, barátsági szerzõdést kötött Romániával, a mi egyik halálos ellenségünkkel, a trianoni zsákmány egyik birtokosával, s ez lehetetlenné tette a magyar-lengyel barátsági szerzõdés megújítását.

Pilsudski, aki uralomra jutását s Lengyelország felszabadítását és önállósítását is az osztrák-magyar monarchia támogatásának köszönhette, nem gyõzött sajnálkozni rajta, hogy az új helyzetben nem állhatott szíve szerint hozzánk. Gömbös Varsóból visszatérve elmondta egyebek közt, hogy a marsall azzal búcsúzott tõle, ha a Német Birodalom és a szovjet között háborúra kerülne a sor, ami szerinte elõbb-utóbb be fog következni, Lengyelország a németek oldalán fog szembeszállni az orosz támadással.

Az õ utódai aztán, mint ismeretes, francia és angol nyomásra és biztatásra az ellenkezõ magatartást követték, a németek ellen fordultak, s ezzel döntõ módon felidézték nemcsak Lengyelország tragédiáját, de az egész Közép-Európa tragikus végzetét is...

***

Gömbös pár hónap múltán a vesezsugornak, ennek a szörnyû betegségnek gyötrelmei között végezte be, a legszebb férfikorban, tele tettvággyal és reményekkel egy szebb jövõ iránt, a maga küzdelmes pályafutását. Utolsó heteit egy müncheni szanatóriumban töltötte, ahol mindent megpróbáltak megmentésére. Az õ puritán mivoltára jellemzõ módon utolsó kedvenc hátaslovát kellett eladnia, hogy a szanatórium kezelési költségeit megfizethesse. Rendíthetetlen barátja volt az új Németországnak. Tõle származott a német-olasz szövetség elnevezése a "tengelyhatalmak" címén, amely aztán világszerte közös fogalommá vált.

Hitler képviseletében Göring marsall kísérte el utolsó útjára a Kerepesi temetõbe. Horthy nem adta meg neki ezt a végtisztességet.
A második világháború, ha megérte volna, egész bizonyosan újra a jobboldali ellenzéki pártok élén találta volna õt. Az elsõk között küzdött volna a Horthy által irányított magyar háborús politika kétszínûsége ellen, hogy végül õ is osztozzék barátai mártírsorsában, a többiekkel együtt...

## XXI. Fejezet

Az osztrák Anschluss és az egyre erõsbödõ cseh-német feszültség fejleményei fel kellett hogy riasszanak bennünket a belsõ, konszolidációs politika mindennapos hercehurcáiból. Amit húsz esztendõn át vártunk és emlegettünk, a nagy pillanat, az európai külpolitikai helyzet fenyegetõ és biztató esélyével ránk köszöntött anélkül, hogy készülten, illetve felkészülten fogadhattuk volna. Az elmúlt húsz esztendõ alatt se lelki, se anyagi, illetve szociális vonatkozásokban se végeztük el töredék részét se annak, amivel megújulva, megerõsödve, az új nagy változásnak bizalommal és öntudattal szemébe nézhettünk volna.

Katonai, fegyveres készületlenségünk - nem a mi hibánkból -talán legjobban szemléltette ezt az állapotot. A radikális földreform elodázása, halogatása s az ebbõl származó szociális nyugtalanság még mindig ugyanúgy ránk nehezedett, mint az elsõ világháború után. A harmincezer fõnyi zsoldos honvédség, amelyet fenntartottunk, akármelyik kis szomszéd államnak, akármelyik legközelebbi ellenségünknek erejével szemben, mint ütõerõ, számba

se jöhetett. Mi voltunk az utolsók, akik most, a váratlanul ránk szakadt kényszerítõ körülmények súlya alatt, az utolsó pillanatban, leráztuk magunkról a trianoni békében ezen a vonalon ránk kiszabott tilalmakat. Mindenáron be akartuk tartani a huszonöt esztendõs határidõt, hogy lojalitásunkat ezzel a szerzõdéssel s az aláíró nagyhatalmakkal szemben a végletekig demonstráljuk. Még a kis Bulgária is bennünket két esztendõvel megelõzve, felmondta már ezt a hazug és tarthatatlan állapotot.

Ezzel a felszabadulással kapcsolatban, az egymásra torlódó események súlya alatt el kellett döntenünk, milyen magatartást tanúsítsunk a hitleri német birodalommal szemben, amely az osztrák Anschlusszal, a trianoni és versaillesi békerendszer egyik oszlopát már kidöntötte.

Minden jel arra mutatott, hogy megnyílt az út a trianoni állapot revíziójára. De ugyanakkor döntenünk kellett a németekhez való új viszonyunk kérdésérõl, a velük szemben követendõ magatartásunkról.

A Horthy-Bethlen-Teleki-féle arisztokratikus régi rend hívei idegenkedve álltak a német nemzeti szocializmus gyõzelemre jutásával szemben. Attól tartottak, nem ok nélkül, hogy annak sikere ösztönzést és szárnyat ad a magyar népi politika követeléseinek, a szociális átalakulás sürgetõ igényeinek. Ez a félelem, gyanakvással és idegenkedéssel párosulva, egyszerre egyre erõsebben jelentkezett, a sajtóban éppen úgy, mint egyes exponált politikusok nyilatkozataiban, akik se idegen példára, se a magyar hagyományok nyomain nem akartak semmi változást.

Hitlerék nem nagyon törõdtek azzal, hogy nekünk milyen kormányzati-politikai rendszer felel meg s milyenekhez ragaszkodunk, de a dolgok természetében feküdt, hogy több rokonszenvvel és bizalommal viseltettek volna egy szellemében és intézményeiben szélesebb alapokon nyugvó magyar kormányzattal szemben. Mi viszont egy ilyennek erejére támaszkodva könnyebben és hatásosabban tudtunk volna szembeszállni minden uralmi, hatalmi beavatkozással, ha a németek ilyesmit megkíséreltek volna.

Kossuth Lajos adta ki annak idején azt a híressé vált jelmondatot az egykori magyar konzervatív uralommal szemben, hogy: Veletek, ha lehet, de nélkületek, sõt ellenetek, ha kell!

Mi a németekhez való viszonyunkat illetõleg az adott helyzetben se nélkülük, se ellenükre a magunk jogos revíziós igényeit nem érvényesíthettük. Csak velük együtt, egyetértésben tudtunk ezeknek érvényt szerezni. El kellett tehát döntenünk: melléjük állunk-e õszintén, teljes bizalommal, s a legfontosabb közös célok érdekében együttmûködést és együttes helytállást vállalunk-e velük. Ami persze nem jelenthette azt, hogy a német részrõl esetleg jelentkezõ beavatkozásokat is szótlanul lenyeljük, s azokkal energikusan szembe ne szálljunk.

Egy másik megoldás, amely azt javasolta volna, hogy passzív magatartással hagyjuk magunk mellett elfutni a kínálkozó alkalmat, amelyre húsz éven át vártunk, szóba se jöhetett. Harmadik eshetõség gyanánt aztán a Horthy-Bethlen-Teleki-féle politika abban állapodott meg, hogy barátságot színlelve szerezzünk vissza lehetõleg mindent a németek segítségével, de ugyanakkor megtartsunk az antant hatalmak bizalmát és barátságát is, akik eddig, húsz éven át a cseheket, románokat és szerbeket támogatták velünk szemben, a mi teljes elnyomásunkra. Ez kezdettõl fogva kétszínû játékot jelentett, az úgynevezett hintapolitikát, amelynek ösztöneit az erdélyi politikusok, mint történelmi hagyományukat,

vérükben hordozták, még a török-német kettõs veszedelem évszázadaiból. De ez a magatartás felelt meg a Horthy kétszínûsködõ természetének is, mint aki a politikát egyszerûen kétfelé való hitegetésnek tekintette, belsõ magyar viszonylatokban is. Ezt gyakorolta már a királykérdésben is, s egy darabig a zsidó problémát illetõleg ugyanezt.

Ez a taktika persze azzal a kockázattal, azzal a veszéllyel játszott, hogy elõbb-utóbb a németek bizalmát is elveszítjük, anélkül, hogy a nagyantantét, annak barátságát vagy - gyõzelmük esetére -legalább csak elnézésüket, megértésüket a magunk számára, a nekünk szánt sorsot illetõleg biztosíthattuk, megszerezhettük volna. Hogy mindezeken túl a szovjet veszély sötétlett fel a láthatáron, mint legdöntõbb tényezõ a jövendõnk dolgában is - ezt csak az utolsó pillanatban fogtuk fel teljes irtózatos jelentõsége szerint, akkor, amikor a vele való szembeszállás és hõsi helytállás már elkerülhetetlen volt.

A személyi adottságokat illetõleg, amelyek a német-magyar viszonyt közvetlenül befolyásolták, a Horthy és Hitler szembenállása jelentkezett súlyosbító körülménynek.

Alig lehetett nagyobb ellentétet elképzelni, mint amely Hitlert a német nemzeti és népi feltámadás vezérét, lelki és szellemi mozgatóját és Horthy Miklóst, az úgynevezett magyar ellenforradalom, a revízió és irredenta megszemélyesítõjét, egymástól elválasztotta.

A német vezér alulról jött, a szegénység és ismeretlen alacsonyság mélységeibõl. Végigszenvedte szinte a proletársors megpróbáltatásait, s egy nagy belsõ ösztönbõl és hivatásérzettõl megszállva, ezek élményei között készült fel a maga küldetésének betöltésére, roppant ellenséges társadalmi és hatalmi erõkkel viaskodva.

Horthy, a magyar dzsentri, a történelmi birtokos osztály kényelmébõl, elõre jólétet, elismertetést, tekintélyt biztosító tûzhelyei mellõl jött, hogy pályafutása egyik tetõfokán az osztrák-magyar monarchia egyik legelõkelõbb katonai pozícióját töltse be, s az utolsó nagy Habsburg-monarchia mellett teljesítsen bizalmi szolgálatot, hogy innen, minden nagyobb erõfeszítés nélkül, Magyarország kormányzói méltóságát nyerje el.

Az az ellentét, lenézéssel és idegenkedéssel párosulva, amely Hitlert a régi arisztokratikus német katonai kaszt részérõl kezdettõl fogva s hatalomra jutása alatt is végigkísérte, Horthyban is ott lappangott a német Führerrel szemben, aki egy méreteiben és mélységében félelmetes forradalmat testesített meg, amilyenrõl Horthy, magyar viszonylatban, álmodni se tudott és hallani se akart.

Ettõl a veszélyérzettõl megszállva, a régi rend hívei forradalmat, sõt náci forradalmat sejtettek a legszerényebb reformkövetelésekben. Úgy érezték, hogy minden ilyen kezdeményezés gyökereiben rendítheti meg azt az egész társadalmi, politikai és uralmi együttest, amelynek, szerintük, a feudális nagybirtok, a dzsentri, a monopolkapitalizmus urai s a konzervatív egyházi tényezõk - mind a protestánsok, mind a katolikusok - voltak a legerõsebb tartó oszlopai. Az utóbbiak ugyanis megrettentek a német nemzeti szocializmus egyházellenes magatartásától, amely a politikai befolyás minden lehetõségébõl kizárta õket.

A zsidóság a németországi és ausztriai példától megrettenve, minden tõle telhetõ erõvel és eszközzel beállt ennek a belsõ ellenállásnak és ellenségeskedésnek a soraiba, a maga érdekeinek veszélyeztetését a szélsõ magyar nacionalizmus érdekeiben, annak köpenyegében, annak jelszavaiban látva.

Ezt a közhangulatot tükröztette a sajtó egy része, hogy a parlamenti politikai pártokban, magában a kormánypárti többségben is ugyanez a gyanakvó ellenszenv kísérje a németek minden közeledési kísérletét, hogy ugyanakkor a csehektõl, románoktól vagy a szerbektõl visszaszerzendõ országrészeket illetõleg a legszélsõbb követeléseket támassza Hitlerékkel szemben.

De volt még egy másik, a háború elõtt s annak kezdõ fázisai alatt még csak lappangva ható, politikai és publicisztikai megmozdulás, amely sorozatos iránymûvekben, a népi magyarkodás nevében, nemcsak egy forradalmi átalakulás programját és követeléseit hirdette, de egész nyíltan a szovjethez való bizalom és barátság jegyében Moszkvában keresett összeköttetést és támogatást a németbarátság ellensúlyozására.

Mindezt megtetõzte egy másik, szinte az általános közhangulatot jellemzõ, azt befolyásoló lelki és érzelmi állapot. A magyar közvélemény, a jobb értelemben vett hazafiság is át volt itatva egy húsz éves revíziós propaganda szellemétõl, reményeitõl, amelyek azt hitették el vele, hogy mindazt, amit Trianonban a béke címén elraboltak tõlünk, ellenségeink, elõbb vagy utóbb valami isteni sugallattól, egy magasabb rendû igazságtevés szellemétõl megszállva, egy szép napon vissza fogják nekünk ajándékozni. Hogy mindezt csak véres helytállással, fegyveres felkészültséggel és áldozatokkal kaphatjuk meg, s elõkészítés gyanánt egy nagy belsõ politikai és szociális átalakulás reformmunkáját kell végrehajtanunk - errõl szinte senki se beszélt. Nekünk mindaz, ami elveszett, az igazság nevében egyszerûen visszajár, s azt vissza is kell kapnunk. Nem visszaszerezni, de visszakapni akartunk ugyanakkor a csehektõl, románoktól vagy a szerbektõl mindent...

## XXII. Fejezet

Imrédy is Gömbös sorsára jut

De mit kezdhetett Imrédy az õ reformterveivel, amelyek közül még a legszerényebbek is Horthy szemében vörös posztót jelentettek? Imrédy, a kormányhatalom birtokában, ugyanolyan helyzetbe került, mint elõtte szegény Gömbös Gyula. Mert õt is - mint már elõbb Gömböst - Horthy csak azért bízta meg ezzel a látszathatalommal, hogy növekvõ népszerûségének gátat vessen, illetve, hogy a reformtervek megakadályozásával, a közvélemény szemében õt is mint tehetetlen embert, aki programját, ígéreteit, a hozzá fûzõdõ reményeket beváltani nem tudja vagy azokat a hatalom kedvéért még el is árulja - végképp lejárassa.

A Horthy lelki és szellemi beállítottságát, idegenkedését, sõt idegenségét az Imrédy-féle emberekkel szemben Darányi Kálmán árulta el egyszer e sorok írójának bizalmas beszélgetés közben.

- Mit biztatjátok Imrédyt - mondta kissé indignálódva - mindenféle radikális követelésekre? A kormányzó - vedd ezt tudomásul te is - nem szereti õt. Általában nem kedveli azokat, akik ilyen terveket forgatnak a fejükben, s ezekkel nyugtalanítják õt. A miniszteri vagy miniszterelnöki audienciákon õ egy-két szóval elintézi, helyben hagyja a megszokott elõterjesztéseket s aztán szeret minden egyébrõl elbeszélgetni: a gazdaságának gondjairól vagy örömeirõl, az ott alkalmazott modern módszerekrõl, kísérletekrõl, de fõleg vadászati élményeirõl. Érdeklõdik a közszájon forgó politikai vagy társaséletbeli pletykákról, s szeret ezekrõl valami újat hallani. Imrédy ezek helyett folyton a komplikált

politikai és szociális reformtervekkel idegesíti õt, aki percig se tud vagy nem akar ezekre odafigyelni. Unja halálosan ezeket, s hallani se akar róluk. Már elõre fél, amikor Imrédy ilyenek miatt kér tõle audienciát...

- Megmondhatod mindezt te is Bélának, mert, sajnos, õ tereád hallgat, mikor magad is ilyen tervekre biztatod õt. Én, amikor a miniszterelnöki megbízatást elvállalta, elõre jeleztem neki, hogy mihez tartsa magát ezen a vonalon, de aztán rájöttem, hogy hiába. Imrédy azt hitte, hogy neki majd sikerülni fog, ami Gyulának nem sikerült: észokokkal megnyerni a kormányzót ezeknek a terveknek. Horthy egyébként, mint elismert pénzügyi kapacitást, akinek nagy tehetsége elõtt még a zsidó pénzemberek is meghajoltak, a maga módja szerint ugyancsak becsülte õt.

Talán éppen azért, mert ez a terület a kormányzó számára teljesen terra incognita volt, s így önkéntelenül is szörnyen imponált neki, ha valakirõl, különösen keresztény emberrõl, azt tapasztalta, hogy játszva ért olyan dolgokhoz, amelyek az õ számára olyan komplikáltak és idegenek voltak s reá szinte csillagászati titokzatossággal hatottak. Ezért kedvelte viszont Chorinékat és Goldbergeréket is annyira, mert ezek, mint pénzügyi Columbus Kristófok, egy új föld, egy magyar Amerika ismeretlen, új lehetõségeit kínálták neki, saját pénzügyi és gazdasági tanácsaikkal.

Szegény Imrédy aztán sokszor izzadva jött ki a kormányzói audienciákról, mert Horthy olyan kérdéseket vetett közbe az õ szakszerû pénzügyi elõadásai közben, hogy újból elölrõl kellett kezdenie a már elmondottakat, megpróbálva úgy leegyszerûsíteni a nagy, nehéz kérdéseket, hogy egy egészen tanulatlan ember számára is érthetõek legyenek...

Õ, egyebek közt, programjába vette - ez is jóhiszemû tájékozatlanságára vallott - Horthy várható magatartásával szemben azoknak a nagy ipari és gazdasági monopóliumoknak a kisajátítását, amelyek addig egyes zsidó nagy dinasztiák kizárólagos tulajdonát és haszonélvezetét jelentették. Ilyenek voltak: a szeszmonopólium, a villamos energiák, aztán a szénbányászat monopóliuma s az ezeken felépült hadfelszerelési nagyipar különbözõ ágazatai, amelyek mind egy-egy nagy zsidó dinasztia kizárólagos vadászterületeit jelentették s a fogyasztó tömegekkel szemben azok teljes kiszolgáltatottságát ezek érdekeinek. De, aki ezektõl el akart venni valamit, az voltaképpen Horthy legbizalmasabb tanácsadóinak személyes érdekeit támadta meg, s ezzel a kormányzót is a legérzékenyebb ponton állította döntés elé.

Épp ezekben az idõkben sokat beszéltek az egyetemi ifjúság egy küldöttségének balsorsáról, amelynek tagjai, valamely az ifjúságot érdeklõ kérdésben a kormányzóhoz fordultak támogatásért. Az audiencia folyamán szegények célzásokat mertek tenni a zsidó nagytõke visszaéléseire. Horthy mindjárt félbeszakította õket. Annyira kihozták sodrából ezek az ártatlan megjegyzések, hogy indulatosan ráförmedt a megszeppent küldöttségre.

- Vegyétek tudomásul - mondta indulatosan -, hogy ezek a Goldbergerek többet használtak Magyarországnak, mint az összes szájas jobboldali politikusok.

Szegény Imrédy ugyanezt a lehetetlent próbálta. Ugyanebbe a darázsfészekbe akart belenyúlni, aminthogy ezt várta is tõle a keresztény közvélemény osztatlan összessége. Õ nem volt úgynevezett antiszemita beállítottságú ember. Egyszer egy hosszasabb beszélgetés közben ezeket mondta nekem a koncentrált nagytõke és az ugyanilyen magán nagyipar egyeduralmával kapcsolatban:

- Sajátságos helyzet a mienk. Angliában vagy Franciaországban nyíltan beszélhet errõl mindenki, anélkül, hogy az antiszemitizmus vádja alá esnék, mert ott nem olyan kizárólagos a zsidóság szerepe ezekben a gazdasági vonatkozásokban. Nálunk azonban, miután ellenkezõ a helyzet, aki ezen változtatni akar, okvetlenül a nagyzsidóság hatalmi érdekeibe ütközik, s akarja, nem akarja - antiszemitának deklaráltatik, ha egyébként semmi gyûlöletet vagy ellentétet nem érez is magával a zsidósággal szemben...

De mielõtt ez a nagy harc még kitört volna, egyéb nagy sorskérdések is sürgetõ megoldásra, döntésre várakoztak, nem kisebb izgalmakat idézve fel a feszültségtõl terhes magyar belpolitikában...

Darányi Hitlernél

A müncheni egyezmény, illetve azt követõen, Csehország megszállása a németek által, döntés elé érlelték Magyarországnak a Felvidéket, vagyis Szlovákiát illetõ igényeit, követeléseit is.

Bennünket München után a szlovákokkal való közvetlen tárgyalásra utasítottak, s a magyar és szlovák delegátusok Komáromban ültek össze, hogy a vitás kérdéskomplexumban békés megoldásra jussanak. Ezeken a tárgyalásokon a magyar delegációnak gróf Teleki Pál volt az elnöke, s mielõtt az érdemleges egyezkedés megkezdõdött volna, Teleki felvetette a kérdést: milyen nyelven folytassák a megbeszéléseket: németül, angolul vagy franciául. Ezzel a mi, illetve a saját kultúrfölényét akarta egy kicsit a szlovákokkal szemben éreztetni, akikrõl úgy tudta, hogy a három nyelv közül egyikben se nagyon járatosak.

Ezek azonban nem jöttek zavarba, kiérezték az ajánlat fullánkját, s hogy lefõzzenek bennünket, egyhangúlag a magyar nyelvet ajánlották, mint amelyben mind a két fél megbízottai egyformán tökéletesek... Ebben aztán meg is állapodtak.

A tanácskozások napokig elhúzódtak, s végül is, miután a szlovák részrõl túlzottaknak találták a mi követeléseinket, egyelõre eredménytelenek maradtak.

Mi, már ezt megelõzõen, megfelelõ tapogatózás után, megpróbáltunk derék tót atyánkfiai között, az ottani vezetõ emberek útján egy magyarbarát kormányt alakítani, amely megfelelõ autonómia ellenében, az egykori magyar-horvát államjogi viszony mintájára hajlandó lett volna az egész Felvidék visszacsatolását is érvényesíteni. Ez a kísérlet azonban, nem kis csalódásunkra, eredménytelen maradt, s így nem volt más hátra, mint közvetlenül a németekhez fellebbezni a döntést, mint akik erre Münchenben felhatalmazást kaptak.

Hogy Hitleréket, illetve magát Hitlert reánk nézve kedvezõ döntésre hangoljuk, Imrédy a kormányzó hozzájárulásával Darányi Kálmánt bízta meg ezzel a nehéz feladattal, aki zsebében vitte Horthynak a Führerhez intézett levelét, amelyben jóindulatú beavatkozását kérte a magyar igényeket illetõleg. Darányi, mikor visszajött, még aznap felhívott engem telefonon, hogy keressem fel városmajori lakásán. De mindjárt, mert érdekes mondanivalói vannak. Elsõ tekintetre kissé megviseltnek találtam õt. Arcán és szemeiben fáradtság és bosszúság tükrözõdött. Elsõ kérdésemre, hogy: széna-e, vagy szalma? Mit hoztál Münchenbõl?

Elmosolyogta magát, aztán ezt mondta, komoly nyomatékkal:
- Amit elbeszélek, kettõnk dolga. A világon senkinek errõl ne szólj! Azt akartam, hogy legalább te tudd, mi történt. Sokat veszekedtünk veled az elmúlt évek alatt, mert lapjaidban a kormány tudta, illetve felhatalmazása nélkül, teljes állami önállóságot ígérgettél jó elõre a tótoknak a visszatérés vagy visszaszerzés esetére, s most, hogy ez bekövetkezett, az önállóságot megkapják ugyan nem tõlünk, de a visszatérés vagy visszaszerzés nem egészen úgy ütött ki, ahogy magunk is remélgettük. De hát ezen most már túl vagyunk, vagy egykettõre túl leszünk, kár tûnõdni rajta. Nekem mindenesetre a legkellemetlenebb szerep jutott az egész történetben. Azért kértelek, hallgasd, mi történt Münchenben, azazhogy Hitlernél.

- A Führer kissé hideg szívélyességgel fogadott. Mindjárt hellyel kínált meg egy nagy kerek asztal mellett. Miután egészségemet illetõleg érdeklõdésére megnyugtató választ adtam, udvariasan megkérdezte, mi jót hoztam, mivel állhat rendelkezésre?

Én erre bejelentettem, hogy a kormányzó úr saját kezû levelét hoztam, s a levelet mindjárt át akartam nyújtani neki. Õ azonban nem nyúlt utána, így kínos zavaromban, le kellett tennem az asztalra. A levél ott hevert kettõnk között az asztal közepén, mint egy demarkációs vonalon, amelyet egyik fél se akar átlépni. Én nem tolhattam hozzá közelebb a levelet, mert ez erõszakoskodásnak számított volna, se arra nem kérhettem, hogy bontsa fel azonnal, mert ez ugyanilyen udvariatlan sürgetést jelentett volna.

Hitler még pár percig a parázson ültetett. Mondhatom, kínos pár perc volt, pár órának is beillett volna. Közömbös kérdéseket intézett hozzám. Végre mégis megszánt. Felbontotta és átfutotta a levelet, aztán maga elé nézve, kis gondolkozás után csöndesen, szemrehányó hangon, azt mondta:

- Látja, kedves Darányi, a kormányzó úr a magyar területi igények jóindulatú méltánylását, támogatását kéri tõlem, a szlovákokkal szemben. De hiszen én annak idején az egész Szlovákiát felajánlottam önöknek. Azt akartam, hogy a csehszlovák vircsaftnak emléke se maradjon. Ennek ellenében csak azt kértem, hogy önök, tüntetésképpen, vonuljanak fel a szlovák határon. A magyar kormány, illetve a kormányzó úr, az antant hatalmakra való tekintettel, elutasította ezt a kérésemet. Most viszont pár kisebb-nagyobb magyar város vagy község átcsatolásához kéri a segítségemet.

Közben - mint errõl értesülünk - Imrédy miniszterelnök úr, nem diplomáciai, de magánúton, azzal a kéréssel fordult az angol kormányhoz, hogyha Németország önöket megtámadná, Magyarország számíthat-e Anglia támogatására? Úgy tudom, hogy erre a kérdésre onnan nemleges választ kaptak. Itt Hitler pár percig hallgatott. Aztán így folytatta: - Nem értem, hogy jöttek önök erre a gondolatra. Nekünk barátokra, de õszinte barátokra van szükségünk a Kárpátokon túl. Igazán õszinte barátokra... Mondja meg a kormányzó úrnak, hogy kívánságait a lehetõségig méltányolni fogom...

Ezután még pár percig beszélgettünk semleges dolgokról, aztán, köszönetemet nyilvánítva, elköszöntem...

## XXIII. Fejezet

Imrédy eltökéltségét, amellyel a zsidó nagytõke uralmát a magyar nagyipari termelés

egész vonalán vissza akarta szorítani, Horthy - természetesen - kezdettõl fogva rossz szemmel nézte. Õ rendjén valónak találta, hogy a szénbányászat, a szeszprodukció és a villamos energia kihasználása, egyedárusítása fölött ugyanazon tõkeérdekeltségek rendelkezzenek, s kezükben tartsák a legfontosabb közfogyasztási cikkek árszabályozását, a nekik védtelenül kiszolgáltatott fogyasztó tömegekkel szemben és ugyanakkor az államot is megfosszák, a nemzeti vagyon ilyen kiszolgáltatásával, az õt megilletõ jövedelmektõl.

A magyar közvélemény, a nemzeti társadalom széles rétegei, osztálykülönbség nélkül érezték saját bõrükön ennek a helyzetnek tarthatatlanságát, s az ennek nyomán növekvõ elégedetlenség egyre sürgetõbben követelte a kormányzati beavatkozást ezeken a frontokon is.

Horthy, bármennyire nehezére esett is, kénytelen volt végre engedni ennek a nyomásnak. Úgy érezte, hogy egyiket-másikat ezek közül az érdekeltségek közül mégis csak oda kell dobnia, fel kell áldoznia, hogy így legalább a többieket megmenthesse ugyanattól a veszedelemtõl, így járult aztán hozzá Imrédynek ahhoz a javaslatához, amely az úgynevezett szeszmonopólium leépítését, illetve államosítását célozta. Ez a nagyipari ág, az egyik legfontosabb közfogyasztási cikknek korlátlan uralma, a Fellner család kezén koncentrálódott. A többi hasonló nagy érdekeltségek azonban tisztában voltak vele, hogy Fellnerék után elõbb-utóbb õk következnek, s ezt a változást úgy állították Horthy elé, mint egy nagy nemzeti gazdasági katasztrófát, amely alapjaiban rendíti meg a magyar ipari és gazdasági élet biztonságát, hogy ráadásul - az állam mellett - a fogyasztó közönség szenvedje meg elmaradhatatlan következményeit.

Horthy tehát ugyanakkor, amikor kénye-kedve ellenére hozzájárult az Imrédy-féle javaslathoz, véglegesen eltökélte, hogy szabadulni fog ettõl a kényelmetlen embertõl, aki õt a nyugati demokráciák szemében a sötét antiszemitizmus és az ugyanilyen nácizmus képviselõjének, pártfogójának szerepére kárhoztatta...

Imrédy voltaképpen már akkor megbukott, amikor a kormányzó hozzájárulását ehhez a javaslathoz kierõszakolta. Csak idõ és alkalom kérdése volt, hogy a vele való leszámolás megtörténjék.

Egyelõre a németekkel való barátkozás s jó viszony színlelése okozott Horthynak és környezetének nem kisebb gondokat. A nagyipari trösztök és a feudális arisztokrácia nem gyõzték õt eléggé óvni ettõl a barátságtól, illetve csak olyan barátságot ajánlottak, amely nekünk az irredenta igényeket illetõleg minél többet biztosíthat, de úgy, hogy ezekért minél kevesebbet, sõt lehetõleg semmit se fizessünk.

A német nyomás erõsödése a közép-európai térségben a magyar politikát is végleges döntések felé kényszerítette. A cseh példa s a Felvidék visszacsatolása nyomán már érezhetõ volt, hogy a szerb vagy román-magyar kérdés is elõbb-utóbb megoldásra érlelõdik, s Hitlerek jóindulatát erre az eshetõségre nem lehetett idõ elõtt eljátszani.

Német részrõl továbbra is mindent megtettek, hogy Horthyt és a magyar kormányzatot a közös érdekek javára hangolják. Ennek a törekvésnek egyik tüntetõ bizonysága akart lenni az a gesztus, amellyel Hitler a legújabb német csatahajónak, a "Prinz Eugen"-nek vízre bocsátási ünnepségeire a kormányzót is meghívta - gondolván, hogy a volt tengernagynak örömet szereznek ezzel a figyelmességgel. Ez az ünnepség Kiéiben, a német haditengerészet pompás kikötõjében zajlott le, de ezzel kapcsolatban, ezt megelõzõen,

ugyancsak Horthy tiszteletére, nagy katonai parádét is rendeztek. A magyar kormány részérõl Imrédy miniszterelnök és Kánya Kálmán külügyminiszter voltak a hivatalosak.

Hitler hosszabb kihallgatáson fogadta Kányát, ezt az öreg, sok hájjal megkent diplomatát, aki még a ferencjózsefi idõkben a Balkánon kezdte pályafutását, hogy az ottani, mindig sötét, zavaros állapotok között, ezer ravaszságot, sokszor kupec-praktikákat igénylõ iskoláját járja ki ennek a hivatásnak. Kánya is alapjában véve - a módszereket és nézõpontokat illetõleg - hajszálig az az ember volt, aki száz százalékig úgy értelmezte a külpolitikát, mint a kormányzó maga.

Õ is, mint Horthy, a kettõs monarchia fénykorából magával hozott fölényességgel ítélte meg Hitler forradalmi egyéniségét, merész, radikális szociális reformjait, hogy ugyanilyen fölénnyel mosolyogjon ennek a frissen sült dilettánsnak fantasztikus külpolitikai tervein, az egész világot átfogó, átalakítani akaró számításain. Volt ebben a kányái fölényességben valami - persze groteszkebb kivitelben - Talleyrand cinikus magatartásából, amellyel az Napóleont, úgy magában, mindig lenézte. De volt valami Kányában Teleki Mihálynak, a "kopasz" Telekinek, Apafi erdélyi kancellárjának egyéniségébõl is, aki a török és német hatalmi törekvések között, az erdélyi hintapolitika annyi furfangját és ravaszkodását érvényesítette.

Egyszóval Kánya is, Horthyval együtt, ezt a hintapolitikát próbálta demonstrálni. A Nyugat felé ez azt akarta jelezni, hogy mi nem vagyunk a Birodalom szatellitái, s nem vagyunk hajlandók magunkat egészen a hitleri politika vontatókötelére fûzni. A kiéli látogatás elõtt ezért járultunk hozzá az úgynevezett bledi egyezményhez, amely Jugoszláviával együtt voltaképpen egy közös frontot jelentett be minden német hódító törekvéssel szemben, amely a mi úgynevezett közös érdekeinket sértette volna. Ezt a megállapodást aztán Berlinben a nagy barátságot, a német-magyar egymásrautaltságot hirdetõ parádék, katonai díszszemlék és a hajóavatás ünnepségei közben - nyilvánosságra hoztuk. Hadd prüszköljenek Hitlerek és Ribbentropék tõle, s hadd lássák, hogy mi nem vagyunk nekik feltétlenül kiszolgáltatva.

Ha Kányáék ezt akarták, ezt el is érték. Sokkal nagyobb mértékben, mint azt talán maguk is kívánták volna. Német részrõl a látogatás addigi folyamán irántunk megnyilvánuló baráti melegséget és a vendégszeretet õszinte bensõségét egyszerre jéghideg visszahúzódás, sõt leplezetlen méltatlankodás váltotta fel. A magyar vendég-küldöttség tagjai, ennek nyomása alatt alig várták most már, hogy mielõbb hazatérhessenek.

Ugyancsak a berlini látogatás folyamán a sok között egy érdekes epizód jellemzõ fényt vetett Kánya kétszínû és fölényeskedõ beállítottságára.

Hitler hosszabb kihallgatáson fogadta õt, s mikor a kancellári palota lépcsõházában türelmetlenül vártuk, milyen benyomásokat szerzett odabenn, s mit árul el a beszélgetés témáiról s a Hitlerrõl szerzett benyomásait illetõleg is, Kánya, amikor meglátott bennünket, elõször elhárító kézmozdulattal tiltakozott minden interjú ellen. S mikor azt mondtuk neki, látjuk, milyen jó kedve van, s így bizonyosra vesszük a legjobbat, amit mondhatna, egyszerre, majdnem kuncogva s ugyanakkor elragadtatást színlelve így válaszolt: - Csak annyit mondhatok: egy apostol õ! Egy igazi apostol! Ezt azonban egy kis eltitkolhatatlan szemhunyorítással kísérte, amely mindennél õszintébben elárulta, mire becsüli õ, az úgynevezett magas diplomácia mértékével mérve az ilyen apostoli egyéniségeket...

Mondani se kell, ez az apostolnak szóló kétértelmû, de nagyon is érthetõ elismerés Hitlernek is füléhez jutott. Õ viszont ugyancsak ezen át mindennél jobban megérezhette és megítélhette a Kánya-Horthy-féle közös mentalitást, az ebben õ iránta megnyilvánuló lenézést. De tisztában lehetett azzal is, hogy ennek számbavételével mennyi bizalmat érezhet a magyar barátság õszinteségét illetõen, annak hivatalos, legmagasabb képviselõi iránt.

***

Miután a német-magyar barátságot így, mint hitték, a helyes vonalra terelték, az így beállott nyugalmat Horthy felhasználhatta az Imrédy-probléma elintézésére. Ezt annál inkább sürgetõbbnek érezte, mert a kapitalista agytröszt képviselõi - Bethlenek és Rassayék támogatása mellett - most már egyre nyugtalanabbul érezték, hogy Imrédyt, mielõtt még Chorinékra, Goldbergerékre és Bíró Pálékra kerülne a sor a nagyipari kisajátításokat illetõleg, el kell tenni láb alól. Erre aztán meg is találták a legcélszerûbb s a Horthy számára is a legtetszetõsebb megoldást.

Valahonnan már régebben szelet kaptak arról, hogy az Imrédyék családjába, kétszáz esztendõvel ezelõtt, egy zsidó õsanya tévedt bele. Az õsök egyébként Németországból, a XVIII. század folyamán telepedtek Magyarországra s Imrédy apja, illetve nagyapja kapta meg a magyar nemességet a ferencjózsefi korszakban. Miután már elõbb régi magyar nemes családokkal, köztük Bittókkal összeházasodtak. Bittó Dénes Tisza Kálmán elõtt miniszterelnök is volt pár esztendeig, a szabadelvû párt élén. Chorinék szemében viszont Imrédy így a német származás címén egyrészt náci volt, másrészt - ráadásul zsidó vérséggel terhelve. Erre vonatkozólag aztán odakinn Németországban hosszas kutatás után egészen homályos és zavaros adatokat fedeztek fel. Horthynak jelentést tettek errõl a gyanújukról már elõbb is, s Horthy maga is kapott az ürügyön, csak bizonyítékokat kért, hogy Imrédy ellen ezek alapján felléphessen.

Horthy, ha õszintén, lojálisán, hogy úgy mondjuk: úri módon akart volna eljárni ebben a kényes kérdésben, elõre informálnia kellett volna Imrédyt arról, mi készül ellene, hogy védekezhessen a támadás ellen, s megcáfolhassa az ellene kiásott "bizonyítékokat". Horthy azonban, az õt jellemzõ módon, beállott a saját miniszterelnöke ellen tervezett titkos komplottba, anélkül, hogy egy szóval is figyelmeztette volna, mi készül ellene. Mikor aztán Chorinék elõálltak a német anyakönyvekbõl kifürkészett állítólagos bizonyítékokkal, magához hívatta Imrédyt, s ezeket elébe tárva megkérdezte, igazak-e? Mit szól hozzájuk? Ezekre hivatkozva aztán lemondását kérte. Mert hiszen egy miniszterelnök, aki maga is származását illetõleg terhelve van egy ilyen õsével, nem jogosított arra, hogy a zsidókérdésben Hitler-szellemû intézkedéseket foganatosítson. A kormányzó így módot se nyújtott neki arra, hogy már megelõzõleg, mikor Chorinék elõtte erre hivatkoztak, beszerezhesse ellenbizonyítékait.

Horthy úgy érezte, hogy ezzel két legyet ütött egy csapásra: sikerült a magyar keresztény közvélemény elõtt is kompromittálnia Imrédyt, ugyanakkor Hitlerek elõtt is magát igazolnia azzal a gyanúval szemben, hogy õ, aki a zsidókérdésben ilyen szigorú a miniszterelnökével szemben is, azoknak barátja lenne s befolyásukra hallgatna...

E sorok írója ezekben a kritikus napokban véletlenül a miniszterelnökségen járt, amikor Imrédy a kormányzói audienciáról visszatért. Sokan várakoztak ott az elõteremben, s õ izgalomtól és felindulástól lázadozva sürgetett be a szobájába.

- Mi történt veled? - kérdeztem mindjárt. - Egészen ki vagy kelve magadból. Õ aztán, a szobában fel és alá járva, szaggatott mondatokban elbeszélte a történteket.
- Sose hallottam se közelebbi, se távolabbi rokonainktól arról, hogy valamikor egy zsidó is családunkba kerülhetett. Én ezt most is teljesen kizártnak tartom. Majd megpróbálok utánanézni, hogy áll ez a dolog. De akárhogy is áll, a módot, ahogyan a kormányzó ezt a vádat kezelte, nem bírom elviselni. Mit csináljak most?
- Írd meg ezt neki egy levélben - feleltem. - De úgy írd meg, hogy ne tudja majd az ablakba tenni. Hadd lássa az ország, kiknek adja õ oda eszköznek magát s milyen célok érdekében...

## XXIV. Fejezet

Horthy nem sok lojalitást tanúsít emlékirataiban egyik-másik miniszterelnöke iránt, akik az õ kormányzatát szolgálták, s hosszabb-rövidebb ideig - sokszor jobb belátásuk ellenére is - az õ reakciós politikáját érvényesítették. Nem egy alkalommal olyan kritikai megállapításokkal illeti ezek magatartását, ami már a méltatlanság határait érinti, hogy éppen hálátlanságról ne beszéljünk. Ez annál elítélendõbb, mert ezek az áldozatok - hogy így mondjuk -már nem válaszolhatnak, nem védhetik, nem igazolhatják magukat. Hárman közülük a kerepesi temetõben nyugszanak - ha ugyan a bolsevista hóhérok ott is nyugodni hagyják õket - Teleki, Gömbös és Darányi ott találtak annak idején nyugvóhelyet. Imrédy és Bárdossy pedig, akikkel szemben Horthy a legtöbb ellenszenvet tanúsítja, bitófán végezték életüket. Bethlen szegény, ha még él, valahol Szibériában sínylõdik. Csak Kállay Miklós volt oly szerencsés, hogy - Horthyval együtt, akinek kedvence volt - túlélte õket. A holtak persze hallgatnak, s nem válaszolhatnak a túlélõknek...

Horthy visszaemlékezései, a tárgyilagosság és a történelmi igazság híján túl, a kirívó személyes ellenszenvet árulja el, különösen Imrédyvel és Bárdossyval szemben. Nyilván ezek egyéniségét s -Imrédy esetében - ennek ellentétes politikai törekvéseit kormányzati mûködésük alatt is rossz szemmel nézte. A személyes kontaktusnak és bizalmasságnak az a baráti közelsége, amely közte s Teleki vagy Gömbös Gyula között, még a szegedi emigráció idejébõl fennállott, Imrédyvel és Bárdossyval szemben teljesen hiányzott. Ezekrõl érezte, hogy alapjában véve nem az õ emberei s csak kényszerbõl választotta õket, amint ezt az Imrédy esetében õszintén be is vallja.

Ez a körülmény azonban csak annál több tapintatra kellett volna, hogy kötelezze õt, mind a kettõvel, mint immár néma vádlottakkal szemben. Viszonyát Bethlenhez, az utóbbi részérõl a szellemi fölény, a politikai tapasztalat és - nem utolsó sorban - a grófi nimbusz befolyásolta. Kállayhoz a konzervatív dzsentri cinikus magatartása a dolgok és emberek megítélésében, illetõleg a paraszttal szemben ugyanaz a bizonyos úri vagy inkább urasági szemlélet jelentett számára intimebb kapcsolatot. Ezen felül a Kállay-féle sokat hangoztatott ezeréves õsiség is valami mélyen õrzött respektust ébresztett benne, aki õsei között csak egy szerény kálvinista püspök-prédikátorral dicsekedhetett...

Imrédyt, mint ezt Horthy is említi, valóságos rosszullét fogta el amikor a kormányzó váratlanul, minden elõkészítés nélkül a zsidó származás úgynevezett dokumentumát elébe tárta. Horthy azt hiszi, hogy a kellemetlen igazság ilyen felbukkanása idézte fel ezt a rosszullétet. Holott nyilván inkább arra a méltatlan módra volt ez visszavezethetõ, amellyel Horthy ezt a meglepetést szervírozta.

A volt kormányzó a zsidótörvénnyel kapcsolatban úgy adja elõ a dolgot, hogy Imrédy az erre vonatkozó javaslatot az õ elõzetes tudta és hozzájárulása nélkül készítette elõ, s ezt már magában véve is rossznéven kellett vennie.

Ezzel szemben a valóság az, hogy ezt a javaslatot, annak szokásos rendje-módja szerint, elõbb a minisztertanács tárgyalta le, Tasnádi Nagy Andrásnak, az akkori igazságügy miniszternek elõterjesztése mellett. A minisztertanács jegyzõkönyveit mindig a kormányzó elé terjesztették, s így Horthynak is módjában állott, sõt kötelessége is volt azt - tájékozódás szempontjából - elolvasni. Õ valószínûleg máskor se nagyon erõltette meg magát ilyesmivel, hiszen mindenféle olvasmánytól irtózott - s így ez a jegyzõkönyv is olvasatlan maradt.

Horthynak az az állítása tehát, hogy a miniszterelnök õt így befejezett tény elé akarta állítani, nem fedi a valóságot. Márpedig -Horthy szerint - ez a figyelmetlenség indította õt arra, hogy Imrédyt leváltsa.

Nyilvánvaló, hogy a keresztény közvélemény nyomása alatt Imrédy maga is, már elõbb is sürgette a kormányzót a zsidótörvényt illetõ revízióra, miután az 1921-és ilyen kísérlet a gyakorlat folyamán nem hozta meg a megfelelõ eredményeket, illetve e tekintetben teljesen eredménytelennek bizonyult. Horthy bizonyára maga is érezte, hogy ez elõl most már nem lehet kitérni, s az Imrédyvel szemben a zsidó származás címén indított gyanúsító és vádaskodó propaganda is kapóra jött neki, hogy egy csapásra több legyet üssön. Vagyis: egyrészt megszabaduljon Imrédytõl, ugyanakkor lehetetlenné tegye õt a németek szemében, akik amúgy se szívlelték, s kiengesztelje a zsidóságnak, fõként a monopol pozíciókban ülõ nagy zsidó érdekeltségeknek neheztelését is. És - végül - hogy így újra elodázhassa magának a zsidótörvénynek létrejöttét is.

Horthy azt írja, hogy õ már 1919-ben, tehát még a siófoki napokban értesült illetékes személytõl arról, hogy Imrédy õsei között egy zsidó is található. Nem tartottam kizártnak - mondja -, hogy Imrédy maga csakugyan nem tudott errõl. Én azonban már 1919-ben tudtam...

Horthy állításaival szemben talán nem fölösleges még megjegyezni a következõket: Elképzelhetetlen, hogy egy miniszterelnök s éppen Imrédy, aki mindenben az egyenes utat kereste, ne tájékoztatta volna Horthyt, az államfõt a zsidótörvény revízióját illetõ szándékáról s ne kérte volna már jó elõre hozzájárulását az ezt célzó törvényjavaslathoz. Hiszen egy ilyen eljárással elõre veszélyeztette volna a javaslat sorsát, mert nyilvánvaló, hogy Horthy ebben az esetben joggal hivatkozhatott volna arra, hogy nem járulhat hozzá egy olyan törvényhez, amely az õ tudta nélkül, az õ megkerülésével került az országgyûlés elé, még akkor sem, ha az országgyûlés többsége a javaslatot megszavazta.

És még ha Imrédy csakugyan elhallgatta volna Horthy elõtt, hogy egy ily javaslat van készülõben, a kormányzó másoktól, képviselõktõl és miniszterektõl - az ezzel foglalkozó újságcikkekrõl nem is beszélve - úgy is tájékozódhatott s ebben az esetben joggal elbocsáthatta volna Imrédyt, annak illojális magatartása miatt.

Mindaz tehát, amit ezzel a kérdéssel kapcsolatban, emlékirataiban elõad - a rosszindulat mellett - csak egy naiv és átlátszó kísérlet az akkori eljárásának igazolására, azzal az ugyanilyen átlátszó célzattal is megbélelve, hogy a világzsidóság és a világdemokrácia elõtt most utólag igazolja magát a törvény kényszerû szentesítésével elkövetett ballépéséért.

Meg kell jegyeznünk, hogy Imrédyt igazán nem kellett ilyen hamis ürügyek alatt távozásra kényszeríteni, mert õ már elõbb is, kétszer is felajánlotta lemondását. Elõször a berlini látogatás után, amelynek kellemetlen következményeiért neki kellett felelõsséget viselnie. Másodszor az ismeretes Sztranyavszky-féle támadás után, amikor ez mint a képviselõház elnöke a kormánypárt padsoraiból, nyilván Horthy tudtával, éles kirohanást intézett ellene, a kormánypártban is elõkészített bizalmas hangulatkeltés után. Ezt a kísérletet azonban a Ház nagy többsége, az ellenzékkel együtt visszautasította.

***

Azokat a nagy szolgálatokat, amelyekkel Imrédy, mint pénzügyminiszter, az 1939-es nagy pénzügyi válság idején a pengõ megszilárdításával, s a pénzügyi és gazdasági megrázkódtatás kivédésével az országot a kritikus helyzetbõl kimentette, Horthy alig érdemesíti méltánylásra.

Ezzel szemben azt a vádat támasztja ellene, hogy amikor a német bevonulás után Veesenmayer követ, mint Hitler megbízottja Budapesten tárgyalásokat folytatott a magyar kormányválság megoldására, Imrédy az õ támogatását, tehát a német segítséget vette igénybe, hogy újra miniszter lehessen a Sztójay-kormányban. Egyszóval, mint Horthy írja: "Összejátszott a németekkel."

Ez a beállítás teljesen ellenkezik a valósággal. Imrédy annak idején e sorok írójának részletesen elbeszélte a Veesenmayerrel folytatott tárgyalások érdekességeit. Ezek szerint neki se Veesenmayer ilyen szándékáról, se a német megszállás közvetlen veszélyérõl nem volt semmi értesülése, s Veesenmayernek hosszasan kellett õt kapacitálnia, hogy a miniszteri tárcát a Sztójay-kormányban elvállalja.

Horthy azt is állítja, hogy Imrédynek nem sokkal késõbb azért kellett a kormányból kiválnia, mert a németek megállapították, hogy Imrédy származási okmányai, amelyek a gyanúsított dédapa keresztény voltát akarták igazolni - hamisítványok. Imrédy azonban sose állított, nem is akart bizonyítani ilyesmit. Õ csak azt hangoztatta, amit a németek is igazoltak a birodalmi Reichssippenamt útján, hogy a dédapa zsidó származása nem volt bizonyítható.

Az õ lemondásának, illetve a Sztójay-kormányból való kiválásának igazi oka az volt, hogy a németekkel folytatott gazdasági tárgyalásai során élesen szembe helyezkedett ezek olyan követeléseivel, amelyek a zsidó kézen lévõ magyar nagyipari vállalatok német kisajátítását erõszakolták. Ezek között voltak elsõsorban a Weiss Manfréd-konszern csepeli ipari telepei. Imrédynek az volt az álláspontja, hogy ezek, mint a nemzeti vagyon tárgyai, a nacionalizalás, az állami kisajátítás hatáskörébe esnek, s nem engedhetõ meg, hogy az erõszakos idegen gazdasági behatolás zsákmányai legyenek. Weiss Manfrédék és Chorinék azonban mindenesetre jól jártak a német erõszakkal, amely végeredményben sok-sok millió dollár kártérítést jelentett számukra, s ezen felül a család összes tagjai, akik valami nyolcvan fõre szaporodtak hirtelenjében, a megmentett vagyon jó részével Portugáliába utazhattak a rendelkezésükre bocsátott különvonaton. (Ha Magyarországon érik meg a szovjet megszállást, Rákosiékkal nem köthettek volna ilyen elõnyös üzletet.)

Imrédy tudvalevõleg lemondása után nemsokára, a Teleki-kormány alatt kilépett a többségi pártból, híveivel, Jaross Andorral és másokkal együtt s megalakította a Magyar Megújhodás Pártját, s új ellenzéki programmal lépett a közvélemény elé.

Az õ késõbbi magatartását, amellyel a végsõkig való fegyveres helytállás mellett döntött a háború folytatását illetõleg a Horthy-féle fegyverszüneti kísérlettel szemben azok az élmények erõsítették meg, amelyeket a szovjet elleni oroszországi háború folyamán, közvetlen tapasztalatok gyanánt átélt. Ezek folyamán érlelõdött meg benne az a meggyõzõdés, hogy a kommunista rémuralom veszélyével szemben nincs számunkra más választás, csak a gyõzelem, vagy halál!

Vele együtt két fia is részese volt ugyanezeknek a háborús élményeknek az orosz harctéren, hogy az egyik még most is valahol Szibériában sínylõdjék, miután a másik, hosszabb fogság után hazatérhetett. Horthytól a köztük felmerült ellentétek dacára is megérdemelt volna annyit, hogy mint a nemzeti önvédelem s a kommunista hóhér-uralom mártírjáról megilletõdéssel emlékezzék meg.

Úgy tudjuk, hogy bizonyos közvetítõk részérõl kísérlet történt arra, hogy a volt kormányzó könyvének második kiadásában ebbe az elismerésbe és tiszteletadásba belefoglalja a többi magyar politikusoknak, az õ egykori miniszterelnökeinek és minisztereinek nevét is, akik, mint Bárdossy László és a többiek, hasonló sorsot szenvedtek a nagy, közös nemzeti életérdekek védelmében.

Egyelõre nem áll módunkban megállapítani, eleget tett-e ennek az óhajtásnak s ezzel együtt a legnemesebb magyar úri és emberiességi hagyományok parancsának.

## XXV. Fejezet

A német-lengyel háború döntõ napjaiban, amikor a németek, kéthetes gyõzelmes harcok után, már Varsó alatt álltak, s a város eleste minden percben várható volt, fölmentem Telekihez egy kis információs beszélgetésre. Érdekelt, hogyan ítéli meg a helyzetet. Jómagam már, úgy gondolatban, készen voltam a lengyel tragédiát lemérni s annak tanulságaira rámutatni. Sajnáltam õket, mint egy hibás, szerencsétlen politika áldozatait, akiket egy korrupt, lelkiismeretlen kormány, Anglia és Franciaország biztatására a danzigi korridor nyomorult problémája miatt olyan háborúra uszított, amelynek kimenetele, rájuk nézve, nem lehetett kétséges.

Bennem, mint általában az egész magyar közvéleményben, elevenen éltek még a lengyel-magyar barátság történelmi emlékei, az egykori lengyel-magyar királyoktól kezdve, a 49-es szabadságharc Bem apójáig, s szívbõl sajnáltam bukásukat. Még fülemben csengett a derék öreg Pilsudskinak, az új önálló Lengyelország megteremtõjének egyik kijelentése, amellyel Gömbös varsói látogatása alkalmával tõlünk elbúcsúzott:

- Ha a közeli idõben egy német-orosz háborúra kerülne a sor, ami, sajnos, mindig fenyeget, Lengyelország, remélhetõleg Önökkel együtt, a németek oldalán fog állni. Magyar részrõl egy képviselõházi ünnepség alkalmával, közfelkiáltás formájában tört ki a lengyel-magyar közös határ visszaállításának lelkes követelése. Egyszóval, sajnáltam és féltettem a lengyeleket, s errõl akartam cikket írni.

Már elõbb a lengyel hadüzenet alkalmából egyebek közt ezeket írtam: "A lengyelek, íme háborút indítottak, a nyugati hatalmak távoli biztatására, ígéreteire hallgatva. Mi viszont 1918-ban, Károlyiék vezetése alatt, ugyanezekre hallgatva, letettük a fegyvert. Így lehet az egyik nemzetet ilyen ígéretekkel öngyilkos heroizmusba, a másikat öngyilkos

pacifizmusba kergetni." "Míg a csehek semmit sem voltak hajlandók áldozni még a végsõ szükségben sem új függetlenségükért, új államiságukért - a lengyelek mindent kockára tettek érte, komoly, végsõ szükség nélkül is. Amilyen visszataszító, szinte természetellenes volt a csehek hirtelen megalkuvása, megalázkodása az erõsebb elõtt, éppoly szerencsétlen a lengyelek elvakult hõsiessége, amellyel ezt az önállóságot kockára tették..."

***

- Hogy látod a helyzetet? - kérdeztem Telekit. - A németek harctéri jelentései szerint a lengyelek, úgy látszik, menthetetlenek...
- Miket beszélsz? - felelte kissé indignálódva. - Te még komolyan veszed az ilyen jelentéseket?
- De hiszen már körülzárták Varsót!
- Mondok neked valamit. Én az elsõ világháború folyamán egy idõben az osztrák-magyar vezérkar hírközvetítõ osztályához voltam beosztva. Hát, ott aztán eleget tapasztalhattam arról, hogyan készülnek a híres Höfer-féle harctéri hivatalos jelentések - a meg nem történt gyõzelmekrõl s a megtörtént vereségekrõl.

De, csak nem gondolod, hogy a németek is ilyen jelentéseket adnak ki?
- Miért ne? Õk csak blöffölésbõl élnek. Az egész új rezsim egy ilyen blöff. Elképedtem ilyen elfogultságon.
- Én pedig - feleltem - a holnapi cikkemben már sajnálkozni akartam szegény lengyeleken...
- Nohát, várj még egy kicsit. Mert nagyon lehet, hogy végül inkább a németeken kell sajnálkoznod...
- Egyszóval, Te szerinted ez még nyitott kérdés. A háború még nem dõlt el?

Teleki gúnyosan felnevetett:
- Nyugodt lehetsz. Még csakugyan nem dõlt el, s nem is úgy fog eldõlni... Nem tudtam mit kezdeni ezzel az érthetetlen optimizmussal. A rövidlátásnak, az elfogultságnak ilyen mértéke valósággal zavarba ejtett az úgynevezett magyar illetékesek részérõl. Tisztában voltam vele, hogy Horthy is Telekivel teljesen egy véleményen van a dolgok megítélésében. Õk tehát, miközben a németek segítségétõl várták az elvesztett országrészek visszaszerzését, ugyanakkor a németek vereségét kívánták s azok gyöngeségében bizakodtak.

Telekinek, s általában Horthyéknak álláspontját a reánk torlódó eseményekkel szemben egy képzelt semlegesség jellemezte, amely azt hitette el velük, hogy mi páholyból, a semlegesség biztonságából, közömbösségébõl szemlélhetjük a fenyegetõ világháború esélyeit.
Amikor a német-francia háború kitört, s a németek megrohanták Franciaországot, a képviselõház folyosóján egy nagyobb társaság kérdésekkel ostromolta meg Telekit: mit szól ehhez az eseményhez? Mire nézzük a várható fejleményeket? Kik fognak gyõzni, s mi lesz mivelünk?

- Hát, az egész nagyon egyszerû - válaszolta az õ kissé mindig fanyar mosolyával. - Ha két nagy kutya összemarakodik, a harmadik kis kutya tisztes távolból nézi, mit végeznek a nagyok egymással...
A képviselõk, akik megszokták, hogy minden miniszterelnöki nyilatkozatra fejet bólintsanak, sõt el legyenek ragadtatva azok bölcsességétõl vagy szellemességétõl - általános tetszéssel fogadták ezt a megállapítást.

Az egyik vakmerõbb mégis megkockáztatta a kérdést, hogy végeredményben, melyik félnek drukkoljunk, melyiknek kívánjuk a gyõzelmet: a németeknek vagy a franciáknak? Teleki kissé megütõdve azt felelte:
- Hogy mit kívánunk vagy mit nem, ahhoz a magas politikának semmi köze. Ez egyéni gusztus dolga. Az egyik ezt kívánja, a másik amazt.

Ezzel a válasszal kitért a nehéz kérdés elõl, de ugyanakkor ezzel be is ismerte, hogy nem rajong a németek gyõzelméért, de nem is hisz abban. Ez egyszóval azt jelentette, hogy ugyanúgy, mint a német-lengyel konfliktus alkalmával, most inkább a franciáknak, a kisantant fõ támaszának és megteremtõjének kívánta a gyõzelmet. De a Felvidéket a németektõl vártuk és az õ segítségükkel kaptuk vissza, s nyilvánvaló volt, hogy ha a franciák gyõznek, akkor a románoktól Erdélyt, a szerbektõl a Délvidéket áhító magyar irredenta álmai is csak álmok fognak maradni. Mert, hogy a franciák fognak segíteni ezeket a vágyakat valóra váltani, abban már még Teleki és Horthy se reménykedhetett.

***

Teleki vérében és észjárásában hordozta a régi erdélyi, úgynevezett hintapolitika ösztöneit és hagyományait, amelyeket annak idején Bocskaiék és Bethlenek a német-török nagyhatalmi politika ütközõ vonalán, annyi ügyességgel és szívóssággal érvényesítettek. Ez a hintapolitika azonban nem a semlegességet jelentette. Ellenkezõleg: azt, hogy adott esetben a törökkel szemben a németet, a némettel szemben a törököt játsszuk ki, illetve, ha a jobb esélyek onnan intenek, annak oldalára álljunk - fegyverrel is.

A trianoni Magyarország azonban francia-angol vagy orosz részrõl semmit sem várhatott. Elképzelhetetlen volt minden olyan fordulat, amely ezeket a hatalmakat a mi nemzeti igényeink teljesítésére hangolhatta vagy hajlíthatta volna. Ezek minden lehetõsége csak a német gyõzelmek nyomán jelentkezhetett. Különösen az orosz veszély elõtérbe nyomulásával már 1941-ben ez mindenki számára kétségtelenné kellett, hogy tegye elhatározásaink irányát. Hiszen már a cseh és a lengyel példa is eléggé szemléltette, mit lehet várni a nyugati szövetségesektõl. Ha azok saját barátaikat, akiket a háborúba olyan rútul belebiztattak, ugyanolyan rútul cserbenhagyták.

Az persze, hogy mi, úgynevezett jobboldaliak a német gyõzelmet kívántuk, mert minden kétséget kizárólag az felelt meg nemzeti érdekeinknek, nem zárta ki azt, hogy a különbözõ magyar pártok részérõl a külpolitikát illetõleg nézetkülönbségek lehessenek. Sõt, helyénvaló volt, hogy legyen olyan párt is, amely a nyugatiak barátságára támaszkodott. A kormányzat számára azonban, ha elvesztett területeket részben vagy egészben vissza akartuk szerezni, csak egy út volt lehetséges: a németekkel együtt gyõzni, vagy bukni.

Hogy ugyanaz a kormányzat egyszerre és egy idõben mind a két politikát mûvelte, csak azt eredményezhette, hogy a németek bizalmát is elveszítjük, anélkül, hogy a nyugatiakét, azok támogatását azok gyõzelme esetére megszerezhettük volna.

Hogy nemzeti igényeink mellett az úgynevezett nemzeti becsületnek mivel tartoztunk az adott helyzetben, azt talán fölösleges említeni, mert hiszen a diplomácia szótárában a becsületszónak és fogalomnak tudvalevõen semmi értelme és semmi becsülete nincsen.

***

Teleki - ellentétben Imrédyvel vagy akár Gömbössel is - teljesen Horthy kedve szerint való ember volt. A volt kormányzó memoárjaiban talán csak Bethlent, annak tehetségét és szolgálatait méltányolja melegebben Telekinél. Teljesen egyetértettek az angolok iránti rokonszenvben, szinte hódolatban s ugyanakkor a konzervatív makacsságban minden reformtörekvéssel szemben. Teleki éppoly lenézéssel tekintett Hitlerre, az alulról jött "demagóg"-ra, mint maga Horthy. Ez mindkettõjüknél valami tréfás lekicsinyléssel párosult. Telekinél ez az elfogultság valóságos gyûlöletté erõsödött a németek, elsõsorban a Ribbentrop részérõl szenvedett sértõdöttség folytán a vele folytatott tárgyalások folyamán.

Ez a Felvidék visszaszerzése alkalmával jelentkezett elõször, amikor Ribbentrop, minden behatóbb alkudozás nélkül, szinte egyetlen kézmozdulattal megvonta a magyar-szlovák határt, anélkül, hogy Teleki térképekkel alátámasztott ellenvetéseit komolyabb figyelemre méltatta volna. A német külügyminiszter nem volt hajlandó egyik vagy másik falu hovatartozásáról hosszasabban vitatkozni, miközben õk a fél világ meghódítására készültek. Ezt a fölényes magatartást még súlyosabban és kihívóbban éreztették Telekivel az erdélyi osztozkodás alkalmával. Annyira tisztában voltak vele, hogy Teleki nem az õ emberük s valósággal gyûlöli õket, hogy õt megbosszulandó, az erdélyi kérdéssel összekapcsolták a magyarországi sváb kisebbség ügyét, s a Volksbund hivatalos elismertetését s végül, szinte elõfeltételéül a megegyezésnek, a sváb katonaköteleseknek a német hadseregbe való sorozását az önkéntes jelentkezés neve alatt.

Teleki ezzel a megalázó követeléssel, illetve ennek elismerésével hozta meg az erdélyi új határokat, teljesen halálra sértett, teljesen feldúlt kedélyállapotban.

Errõl a megoldásról tette azt a gyilkos élû megjegyzést az egyik képviselõ, hogy:
- Az ország többet érdemelt volna, a kormány viszont kevesebbet.

***

Teleki aggodalma, ellenérzése a német gyõzelmek nyomán várható belsõ beavatkozással szemben odáig erõsödött, hogy egy külön társadalmi szervezetet hívott életre Magyar Munkaközösség neve alatt, amelynek tagjai arra kötelezték magukat, hogy hivatali vagy egyéb közéleti pozíciókban minden megtesznek a német, illetve sváb származású elemek behatolása ellen.

Erre viszont egy alföldi kuruckodó képviselõ így aposztrofálta a szervezkedés egyik agilis tagját: Ugyan, mit akartok a sváboktól? Kérje számon Teleki Horthytól õket! Hiszen az õ jóvoltából a hadsereg vezetõségében és a katolikus fõpapság soraiban nagyobb az arányszámuk, mint Szent István idejében volt. De, ha eddig jók voltak neki, most egyszerre mi bajotok velük?

## XXVI. Fejezet

A kétarcú hintapolitika.
Erdély és Felvidék dacára: "ne higgy magyar a németnek!"
Az Aladárok és más lesipuskások.

Az erdélyi részek visszaszerzésével a németbarátság számláján a mi "tartozik" tételünk

erõsen megnövekedett. Eddig még mindig csak mi kaptunk tõlük, anélkül, hogy mindezért valamit fizettünk volna. Az erdélyi megoldással az õ Romániához való viszonyukat terheltük meg, miközben Románia barátságára legalábbis épp akkora szükségük volt, mint a mienkre. Arról, hogy a csehek a mi támadásunktól tartva hódoltak volna be kardcsapás nélkül Hitlernek, talán fölösleges bizonykodni.

A viszonyok ilyen alakulása nyomán egyre inkább elõtérbe nyomult az a kérdés, meddig õrizhetjük még meg, meddig tarthatjuk fenn a németekkel szemben ezt a sajátságos viszonyt, amelyben ilyen egyoldalú szerepet játszottunk. Horthyék azt hitték, hogy ez továbbra is lehetséges lesz, s el voltak szánva, hogy ennek a barátságnak minden még várható elõnyét megszerezzük és kiélvezzük, anélkül, hogy ezért a németekkel közös kockázatot kellene vállalnunk.

Csáky Istvánnal, az akkori külügyminiszterrel, aki õszinte németbarát politikát szeretett volna csinálni, sokat vitatkoztunk azon, hogy a diplomáciai nyelvhasználatban minek minõsíthetõ a mi magatartásunk. Õ úgy próbálta ezt meghatározni, hogy mi nem vagyunk semleges állam, mert a németek oldalán állunk, de hadviselõ állam se vagyunk, mert eddig még senkinek se üzentünk hadat. Én, ezzel szemben, újból és újból rámutattam arra, hogy ez az állapot nem lesz sokáig fenntartható. A mai helyzet - hangoztattam - nem jelenti azt, hogy mi nem vagyunk érdekelve ebben a mérkõzésben, hogy nekünk tehát mindegy, miképpen dõl el, ki lesz a gyõztes vagy ki lesz a vesztes benne. Mi nem mondhatjuk azt se, amire a románok hivatkoznak a maguk részérõl, hogy tudniillik nekik nincsenek hódító szándékaik. Ilyenek nekünk sincsenek, olyan értelemben, hogy a másét el akarnánk venni.

De igenis vannak olyan értelemben, hogy a magunkét, azt vagy annak maximumát, ami ezer éven át mienk volt, s amitõl Trianon hazug módra, igazságtalanul megfosztott, vissza akarjuk szerezni. Hivatkoztam, többek közt Cavournak, az olasz egység megteremtõjének egy mondására, amely szerint a semlegesség végeredményben szabad kezet jelent, de ha nem vigyázunk vele, üres kezet is jelenthet - mi tehát, ha végig megpróbálunk ragaszkodni ehhez az állásponthoz, kitesszük magunkat annak a veszélynek, hogy pótolhatatlan alkalmakat mulasztunk el, s ami még ennél is rosszabb: két szék között a pad alá kerülünk.

Vagyis, ha nem biztosítjuk magunknak vagy az egyik, vagy a másik fél jóakaratát, az a veszély fenyeget, hogy akkor se kapunk semmit, ha remissel végzõdik a küzdelem, de akkor se, ha akár az egyik, akár a másik fél gyõzelmével végzõdik. Ha tehát nem tudjuk a megtett szolgálatok értékével s a közös kockázatvállalás, a közös fegyveres helytállás jogcímével a kellõ idõben megtámasztani igényeinket, ezeket senki se fogja respektálni. Mert a politikában s fõleg a külpolitikában, semmit se adnak ingyen. A mi érdekeinket tehát a gyõztes fél csak annyira fogja méltányolni, amilyen mértékig mi is hozzájárulunk a gyõzelemhez.

Egyelõre azonban belpolitikai vonalon jelentkeztek újabb megoldást igénylõ nehézségek. A német-magyar jó viszony vagy éppen a barátság elképzelhetetlen volt a mi zsidókérdésünk rendezése nélkül. Hogyan biztosíthattuk volna ezt, hogyan bízhattak volna a németek egy olyan magyar kormányzati rendszerben, amely belülrõl a zsidóság gazdasági, pénzügyi túlhatalmával s ugyanakkor az értelmiségi pályákon való elhatalmasodásával volt megterhelve? S hogyan kívánhattuk volna mi ugyanettõl a zsidóságtól, hogy lelkesedéssel álljon ki velünk együtt a németek oldalán a közös gyõzelem érdekében a szovjet veszéllyel vagy bármiféle más külsõ ellenséggel szemben?

A németek, ha nem is állították fel nyílt követelés formájában ezt a kérdést, a nehéz problémának rendezését, a zsidóság befolyásának visszaszorítását, ellenõrzését, az ipari s fõleg a hadiipari teljesítmények biztosítására, elengedhetetlennek ítélték. Jól ismerték ugyan Horthy gyöngéd érzelmeit ebben a vonatkozásban - de itt most már nem lehetett az Imrédy ellen alkalmazott módszerekkel kitérni a nagy kérdés elõl. Legalábbis õk ezt hitték.

Telekiek és elsõsorban maga Horthy ebben is túljártak az eszükön. Vagyis itt most viszont õk remélték, hogy a németek nem fognak erre rájönni. A második zsidótörvény köpenyegében egy olyan rendezést konstruáltak, amelyrõl azt vélték, hogy annak eredményeképpen a kecske is jól fog lakni, s a káposzta is meg fog maradni.

Hogy a kormány részérõl a zsidó kézen lévõ nagyipar megbízhatóságát bizonyítsák és biztosítsák, úgynevezett keresztény-jobboldali ellenõröket és ugyanilyen katonai szakértõket ültettek be ezeknek vezetõségébe. Többnyire minden szakképzettség és hozzáértés nélküli embereket, akiknek szigorától a zsidóságnak se kellett tartania, s akiket ugyanakkor a kormány, illetve Horthy eddigi szolgálataikért ilyen jól honorált, tiszteletbeli állásokkal jutalmazott. Ezeket a megbízottakat mi "Aladároknak" neveztük el, mert egy-két ilyen, õsmagyar névre keresztelt közéleti elõkelõség járt elõl ezeknek a pozícióknak megszállásában. Volt miniszterek, államtitkárok, párt-korifeusok, ismert üzleteket kijáró ügyvéd-képviselõk ékeskedtek közöttük. Volt olyan "Aladár" is, aki nyolc-tíz ilyen bizalmi állást halmozott össze. Hogy sokoldalú szakértelmét így hasznosítsa, nem válogatott benne, hogy a textil-, a vas- vagy a bõripar ellenõrzésében szerezzen új érdemeket.

A zsidó nagyvállalatok örömmel fogadták ezt a megoldást. Hiszen ezekkel az urakkal már élõbbrõl is jó viszonyt tartottak fenn, s a tõlük várható szigort, az ellenõrzést illetõleg, nyugodtan elviselhették. Ezek a bankok és vállalatok valósággal versengtek egy-egy nagyobb befolyású Aladár megszerzéséért.

Eleitõl kezdve kétséges volt, hogy a németeket megnyugtatja-e ez a kétarcú megoldás. Horthy és Teleki azonban mindenesetre azzal mentegették magukat Chorinék, Bíró Pálék, Vidáék vagy Goldbergerék, tehát a nagyipari kapitalizmus nagy kapitányai elõtt, hogy kénytelenek voltak a német terrornak, látszatra legalább, engedményeket tenni, hogy azok még súlyosabb követelései elõl így kitérhessenek.

Az igazán jobboldali közvélemény persze csak a fejét csóválta a hintapolitika ilyen sikerén. Amikor az egyik ellenzéki képviselõ szóvá tette a kérdést a parlamentben, s megfelelõ adatok kíséretében számon kérte az Aladárok hosszú névsorát, ez nagy felháborodást keltett a többség soraiban. Fõleg azok között, akik személy szerint is találva érezték magukat a tapintatlan leleplezés által. -Azért beszél, mert neki nem jutott! - állapították meg egymás között. Erre viszont a felszólaló így replikázott:

- Úgy látszik, hogy az egész megoldásban mi, jóhiszemû ellenzékiek azt a szerepet játszottuk, mint a körvadászatokon a szegény hajtok, akik felverik kiabálásukkal a vadat, hogy a vadász urak aztán kényelmes állásokból lepuskázhassák azokat. Ez tehát igazán a lesipuskások politikája...

***

Teleki egyébként a németek felé fedezve érezte magát annál a bensõ, bizalmas baráti viszonynál fogva, amely közte és az akkori budapesti német követ, Erdmannsdorf Ottó között fennállott. Ez a derék bürokrata diplomata, aki különben õszinte rokonszenvet érzett a magyarság iránt, a náci rendszerrel szemben meglehetõs tartózkodó álláspontot rejtegetett magában. Igazán nem tartozott ezen a vonalon a szélsõségesek közé.

A magyar viszonyokat illetõleg mindenben egy Wolf nevû követségi tanácsos véleményéhez igazodott, aki még az elsõ világháború elõtt és az alatt a nagy budapesti lapok berlini tudósítója volt, s mint erdélyi származású szász maga se lelkesedett Hitlerékért, a magyar viszonyokat kitûnõen ismerte s a rossznyelvek szerint a külügyminisztériumtól, a magyar érdekeknek, helyesebben a kormány érdekeinek tett bizalmas szolgálataiért, tekintélyes juttatásokat élvezett, így aztán, német részrõl - legalábbis a budapesti követség részérõl - mint hatásos, energikus beavatkozást könyvelték el az Aladárság megszervezését az ellenséges és szabotáló magyar-zsidó nagyipar ellenõrzésére és megfékezésére...

***

A kettõs arculatú németbarát politika ilyen sikerén felbuzdulva a németellenes propaganda, nemcsak az úgynevezett suttogó hírterjesztés formájában, de a sajtó hasábjain is, egyre erõsebben szóhoz jutott, természetesen a kormány jóindulatú elnézése, sõt sugalmazása mellett. Ha Erdmannsdorfék emiatt szerényen panaszkodni próbáltak, Ullein-Reviczky, a külügyi sajtófõnök azzal védekezett, hogy nálunk sajtószabadság van, s miután nem vagyunk háborúban senkivel se, nem lehet az ellenvéleményt erõszakos eszközökkel vagyis a cenzúra alkalmazásával elhallgattatni. Ez az ellenzéki, helyesebben: ez a Teleki-féle közvélemény aztán egy vaskos röpirat formájában is porondra lépett a veszedelmes németbarátsággal szemben. A röpirat ezt a fontoskodó címet viselte: "Németország háborús esélyei a német szakirodalom tükrében."

Szerzõje egy Lajos Iván nevû fiatal egyetemi tanársegéd volt, ha jól emlékszem, a pécsi egyetemen. Lajos azt akarta bebizonyítani, hogy a német imperializmus elsõsorban nem Oroszországot, hanem Magyarországot fenyegeti. Még szerencsénk, hogy a német hadsereg - tekintélyes német katonai szakírók bizonysága szerint is - olyan belsõ gyöngeségekben szenved szellemét, fölszerelését illetõleg egyaránt, hogy az elsõ komoly ellenféllel szemben szégyenletes vereséget fog szenvedni. Ez a hadsereg tisztekben, kiképzésben szánalmas, alacsony fokon áll.

Tartalékaiban, nyersanyagban és hadianyagban ellátatlan s ilyen vonatkozásban a szovjettel össze sem mérhetõ. Bebizonyosodott ez már az osztrák és cseh bevonulás alkalmával is, amely pedig ellenállással se találkozott s nem igényelt hadi, katonai erõfeszítést se. A német hadigépek hetven százaléka elpusztult már útközben, mielõtt a kitûzött célt elérték volna. A hadiipar züllöttségére az is jellemzõ, hogy a németek olyan hadihajókat szállítottak Törökországnak, amelyek pár heti használat után javíthatatlanul csõdöt mondtak.

Lajos azt is bizonyítgatta, hogy Anglia és Franciaország sokkal õszintébb barátai a magyar revíziós törekvéseknek, mint a németek. Ezek a nyugati hatalmak meg akarták menteni a kettõs monarchiát és Magyarországot az elsõ világháborúban is, de a németek mindig meghiúsították a különbékére irányuló kísérleteket. A német heccpolitikusok és fajtudósok mindig azt hirdetik, hogy Magyarország és a magyar faj nem életképes, s mint ilyet el kell törölni a föld színérõl.

Ez a Lajos-féle füzet természetesen nagy feltûnést keltett. A zsidóság a legnagyobb kárörömmel fogadta, mint a maga reménységének igazolását. A kormány által fenntartott vagy sugalmazott sajtó nagy zajt csapott mellette, miközben mindenki tudta, hogy a munka Teleki elõzetes tudtával és jóváhagyásával jelent meg. A kormány aztán heteken át bevárta, míg a Lajos-féle argumentumok megtették a maguk hatását, a közvélemény megzavarását, felizgatását, s végül, amikor az elsõ kiadás úgyszólván az utolsó példányokig elfogyott, s már voltaképpen nem volt mit elkobozni - az ügyészség útján elkoboztatta a füzetet...

A németek - s ez volt a legkülönösebb - s maga a német követség is mindvégig érthetetlen hallgatással kísérték az egész kampányt. Se nem háborogtak ellene, se beavatkozást nem kértek. Mikor megkérdezték tõlük magyar barátaik, hogy miért ez a hallgatás, négy szem között bevallották, hogy tulajdonképpen nagyon örültek a füzetnek. Sajnálták, hogy gyûlöletet hirdetõ állításaival rossz érzéseket kelthetett a németbarát magyar közvéleményben, de, ettõl eltekintve, nagy szolgálatot tett nekik, amikor gyöngeségüket, ha képtelenül hamis adatokkal is, bebizonyítani próbálta. Nekünk - mondták - minden érdekünk, hogy ellenfeleink minél gyöngébbeknek higgyenek, s ezen az alapon lebecsüljenek. A valóságban aztán, ha összeütközésre kerül a sor, úgyis kiderül majd az õ rovásukra az igazság. (Aminthogy csakhamar ki is derült. Elõbb a lengyel háborúban, aztán Franciaország lerohanásában. A lengyelek még azt is elhitték a saját Lajos Ivánjaiknak s a francia hasonlóknak, hogy a német tankok kartonpapírból vannak.)

## XXVII. Fejezet

A hintapolitika útvesztõjében

Telekivel voltaképpen nagyon jó, szinte baráti viszonyban voltam, már miniszterelnöksége elõtt. Õ, a Bethlen-kormány idején bizonyos megelégedéssel kísérte az ellenzéki kritikát, amelyet mi annyi következetességgel s késõbb teljes igazoltsággal érvényesítettünk annak ténykedésével szemben. Teleki mellõzve érezte magát azáltal, hogy nem õ lett a konszolidációs korszak kultuszminisztere. Amolyan tudós-féle ember volt, egyebek közt lelkes geopolitikus s a pártpolitikát csak kényszeredetten mûvelte. Legfeljebb annak apró csalafintaságaiban, ravaszkodásaiban talált némi élvezhetõt. Annál jobban bántotta, hogy Klebelsberg megelõzte õt és elütötte attól, hogy hivatottságát a gyakorlati kultúrpolitikára nem érvényesíthette a miniszteri székbõl is. Meg kellett elégednie az újonnan szervezett közgazdasági egyetem rektori állásával, amelynek Bethlenek azt a szerepet szánták, hogy a magasabb rendû általános közgazdasági mûveltség az ugyanilyen képesítés számára neveljen új magyar nemzedéket.

Teleki sokszor, a Belvárosban vagy a Duna-parton sétálgatva, órákon át magyarázta nekem ennek az intézetnek jelentõségét s nem gyõzött panaszkodni Klebelsberg mostoha, rosszindulatú magatartása miatt, amelyet vele és az új egyetemmel szemben tanúsított. Ebben teljesen egyetértettünk egymással, miután egyébként minden egyébben teljesen ellentétes véleményen voltunk. Erre való tekintettel, õ azzal szokott a beszélgetésre invitálni: - Gyere egy kicsit rögeszméket cserélni.

Egy alkalommal elismeréssel gratulált egy cikksorozathoz, amely a német nemzeti szocializmus nagyszabású teljesítményeit ismertette, amelyek az ipari munkásság jólétének biztosításával s az értelmiségi osztályok érdekeinek ugyanilyen felkarolásával a

nagyipar és a nagybirtok urainak elismerését és támogatását is meg tudta nyerni a maga számára.
- Látod - mondta Teleki - ezeket én is aláírom. Hitler, ezen a vonalon, nagyot és hasznosat alkotott. Kihúzta a gyékényt a szocialisták politikája alól...
- De hát miért nem követitek ti is ezt a jó példát? Miért hadakoztok azzal a jelszóval, hogy nem kellenek az idegen eszmék, minden olyan törekvés ellen, amely hasonló reformokat akar érvényesíteni a magyar szociális politika területein is?

- Igen, igen, de a diktatúrát nem helyeselhetjük. A magyar alkotmány azt nem ismeri...
- De hiszen senki se akar, se forradalmat, se diktatúrát. Mindazt, amit mi követelünk, alkotmányos formák között is meg lehet csinálni. De ti éppen az alkotmány nevében ellenzitek ezeket a reformokat is, s ezzel végül azt a meggyõzõdést ébresztitek fel, hogy csak erõszakkal lehet valamit elérni...
- Ti reformokat emlegettek volt a válasz -, de alapjában véve, forradalmat akartok, s a nálatok is szélsõbbek malmára hajtjátok a vizet. Mi viszont haladó szellemû konzervatív politikát folytatunk, s ezért nem értjük meg egymást...

-De hiszen éppen a józan konzervatív politika kívánná, hogy csak azt konzerváljátok, politikai és szociális viszonylatban is, ami még mindig korszerû és életképes, azt pedig, ami szellemében és gyakorlati mivoltában is elavult és káros, a magatok jószántából, tûzre vessétek.

Sokat vitatkoztunk amiatt az akkor annyira felkapott s a kormánypárti sajtó hasábjain napról-napra megújított propaganda miatt, amely azzal a jelszóval, hogy nem kellenek a káros idegen eszmék, minden változtatást nácizmusnak, hitleri idegenségnek bélyegzett, s amelyet a zsidó suttogó agitáció a maga részérõl lelkesen támogatott.

Azelõtt mindig azzal dicsekedtünk s azt bizonyítgattuk, hogy a történelem folyamán mindig együtt tartottunk a Nyugattal, s az onnan jelentkezõ újabb és újabb koreszméket magunkévá tettük, átvettük belõlük, ami számunkra is hasznos volt és a változó idõk szükségleteihez igazodott.

Most viszont, miközben a Mussolini vagy a Hitler szociális politikáját még Bethlenek és Telekiek is elismeréssel emlegették, azokat, akik a német és olasz példák követésére buzdítottak, mindjárt nácik gyanánt bélyegezték meg, mint akik ugyancsak diktatúrára törnek, idegen eszméket akarnak erõszakkal megvalósítani

Ha arra hivatkoztunk, hogy Szent István a katolicizmus, a nyugati kereszténység felvételével alapjában véve ugyancsak a Nyugat példáját követte, s hogy a reformáció, a vallásújítás elfogadásával ugyanígy erre az útra léptünk vagy hogy a francia nagy forradalom
"veszedelmes újításai" szintén eljutottak hozzánk s annak idején, mártírokat adtak a magyar szabadságért vívott küzdelmeknek - ez mind falra hányt borsó maradt. Széchenyi István és Kossuth Lajos példájával együtt, akik francia és angol példák nyomán hajtották végre a negyvennyolcas nagy átalakulás radikális reformjait.

A feudális nagybirtok urai, a konzervatív birtokos középosztállyal együtt, a maguk addigi hatalmi és kormányzati pozícióit féltették, a zsidóság pedig, érthetõ okokból, irtózott Hitlernek még a nevétõl is. A Lajos Iván-féle intellektuellek, Kovács Imréékkel és Veres Péterékkel együtt már ekkor a szovjet felé kacsingattak. A Lajos Iván brosúrája ilyen háttér mellett ezekben a körökben kárörvendõ visszhangra talált.

Amikor Telekit figyelmeztettem rá, hogy a jobboldali közvéleményben milyen rossz benyomást tett az õ magatartása ebben a kérdésben, annyira felháborodott ezen, hogy sarkon fordult és otthagyott. Nem volt értelme többé, hogy ellentétes rögeszméinkrõl vitatkozzunk.

- Mi célja volt ennek a szerencsétlen kísérletnek? - írtam aztán ezzel az afférral kapcsolatban. - Nyilván csak az, hogy a magyar közvéleményt bizalmában megrendítse, egyrészt annak bizonyításával, hogy a németek szövetségesnek belsõleg gyönge, tehetetlen államot és katonailag ugyanilyen barátot jelentenek, másrészt pedig így is, úgy is, most is, mint a történelem folyamán mindig, nekünk a béke és a barátság álarcában is - halálos ellenségeink. De, ha csakugyan így volna, kihez, hová forduljunk? - kérdeztem. -Melyik nemzetnek, melyik államnak barátságát, segítségét keressük? Angliáét, Franciaországét, Amerikáét vagy éppen Szovjet-Oroszországét? Mert ezek Lajos Iván szerint külön-külön is mind erõsebbek Németországnál.

De mit kaptunk ezektõl húsz évvel ezelõtt és az elmúlt húsz év alatt, míg Németország gyönge volt és nem fenyegette õket? Hát, nem õk tartottak bennünket a trianoni szolgaságban, megalázva, mint utolsó semmi népet, amely csakugyan az életre se érdemes? És nem õk garantálták Csehország, Románia és Jugoszlávia új határait, a trianoni határokat? Hát az a mi érdekünk, hogy Németország csakugyan olyan gyönge, tehetetlen állam legyen, mint amilyennek Lajos Iván feltünteti? De míg ilyen volt, vajon mi hasznunk volt belõle? S ha ilyen maradt volna mostanáig, visszakaptunk volna csak egy morzsát is ellenségeinktõl, az õ, a nyugatiak féltett barátaitól és védenceitõl? Avagy mindezt nem Németország megerõsödése és fölemelkedése tette lehetõvé számunkra?

Hát magyar becsület, magyar hála és magyar tisztesség így, Lajos Ivánék módjára, fizetni mindezért azoknak, akik mellénk álltak, s igazainkkal jogos követeléseinkkel azonosították magukat? Németország is kiegyezhetett volna rabló szomszédainkkal, s a maga oldalára állíthatta volna õket. Ha õ is segít megtartani bennünket a trianoni állapotban, ezek mind boldogan pártjára állottak volna. Hiszen, sajnos, katonailag is, sokkal többet jelentettek volna számára, mint mi, szegény magunk, akiket húsz éven át még a legszerényebb fegyverkezéstõl is eltiltottak. Mi nem üzentünk hadat - Németország nem is kívánta ezt tõlünk - se Angliának, se Franciaországnak. Miért félti hát ezeket tõlünk Lajos Iván?"

A képviselõház folyosóján megkérdeztem Telekit: - Miért nem ítéled el a Lajos Iván ostoba és kártékony brosúráját? Jelezni kellett volna magadnak is, hogy semmi közösséget nem táplálsz a szerzõvel s helyteleníted irányzatos és ellenséges beállításait...
- Ezt eléggé éreztettem azzal - volt a válasz -, hogy az ügyészség útján betiltattam, illetve lefoglaltattam az eladásra forgalomba hozott példányokat.
- Igen - feleltem -, miután ezek a példányok, a nagy sajtóreklám nyomán, már szinte az utolsókig elfogytak...

- Arról én nem tehetek, hogy a könyv ilyen kapós volt. Ez viszont csak azt bizonyítja, hogy sok igazság volt abban, amit megírt.
- Csodálkoztok aztán, hogy a németek bizalmatlanok irántunk és titkolt rossz szándékokat táplálnak velünk szemben? Eddig nem tették, inkább az ellenkezõt tanúsították. De ilyenek után igazán nem lehet nekik szemrehányást tenni, ha már nem is kétszínû magatartásunkért õk is hasonlóval fizetnek...

***

Horthy megpróbálja, nagy elismerés mellett, igazolni ezt a Teleki-féle hintapolitikát, s a magyar kormány részérõl táplált bizalmatlanságot és ellenszenvet a németekkel szemben, mint a Teleki legnagyobb érdemét emeli ki, a saját maga igazolására is, mint aki kezdettõl fogva ugyanazt a bizalmatlanságot tanúsította, Hitlerrel szemben pedig egyenesen lenézést érzett, s ezt a maga bizalmas környezetében nem is titkolta. Közben persze Hitlerek jóvoltából, mint "országgyarapító nagyúr" ünnepeltette magát, a kardcsapás nélkül visszaszerzett országrészek sikerétõl s a kassai és kolozsvári bevonulások ünnepségeitõl elkapatva.

Hogy a német-cseh együttmûködésre, a jövõt illetõleg, a velünk szerzett tapasztalatok után, Csehország megszállása dacára bizonyos eshetõségek mutatkoztak, ennek csakhamar érezhetõ jelei kísértettek a láthatáron. Több tekintélyes cseh politikus a német gyõzelmek zenitjén kezdeményezõ lépéseket tett olyan irányban, hogy Csehország kínálja fel magát a nagynémet politika keleti és középeurópai elõõrsének, vagyis vállalja ezen a területen bizonyos közös gazdasági érdekek szolgálatát, felhasználva erre a volt kettõs monarchia kisebb szláv népeivel, a tótokkal, horvátokkal és ruténekkel való kapcsolatait.

Ezek a közeledési kísérletek a német kontroll alatt álló cseh sajtóban is visszhangra találtak. A csehek, egyszóval, a maguk számára akarták biztosítani a végleges német gyõzelmek esetére a német keleti behatolás bizonyos gazdasági elõnyeit. Osztozkodni akartak ezekben, hogy így kárpótolják magukat azért a veszteségért, amelyet politikai vonalon, önállóságuk feláldozása jelentett számukra.

***

Egy képviselõházi beszédemben figyelmeztetni akartam a kormányt és a magyar közvéleményt erre, a bennünket közelrõl érintõ kísérletre, s elõre bejelentettem ezt a szándékomat Telekinek is. Õ azonban mindenképpen le akart beszélni errõl, s mikor mégis felszólaltam, az ellenzék leszámításával, szinte teljesen üres padsorok elõtt kellett beszélnem, mert Teleki a kormánypárti képviselõket elõre kiparancsolta az ülésterembõl, így akarta a német követség elõtt, akik az egyik karzati páholyból hallgatták végig fejtegetéseimet, azt demonstrálni, hogy én mennyire egyedül állok ezzel az álláspontommal, s így semmi súlya nincs annak, amit elõadtam.

Az ülés után maguk a kormánypárti képviselõk méltatlankodtak miatta, "hogy a miniszterelnök, ahelyett, hogy megfelelõ érvekkel támogatná meg ugyancsak a nyilvánosság elõtt a maga ellenkezõ álláspontját ezekkel a fontos kérdésekkel szemben, ilyen gyerekes és méltatlan módszerekkel akarja leszállítani egy tárgyilagos és igazán magyar érdekeket szolgáló felszólalás hatását.
- Igen ám - feleltem a háborgóknak -, de ez viszont szükségképpen azt jelentené, hogy nyíltan fel kell tárnia a maga kártyáit a németekkel szemben, amiben, sajnos, a kormányzóval együtt annyira egyetértenek...

## XXVIII. Fejezet

Imrédy új ellenzéki pártot alakít. Teleki a hungaristák ellen.
A "tárgyilagos" sajtócenzúra. Az Új Magyarságot betiltás fenyegeti.

A Teleki-kormány még 1939 nyarán kiírta az általános választásokat. Ezek a Felvidék

visszacsatolása nyomán, annak hatása alatt újra nagy többséget biztosítottak a kormánypártnak. Ezt az eredményt azonban nagymértékben éppen úgy a csúnyán megbuktatott Imrédy Bélának és az õ híveinek is köszönhették. A magyar közvélemény így akarta elismerésével és bizalmával jutalmazni azt a magatartást, amelyet õ a monopolkapitalizmus, a zsidó bank- és nagyipari érdekeltségek hatalmát megnyirbálni, korlátozni próbálta.

A választások másik, tulajdonképpeni meglepetése a nyilaskeresztes párt gyõzelmes térfoglalását jelentette, amelynek eredményeképpen tekintélyes kisebbség gyanánt jelenhettek meg a képviselõházban. A pártnak ezt a sikerét, az értelmiségi rétegek erõsödõ rokonszenve mellett, az ipari munkásság és a kisgazda tömegek támogatása biztosította. Ez viszont az Eckhardt-féle kisgazdapárt és a szociáldemokraták súlyos vereségét idézte elõ. Eckhardték nagyon megfogyatkozva csak pár mandátumot tudtak a maguk részére megszerezni, a szocialisták pedig úgyszólván teljesen kiszorultak a parlamentbõl.

Húsz év alatt tanúsított megalkuvó magatartásuk a kapitalista hatalmakkal szemben, ezzel együtt a párt vezetõségében elhatalmasodott belsõ korrupció, a munkásosztály nevében - egyrészt annak filléreivel, másrészt fõleg a Bethlen-kormány pénzügyi támogatásával alapított ipari és kereskedelmi vállalatok visszaélései hosszú idõre megpecsételték sorsukat. Nem kis mértékben hozzájárult ehhez az a hitvány magatartás, amelyet a magyar nemzeti követelések elhallgatásával, sõt azok megtagadásával a csehek javára, húsz éven át oly kirívó, szinte tüntetõ módon érvényesítettek.

Érthetõ volt, hogy Telekiek, a megszerzett többség ellenére is, mögöttük a konzervatív Magyarországgal, az egyházi és világi nagybirtokkal, aztán a liberális-nagytõkés zsidósággal, nem örülhettek egészen õszintén gyõzelmüknek. Pedig, ha egyebet nem, azt igazán méltányolhatták volna, hogy Szálasiék elõször tudták azt elérni, ami a magyar polgári pártok történetében, ha még olyan radikális programokat hirdettek és képviseltek is, példátlanul állt, hogy tudniillik az ipari munkásság nagy tömegeit a nemzeti gondolat és a nemzeti politika hordozóivá avatták. Hogy a baloldali közvéleménynek éppen ez fájt a legjobban, ez érthetõ volt, de hogy egy úgynevezett jobboldali kormány ezt nem tudta megbocsátani, ezt csak az a konzervatív elfogultság magyarázhatta, amely Telekiéket vakká tette még ezzel az érdemmel szemben is.

Õk mindenesetre a baloldali sajtóval versenyezve mint nemzeti veszedelmet, mint a hitleri nácizmus magyar utánzatát állították oda õket, s mint ilyeneket támadták és kárhoztatták. Horthy emlékirataiban ugyanezt a minõsítést erõszakolja s ugyanezt a vádat próbálja velük szemben föleleveníteni. Hiába hangoztatták Szálasiék, õk nem diktatúrát és nem forradalmat akarnak, de békés, parlamentáris úton akarják a többséget megszerezni, hogy céljaikat,
programjukat megvalósíthassák.

Ezekkel a támadásokkal kapcsolatban talán nem lesz fölösleges, ha a magam akkori álláspontját egy pár idézettel megvilágítom.

- "Nyilvánvaló - írtam a választások után -, hogy a szélsõjobboldali erõket - értve ezek alatt a nyilaskeresztes pártot is - nyílt szavazásos rendszer mellett se lehetett volna többé kirekeszteni a magyar közélet ható tényezõi közül. Puszta erõszakkal való elnyomásuk vagy visszafojtásuk pedig csak növelte volna ellenállásukat és hódító erejüket, amint ezt a pártok és politikai irányzatok története ezer példával bizonyítja. Bármilyen szélsõséggel szemben is, ha az csakugyan veszedelmet jelent, nincs más fegyver: vagy a bátor, haladó

szellemû reformpolitika, amely parlamentáris úton tudja ellensúlyozni vagy féken tartani õket vagy egy ellendiktatúra, amely egy pártra támaszkodva, egy erõskezû kormány vezetésével, a szakszerûség és hozzáértés fegyverével oldja meg azokat a nagy kérdéseket, amelyeket a forradalmak sokszor, a dilettantizmus kísérleteivel vagy még jobban elrontanak vagy elmérgesítenek.

- A magyar politika az elsõ utat választja, amikor az úgynevezett szélsõségeket is a parlament küzdõterére hívja, s így megterheli õket mindazzal a felelõsséggel, amelyet minden nyílt küzdelem szükségképpen felgerjeszt, még a kevésbé lelkiismeretes ellenfélben is. Nincs olyan szélsõség, hacsak nem elvetemedett emberekbõl áll - amelyre szellemi és erkölcsi fegyverekkel hatni nem lehetne. Az elnyomatás vagy a félhomály mindig kedvezõbb légkör a félig kész igazságok számára is, mint a tiszta és éles napfény, amely a dolgokat a maguk valóságában mutatja s a pártokat és irányzatokat a nyilvános kritika kereszttüzében, erényeikkel és hibáikkal együtt, megvilágítja. Az a meggyõzõdésünk, hogy a nagy célokat illetõleg alig van különbség a magyar jobboldali pártok között, legfeljebb a módszerekben és az eszközökben. Egy igazság áll mindenek fölött: egyetlen ország és egyetlen nemzet se veszíthet annyit a kor lelkét meg nem értõ maradiságával, mint mi, de ugyanakkor egyik se kockáztat nálunknál többet olyan kísérletekkel, amelyek a forradalmat, helyesebben: a felfordulást öncél gyanánt hajlandók tekinteni."

Kevéssel a választások után, a kormánypárti többség soraiban csakhamar mutatkozni kezdett egy bizonyos feszültség. Az a tény, hogy a képviselõk egy része inkább az Imrédy népszerûségének mint a Teleki támogatásának köszönhette mandátumát, a Ház összeülése után is éreztetni kezdte következményeit. A kormány és a párt halogató magatartását a beígért reformokkal szemben s ugyanakkor a német-magyar viszony megromlását Imrédy és barátai nem titkolható elégedetlenséggel kísérték. Lassanként egy nagyobb csoport kezdett kialakulni, amely külön vacsorákon erõsítette az egymásközti egyetértést, a vitás kérdéseket illetõleg. Ezek az összejövetelek Teleki szemében már ellenzékiséget, a pártfegyelem megszegését jelentették. Mindenre fejet bólintó, udvarképes hívei csak erõsítették bizalmatlanságát, s a lappangó feszültség végül is oda fajult, hogy Teleki egy pártértekezleten nyíltan is elítélte ezt a "hûtlenséget" s kilépésre szólította fel azokat, akik magukat ezzel azonosítják. A szakadás így elkerülhetetlenné vált. Imrédy, tizenöt-húsz hívével, kilépett a pártból, s a Magyar Megújhodás Pártja címen új ellenzéki pártot alakított.

Az elégedetlenek közé tartozott e sorok írója is, akit Teleki már elõbb egy bizalmas beszélgetés folyamán kérdõre vont, egyrészt a szélsõbb jobboldallal szemben tanúsított megértõ magatartása miatt, másrészt a neki tulajdonított "tüntetõ" németbarátság miatt.

- Miért támogatod te annyi jóindulattal a nyilasokat - kérdezte méltatlankodva - miközben a kormánytól minden jó szót sajnálsz? Miért nem érvényesíted velük szemben is a megérdemelt kritikát? Ez nem az a tárgyilagos magatartás, amellyel a lapod folyton dicsekszik.
- Ennek nem én vagyok az oka - feleltem. - Velük szemben is élesebb lehetnék, ha erre éppen okot adnak, s ha ugyanakkor a kormánnyal szemben is erõsebb kritikát szabadna alkalmaznom.

- De hát ki akadályoz ebben?
- A kormány által bevezetett lapcenzúra, amely minden kritikát lehetetlenné tesz, s ezzel hamis képet erõszakol ránk, amiért viszont szemrehányásokat kapunk olvasóinktól is, akik

nem tudják, hogy a cenzúrával idegen kéz nyúl bele a lap magatartásába. Ha ugyanolyan nyíltan megírhatnánk a kormányról is az igazat, mint bármely más pártról, szóval, ha jobbra is balra is egyenlõ mértékkel mérhetnénk, akkor a pártatlanság jogán erõsebb kritikát gyakorolhatnánk Szálasiékkal vagy másokkal szemben is, s nem érhetne az egyoldalúság vádja. De, míg ez nem lehetséges, vagy csak velük szemben lehetséges, a kormánnyal szemben pedig az úgynevezett háborús érdekek címe alatt tilalmazva van - én nem vagyok hajlandó ezzel az egyoldalú sajtószabadsággal élni.
- Hát én felhatalmazlak, hogy mindazt megírhatod a kormányról is, amit akarsz. A cenzúra nem fog megakadályozni.

Mondanom se kell, hogy ennek épp az ellenkezõje következett be. Nem tartozik ide, de talán nem lesz érdektelen megemlíteni, hogy kevéssel e beszélgetés után, Szvatkó Pál, aki a cseh uralom alatt a magyar nemzeti kisebbség lapjának szerkesztõje volt (s most, hajói tudom, a Rákosiék legkedveltebb publicistája) egy elragadtatott ismertetést írt egy akkor megjelent munkámról. A cikket aztán a miniszterelnökségrõl, illetve az oda beosztott cenzúrabizottságtól, vörös ceruzával keresztül húzgálva, visszaküldték azzal, hogy a háborús érdekekre való tekintettel, nem közölhetõ. Ezt a kefelevonatot borítékba tettem, s minden megjegyzés nélkül, felküldtem Telekinek. Választ azonban nem kaptam rá...

Egy másik alkalommal azt kifogásolta, hogy miért nem kritizálom a Hitler-féle parancsuralmi rendszert? Hadd lássák odaát, hogy mi nem értünk azzal egyet.
- Nem gondolod - kérdeztem -, hogy ezzel jó szolgálatot tennék a német-magyar barátságnak? Ha elfogadjuk ettõl a parancsuralomtól a Felvidéket és Erdélyt, nyugodtan eltûrhetjük, hogy a németek olyan kormányrendszert tartsanak fenn a maguk portáján, amilyet éppen akarnak. Aztán Bethlen maga is elismerte, hogy a nemzeti szocialista uralom szociális vonatkozásban milyen nagyszabású, jótékony reformokat valósított meg.

- Nem is ezt kell kifogásolni, de az egész egyébként annyira idegen a mi gondolkozásunktól, hagyományainktól, s ami a németeknek jó és ott bevált, abból minálunk csak a rossz valósulna meg: a forradalom, a felfordulás. Különben, ahogy téged ismerlek, az egy ember korlátlan uralma ellen te lázadnál fel elsõnek...
- No, erre, hál' Istennek, nem kerülhet sor - feleltem. Ilyen ember egyelõre nem mutatkozik. A baj az, hogy a kormányzó azt se akarja elismerni, amit az egész ország vár és lelkesedéssel helyeselne...

Teleki végül, mielõtt elbúcsúztam, félig komolyan, félig tréfásan azzal fenyegetett meg, hogy be fogja tiltani az Új Magyarságot, ha meg nem javulunk. Én nem vettem ezt komolyan, de a német követség, amely úgy látszik jobban volt értesülve a kormány ilyen szándékáról, felajánlotta jóindulatú közvetítését, hogy Telekit errõl a szándékáról lebeszéli. Mi azonban elhárítottuk ezt az ajánlatot. Nem akartunk idegen beavatkozást és segítséget igénybe venni. Mások is figyelmeztették Telekit egy ilyen eljárás következményeire. Arra, hogy milyen benyomást fog tenni az egyetlen igazán németbarát lap betiltása, nemcsak a németeknél, de az egész jobboldali magyar közvéleményre is. A betiltás aztán el is maradt.

Kevéssel ezek után, egy barátunk, aki Telekivel is bizalmas viszonyban állott, fejébe vette, hogy közbenjár a régi jó barátság helyreállítása érdekében nálam. Többek közt elmondta nekem, hogy a miniszterelnök fõleg azért neheztel rám, mert több ízben észrevette, hogy beszédei közben én fölkeltem helyemrõl - az elsõ padsorban szemben ült velem - s kimentem az ülésterembõl. Õ ezt személyes sértésnek, sõt, tüntetésnek, lekicsinylésnek érezte.

Barátunk tehát megkérdezte, mi volt az igazi oka az én udvariatlan eljárásomnak. Megvallottam neki õszintén, hogy egy negyedórán túl nem bírtam kitartani, hogy odafigyeljek. A Teleki hosszadalmas, körmönfont mondatai, amelyekbõl sokszor õ maga is alig tudott kikászálódni, aztán a monoton, hangsúlytalan elõadásmód - mintha csak önmagával monologizált volna - egyszerûen elálmosítottak. Hiszen akárhányszor a miniszterek közül is Keresztes-Fischer, a belügyminiszter és szegény Bárdossy is - a Ház csöndes derültsége mellett - elszunyókáltak. De rajtuk túltett egy rosszmájú, fiatal kormánypárti honatya, aki nem messze a Teleki háta mögött ült. Õ már mindjárt a beszéd kezdetén elaludt.

- Ha tapsolni kell, költsetek fel! - mondta szomszédainak. Én, ha nem is voltam ennyire tapintatos, viselkedésem mindenesetre õszintébb volt a miniszterelnök szónoki teljesítményeivel szemben, akit, ettõl eltekintve, nagyra becsültem.

De hát nekem még mindig emlékezeteimben kísértettek a magyar parlament hõskorának nagy szónoki csatái, azok benyomásai. Mindig megragadott Tisza István beszédeinek komor pátosza, Wekerle Sándor sokszor a bûvészettel határos, s ugyanakkor kedélyességtõl csillogó dialektikája. A nagy ellenzéki vezérek: Apponyi Albert, Ugrón Gábor vagy Eötvös Károly szónoki remekléseirõl nem is beszélve. De Bethlen István mindig világos, mindig színvonalat jelentõ felszólalásait is - amelyek néha a hazafias megindultság érzelmi elemeit se nélkülözték - érdeklõdéssel hallgattam....

## XXIX. Fejezet

A magyar-jugoszláv megnemtámadási szerzõdés Németország ellen. Teleki Pál öngyilkos lesz. Horthy bevonul Bácskába a németek jóvoltából.

A németek 1940 júniusában, miután Norvégiát már elõbb, nehéz harcok árán megszállták, Belgiumot, Hollandiát és Franciaországot is lerohanták. Ezt megelõzõleg, biztosították hátukat egy orosz támadás ellen. A szovjettel megnemtámadási szerzõdést kötöttek. Ennek ellenében Lengyelország keleti egyharmadát, az ukrán lakosságú területeket átengedték az oroszoknak.

Még ugyancsak 1940-ben Olaszország, hogy saját pozícióját a Balkánon megerõsítse, megtámadta Görögországot, de ez a vállalkozás, szégyenletes harctéri kudarcok folyamán, megfeneklett. Jugoszláviában ezeknek az eseményeknek hatása alatt erõs belsõ dulakodás élezõdött ki, egyrészt a német, másrészt az angolszász- és szovjetbarát politikai pártok közt, amely 1941 tavaszán már nyílt kirobbanással fenyegetett.

Telekiek, miután Magyarország igényeit a Felvidék és az erdélyi részek visszaszerzésével, nagyjából kielégítettnek érezték most már oldózkodni akartak a szorosabb németbarátságtól. Hogy Magyarország semlegességét a háború további fejleményei között hangsúlyozzák s azt adott esetben meg is védelmezhessék, meg-nem-támadási, úgynevezett "örök barátsági" szerzõdést kötöttek Belgrádban a jugoszláv kormánnyal. Ez az adott viszonyok közt kockázatos és elkésett lépés volt. Horthy eldicsekszik vele, hogy ez a megállapodás a nyugati szövetségesek felé azt akarta demonstrálni, hogy mi elhatározásainkban, a németbarátság ellenére is, még mindig függetlenek vagyunk. Hitlerek felé azonban a nyílt bizalmatlanság jele volt. Kihívás velük szemben.

A szerzõdés értelmében ugyanis Magyarország és Jugoszlávia arra kötelezték magukat, hogy harmadik részrõl jöhetõ támadás esetén kölcsönösen egymás segítségére sietnek.

A fenyegetésen kívül, amit ez a megállapodás a németek felé éreztetni akart, gyakorlati értékét tekintve írott malasztot jelentett. Magyarország katonai ereje a honvédség akkori állapotában a legminimálisabb ellenállásra se képesített bennünket, egy esetleges német támadással szemben. Nyilvánvaló volt, hogy a szerzõdéses kötelezettség teljesítésére, a tényleges ellenállásra egy német támadással szemben egyetlen magyar kormány se fog vállalkozni. Hiszen ez, az adott körülmények között, egyet jelentett volna az öngyilkossággal.

A magyar közvélemény nagy többsége értetlenül és meghökkenve fogadta ezt a belgrádi tüntetést. Még ha legalább, a barátság ellenében, visszakaptunk volna valamit a Bácskából és a Bánátból! Senki sem volt rá hajlandó, hogy egy Szerbiát fenyegetõ német támadással szemben, segítségére siessen egyik legádázabb ellenségünknek. Képtelenségnek éreztük, hogy magyar fegyverek segítsék Karagyorgyevicséket a tõlünk 1919-ben elrabolt területek megvédésében, megtartásában éppen a németekkel szemben, akik viszont a Felvidék és Erdély nagy részének visszaszerzését számunkra lehetõvé tették.

1941 március végén a helyzet Belgrádban, a belsõ ellentéte nyomán annyira kiélesedett, hogy egy éjszaka, egy Simovics nevû tábornok vezetésével, megszervezett katonai összeesküvés megbuktatta a németbarát Cvetkovics-kormányt. Az új kormány olyan sértõ, kihívó magatartást tanúsított a német birodalommal szemben, amelyet Hitlerek nem hagyhattak megtorlás nélkül. Belgrádnak ezt a viselkedését, az angol és amerikai biztatásokon kívül, a szovjet hasonló ígéretei bátorították fel. Moszkva most már minden jel szerint elérkezettnek látta az idõt arra, hogy a háború óriási teljesítményeiben megviselt Németországgal fegyverrel is szembeszálljon. A németek a belgrádi puccs után harmadnapra megüzenték a háborút Jugoszláviának, s a magyar kormánytól átvonulási engedélyt kértek hadseregük számára, hogy a szerbeket délen, a Duna-vonaláról is megtámadhassák. Kérésüket azzal a kötelezettséggel párosították, hogy Magyarországon meg nem állnak, az ország szuverenitását, területi jogait tiszteletben tartják, hadmûveletekre fel nem használják.

A kormányzó és a kormány ott álltak a fenyegetõ kényszer elõtt. A Belgráddal kötött szerzõdés ellenállásra kötelezte õket, a német átvonulás megakadályozására, szembeszállásra. Erre nem tudták elszánni magukat. Ez a vállalkozás szomorú kudarcba fulladt volna. A nemzet közhangulata se támogatta, a németek számára pedig semmi komoly akadályt nem jelenthetett. Az országot védtelenül kiszolgáltatta volna a német megszállásnak, a megtorlás és kifosztás összes borzalmaival. Ráadásul a hûtlenség és hálátlanság bélyegével terhelte volna meg a magyar politika felelõs tényezõit, s ami több: magát az egész ártatlan nemzetet is.

A legérthetetlenebb volt ebben a belgrádi diplomáciai extra-tourban szegény Csáky István szerepe, aki mindig erõs és nyílt németbarát politikát érvényesített, de az örök-barátsági szerzõdéssel most részt vállalt a németek elleni szövetkezésben. Õ súlyos betegen érkezett vissza Belgrádból. A tiszteletére rendezett vadászaton meghûtötte magát. Különben se volt robusztus, egészséges ember, s rövid szenvedés után elhalálozott. Valószínû, hogy nem tudott a Horthy és Teleki együttes nyomásának ellenállni, lemondásával viszont nem akarta ezek politikáját tüntetõén elítélni s az ország helyzetét így még súlyosabbá tenni.

A németek átvonulási kérelmével kapcsolatban s az ellenállási terveket illetõleg ezekben a feszült órákban egy keserû ízû anekdota kelt szárnyra, az úgynevezett suttogó közvélemény köreiben Eszerint, ha a németeket megkérdeztük volna, mit választanak szívesebben: az ellenállást magyar részrõl vagy a szabad átvonulást a felelet ez lett volna: inkább az ellenállást, mert azzal egy nap alatt végeztek volna. A szabad átvonulás viszont legalábbis két-három nappal tovább tartott volna a magyar részrõl elhangzó üdvözlõ beszédek és az ünnepies fogadtatások miatt...

És a németeknek ebben csakugyan igazuk is lett volna... Ugyanaz nap, hogy a németek kérése beérkezett, Budapestet már korán reggel az a hír riasztotta fel, hogy Teleki Pált a miniszterelnöki palotában, ottani lakásán, ágyában véresen, átlõtt fejjel, halva találták.

A belgrádi szerzõdésért senki se akart helytállni. (Horthy ezt is úgy adja elõ, mintha a szerzõdés egy hõsies tüntetés akart volna lenni. A hõsök azonban nem jelentkeztek, hogy vállalják érte a felelõsséget.) Teleki szegény a halálba menekült elõle. Nyilván attól tartott, hogy a németek az átvonulás ürügye alatt, Magyarországot is megszállják, s ez az õ számára életveszélyt vagy legalábbis megalázást, megtorlást fog jelenteni. A németeknek ez eszük ágában sem volt, de Teleki ebbõl a zsákutcából menekült a revolvergolyóhoz. Bizonyára abban a hitben, hogy halála a világközvélemény szemében tiltakozást is fog jelenteni a németbarát politikával s a náci erõszakkal szemben.

Ezzel egyúttal igazolást is Magyarország és a magyar magatartás számára is. Teleki búcsúlevelét, amelynek minden során a kétségbeesés s a német szándékok fölötti elkeseredés és felháborodás érzett egy lelki egzaltáltság tüneteivel, a kormányzó vette magához, aki a tragédia hírére átsietett a miniszterelnökségre, hogy minden kellemetlen indiszkréciónak elejét vegye. A tragikus halálhírt általános megdöbbenés, a közvélemény õszinte sajnálkozása kísérte. Senki se kételkedett benne, hogy Telekit elhatározásában hazafias érzés vezette, ugyanilyen aggodalommal terhelve. De ezt a sajnálkozást és részvétet az a benyomás követte, hogy politikai ballépésével majdnem katasztrófába döntötte az országot is.

Ezekben a válságos eseményekben a Horthy szerepe volt a legnyugtalanítóbb. Õ volt, aki a legélénkebben helyeselte a belgrádi kezdeményezést, s az a könnyedség, amellyel Teleki halála után lerázta magáról a felelõsséget, ahogy volt legbizalmasabb hívét dezavuálta, ahogy a németek elõtt a maga szolgálatkészségét, szinte hûségét próbálta demonstrálni - ez a színjáték nem tartozott a legmegfelelõbb élmények közé. Õ aztán, még az öngyilkosság napján udvarias, készséges levélben közölte Hitlerrel, hogy az átvonuló német hadsereg számára szabad az út Magyarországon keresztül. Amint ezt már a Teleki öngyilkosságát megelõzõ napon délután elhatározták. Tudtam errõl a Horthy és Bethlen részvételével tartott tanácskozásról, s este megvártam a miniszterelnöki palota elõtt Bethlent, hogy beszélhessek vele.

Bethlent nagyon nyomott kedélyállapotban találtam. Arra a kérdésemre, hogy széna-e vagy szalma? - kedvetlenül legyintett. Elmondta aztán, milyen drámai vitatkozás folyt a németek követelése körül.

Én - úgymond - nem sokat gondolkoztam a kérdésen. Hiszen nem is volt számunkra mód, hogy válogassunk a feleletben. Ha nemet mondunk, a németek nyilván átgázolnak rajtunk, s ráadásul meg is szállnak bennünket. Ki vállalja ezért a felelõsséget? Se a katonák, se a civilek nem akarták vállalni. Teleki lemondással fenyegetõzött, de hát ez nem változtatott volna semmit a helyzeten. S így végül az igen mellett maradtunk.

- Nem nagy örömmel vettem részt ebben a tanácskozásban - tette hozzá. - Engem mindig akkor kérdeznek meg, amikor már késõ. És akkor is, ha hallgatnak rám. Telekinél sose bizonyos, hogy másnap nem az ellenkezõt csinálja annak, mint amiben megállapodtunk. Sajnálom szegényt. Nem ezekre az idõkre, nem a mostani helyzetre való. A felesége mondja, hogy folyton az öngyilkosság gondolatával foglalkozik, s õ éjjeleken át kénytelen az ágya mellett ülni és a kezét fogni, hogy lebeszélje, megnyugtassa, visszatartsa ettõl a sötét elhatározástól. Teleki aztán még aznap éjjel végre is hajtotta, amire már oly régen készült.

***

Öngyilkosságával kapcsolatban sokan felelevenítették nagyapai nagybátyjának, Teleki Lászlónak hasonló tragédiáját, aki a múlt század derekán elõkelõ szerepet játszott a magyar politikai életben. Õ a szabadságharc után, mint "háborús bûnös" külföldre emigrált, s mikor Magyarországon a politikai élet a hosszú elnyomás után újra szabadabb lélegzethez jutott, amnesztiát kapott Ferenc Józseftõl. Elõbb azonban meg kellett ígérnie a császárnak, hogy nem fog többé politizálni, illetve ellenzéki politikát folytatni. A viszonyok aztán úgy alakultak, hogy a Deák-párttal szemben, amely a kiegyezést sürgette, õ lett az ellenzék egyik vezére. A császárt bántotta a dolog, s Telekit Bécsbõl figyelmeztették ígéretére. Másnap, amikor szavazásra került volna a sor a kiegyezés dolgában készített kormány fel iratról, Telekit halva találták Sándor utcai lakásán. Fõbe lõtte magát. Röstellte, hogy nem tartotta meg a császárnak tett úri szavát, s önként ment a halálba. Neki kellett volna az ellenzék álláspontját a kormány javaslatával szemben kifejteni.

***

A németek betartották ígéretüket az átvonulással kapcsolatban, amit a legnagyobb rendben, a polgári lakosság legkisebb nyugtalanítása nélkül hajtottak végre. Egész bizonyos, hogy szegény Telekinek se lett volna tõlük semmi bántódása.

A Bácskában és a Bánátban semmi ellenállásra nem találtak a szerbek részérõl. Jugoszláviát pár hét alatt ugyanúgy lerohanták, mint annak idején Franciaországot. A Bácskát visszaadták Magyarországnak, s a honvédcsapatok részére is megnyílt az út a szabad bevonulásra a magyar Kánaánba, amely a bõség és termékenység érintetlen áldásával fogadott bennünket. Hogy Horthy pár hét múlva oda is bevonulhasson.

## XXX. Fejezet

A "semlegesség" végnapjai. Hadviselõ állam leszünk.
A "Horthy-dinasztia" tervei. Bárdossy emlékezete.

Teleki tragédiája - a mi belsõ tanácstalanságunk, ingadozásunk és kapkodásunk mellett - leleplezte a beavatottak elõtt a német diplomácia belsõ gyöngeségét, határozatlanságát is, a budapesti német követség magatartásán keresztül.

A követ, von Erdmannsdorf személyében Hitlerek egy régi vágású, intellektuális mûveltségû, magas bürokratát küldtek Budapestre, aki igazán nem látott tovább az orránál. Sokszor talán nem is akart tovább látni, s szemet hunyt olyan tények elõtt, amelyekrõl már

a verebek is csiripeltek. Ez a derék úr Telekiben és Csáky Istvánban is elsõsorban a grófot tisztelte. Telekiben ezen felül a földrajztudóst és geológust is, miután e szakma iránt - miért-miért nem - maga is szenvedélyes érdeklõdéssel viseltetett.

Ezen felül von Erdmannsdorf majdnem épp oly kevéssé volt "náci", legalábbis majdnem olyanféle tartózkodással azonosította magát a hitleri rendszerrel, mint a magas német bürokráciának jó része vagy a német-porosz tábornoki kar. Az õ egész egyénisége, életvitele, gondolkozásmódja - egy beschwichtigungsrat küllemével merõ ellentéte volt annak a szellemnek, amely a német nemzeti szocializmust áthatotta és hatalomra, uralomra segítette. Berlinben bizonyára hithû nácinak vallotta magát, Teleki és Csáky társaságában azonban finoman éreztetni tudta, kritikai észrevételekben is, a maga óvatosságát és fenntartásait a Ribbentropék "szeleskedéseivel" szemben.

Miniszterének gyanakvását a magyarok megbízhatatlanságát illetõleg s a Teleki-politika valódi intencióival vagy Horthy magatartásával szemben mindig megnyugtató jelentésekkel csöndesítgette. A magyarokkal szemben a kesztyûs kéz, az óvatosság, a megnyerés vagy a kerülõút módszereit ajánlotta. Hitlernek végsõ gyõzelmével szemben majdnem olyan szkeptikus volt, mint Telekiek s azt, hogy Magyarországot, illetve a magyar külpolitikát úgy-ahogy meg lehetett tartani a német vonalon, mint a maga finomkodó, tapintatos diplomáciájának eredményét tüntette fel, amiben volt is valami igazság.

A német követség többi tagjai között is többen voltak olyanok akik inkább az Erdmannsdorf mintájára voltak csak nácik. Egy-két Draufgänger akadt ezek közt is, de a pesti élet langymeleg légkörében, a bõség, a kedélyesség, a szórakoztató társas élet örömei között maguk is meglágyultak, s a hitleri fanatizmus bennük is a "leben und leben lassen" filozófiájára enyhült. Volt nem egy olyan, akit Telekiek a Montecuccoli ismert jelszavával és eszközeivel gyõztek meg és szelídítettek magukhoz. Ezek se rajongtak az eintopf-ért, az egytálételért.

***

Mikor az idõk zordulásával a végtelenbe nyúló orosz háború s az afrikai vereség nyomán - a német önbizalom már megrendülõben volt, von Jagow lett Erdmannsdorf utóda a budapesti követségen. Õ elõbb korvett-kapitány volt a haditengerészetnél, s neki, mint ilyennek, Horthyban az öreg tengeri farkas, az egykori admirális imponált mindenek fölött - az otrantói csata ismételt elõadásával s a tengerészeti szakkérdések tárolásával. Se mint tengerész, se mint diplomata nem sok vizet zavart. Még Herbertnek se számíthatott, atyai rokonának, a volt kancellárnak, árnyékában sem.

Von Erdmannsdorfon és von Jagowon keresztül, róluk hímet varrva, rossz sejtelmeim támadtak, illetve ezek megerõsödtek a magas német diplomácia hivatottságáról. Úgy éreztük, hogyha nálunk így jelentkezik, ilyen tehetségekben az arravalóságuk, akkor másutt se bizonyíthatott sokkal több jót magáról, talán Papent kivéve, aki azonban még kevésbé volt náci, mint Erdmannsdorf.

***

Teleki tragikus halála után - hogy a németek megrendült bizalmát egy kicsit valahogy helyreállítsuk - Bárdossy László került a miniszterelnöki székbe, akit a németek is õszinte barátjuknak ismertek. Õreá hárult a Teleki-féle második zsidótörvény végrehajtásának

nehéz feladata. Ez a törvény elsõsorban a zsidó nagybirtokok felosztását vette tervbe s a zsidók birtokszerzési jogát akarta korlátozni. A fõúri latifundiumok egy részét s a részvénytársaságok kezén lévõ nagy földvagyont akarta paraszt kézre juttatni: elsõsorban a régi paraszt családok másodszülött fiú utódainak. Egy idõre bérlet formájában, s néhány év múlva, ha az új birtokos életrevalónak bizonyul - örök tulajdon gyanánt, l 500 000 hold került volna ezen az úton paraszt kézre, évenként 100-150 000 hold kiosztásával.

Bárdossy a külügyi szolgálatból jött. Korábban sajtófõnöke volt a miniszterelnökségnek, aztán a bukaresti magyar követség nehéz pozícióját töltötte be, s úgy került Csáky István után a külügyminiszteri székbe. Diplomáciai pályafutása alatt is mindig értékelték a magyar történelemnek fõleg külpolitikai vonatkozásai s ezeknek a belsõ pártharcokkal való összefüggései. Ha együtt voltunk, hamarosan mindig ezekre a témákra fordult a beszélgetésünk. Õ is azt mondogatta, mint Apponyi Albert: inkább történettudós szeretett volna lenni, mint politikus. Különösen a Kossuth-Széchenyi komplexum és a mohácsi vész utáni idõk, a nemzeti kettészakadás korszaka foglalkoztatták érdeklõdését. Az egységes nagy Magyarország haldoklása, szétesése Kelet és Nyugat egymásra törõ dulakodása közben, a Hunyadiak öröksége fölött.

Engem ebbõl a zivataros évszázadból Szerémi Györgynek, Lajos király és Szapolyai udvari papjának fantasztikus elbeszélései érdekeltek, amelyekben a mese a maga megbízhatatlan naivitása mellett a valóság félelmes lényeivel keveredik, hogy ezek az elbeszélések sokszor kézzel tapintható emberi közelségbe hozzák az olvasóhoz a történteket és a szereplõket egyaránt. Lajos király tragikus halálának rejtélye izgatta mindig a képzeletemet. Bárdossy viszont a Martinuzzi diplomáciai erõfeszítéseit, ezek sokszor érthetetlen motívumait és fáradhatatlan útjait nyomozta: Károly császárnak, Ferenc francia királynak és a török szultánnak versengését Európa hegemóniájáért, folyton váltakozó szövetséges vagy ellenséges pozíciókban. A kettészakadt Magyarország ezek hálójában vergõdött.

- Borzasztó, hogy hova süllyedtünk akkor, miközben itthon egymást martuk - mondta szegény Bárdossy. - Mintha csak a mi új, hasonló sorsunkat s ebben a maga tragikus egyéni sorsát is megérezte volna a messze múlt így felkísértõ emlékeiben.

Isztambulban nemzetközi kalandorok versengtek a szultán kegyeiért és a magyar korona s Erdély birtokáért. Ezek között a legsötétebb, legelvetemültebb jelenség volt Gritti Alajos, egy velencei dózse fattyú ivadéka, aki a nagy vezér megvesztegetésével odáig vitte, hogy Magyarországnak, a magyar pasaliknak kormányzója lett, majdnem Szapolyai utóda - csak azért, mert mindent kész volt szállítani. Bárdossyval elmélkedve errõl a múltról, nem sejtettük, hogy Rákosiék uralomra jutásával s Sztálin kegyeibõl, ez a múlt is még egyszer meg fog ismétlõdni rajtunk...

***

Jugoszlávia és Görögország elfoglalása után, sõt már elõbb is, a német-orosz viszony már borotvaélen táncolt. A szovjet, miközben a neki juttatott lengyelországi részeken, az úgynevezett Curzon-vonal mögött óriási csapat-koncentrációkat végzett, a balti államok átengedését is követelte. Románia a belsõ feloszlás állapotában vergõdött, az ottani német- és angolbarát pártok dulakodása közben. A szovjet már elõbb arra biztatott minket - Sztálin maga felhívta Kristóffyt, a moszkvai magyar követet -, hogy támadjuk meg Romániát, miközben õ Besszarábiát már elvette tõlük. A németek eltanácsoltak bennünket errõl a lépésrõl. Nem akarták Romániát egészen kiszolgáltatni a szovjetnek. 1941

júniusában aztán, a német hadüzenet órájában a német csapatok már meg is kezdték a hadmûveleteket.

Magyarországot ez a helyzet új elhatározások elé állította. Eddig meg tudtuk õrizni elõbb a semlegességet, a német-francia-angol háborúval szemben már kénytelenek voltunk ezt feladni, hogy aztán egy darabig még a "nem hadviselõ" állam címével és ürügyével odázzuk el saját részvételünket az egész világra kiterjedõ küzdelemben. Most már a szovjettel szemben ezt az álláspontot is fel kellett adnunk. A németek most már a tényleges közremûködést igényelték, a közös helytállást a szovjet veszéllyel szemben.

A magyar hadüzenet közvetlen okául vagy ürügyéül egy titokzatos repülõtámadás szolgált, amely elsõsorban Kassát érte. A magyar kormány jelentése szerint a támadást szovjet gépek hajtották végre. Moszkva ezt dühösen cáfolta s a németeket vádolta az incidens tervszerû felidézésével. Bárdossyék aztán csak utólag, amikor a hadüzenet már megtörtént, jelentették ezt be a képviselõháznak s kérték hozzá az országgyûlés hozzájárulását. Ezt a pártok egyhangú helyeslése mellett meg is kapták. Az ellenzéki pártvezérek közül Tildy Zoltán, a késõbbi lelkes szovjetbarát és államfõ mondta ez alkalommal a leglelkesebb beszédet, nemzeti háborúnak deklarálva a szovjet elleni küzdelmet.

***

Horthy most már, miután a németektõl eddig minden áldozat nélkül, minden elérhetõt megkaptunk, úgy érezte, hogy mindezért elsõsorban neki tartozik hálával a nemzet, s ebben a tudatban most már, a maga személyes uralmán túl, fiai és unokája számára is örökletes formában akarta biztosítani a kormányzói hatalmat. A beavatottak úgy tudták, hogy ezeknek az aspirációknak felgerjesztésében és nagyra növelésében döntõ része volt felesége befolyásának, akit viszont, saját becsvágya mellett, egy hízelgõkbõl és törtetõkbõl összeverõdött szûkebb körû társaság sarkallt erre a lépésre. Ezek a tervek, egy új dinasztiaalapítás tervei egyelõre arra szorítkoztak, hogy Horthy idõsebb fia, István számára biztosítani akarták a kormányzói méltóságot. Elõbb csak kormányzóhelyettesi minõségben, aztán a véglegesítés formájában is.

A pártok és a közvélemény is vegyes érzelmekkel fogadták az idõszerûtlen készülõdést és hatalmi berendezkedést. Minden józan ítéletû ember úgy érezte, hogy mindezzel várni kellene a háború végéig, annak gyõzelmes befejezéséig. Hiszen addig még minden bizonytalan, még az ország megmaradása is. Ha pedig csakugyan gyõzelmesen kerülünk ki a háborúból, akkor, minden valószínûség szerint, úgy se lesz akadálya a kormányzó kívánságának. Bárdossynak magának is aggodalmai voltak. Ismerte a közhangulatot, s megpróbálta ezeket a nagyralátó terveket késleltetni, mérsékelni.

***

A két Horthy-fíú közül egyik se örvendett valami nagy népszerûségnek. A közvélemény már elõbb is zokon vette, hogy egyikük se teljesített katonai szolgálatot. Milyen példaadás az - mondták -, ha a trianoni magyar ifjúság ilyen ösztönzést kap a katonáskodás megbecsülésére s a hazafias és férfias kötelességteljesítésre? Ha a Habsburg fõhercegeknek, még a trónörökösöknek is mindig ki kellett szolgálniuk a dienstzeitot, miért derogál ez a két erõs, egészséges fiatalúrnak? Ezen felül Miklós, a fiatalabb könnyelmû, léha, költekezõ aranyifjú volt, minden komoly foglalkozás vagy elfoglaltság nélkül. Az arisztokrácia vagy a zsidó plutokrácia hozzá hasonló sarjadékainak társaságában a budapesti éjjeli élet egyik túl ismert alakja. Az utódjelölt és

kormányzóhelyettes Istvánt mint mérnököt apja az államvasutak elnök-igazgatójának nevezte ki, minden elõzetes szolgálat nélkül, alig harmincéves korában, sok érdemes kiváló vasútügyi szakember mellõzésével. Egyébként szolid, csöndes, intelligens fiatalúr volt s nehéz pozíciójában - már amennyire ez az adott elõfeltételek mellett lehetséges volt - igyekezett valahogy helytállni.

***

Szabó László tábornok, kiváló katona, európai mûveltségû diplomata, aki mint római katonai attasé, Mussolini egyik legkedvesebb embere volt, egy ízben, már a kormányzóhelyettes megválasztása után eljött hozzám, s elõadta, hogy õ van kiszemelve a kormányzóhelyettes mellé bizalmi embernek, tanácsadónak. Õ ismeri a fiatal Horthy jó hajlamait, képességeit. Minden érdek amellett szól, hogy már elõbb, mielõtt apja örökét elfoglalná, olyan környezet behatása alá kerüljön, amelytõl csak jó irányú ösztönzést kaphat, további magatartását, nézeteit, elhatározásait illetõleg. Szabót, akit nagyon becsült és szeretett, megbízta azzal, válogasson össze egy ilyen egészen szûk körû, öt-hat emberbõl álló társaságot, a magyar közélet különbözõ területeirõl. Szabó engem szemelt ki ezek egyikéül, s kért, a vállalkozáshoz fûzõdõ nagy érdekekre tekintettel, ne térjek ki a megbízatás elõl.

- Jó kormányzó lesz István úrból - mondta lelkesen -, de ebben nekünk és neked is, segítened kell.
- Egyszóval - feleltem neki egy kicsit tréfásan -, miután annyit küzdöttem az édesapja agytrösztje ellen, most nekem is tröszt-tagnak kell lennem...

Hivatkoztam arra is, hogy kormányzó nem nagyon kegyel, s az ellenkezõre nem is szolgáltam rá. De Szabó azzal ütötte el a dolgot, hogy ez már nem a kormányzó, de az utód ügye, s ez egészen rá van bízva. István úr pedig tisztel és nagyon örül, ha én is a "nevelõk" között leszek.

Szabó László aztán a harctérre ment, s onnan súlyos sebesüléssel tért vissza. Horthy István pedig repülõszerencsétlenség áldozata lett ugyanott, s így a vele kapcsolatos tervek is tárgytalanná váltak.

## XXXI. Fejezet

Bárdossy mielõtt a kormányzóhelyettesrõl szóló törvényjavaslat a képviselõház elé került volna, magához kérette a pártok vezetõ embereit s a parlament tekintélyesebb párton kívüli tagjait, hogy elõre tájékoztassa õket a javaslat tartalmáról, a kormányzó szándékairól s lehetõleg elõre leszerelje a javaslattal szemben minden oldalról jelentkezõ ellenkezést, így hívott engem is magához, s még mielõtt szóhoz juthattam volna, savanyú arcomat látva, nevetve mondta:

- Én is egy véleményen vagyok veled. Épp most ment ki tõlem Közi-Horváth. Szegény, õ meg egy véleményen van velem. De mit csináljunk? Nem bírok a királyválasztó stréberekkel, akik már az Istvánkát is (Horthy hároméves kis unokáját) körüludvarolják, s akár ma is trónra ültetnék, mint valamikor a még pólyában gügyögõ Árpád-fiakat. El kell fogadnunk tehát a kevesebbet, hogy ezt a többet megakadályozhassuk...

A javaslat aztán, nem nagy lelkesedés mellett, keresztül is ment. De a királyválasztók nem nyugodtak, s az elsõ sikeren felbuzdulva, tovább szõtték a dinasztiaalapítás terveit. Bárdossy pedig megbukott, miután nem volt eléggé lojális, eléggé alkalmazkodó. Helyesebben: eléggé túlbuzgó ezeknek a terveknek érvényesítésében, megvalósításában.

Horthy, ilyen körülmények között, elégedetlen volt vele. Érezte hogy kedvetlenül vállalta és képviselte az õ szándékait, s Bárdossy ellenvetései is idegesítették. Bárdossy is érezte ezt. Egy alkalommal aztán, amikor a kormányzó célzás formájában elárulta elégedetlenségét, Bárdossy kapott az alkalmon s nyomban felajánlotta lemondását, s anélkül, hogy Horthy válaszát bevárta volna, olyan mozdulatot tett, amely jelezte, hogy akár mindjárt is elmegy. Horthy ingerülten rászólt:

- De mielõtt elmennél, ajánlj valakit utódodnak!
- Tessék talán a Kölcsey Istit. Õ nagyon jó lesz - felelte Bárdossy.
Horthy meghökkent, elvörösödött erre a válaszra.

- Na, na! - felelte zavarában, méltatlankodva. Bárdossy válasza érzékenyen találta. Kölcsey ugyanis egyik tagja volt annak a nemzeti dinasztiát sürgetõ, Horthyéknak királyságot ajánlgató kis érdekcsoportnak, amely hízelgésével mindenkit túllicitált a kormányzó, de fõleg a kormányzóné körül. Típusa a politikában hangoskodó rosszfajta szolgabírónak.

***

Bárdossyt éppen úgy, mint Imrédyt, Tildy-Rákosiék pribék bírái halálra ítélték. A tárgyalás folyamán fölényes válaszaival úgy megzavarta, megszégyenítette a vérbíróság tagjait, az ügyészt, az elnököt, hogy még a tárgyalóterem gyülevész közönsége, ez a halálra éhes söpredék is érezte: a vádlottból bíró lett, s a bírák, mint vádlottak ülnek elõtte a bírói székben.
Mikor kihirdették elõtte a halálos ítéletet, felkiáltott:
- Hála Istennek!
Mikor megkérdezték: föllebbez-e, reflektál-e kegyelemre? -
- Hóhéroktól nem kérek kegyelmet! - vágta a pribékek arcába.

Imrédy után Bárdossyval megbukott a reformpolitika utolsó reménye, lehetõsége is. Az õ problémájukban, mint már elõbb a Gömbösében is, benne foglaltatott az a nagy kérdés, hogy mi ezeknek a reformtörekvéseknek érdekében igénybe vegyük-e a németek segítségét, csak olyan formában is, hogy õk szelíd nyomást gyakoroljanak a kormányzóra, akár a radikális földpolitika, akár az úgynevezett monopolisztikus nagyipar túlhatalmával szemben.

Trianontól kezdve az antiszemita radikalizmus bukása, tehetetlensége, a Gömbös-Eckhardt-féle fajvédõ párt ugyanilyen sorsa, a Nagyatádi-féle kisgazda gondolat csõdje, Gömbös kísérlete, hogy a hatalom birtokában megkísérli azt, amit az ellenzékben elérni nem tudott és Imrédyé ugyanígy, mind azt bizonyították, hogy az arisztokratikus-plutokratikus uralom rendszerét semmiféle reformokat hirdetõ párt vagy egyéb politikai szervezkedés, belülrõl, magára a magyar társadalom adott tényezõire támaszkodva, se erõhatalommal, se parlamentáris úton, meg nem döntheti.

Arra, hogy idegen, tehát német segítséget vegyünk igénybe ilyen célok érdekében, senki se vállalkozott - egyelõre. Egy ilyen elhatározástól, ennek kockázatától, következményeitõl s

attól, amit érte fizetni kellett volna, mindenki visszariadt. Tudtuk, hogy az ilyen idegen segítségnek mindig nagy ára van, hogy az idegen erõre támaszkodó népi politika vagy az ugyanilyen forradalmi kísérlet mindig azzal a kockázattal játszik, hogy a nép "felszabadítása" árán elveszti a nemzet, az ország szabadságát.

A magyar kormányok s velük együtt az ország is kezdettõl fogva szenvedtek attól a gyöngeségtõl, amely a németekkel szemben való magatartásunkat befolyásolta, s amely maga is a magyar kormányzati, uralmi rendszer belsõ hibáiból következett. Ezért nem tudtunk a Volksbund-kérdésben se ellenállni, s ezért nem tudtuk õket a negyvennégyben bekövetkezett bevonulástól se visszatartani, se visszariasztani. Horthyékkal szemben is csak akkor tudtuk magunkat a német segítség igenlésére elszánni, amikor a feltétlen megadás, az ugyanilyen fegyverletétel s az orosz segítség igénybevétele az õ részükrõl nekünk is minden erkölcsi és politikai jogosultságot megadott erre a lépésre. De akkor már minden késõ volt. A reformok is, a forradalmi erõfeszítések is elkéstek.

Mi egy nagy, népi erõkre támaszkodó, erõs, szervezett demokráciát akartunk, amely háború esetén a németekkel, mint barátokkal, másokkal, mint ellenségekkel szemben egyaránt a maga mélyben gyökerezõ erõforrásaira támaszkodhatott volna. Mindezt tehát nem azért akartuk, hogy a demokrácia ürügyén a németeket a nyakunkra ültessük, hogy bennünket önállóságunktól megfosszanak, javainkból kiraboljanak. Tehát nem úgy és nem azért, mint az oroszbarátok tették a maguk demokráciájával, amely nem a nemzeti ellenállást szolgálta egy másik idegen hatalommal szemben, de a szuronyokra támaszkodó idegen uralom megszilárdulását, berendezkedésének, zsarnoki érdekeinek kiszolgálását, biztosítását.

De ezt a népi erõkre támaszkodó, a jogos népi igényeket kielégítõ, a nemzeti önérzetet és áldozatkészséget felgerjesztõ kormányzati rendszert a magunk erejébõl, Horthyékkal szemben nem tudtuk kiharcolni, életre hívni, innen volt aztán, hogy se azt az önállóságot nem tudtuk tanúsítani, amelyrõl északon a finnek a szovjet uralmi kísérletekkel szemben olyan fényes bizonyságot szolgáltattak, hogy ugyanezt a magatartást tanúsítsák, megõrizzék a segítséget nyújtó németekkel szemben is. De nem tudtuk a szovjettel szemben a fegyveres ellenállásnak olyan vad, harcias gerilla-módszereit se életre hívni, érvényesíteni, amelyet délen Titoék uralma a szerb hegyek zord világában lángra gyújtott a német betörés ellenében éppen úgy, mint a szovjet diktatúrával szemben. Se a finnek hideg, szívós fanatizmusa, se a szerbek vérben, banditaharcokban tobzódó elszántsága nem tartozott a mi népi, nemzeti jellemvonásaink közé. Arról nem is beszélve, hogy Horthyból se Mannerheim, se egy Tito nem telhetett ki. Egy Kossuth Lajosról nem is beszélve.

***

Ferenc Józsefet annak idején, a múlt század hetvenes éveiben, a nemzet és a király közötti kibékülés után, a királyi cím mellett a legfelsõbb hadúr nevén is említették, mint a hadsereg legfõbb parancsnokát. De csak olyankor használtuk ezt a megjelölést, ha a király ünnepies alkalmi szereplésének vagy valamely intézkedésének a hadsereget illetõ jelentõsége volt. - A Vérmezõn tartott nagy szemlén - írták a lapok - a csapatok elvonultak a legfelsõbb Hadúr elõtt. - Vagy: a legfelsõbb Hadúr köszönetét nyilvánította X. Y. tábornoknak nyugalomba vonulása alkalmából. Vagy: - A legfelsõbb Hadúr a következõ kiáltványt intézte a hadba vonuló csapatokhoz. Stb.

Ez a "Hadúr" szó a magyar nyelvújítás s a múlt század elején és közepén mûvelt naiv magyar mitológia terméke volt, amely szerint az õsmagyarok ilyen néven tisztelték a hadak Istenét. Ez a cím aztán, ugyanezen mitológia szerint, átszállt volna a királyokra is. Ez a név tetszett az õsi múlton lelkesedõ közvéleménynek, az újságok is felkapták, s lassanként átment a hivatalos nyelvhasználatba is. Elõször talán a Tudományos Akadémia ajánlotta hivatalos használatra ezt a címet. Horthy a ferencjózsefi hagyatékból ezt a címet is átvette. Mint legfõbb Hadúr avatta fel a Vitézi Rend tagjait is, ezzel a formulával:
- A magyarok Istenének nevében, akit õseink hajdan Hadúrnak neveztek...

***

Az elszakított országrészek visszaszerzése nyomán a túlzásokra és hízelgésre felajzott szellemek, hogy a nemzet háláját ilyen formában is kifejezésre juttassák a kormányzó érdemeivel szemben, újabb elnevezéseket hoztak forgalomba. Nyilvános ünnepségeken, a sajtóban, rádióközvetítésekben szinte általánossá vált az "országszerzõ" vagy "országgyarapító nagyúr" emlegetése. Sõt, gyakran találkozott az ember egy egyszerûbb és tömörebb, de még többet mondó "Nagyúr" címezéssel is, ahogyan, ha jól emlékszem, Bánffy Miklós Atilla címû darabjában, az Isten ostorát titulálják hun atyánkfiai.

Nem akadt jó ízlésû ember, aki a kormányzót ennek a bizantinizmusnak ízetlenségére figyelmeztette volna. Õ viszont a maga részérõl ugyancsak nem intette le a hízelgõket s nem utasította vissza, nem hárította, nem tiltotta el ezt a hajbókoló felmagasztalást.

Horthy ezeknek a sikereknek, az örökös ünnepeltetésnek hatása alatt elérkezettnek látta az idõt titkon régóta érlelõdõ tervének megvalósítására. A kormányzói állást örökletessé akarta tenni családjában. Ezt a szándékát, István fiát illetõleg, meg is valósította. Amikor azután az a harctéren repülõszerencsétlenség áldozata lett, ugyanazok, akik eddig csak az örökletes kormányzóságra biztatták, most már tovább mentek. Miután a kormányzónét is megnyerték tervüknek, szent István koronáját kínálták fel neki, illetve unokájának, aki mellé nagykorúság elértéig, már elõre, úgynevezett régenstanácsot állítottak.

Említettük már, hogy annak idején, mindjárt a kezdet kezdetén a Balthazár Dezsõ, a volt debreceni püspök volt az elsõ, aki a királyság, a szentistváni korona vágyálmát Horthyban életre keltette. Ez a terv abba az áthidalhatatlan akadályba ütközött - nem is beszélve a katolikus nagy többség ellenzésérõl -, hogy az ezer éves hagyományt és törvényt, korona birtokosát és a koronázási szertartást is meg kellett volna változtatni. A kormányzóné mint katolikus asszony nem látott volna semmi nehézséget abban, hogy az unoka, a korona kedvéért, ugyancsak katolikus hitre térjen. Ez viszont a protestánsok hûségét tette volna próbára az új dinasztiával szemben, anélkül, hogy a katolikusokat legalább megnyerte volna.

A háborús összeomlás, a katasztrófa közeledése aztán egy-kettõre útját szegte ezeknek a groteszk tervezgetéseknek. Hogy a Horthy-dinasztia helyett Rákosiék kezére kerüljön az egykori magyar királyság uralma Tildy Zoltánnak, a református államfõnek segédkezése mellett.

## XXXII. Fejezet

Ám amily mértékben a németek gyõzelmei nyomán az õ támogatásukkal az ország területe

egyre gyarapodott, úgy nõtt a magyar társadalom önérzete is: a németbarátoké s a németelleneseké egyaránt - s mindkettõé a németekkel szemben. Szívesen magunknak igényeltük ezen a vonalon, pártkülönbség nélkül, a siker és az érdem oroszlánrészét. Önérzetünkkel együtt nõtt lekicsinylésünk és gyanakvásunk is a németekkel szemben.

Amint az orosz hadjárat két-három hét alatt nem hozta meg a döntõ gyõzelmet, mind a két közvélemény ideges türelmetlenséggel kérte számon ezt a mulasztást, ezt a szégyenletes késedelmet. Hiába jelentettek a németek milliós katlancsatákat, százezezrekre menõ fogoly-zsákmányt szinten napról-napra. A két közvélemény csodálatos egyhangúsággal azt felelte ezekre: jó-jó, de mi van Pétervárral? És: - Mikor esik már el Moszkva? - Úgy fognak járni, mint Napóleon - jósolták a németbarátok ideges türelmetlenséggel, a németellenesek viszont kárörvendõ elégtétellel.

A németellenes propaganda egyre szervezettebb, nyíltabb formákat öltött, s az ellentét a két felekezet, a két tábor - egyrészt a gyõzelemre, másrészt a bukásra esküvõk között - egyre feszültebb lett. A mozikban az eseményeket kísérõ heti híradók nyomán pro- és kontratüntetésekben nyilvánult ez az ellentét. Ha Hitlerek jelentek meg a vásznon vagy a képek valamilyen német sikert reprodukáltak - a németbarátok tapsoltak. Ha Roosevelt fenyegetõzött valami gyûlésen, vagy "kandalló elõtt" - a németellenesek mosolyogtak, ha tapsolni éppen nem is mertek. Végül - mikor már szóváltások, zajosabb összetûzések is napirenden voltak, mert a németbarátok a vásznon szerelmeskedõ cowboy gavallér sikerében is angolszász kihívást, a németellenesek viszont Paul Hörbiger vagy Hans Moser vicceiben is náci imperializmust fedeztek fel - a rendõrségnek kellett betiltani minden tetszés- vagy nemtetszés-nyilvánítást.

A mozikat megtöltõ közönség pártállása szerint a mozik is két pártra szakadtak. Voltak németbarát mozik, amelyek a heti híradókban a németekre kedvezõ eseményeket emelték ki, s voltak angol- vagy Amerika-barátok, amelyeknek mûsorán csak francia vagy angol-amerikai filmek jutottak közvetítésre. Voltak mozik amelyeknek közönsége száz százalékig németbarát látogatókból telt ki, s megfordítva. Az Uránia-mozgó csak német és magyar filmeket közvetített, s roskadásig tele volt éjjel-nappal egyaránt. Itt mutatták be a Jud Süss-t, amelynek elõadásai zajos antiszemita tüntetésekre adtak alkalmat, s ezek sokszor az utcára is kizajlottak.

***

A németellenes belsõ fronton a mûvészet, a nyugati kultúra és irodalom, sõt: a keresztény civilizáció jegyében s annak védelmére, ilyen ürügy alatt - egész tekintélyes szervezetek alakultak ki. A "humanisták" egyesülete, aztán az úgynevezett La Fontaine Társaság, a náci veszélyt, mint kultúrkatasztrófát elhárító e szövetkezés elõadások, társas összejövetelek formájában mûvelte a németellenes propagandát.

Baranyai Lipótnak, a Magyar Nemzeti Bank elnökének vezetése alatt egy ilyen társaság az Országos Kaszinóban tartott elõadások, felolvasások folyamán a görög népi demokráciát, az athéni államideált idézgette, ahhoz menekült a náci veszéllyel szemben. Mi erre Platón mintaállamával feleltünk, amelynek alapelveit a görög bölcs Lykurgos-nak, a spártai nagy törvényhozónak rendszerébõl szedte össze s azok helyességét a náci Spárta politikai és háborús teljesítményeivel, sikereivel igazolta. A peloponézusi háborúban ugyanis, amely a görög hegemónia kérdését eldöntötte, Spárta tönkreverte az Athénnal tartó demokrata államok szövetségét. Nem csoda, mert Athén a piacokon ordítozó demagóg népvezérekre bízta mint admirálisokra a hajóhad vezetését, s ugyanezekre mint generálisokra a hadsereg

parancsnokságát.

Platón megundorodott ettõl a demokráciától s Lykurgos-nak és a spártaiaknak utánzásában, az õ mintaállamuk lemásolásában kereste az orvosszert, a vereségekbõl való felemelkedés eszközeit, lehetõségeit hazája és honfitársai számára. Éppen úgy, mint kétezer-ötszáz évvel késõbben Renan a sedani vereség nyomán ugyanazokat az erkölcsi, társadalmi és állampolitikai elveket, ugyanezt a félig porosz, félig spártai nácizmust ajánlotta honfitársainak, a franciáknak "Reform intellectuelle et moral" címû nagy munkájában.

Mi azon a véleményen voltunk, hogy nem kell éppen nácinak lenni ahhoz, hogy az ember az athéni, a párizsi vagy a moszkvai demokráciával szemben egyaránt kétségeket támasszon. Hát így szórakoztunk.

***

Volt aztán két úgynevezett irodalmi szalon: az egyik a Hatvány-szalon, a másik a Bethlen Istvánné szalonja. Az elsõ a budai várban, a Werbõczy utcai Hatvány-palotában, a másik a rózsadombi Bethlen-villában. A felsõbb körök jó vagy jobb értesülései a külpolitikai és hadi helyzetrõl itt futottak össze, s innen áradtak szét, gyorsan közvetítõ pletykacsatornákon keresztül az egész fõvárosba. Az angolszász és szovjet propaganda fenyegetõ közleményei, a német vereségek és kegyetlenkedések titkai itt kerültek elõbb egy bizalmasabb kör nyilvánossága elé, hogy aztán egyre szélesebb körökre hassanak ki, lehetõleg egyre túlzóbban.

A Hatvány-szalonban a három testvér: Lili bárónõ fékezhetetlen írói ambícióival, Lajos, a többszörös lapalapító és irodalmár nagytõkés, a Károlyi-forradalom egyik groteszk hõse és Ferenc, a festõ reprezentálták a hatalmas dinasztiát. A hatvani, egykori Grassalkovich-Sina uradalom birtokában s a magyar cukor nagyipar hatalmával hátuk mögött. Lajos, Ady egykori mecénása, egyebek közt egy esetlen könyv szerzõje, amely szegény Adynak megalázó pénzkunyerálásairól s a mecénás nagylelkû, fölényes, de szûkmarkú segélypénzeirõl tárt fel az utókor számára bizalmas adatokat. A negyedik testvér, Károly, ugyancsak a magyar bárói ranggal feldíszítve, mint a cionista mozgalom egyik nemzetközi oszlopa, tagadott meg minden érzelmi közösséget a befogadó magyarsággal...

A Hatvány-szalon találkozóhelye volt a zsidó pluto-arisztokráciának és a magyar történelmi arisztokrácia több ismert alakjának, köztük, vérbeli grófnõknek és hercegnõknek is. Az egyik színházi szezon kiemelkedõ társadalmi eseménye volt a bárónõ egyik színdarabja, egy vígjáték, amely a szatíra vitriolos szószába mártva épp a történelmi arisztokrácia lecsúszott, korrupt és imbecillis alakjait vitte a lámpák elé. Az egész darabon, annak cselekményén, a szereplõ hõsökön és hõsnõkön a személyes élmények és közvetlen tapasztalatok hitelessége érzõdött.

A Bethlen-szalonban fõleg Zilahy Lajos és Harsányi Zsolt képviselték a magyar irodalmat. Mindketten az amerikai könyvpiac beérkezettéi, a nemzetközi Pen-klub tagjai. Zilahy ugyanakkor, mint szovjet forradalmár, az úgynevezett népi írói körnek, az Illyés Gyuláék és Ortutayék társaságának is kültagja. Harsányi ennek a szalonnak a légkörébõl, ott szerzett megfigyeléseibõl hozta magával Magdaléna címû regényének témáját és szereplõit, egy elõkelõ dzsentri lány szerelmi pályafutásának rajzában. Ez a hõsnõ egy erdélyi báróval kötött érdekházasságától kezdve, egy nagy írón és több közbeesõ idillen keresztül, végül is egy zsidó lakberendezõben találja meg - már õszülõ fejjel - a

fáradhatatlanul keresett boldogságot.

Harsányinak Mátyás királyról írt szép történelmi életregénye - Mathias Rex - mint életének legszebb alkotása a magyar nagyság, a reneszánsz dicsõség emlékeit idézte fel, Mátyásnak, az imperátornak félelmes emberi és uralkodói egyéniségében... Erdélybõl Wass Albert: A kastély árnyékában - két nemzedék életsorsában a hanyatló Erdély, a 48 utáni feltámadás tragikus megpróbáltatásait s a liberális korszak széthulló társadalmának képeit hozta üzenet és élmény gyanánt.

Ezekben az idõkben játszották az Andrássy úti színházban Zilahy egy darabját, amely a német-magyar vegyes házasságok tragikus következményeiként a lelki hasadás és meghasonlás ijesztõ tüneteit akarta szemléltetni és bizonyítani, hogy ugyanakkor a zsidó feleségnek, mint hõsnõnek dicséretét zengje. A darab alkalmi hazug irányzatosságával, lélektani képtelenségeivel szemben, semmi irodalmi vagy írói ellenértéket nem nyújtott. A szerzõ mint magyar fajvédõ lépett fel a német vérségi behatolás ellen, hogy a zsidóság felé annál liberálisabbnak mutatkozzék.

Ezeknek a társadalmi színmûveknek ellenképe gyanánt a Belvárosi Színházban elõször jutott szóhoz Kodolányi János szép darabja, a Földindulás, az egykézõ dunántúli parasztság megrázó drámája, mint egy vész- és segélykiáltás a mélységekbõl, amelyek elõtt olyan sokáig szemet hunytunk.

Egy negyedik társaság az Új Magyar Szemle munkatársaiból, leendõ egyetemi tanárokból és titkos földosztókból összeverõdve, Szekfü Gyula irányítása mellett, nem kisebb buzgósággal szolgálta a magyar önvédelmi háború szabotálását.

Az elsõ, de különösen a második Teleki-féle zsidótörvény nyomán, amely a nagyszülõkig felmenõén kötelezõvé tette a keresztény leszármazás igazolását, járvány szerûen lépett fel az õskutatás láza, azokban a keresztény társadalmi körökben, amelyeket ezek a rendelkezések közelebbrõl érintettek. Soha az egyházi és polgári anyakönyveket nem forgatták annyit Magyarországon, mint ezekben az években. Talán csak a török hódítás után az úgynevezett Neoaquistica Commissionak volt annyi dolga a nemesi birtokszerzés, a visszafoglalás, a régi tulajdonjog igazolásával. Akkor a török által megszállt részekrõl elmenekült, s a felszabadítás után visszaszivárgó nemes családok bizonyítgatták jogcímüket a káptalanok és vármegyék elõtt a parlagon maradt õsi birtokokhoz. Most az õskereszténység bizonyításához fûzõdtek nem kisebb anyagi, társadalmi, politikai érdekek.

Ady szép, büszke verse helyett, hogy:
Se utóda, se boldog õse,
Se rokona, se ismerõse
Nem vagyok senkinek...
most mindenki azt igyekezett bizonyítgatni, hogy legalábbis a zsidósággal - nincs semmi rokonságban.

Ez a társadalmi megrázkódtatás, mint egy önboncolás, fenekestül feldúlta olyanok nyugalmát, biztonságát is, akik addig magukról se tudták, nem is sejtették családjuk ilyen szégyenfoltjait, vagy ha tudták, gondosan eltitkolták ezt a fogyatkozást. Sokakról - olyanokról is, akik az antiszemita vonalon hangoskodtak - kiderült, hogy baj van az õsökkel, a nagyapákkal vagy nagymamákkal, s hogy õk saját maguk alatt vágták a fát, amikor a zsidóság kiszorítását sürgették a gazdasági, hivatali pozíciókból.

Õsi arisztokrata és õs-dzsentri családokról, ilyen nevek viselõirõl derült ki, hogy az õsök nem voltak olyan körültekintõek, olyan kényesek vagy elõrelátók házastársaik kiszemelésében, mint az utódok, akik most ezt másoktól és egymástól is megkövetelték. Különösen az úgynevezett történelmi arisztokrácia szenvedett sokat az õskutatás tapintatlanságai miatt.

A keresztény magyar társadalom, az úgynevezett úri osztályok vérségi tisztasága kissé megtépázva került ki ebbõl az õskutató, önigazoló hadjáratból - a megtámadott zsidóság nem kis kárörömére.

***

Ugyanekkor a zsidóság és a keresztény középosztály társadalmi elkülönülése egyre élesebb formákat öltött. Voltak kizárólagos keresztény fürdõ- és nyaralóhelyek s ugyanilyen strandok, ugyanilyen futball klubok vagy sportpályák, éttermek és kávéházak.

A villamosokon és autóbuszokon egyre feszültebb hangulatban, nyomasztó, sokatmondó hallgatásban vagy éles szócsatákban ugyanezek az ellentétes állásfoglalások jelentkeztek. A zsidóság tüntetõleg angolul tanult, angol szavakkal dobálózott a nyilvános helyeken a változó hadi helyzet eseményeivel szemben ezekbe rejtve vagy ezeken át nyilvánítva félelmét és reményeit egyaránt. Az elsõ ellenséges bombatámadások, egyelõre csak alkalmi berepülések már kezdték a légiriadókhoz és óvóhelyekhez szoktatni mindkét tábort.

## XXXIII. Fejezet

Teleki után Bárdossyra hárult a feladat, hogy helyreállítsa a németek nagyon megfogyatkozott bizalmát irántunk. Ez, annyira-amennyire, sikerült is neki. Legalább a saját személyét illetõleg.

Most tehát Horthyék, miután a háború kimenetelét illetõleg kétségeik is erõsödtek, újra egy erõsebb odahajlással akarták az angolszászok bizalmát is biztosítani. Ez azonban csak úgy történhetett, hogy a Bárdossy utódja látszatra tüntetõén németbarát magatartást színlel, hogy ennek leple alatt, annál nyugodtabban tovább szõhessek a szovjettel és az angolszászokkal meglazult összeköttetést. Horthy ezt elég érthetõen elárulja emlékirataiban is.

Ez a hivatás, ez a szerep várt Kállay Miklósra, aki a kormányzónak szíve szerinti embere volt. Nem is sajnálja tõle se a dicséretet jól bevált magatartásáért, se az elismerést "hintázó" tehetségét illetõleg. Ennek egyik alap oka, indító motívuma volt a kormányzó áhítatos vonzódása a nálánál is igazibb, régibb nemes, jó birtokú úri famíliákhoz. Ezek iránt szinte nagyobb respektust érzett, mint a magas arisztokrácia grófi szülötteivel szemben. Kállaynál aztán, ebben a tekintetben, nem volt semmi hiba. Õs-dzsentri, úgynevezett honfoglaló nemzetségbõl, vármegyei, fõispáni múlttal, amit Gömbös alatt, arra rákényszerítve földmûvelésügyi miniszterséggel tetézett meg. Emellett jó vadász, jó kortes, s úgy mellékesen, elég jó gazda is. Horthyval világszemléletében, az emberek megítélésében teljesen rokon. A politikát õ is úri huncutságnak tartja, ami abból áll, hogy lehetõleg mindenkinek mindent ígérek és lehetõleg mindenkit becsapok: befele a parasztot és egy kicsit a zsidót is. Kifele: a németeket, sõt, ha úgy fordul, ha mégis õk kerekednének

felül - akkor: az angolokat is.

Andrássy Gyula azt mondta egyszer, amikor Bethlen Istvánnak ugyanilyen vagy hasonló módszereirõl beszéltünk: - Ez nem politika, ez kupeckedés. - Pedig Bethlen ezt még magasabb színvonalon mûvelte, s neki itt-ott még hittek is. Szegény Teleki volt a legalkalmatlanabb erre. Õ is akart, nagyon is akart sokszor színlelni, de nem tudott magán ehhez elég lelki erõszakot venni. Próbálta, de kedvetlenül, unalommal, majdnem utálattal csinálta.

Horthy és Kállay lelkesen, lelkükbõl diszponálva voltak erre a kupeckedõ, jobbra-balra parolázó, ravasz félrekacsintásokkal, poharat koccintó, becsületet hangoztató, közben csupa hátsó ajtót nyitva tartó vásári politizálásra.

Mindketten: õ is, Kállay is, lelkük mélyébõl cinikus emberek voltak, akik nem hittek semmi igazán nagyban és magasabb rendû lelki vagy erkölcsi emelkedettségben. Se nagy célokban, se nagy eszményekben, se nagy emberekben, se nagy szenvedésekben, se nagy szellemekben. Ezt enyhébb szóval józanságnak is lehet nevezni, de náluk ez a józanság már a trivialitás határait érintette.

Tisza István is józan volt, de hitt nagy dolgokban, amelyekre egész lelkét föltette. Széchenyi István is józan volt, sokszor véresen, keserûen józan, szinte cinikus, de elégett egy magasabb, jobb, szebb, nemesebb magyar világért tusakodó harcaiban, annak céljaiért magát fölemésztve. Deák Ferenc is józan volt, könyörtelenül józan, saját népével szemben éppen úgy, mint Kossuthék mindent felgyújtó fantáziájával szemben. De soha egy hazug, egy hamis szó el nem hagyta a száját: a császárnak is ugyanazt mondta, amit a nemzetnek s a nemzetnek is azt, amit a császárnak.

A Horthy és Kállay józansága egyszerûen hitetlenség volt, valami fölényes kedélyességgel párosítva, sõt lenézéssel és sajnálattal a nem szerintük való józanok iránt is. Horthy ugyan még a ravaszságot is komolyan, józanul mûvelte, Kállay ezt is kedélyesen, felülrõl, mint aki ebben sem hisz, ezt se veszi komolyan.

***

A magyar kül- és belpolitikára Kállay jóvoltából most ez a kedélyes, bizonyos vonatkozásban sokszor szinte rokonszenves, máskor viszont felháborító cinizmus ütötte rá a bélyegét. Rokonszenves volt benne, hogy távol állt, sõt, felette állt minden nagyképûségnek, s felháborító volt kedélyessége, könnyelmûsége, ahogyan tragikus nagy sorskérdésekkel játszani tudott, hogy már semmin se lepõdjék meg. Évszázadok felhalmozott, nemzedékrõl-nemzedékre átszálló politikai tapasztalata, ezek fonnyadt halmaza jelentkezett itt lelki fáradtsággal, kiégettséggel párosulva, amely már mindent látott, mindent megért, s mindennek az ellenkezõjét is megérte. A minden-mindegy kedélyessége volt ez, amelynek már semmi se imponál.

***

Tisza István miniszterelnöksége idején, mikor õ bejött a képviselõház üléstermébe, a képviselõk a kormánypártról, mielõtt helyére ült volna vagy ha már a helyén ült is, köréje sereglettek, körüludvarolták. (Mint valamikor a római szenátorok Július Caesart a Curiában, hogy egy ilyen alkalommal, ugyancsak udvarlást színlelve, ledöfjék õt Brutus és társai.) Az udvarló képviselõk között mindig az elsõk közé könyökölte magát Farkas Pál,

egy fiatal, gazdag, zsidó származású képviselõ, s nem nyugodott addig, míg Tisza észre nem vette õt, s egy jó reggelttel vagy egy kézszorítással meg nem tisztelte.

Egy ilyen alkalommal Kállay Tamás, a Miklós egyik bátyja, aki akkor képviselõ volt, odajött hozzánk, a parlamenti tudósítók páholya elé, s nevetve azt mondta:
- Látjátok ezt a Farkas Palit, úgy viselkedik, mint ezer évvel ezelõtt egy Kállay Árpád vezér körül, annak barátságával tüntetve.

Kállay Miklós, mikor egy ízben Hitlertõl visszajött, s elbeszélte nekem benyomásait, többek közt ezt a megjegyzést tette:
- Hát, tudod, úgy beszéltünk egymással, mint két szomszéd vármegye fõispánja, amikor pipaszó mellett kicserélik a megyéikben uralkodó állapotokról nézeteiket. - Hogy áll a vetés nálatok? - Ki halt meg az ismerõsök közül? Ki vett fel új kölcsönt a tavaszi búzára? - Mit csinál az ellenzék? Stb., stb.
- Jó ember ez az Adolf - tette hozzá, mintha Hitlernek a vállát veregetné. - Nem kell õt bántani...

Egy más ízben, mikor nála jártam, ott találtam a finn kultuszminisztert, aki Budapesten idõzött akkor s a miniszterelnöknél is hosszabb látogatást tett.
- Egy kicsit meg voltam vele akadva - mondta Kállay. - Egyebek közt arról beszélgettünk, miben hasonlítunk egymáshoz, mi magyarok és finnek. Én bizony nem nagyon ismerem se a finn nyelvet, se a finn irodalmat, hát, mit tehettem, dicsértem a finn parasztot és a finn katonát, hogy mindkettõ olyan elsõrangú a maga nemében, mint a magyar. Erre õ azt a megjegyzést tette: mi lehet az oka, magyarázta, hogy két rokonnép között olyan óriási különbség legyen a társadalmi osztálymegoszlás, tagozódás tekintetében? Náluk nincs se nemesség, se arisztokrácia. Nincsenek olyan bonyolult, finom hierarchikus különbségek, amelyeket rangok, címek, megszólítások jeleznek, érezhetõvé tesznek, mint itt, a magyaroknál. Mert, hiszen, a törököknél, még délibb rokonainknál, ugyancsak demokrácia van ebben a tekintetben is. Õk is hasonlóbbak, ebben a vonatkozásban, a finnekhez, mint a magyarok...

- Nem tudtam neki mit felelni - folytatta Kállay. Azzal ütöttem el aztán a dolgot, hogy mi lovas népek voltunk s a rang- és osztálykülönbség már ott kezdõdött nálunk elõször: a lovasok és a gyalogosok közti különbségen. Aztán folytatódott azon, hogy akinek több lova volt, az többnek, elõkelõbbnek számított...
- Na, és mit felelt erre?
- Nevetett. Az õ apjának csak egy lova volt, meg egy taligája... Kérdezte, hogy ezen az alapon hova tartoznék nálunk?
- Azt feleltem, hogy efelõl nálunk is miniszter lehetett volna belõle. Magyar parasztszülõk gyermekeibõl miniszterek, hercegprímások kerültek ki nálunk is, ha lovon sose ültek is.
- Hát, ebben a demokráciában aztán megegyeztünk.

***

A Kállayakat, épp úgy, mint a Szemeréket, mint ezeréves családot emlegették. Hogy miért éppen õket, nem tartozik ide. De az utolsó Kállayakkal kapcsolatban már több volt ebben a gúnyos mellékíz, mint a respektus vagy az elismerés. Mintha azt mondták volna: - Egyebük sincs már, mint ez az ezer év.

Engem mindig izgatott az ilyen hosszú élet titka. Egy család ilyen tenger idõt átláboló életpályája. Valami különös erõnek, az életrevalóság darwini adottságának kellett mindig

közremûködnie abban, hogy egy család évszázadokon át fenn tudta magát tartani, tovább tudta magát propagálni, nem a homályban tengõdõ alacsony életsor formájában, de mindig ugyanazon a társadalmi szinten, a vagyoni nyomaték, a politikai súly és tekintély ugyanazon színvonalán. Folyton megismétlõdõ, sokszor véres családi harcok, végeszakadatlan pörösködések, tatár-török dúlások, labanc-kuruc viaskodások, gyilkos megyei pártoskodások közben, pestisjárványok, tûzveszedelmek, árvizek, szerelmi és házastársi megpróbáltatások, a mai szemmel tekintve sokszor elképzelhetetlen életmód ugyanilyen higiénikus barbárságai mellett, minden próbát kiállva, mindent túlélve.

Ha nagy regényírónak születtem volna, egy ilyen családi életregény megírásában kerestem volna becsvágyam koronáját. Nem olyan életregényben, mint Zoláé a Rougon-Macquart családban, Galsworthyé a Forsyth-Saga-ban vagy Thomas Manné a Buddenbrook-ok történetében. Nem olyanban, amely két-három nemzedék életrajzát markolja össze egy egységes korképben, de olyanban, amely ezer év viszontagságaiban, családi életküzdelmeiben mutatja meg a darwini törvény érvényesülését. (Monstruózus egy regény lett volna - az bizonyos.)

A Kállayaknál is ilyen törvényeknek kellett hatniuk. De az õ regényükben nem az Árpádok alatt játszott szerepük érdekelne, amikor Kun Lászlónak, a kalandos, romantikus Árpád finak leghívebb hívei voltak, mint a Tiszántúl leghatalmasabb urai. Nem is Mátyás király kedvelt diplomatájának, Jánosnak, a humanistának viselt dolgai vagy annak a másik Kállay Jánosnak vitézkedése, aki a mohácsi csatában a felsõ-tiszai lovas dandárokat vezette s Brodarics krónikájába is beleírta nevét tetteivel...

Érdekelt volna, hogyan húzódtak meg a nemzeti kettészakadás korában, a Ferdinánd-Szapolyai-féle harcok után mint hû katolikusok szinte kétszáz esztendõn keresztül, a Mátyás korszak reneszánsz magaslatai után, anélkül, hogy egyetlen országos nevû közszereplõ egyéniség kikerült volna közülük. Nem törtek se a császár, se az erdélyi fejedelmek kegyei után. Nem kerestek udvari hivatalokat. Se grófok, se bárók nem akartak lenni. Õk - Kállayak voltak. Ennél nagyobb rangot nem ismertek, nem is akartak maguknak.

Mint keleti törzsfõnökök ültek meg a Tiszántúl, a felsõ Tisza-vidék elparlagiasodó, eldudvásodó, mocsarak, homokbuckák és vad erdõk közé süllyedt világában. A kállai vár vályogból vert palánkjai, vizes árkai, martalócok karóra tûzött fejeivel s rongyoskodó, hideglelésben, mocsárlázban nyavalygó labanc õrségükkel - jelentették itt a mát. A Báthori vár-templom gótikus csodája, a fejedelmek temetkezõ helye jelezte a múltat, a fényes tegnapot. A holnap sorsa mindig a kard élén forgott. Kétszáz esztendõn át végrendeleteken és pöriratokon kívül itt egyebet se írtak, se nem olvastak.

A Kállayak a XIX. század közepén jelennek meg újra a nagyobb színpad, az országos közszereplés világításában. Hacsak ilyennek nem számít a kilencven éves Kállay István szereplése, aki, mint Kazinczy leírja emlékirataiban, a Szent Korona hazahozatala alkalmával, II. József halála után, "Ubul vezér buzogányával kezében" vezette a szabolcsi bandériumot.

A keleti maradiságnak, a pusztai magánvalóságnak gõgje, amely csak ott érzi magát jól, ahol õ a legnagyobb úr - szinte az utolsókig kísértett közöttük.

Ennek típusa személyesült meg abban a Kállay Miklósban, aki mint nagynevû alispán tette magát ismertté Szabolcs határain túl is. Érdekes, markáns, romantikus nagyúr volt, a

Tisza-vidék Esterházyja. Kállay kúriája körül, az egykori vár parlagján hatalmas francia parkot létesített, a schönbrunni, luxemburgi vadaskertek nyírségi másolatát - mûpatakokkal, ugyanilyen vízesésekkel, gloriettekkel, nyírott fasorokkal, mint az Esterházyaké a Fertõ-tó partjain, az õsnádasok közelében. Eliziumnak hívták, az akkori idõk klasszicizáló ízlése szerint, ezt a nagyúri tusculanumot. Kállay Miklós egyébként maga tartott fenn egy színésztruppot saját szórakoztatására. S ugyanakkor Józsa Gyuri-féle duhajkodásokkal tette híressé a Kállay-udvart s a debreceni, hét vármegyére szóló nagy vásárokat. A szabolcsi hagyomány szerint Jókai róla mintázta a Magyar Nábob alakját: Kárpáthy Jánost.

***

A Kállay-család életregényének utolsó szakasza, utolsó évszázada azonban többet beszél el, többet mond, mint az egész megelõzõ kilencszáz esztendõ együttvéve.

## XXXIV. Fejezet

A szabadságharc után, a múlt század hatvanas éveiben, hogy a család vagyis inkább az egész nemzetség felszaporodott adósságaitól szabaduljanak - az alkotmányos élet szellõi kezdtek már akkor fújdogálni a Kállayék másfélmillió forintos kölcsönt vettek fel a bécsi Rotschildoktól. Ennek fedezetére a család összes tagjai, helyesebben: a nemzetség összes családjai kétszázezer hold földet kötöttek le biztosítékul. Ez azonban csak átmenetileg segített.

Az alkotmányos élet közeledése, az ezt megelõzõ évek, az abszolutizmus, a bécsi elnyomatás korszaka az általános nemzeti elbúsultság közben egy dínom-dánomos évtizedet jelentettek a magyar dzsentri történetében. A politikai felszabadulással együtt a társadalmi élet vad felpezsdülését s az ezzel együtt járó könnyelmû költekezés korlátlan alkalmait. Elõbb, másfél évtizeden át, mulattunk bánatunkban. Most, hogy az alkotmány meglett, mulattunk örömünkben. Egyszóval a kiegyezés elõtt duhajkodtunk azért, hogy most már jön a szabadság, utána pedig azért, hogy már megvan.

A hetvenes-nyolcvanas években három vármegyének adott fõispánt a Kállay-család. Szabolcsban András, Hevesben Albert és Szegeden István ült a fõispáni székben. De amilyen mértékben szaporodtak a fõispánságok, úgy fogyott a birtok is alattuk. Vagy megfordítva. Csak egy híres szépasszonynak, Kállay Ákosnénak, ennek a nyírségi Dianne de Poitiernek kezén harmincezer hold fogyott el alig két évtized alatt. Kállay Andrásnak, a Miklós édesapjának a kilencvenes és kilencszázas években még nyolc-tízezer holdja volt, s így az öt falu után mindegyikre kétezer hold jutott.

Az öt fiú közül a négy idõsebb: György, András, Emil és Tamás, mind szemrevaló, könnyelmû, költekezõ gavallér, agarászversenyek, nyíregyházi cigányozások vad kártyacsaták hõsei. Az öregúrnak, az apjuknak négy huszár önkéntes nõtt a nyakára, rövid egymásutánban. Az egyiket Bécsben, a másikat Budapesten vagy Debrecenben, a harmadikat Lembergben vagy Prágában kellett kiváltani elszánt, vérszopó uzsorások karmaiból, úgynevezett becsületbeli adósságok halmazából. S ami még súlyosabb volt, néha katonai fegyelemsértések következményeibõl.

Az ifjú András, egy reggeli szemle alkalmával a fõhadnagyát, aki megfeddte valamiért

öklöllel akarta leütni, majd kardot rántott rá. Ferenc József idejében ezért halál járt a Dienstreglama szerint. Kállay Béninek, Bosznia-Hercegovina akkori kormányzójának kellett magát Bécsben, a császárnál közbevetnie, hogy a kegyelmet kijárja. Emlékszem rá, mint balga kis diákok milyen áhítattal beszéltünk róla, hogy az egyik vagy másik Kállay-fiú az agarászversenyen százas bankóval gyújtott szivarra, egy másik egy mulatság alkalmával az egész cukrászdát, illetve annak egész süteménykészletét kidobálta az utcán összesereglõ, vásári bámészkodók közé. A párbajok, az úgynevezett lovagias ügyek náluk napirenden voltak. Nehéz volt eldönteni, melyik volt a jobb vadász, a jobb céllövõ közöttük.

A millenniumi nagy díszfelvonulás alkalmával, amellyel a magyar nemzet Ferenc Józsefet is ünnepelte, négy Kállay-fiú szállt nyeregbe a díszmagyartól ragyogó szabolcsi lovas bandériumban. Mint kisdiák, nagy ijedelemmel hallgattam, amikor apjuk édesapámnak sóhajtva elbeszélte, hogy másfél millió forintot fizetett ki az évek folyamán a fiúk által csinált adósságokra. Mind a négy más-más birtokon gazdálkodott, s mind a négy birtok ráment erre a gazdálkodásra. Az iskolákból legfeljebb a nyolc gimnáziumot végezték el. Tamás a jogot is nagy erõszakkal. Miklós lett a család esze, Benjáminja. Európai ember, még svájci egyetemet is látogatott. Nyelveket beszélt.

De még a XIX. században is akadt a nemzetség tagjai között, aki Jánosnak, a humanista diplomatának nyomdokain a történelmet búvárolta. Kállay Béni szép munkákat írt Bosznia viharos évszázadaiból s Kállay Ubul lelkes kutatásokat végzett az õsmagyar mitológia területén, német és magyar szaklapokban.

***

A kétszázezer hold azonban elment száz esztendõ alatt. Mintha csak valami démon hajtotta volna õket. A minden mindegy megszállottsága, a tékozlás gõgje, a sose halunk meg lázadása egy új világrenddel szemben, amely nem akarja többé úrnak ismerni az ezer éves urat se. Ugyanaz a gõg és féktelenség, amely Tolsztoj egyik kaukázusi vad regényhõsét, cserkesz hercegek ivadékát vagy Lermontov Pecsorinját, Byronnak ezt az orosz másolatát a halálba, romlásba, a büszke pusztulás szakadékaiba sodorja. Mintha csak ezer év után még egy utolsó hajrát akartak volna lovagolni, még egy utolsót kurjantani, vissza a dicsõségtõl visszhangzó múltba és bele a véget, az ürességet ásító jövõbe.

Kállay Miklósnak már csak a Csák Máté-i uradalmak utolsó morzsája maradt, a kálló-semjéni nyolcszáz hold Balogh Semjén õs szállásföldjén, az ezer éves családfa képére festett roppant terebélyével, a kúria dohányzójában.

***

Kállay elõbb földmûvelésügyi miniszter volt a Gömbös-kormányban, de nem sokáig bírták egymást. Nem fértek meg együtt. Kölcsönösen lenézték egymást. De Gömbös tehetetlen volt vele szemben. A kormányzónak õ volt kedvesebb.
- Nem tudom vele törésre vinni a dolgot - mondta Gömbös több ízben. - A kormányzó nem engedi.

Amikor Kállay végül mégis lemondott, nyomban az úgynevezett Öntözésügyi Hivatal elnöke lett. Ez az intézmény a kormányzó vízügyi terveinek megvalósítására létesült. Kétszázezer holdat akartak, fõleg a Tisza és a Kõrösök vizének felhasználásával fokozatosan mesterséges öntözés alá vonni. De a hivatal csakugyan Hivatallá vált. Egy

kicsinyes, aprólékoskodó, bürokratikus irodává. Úri hivatallá, torzképévé önmagának. Fontoskodó, vastag kötetekre menõ füzetekben számoltak be idõrõl-idõre az intézet tevékenységérõl, a végzett munkálatok elõrehaladásáról. De öt-hat esztendõ alatt talán kétezer holdig vitték fel. Azt locsolgatták, úgy-ahogy. Ezzel a tempóval száz esztendõ kellett volna hozzá, hogy céljukat elérjék. Nem a derék szakembereken múlott, hogy többre nem vitték. Egy sine cura-tól ez is elég volt.

A Hortobágy-folyó kiárkolásával mindenesetre tovább veszõdtek, mint az angolok annak idején a Nílus híres duzzasztó gátjával Asszuánnál.

A nagykõrösi gazdák mindig kérdezték tõlem, mikor jön már hozzájuk a víz? (1939-ben, amikor minden kiáradt, s a föld árja majd elnyelte õket - azt kérdezték: mikor visszük el a vizet tõlük? De nem tudták kivárni se az egyiket, se a másikat s a maguk módja szerint fogtak hozzá az öntözéshez, saját helyi találmányú, szivattyús kutakkal. Hivatal nélkül.)

***

Kállaynak - bemutatkozó beszéde folyamán - a képviselõházban állást kellett a változó hadi helyzet eseményeivel szemben foglalnia, a németek megnyugtatására a zsidókérdésben is, mert hiszen errõl az oldalról egyre sürgetõbben energikusabb magatartást vártak el a kormánytól. A németeket különösen az nyugtalanította, hogy a hadsereg felszerelését ellátó nehéz-nagyipar, elsõsorban a csepeli nagy ipartelepek teljesen zsidó érdekeltségek tulajdonában voltak, s ez a körülmény nem nyújtott elég biztosítékot se a gyártmányok minõségét, se a szállítások pontosságát illetõleg. De nem kevésbé féltek a front mögötti zsidó propaganda kártevéseitõl is.

Kállay, miután testestõl-lelkestõl úgynevezett liberális politikus volt s meggyõzõdése ellenére kellett az antiszemitizmusra fogadkoznia, nehéz helyzetbe került. De az õ kedélyességgel párosult cinizmusa ezen a nehézségen is túltette magát. Beszédében elõadta, hogy a kormány rendkívül súlyos feladat elõtt áll. Nem kis dolog mondta - nyolcszázezer zsidó kitelepítése, amelyre vállalkoznia kellene, ha gyökeres megoldást akar. De elsõsorban is hová telepítsük õket? Ezzel kapcsolatban aztán ennek nehézségeit, képtelenségét olyan hangon, olyan mimikával fejtegette, felsorolva az anyagi, technikai és adminisztratív feladat részleteit, hogy végül is mindenki úgy érezte, az egésznek kivihetetlenségét, képtelenségét bizonyította be, s úgy magában õ maga is nevetett ezen, hogy lehet ilyesmit még csak kívánni is!

Mondani se kell, hogy ilyen megoldásra senki se gondolt, s Kállay ezekkel a fejtegetésekkel voltaképpen a németeket akarta nevetségessé tenni. Azt éreztette, hogy - ha német részrõl ragaszkodnak ehhez - bátran megígérhetjük nekik, hiszen végrehajtani úgy se fogjuk. Majdnem azt mondta: úgy fogjuk csinálni, mint az öntözésnél. Ott is kétszázezer holdat ígértünk és egyelõre csak kétezernél tartunk. Mindenesetre csinálunk belõle egy nagy hivatalt: elnökkel az élén, aztán vezérigazgatóval, tanácsosokkal és így tovább.

Ebben aztán, úgy ahogy, a zsidók is megnyugodtak. Úgy érezték, hogy amíg Kállayn múlik, mindenféle radikális megoldás felõl nyugodtan alhatnak.
A németek hittek is, nem is a dologban. Inkább nem, mint igen. Gyanús volt nekik a nyolcszázezer. Ezt még õk is sokallták egy kicsit. Horthy azonban el volt ragadtatva, hogy Kállay így kivágta magát.

***

Ugyancsak Kállaynak kellett bejelentenie, hogy a hadi helyzetre, az orosz veszélyre való tekintettel nekünk is részt kell vennünk a már messze elõre tolt német front küzdelmeiben, ahol akkor már egy olasz hadosztály és egy erõsebb francia és spanyol kötelék is részt vett a közös nagy helytállásban.

A szovjet elleni védekezést Kállay is nemzeti háborúnak minõsítette. A kormányzó viszont a hadviselõ csapatok parancsnokaihoz olyan bizalmas intelmeket intézett, hogy csak akkor avatkozzanak bele a harcokba, ha ezt kikerülhetetlen kényszerûség parancsolja. Ne vitézkedjenek szükség nélkül is, magyar szokás szerint. Ismeretessé vált az is, hogy a tábornokok között, aki csak tehette, szépszerével mindent megkísérelt, hogy itthon maradhasson. Neveket emlegettek, hogy kik mentek önként, szívesen, kik vonakodtak, kik maradtak itthon, irigyelteivé vagy megvetve azoktól, akiknek mégiscsak el kellett indulniuk...

***

Imrédyék, hogy a közvéleményt a nemzeti helytállás nagy kötelességeire figyelmeztessék s a lelkeket elõre elõkészítsék, megalakították a Keleti Arcvonal Bajtársi Közösségét. Az egyetlen magyar társadalmi szervezetet, amely szembe akart nézni a dolgokkal a maguk drámai valósága szerint. Tagjaik száma a frontra indulókból és az otthoni jobb szellemû társadalmi rétegekbõl csakhamar hatalmasan megnövekedett, Imrédy maga is bevonult, s kiment a harctérre mint egy huszárezred századosa, a Jány Gusztáv parancsnoksága alá helyezett magyar hadseregben.

A közhangulat inkább szorongással, mint bizakodó elszántsággal fogadta ezt a fordulatot. A felülrõl látható példák nem voltak biztatók. A polgár, értelmiségi osztályok s a munkásság nagy része ugyanazoktól az érzésektõl vezettetve ingadozott, s inkább a kibúvót kereste a közös veszéllyel szemben, mint a helytállás megpróbáltatásait. Az a rész, amelyik hitt a németek gyõzelmében, úgy okoskodott: ha úgyis gyõznek, akkor mi minek harcoljunk? A másik rész, amelyik nem hitt vagy egyenesen a bukásra spekulált, az meg azt mondta: minek harcoljunk egy veszett ügyért? A mások, a németek ügyéért?

A parasztság ugyanígy ímmel-ámmal, kedvetlenül indult messze Oroszországba, a világ végére, ismeretlen hómezõkre, ezer és ezer kilométerrel az ellenség elébe, ahelyett, hogy itthon várnánk be, ha már éppen muszáj?! Az elsõ világháború keserû emlékei kísértették, a sok be nem váltott, földet, jobb sorsot ígérõ korteskedés keserû szájíze gyûlt fel újra benne. Nem hitt többé senkinek. S ráadásul most nem is ígértek neki semmit. Az is morgott tehát, amelyiknek volt mit vesztenie, s az is, amelyiknek semmi vesztenivalója nem volt.

***

A németeknek most már szembe kellett nézniük a két, sõt három frontra kiterjedõ háború nehézségeivel. A búvárhajó-háború megrekedését a sikeres angol elhárítás, a radarszisztéma alkalmazása folytán a nagy japán sikerek: a csendes-óceáni angol és amerikai flották vereségei csak pillanatnyilag ellensúlyozták. Az a körülmény, hogy a japánok, ahelyett, hogy hátba támadták volna Ázsiában az oroszokat, megnemtámadási szerzõdést kötöttek velük, s mohóságukban minden erejüket az óceáni szigetvilág meghódítására koncentrálták, végzetes következményekkel járt a háború további

kimenetelére.

## XXXV. Fejezet

Az angolok, illetve amerikaiak szicíliai partraszállása felidézte az olasz szövetséges kiesését. Az olaszok, mindjárt a komoly helytállás elsõ pillanatában, siettek cserbenhagyni Hitleréket. Az olasz királynak és Badoglio marsallnak az a terve, hogy a front mögött összevont olasz hadsereg hátba támadja Kesselringéket, meghiúsult a németek gyors ellenintézkedésein. Az olasz most már sietett megadni magát a németeknek is, csak harcolnia ne kelljen. Egy-egy kis német különítmény elõtt egész hadosztályok tették le a fegyvert. Nagy helyõrséggel sokszor két-három német tiszt megjelenésére, parancsszavára nyomban, harc nélkül kapituláltak.

A királyi puccs azonban, amellyel Mussolinit fogságba ejtették és elhurcolták, aztán a fasiszta nagytanács árulása, amellyel a Ducét az elsõ kínálkozó pillanatban magára hagyták, derékba törte a még maradék fasizmus ellenállását is. A németek most már ellenség gyanánt álltak szemben nemcsak a benyomuló angolszászokkal, de a hátul partizánkodó olasz lakossággal is.

***

Ezekkel az eseményekkel szinte egyidejûleg az amerikaiak partraszállása a francia Marokkóban arra kényszerítették a németeket, hogy az afrikai frontra, nagy áldozatok árán, a tengeren át újabb megerõsítéseket küldjenek s egész Franciaországot megszállják.

Ezek a fejlemények Horthyékat arra ösztönözték, hogy a szovjet felé s az angolszászok felé is újabb engesztelõ kísérleteket tegyenek, újabb oldózkodást a németbarátságtól. Ezek azonban nem maradhattak titokban a németek elõtt. Sztójay Döme, a mi berlini követünk 1943 decemberében Ribbentroptól súlyos szemrehányásokat kapott. Ezek miatt Budapestre jött, s közölte Kállayékkal, illetve Horthyval, hogy német beavatkozással, esetleg német megszállással kell számolnunk, ha a kormány magatartása meg nem változik s Hitlerek bizalmát nem tudja helyreállítani.

Horthy méltatlankodva emlékszik meg errõl a német lépésrõl, de elhallgatja, hogy mekkora zavarba ejtette õket ez az eshetõség.

Nagy buzgalommal próbálták tisztára mosni magukat, javulást ígértek, illetve mindent letagadtak. Sztójay nem nagy bizalommal fogadta ezeket a megnyugtató kijelentéseket. Érezte, hogy nem õszinték s nem lehet rájuk építeni.

Kállay, egyebek közt, azzal az üzenettel próbálta meggyõzni Ribbentropot, hogy õ Gömbös minisztere volt, Gömbös jó barátja, s vele együtt a német-magyar barátság kitartó híve. De Sztójay a másik oldaláról is ismerte ezt a baráti viszonyt. A Gellért szállóban egy estét együtt töltöttünk s õ kétségbeesve panaszkodott, milyen nehéz helyzetben küszködik, két malomkõ között. Kérdezte tõlem, mit csináljon? Lemondjon? Mit gondolok, megbízhat Kállayban? (Kállay ugyanis azt mondta neki, forduljon hozzám, én is igazolni tudom, hogy õ milyen õszinte németbarát.)

- Ha a németek hamarosan egy-két döntõ sikert tudnak felmutatni, akkor egyelõre megint

bízni lehet benne és a kormányzóban. De ha továbbra is rosszul megy nekik, akkor elõbb-utóbb õk is az olasz példát fogják követni - volt a válaszom.
Sztójay savanyú kedvvel, rossz benyomásokkal megpakolva tért vissza Berlinbe.
- Ha a németek türelme elszakad - mondta -, meg fognak szállni bennünket. Én magam nem fogom tudni megakadályozni ebben õket.

A dolog köztem és Kállay között úgy állt: sokat vitatkoztunk a háború eshetõségeirõl. Õ ismerte az én aggodalmaimat is a német kérdésben. Nem titkoltam elõtte, hogy ha Hitlerék gyõznek, sok bajunk lesz velük, s nagyon a sarkunkra kell majd állnunk velük szemben. Kállay azon a véleményen volt, hogy egy mérsékelt német gyõzelmet még kibírhatunk valahogy, de ha nagyon gyõznek -megesznek bennünket. Én, ellenkezõleg, ezt vitattam, mondván: jobb volna, ha nagyon gyõznének, mert akkor az egész világ megnyílnék számukra s nyomásuk, terjeszkedésük, hatalmi, politikai igényeik súlya más, nagyobb, további érdekterületekre nehezednék.

Ha kompromisszumos gyõzelemmel végzik, akkor minden valószínûség szerint Közép-Európát engedik át nekik, s ez a mi hozzájuk való viszonyunkban is éreztetni fogja kellemetlen következményeit. Ha a nagy falatoktól elütik õket, a kisebbekkel próbálnak majd jóllakni.

Részben tréfálkozásból, részben, hogy Kállayt biztassam vagy kitartásra intsem a németbarátság vonalán, másrészt azért, hogy valódi nézeteit kitapintsam, elválásunk alkalmával rendesen azzal köszöntem el tõle:
- Ne felejtsd el: a németeket nem lehet legyõzni!

Õ ugyanakkor, félig tréfásan, félig komolyan visszafelelte nekem ugyanezt. Abból, amilyen hangsúllyal és amilyen arcjáték mellett ismételte ezt, láttam mindig, hol tartunk, illetve hol tartanak õk és a kormányzó.
Így érkeztünk el odáig, hogy többé már titkolni se akarta, hogy nem hisz többé a németek gyõzelmében.
Egyszer - 43 decemberében vagy 44 januárjában - a finn-orosz fegyverszüneti tárgyalások idején, amikor bementem hozzá, mindjárt ezzel kezdtem, de most már kérdés formájában:

- Hogy állunk? A németeket nem lehet legyõzni? Kállay türelmetlenül, idegesen válaszolt:
- Hagyd ezt a gyerekes tréfálkozást! Éppen most beszéltem Ullein-Reviczkyvel. (Stockholmi követ volt akkor.) Közölte a finn-orosz megállapodás föltételeit. Ezek bizony elég súlyosak.
Csodálkoztam, mert a lapok még csak úgy közölték ezeket a pontokat, mint az oroszok ajánlatát, illetve válaszát, amelyet a finnek még fontolgatnak, hogy elfogadhatják-e õket.

- Nem hiszem - feleltem hogy a finnek igent fognak mondani ezekre.
- Dehogynem, dehogynem - erõsítgette Kállay. - Ezek már a közös megállapodás eredményei. Nem valami biztatók. De ne ijedj meg, mi nem vagyunk hajlandók ilyen föltételek mellett leszerelni!

- Hogyan, hát mi is tárgyalásban vagyunk a szovjettel? - kérdeztem meglepetve.
- Nem, nem - kapta vissza a szót Kállay - itt még nem tartunk. De tájékozódni sose fölösleges.
Nem firtattam tovább a dolgot. Valakit, vendéget jelentettek, aki már régen várakozott odakünn.
Nyilvánvaló volt, hogy ez a tájékozódás az oroszok felé Ullein-Reviczky útján megindult.

Õt tulajdonképpen ezért küldték Stockholmba. Kinevezése után a németek, akik bizalmatlanok voltak vele szemben s jól tudták, hogy Horthyék megbízásából miben sántikál, nem akarták neki megadni a német átutazási vízumot. Rajniss Ferenc közbenjárására aztán mégis megkapta.

***

Kállay egy ízben szemrehányást tett nekem, hogy miért nem támadjuk, kritizáljuk az Új Magyarságban erõsebben a hungaristákat, a nyilaskeresztes pártot. Õ megérti azt - mondta -, hogy a jobboldali ellenzéki pártok s így Imrédyék is megnemtámadási szerzõdést kötnek egymással. De az Új Magyarságnak, mint tõlük is független lapnak, az lenne a hivatásunk, hogy nekik is megmondjuk az igazat s kritikával kísérjük az õ magatartásukat is.

- Én se vagyok mindig elragadtatva attól, amit a jobboldali pártok csinálnak, s Imrédyéknek is elégszer megmondom a magamét s a hungaristáknak is feleltem. - Azt azonban, hogy az Új Magyarság meg is támadja õket, ha erre jogos okot szolgáltatnak, csak akkor tehetnénk meg, ha a kormánnyal szemben is szabad volna a sajtókritika. A cenzúra jelenlegi kezelése mellett azonban ez a kritika, a bírálat hangja csak az ellenzékkel szemben szólalhat meg. A kormánnyal szemben minden bíráló szót elnémítanak. Még a képviselõházi beszédeket is meghamisítják. A nekik nem tetszõ részeket, megállapításokat a hadviselés érdekei címén kihúzgálják. A kormány tehát, ezzel az ürüggyel takarózva, megtámadhatatlan.

A cenzúra védõpajzsa fedezi minden ilyen kísérlettel szemben. Mi tehát nem vagyunk abban a helyzetben, hogy tárgyilagosan, jobbra is, balra is megmondhassuk az igazságot. Ha pedig csak az egyik oldal felé mondjuk meg, a másikkal szemben pedig kénytelenek vagyunk elhallgatni - mert el vagyunk hallgattatva -, akkor ez már nem tárgyilagos, nem igazságos magatartás. Ez a követelmény a nyilvánosság felé is az elfogultság, az irányított magatartás benyomását teszi. Ha azonban szabad kezet adtok magatokkal, a kormánnyal szemben is, akkor élni fogunk ezzel a szabadsággal a másik oldal felé is.

Kállay azt felelte: õ sincs elragadtatva a cenzúra mûködésétõl, sokszor kicsinyeskedõnek, az ellenzék magatartásával szemben türelmetlennek találja. Megpróbált már segíteni a dolgon. Meghagyta, hogy vele szemben is, ha a sajtóban vagy a parlamentben õt támadják, kritizálják, ne alkalmazzák a közlési tilalmat. De azok az urak ott a cenzúránál tobzódnak a lojalitásban. Kormánypártibbak, mint maga a kormány. S ráadásul sokszor a kormány, az egyes miniszterek kívánságait vagy utasításait se respektálják. Megpróbál majd gyökeresen segíteni ezeken az állapotokon. Egy pár napig talán menni fog a dolog - gondoltam -, hogy aztán megint a régi vágányra csússzanak vissza.

***

A nyugati szövetségesek jaltai konferenciája eldöntötte, egyelõre ugyancsak papíron Közép-Európa sorsát. Az ottani bizalmas megállapodásokból egyelõre semmit se árultak el, de az angol és amerikai lapok kommentárjai, nyílt vagy homályos célzásai sejteni engedték ezek végzetes jelentõségét.

Az angol lapok, Churchill egy beszéde nyomán, Ausztria jövõ szerepének fontosságát emelték ki az európai hatalmi szférák új megosztásában. Ennél többet nem tudtunk egyelõre, de ennyi is éppen elég volt arra, hogy megsejtsük belõle az egész valóságot.

"Churchill megbukott! - írtam akkor egyik cikkemben. Nem olyan értelemben, hogy kénytelen állásától megválni, de megbukott, mert kénytelen volt Teheránban lemondani mindazokról az európai célokról, amelyek érdekében a háborút megindította. Cserbenhagyta összes szövetségeseit: Lengyelországot éppen úgy, mint a cseheket és Jugoszláviát. Ezeket - velünk, Magyarországgal együtt - átengedték, kiszolgáltatták a szovjetnek. Ez azt jelenti, hogy a dalmáciai partraszállás is, amelyre a baloldali magyar közvélemény olyan biztosan esküdött - véglegesen kútba esett. Churchill ezzel is megbukott."

Hányan megtámadtak akkor ezért a cikkemért! Hogy ebbõl egy szó sem igaz. Ez csak német propaganda. Miért állok kötélnek ehhez?

Soha igazabbat nem jósoltam. De nyilvánvaló volt, hogy a szovjet felé megindult tapogatózásnak, Horthyék-Kállayék új orientációjának is ez a teheráni döntés adta az indítórugót. Az angolokkal mar nem volt mit kezdeniük. Azok a szovjethez utaltak bennünket.

***

A teheráni döntés után az úgynevezett magyar hintapolitikának semmi értelme, semmi jogosultsága nem volt többé!

Amíg fennállt az a remény, az az esély, hogy az angolszászok vagy a német gyõzelem között választhatunk, hogy az egyiket vagy a másikat tarthatjuk meggyõzõdésünk vagy érdekeink szerint kívánatosabbnak - erkölcsileg is, politikailag is megokolható volt a németekkel szemben két vasat is tûzben tartani. Az angolszászok gyõzelmétõl még várhattuk, hogy - ha legyõzve is - Európában maradhatunk s újra megalázva, megbüntetve, de az európai népek között kezdhetünk új életet, új küzdelmekkel, új reményekkel.

Teherán után nem volt többé választásunk. Anglia és Amerika kizártak bennünket Európából s a szovjettõl kapott segítségért velünk, illetve egész Közép-Európa átengedésével fizettek.

Ez a döntés, ez az árulás adta meg az erkölcsi és politikai, bátran mondhattuk: történelmi igazolást és jogosultságot a jobboldali magyar ellenállás, a végsõkig való fegyveres kitartás elszántságára...

## XXXVI. Fejezet

Horthy angol biztatásokra hivatkozva hosszasan elmélkedik róla, hogy mire számítottak õk a szovjettel szemben egy kiugrás, egy ilyen fegyverletétel esetére. Ez természetesen csak a németek ellenére, azok cserbenhagyásával történhetett, s Horthyék erre való tekintettel is biztosítékokat, támogatást próbáltak szerezni a nyugati szövetségesek részérõl. Homályos ígéreteken, utalásokon kívül azonban semmi foghatót ezen a vonalon el nem értek.

A német bukás esetére reánk is csak a szovjet uralom sötétsége, mindent elpusztító zsarnoksága, vérengzése, rabszolgasága várt. Aki a német bukást, a velük szembefordulást óhajtotta, az a magyarságnak, mint nemzetnek halálát mozdította elõ. Legalábbis

meggyorsította, könnyebbé tette Moszkva számára ennek a célnak elérését. Hogy azok, akik ezt tették, mást vártak Sztálintól és Rákosiéktól, hogy a szovjet uralom céljait és eszközeit nem ilyeneknek hitték, ez se jogosultságul, se mentségül nem szolgálhatott a németellenes politika, a szabotázs, a megadás, a külön fegyverletétel szándékaihoz és ezek végrehajtásához.

Az a számítás, hogyha minél gyöngébb ellenállást tanúsítunk, ha minél hamarabb megadjuk magunkat, s minél hamarabb cserbenhagyjuk a németeket, a szovjet annál kegyesebb lesz hozzánk s jóindulattal fizet a gyöngeségért, az árulásért - az elsõ perctõl kezdve naiv ábrándnak, önámításnak kellett, hogy bizonyuljon.

Azok számára, akik a naiv ábrándokban nem hittünk, a tudatos ámítást pedig hitványságnak tartottuk, csak egy út maradt: kitartani a végletekig s inkább elbukni dicsõséggel, mint meghalni, elpusztulni szégyenben és gyalázatban.

De mi más utat is láttunk még, egy más esélyre is számítottunk. Mi nem akartunk elbukni! Mi hittünk a gyõzelemben - a német titkos fegyverek által.

Ezeket, ezek emlegetését a szovjet és angolszász propaganda otromba humbugnak minõsítette. Hitler idevonatkozó célzásait durva blöffnek, hazugságnak. Németország megszállása nyomán a föld alá rejtett, roppant háborús üzemekben mindazt, ami rájuk nézve csakugyan a végzetet, a megsemmisülést jelentette, elõkészületben vagy már félig készen valóban megtalálták. Ezekben a gigászi üzemekben nagy részben készen álltak a sorozatos kigyártásra a V2- és V3-tól kezdve az atombombákig s az angol radar-elhárítást legyõzõ új búvárhajótípusokig s távolból irányítható lövedékekig a háború sorsát eldöntõ új fegyverek.

Ezt kevéssel a háború után a gyõzök is beismerték, hivatalos és sajtóközleményekben. Egyebek közt maga Eisenhower is úgy nyilatkozott ide vonatkozólag, hogy a szövetségesek, ha csak három hónapot késnek is a beavatkozással, illetve az amerikaiak a partraszállással, már nem tudták volna legyûrni a németeket. Nemcsak beismerték, de el is tulajdonították ezeket a fegyvereket s a maguk szolgálatába kényszerítették ezek feltalálóit, a német szaktudósokat - hogy egy új háború esetén most már egymás ellen használják fel õket. Horthy, persze, mindezt óvatosan elhallgatja.

***

A németek tragédiája - s a mienk is - azzal következett be, hogy a németek elkéstek ezekkel a fegyverekkel. Ha idejében elkészülnek velük, a világtörténelem s vele együtt a mienk is más fordulatot vett volna.

A mi bûnünk, a mi tévedésünk az volt, hogy erre számítottunk. Ezért hittünk a közös gyõzelemben s a nemzeti becsülettõl eltekintve ezért is tartottunk ki az utolsókig. Ha ez bûnnek számított, mi volt a mi bûnünk, a mi csalódásunk vagy tévedésünk a Rooseveltékéhez képest, akik Sztálinnak hittek, a szovjet szavának, Moszkva emberségének, a szovjet demokráciájának?!

Vagy mi volt a mi tévedésünk a Churchilléhez képest, aki arra számított, hogy a háborúban a németekkel együtt a szovjet is annyira legyöngül, hogy az angolszászok mint gyõztes harmadik diktálhatják majd a békét, nemcsak a németeknek de Moszkvának is?!

S ha bûn volt, hogy mi nem akartuk alávetni magunkat a moszkvai rémuralomnak, mert tudtuk, hogy ez mit fog jelenteni a valóságban mint demokrácia - mi volt a mi bûnünk azokéhoz képest, akik Közép-Európa tizenegy kisebb-nagyobb népét, régi nagy múltú nemzeteket háborúra biztattak azért, hogy ez a szovjet gyõzelem bekövetkezhessek? S ráadásul oda is dobták ezt a tizenegy országot Moszkva urainak. Százhúsz-millió keresztény, százhúszmillió európai embert a közös gyõzelem jutalma gyanánt, Sztálinék uralmának?! - Hogy utólag kegyesen belássák ezt a tévedésüket.

***

1943 júliusában hosszabb körutazást csináltam Erdélyben. Három hetet töltöttem ott. Bejártam Váradtól kezdve, Kolozsváron át, a Székelyföldet, a besztercei szász városokat, aztán a szilágysági, dobokai szegénységet. Annyi panaszos levelet kaptunk onnan az új magyar berendezkedés visszásságairól s ettõl eltekintve az általános mostoha viszonyokról, hogy mindezt meg akartam tapasztalni. Egyébként is mindig valami csöndes nosztalgia, valami honvágyféle élt bennem Erdély iránt. Talán anyai örökség volt ez. Az Angyallosyak érzésvilágából szakadt belém. Õk onnan jöttek, ott vitézkedtek, évszázadokon át, mint a Báthoryak, Bethlenek várkapitányai, fegyvertársai s portai követjárók, kalandos balkáni utazásokban.

Az erdélyiek, alighogy elhitték a felszabadulást, alighogy kiélvezték a visszatérés elsõ, önfeledt perceit a háború nyomasztó légkörében egyelõre szinte kizárólag azt kapták tõlünk, ami rossz volt bennünk. A politikai, közigazgatási új berendezkedésben azok jutalmazását, akik az idegen uralommal, a román hatalommal szemben is szolgalelkûen viselkedtek, ahhoz lelkesen, készséggel alkalmazkodtak - miután nekünk is inkább az ilyenek kellettek. Akik igazán kitartottak, ellenálltak, szenvedtek, akiket a román elnyomás is félretaposott azokat mi is félretettük. Nekünk is ellenzéknek számítottak. Inkább az elõbbiek kellettek, azok kaptak tõlünk is minden jót: képviselõi kinevezést behívást, ahogy mondtuk - aztán szolgabíróságot, közjegyzõséget, a falusi jegyzõségekbõl a javát és majdnem minden egyebet. A húsz éven át küzdõ, szegénységben, megalázottságában is kemény Erdély - ott állt üres marékkal. Horthyék nem is szerették az ilyen népet.

Megnéztem Csíkban, Udvarhelyt a csigalassúsággal építkezõ úgynevezett védelmi vonalakat.
- Meg fogunk itt állni? kérdeztem Pál Gábort, aki kísérgetett.
- A székelyek azt mondják, - felelte - hogy ha a román jön, azzal szemben megállunk. Ha az orosz jön - szaladni fogunk!
Egy egész éjszakát töltöttünk együtt ezzel a csupa szív, csupa lélek, csupa energia emberrel, akinek ott kellett hagynia saját pártját, mert mindazt, amit én is láttam, tapasztaltam, föl merte panaszolni Telekiéknek, a képviselõház s az ország nyilvánossága elõtt.

***

Amikor, visszajövetem után, Kállayval erdélyi benyomásaimról beszélgettünk, szemrehányást tettem neki, hogy tûrhetik, hogy vehetik lelkükre az ottani állapotokat. Elsõsorban azok mellõzését, akik a román uralom alatt is bátor magyarok mertek maradni, így jutalmazzák a derékségét?

- De, Pista - felelte csodálkozva - hisz a derék emberek mindig rosszul járnak, mindig lemaradnak.
- Ha ez nálatok is kormányzati princípium, akkor mindent megértek. De akkor hova sorozzalak benneteket, akik kormányra jutottatok?
Dühös lett.
- De azért mindig vannak kivételek! - Vágta ki magát.. - Hála istennek - feleltem elismerõen.

Egy alkalommal, ez 1944 tavaszán volt, Kállay azzal fogadott:
- Tudod, ki volt az imént nálam? - Maniunak egy konfidense.
- Erdélyt akarják vissza?
- Honnan tudod? Ki mondta?
- Senki. De ez csak természetes. Hát mi mást akarnának?
- Akarnak egyebet is. Adjuk vissza Erdélyt, s ennek ellenében álljunk össze velük. Nekik már kitûnõ angol összeköttetéseik vannak. Készek bennünket is beprotezsálni náluk egy közös román-magyar kiugrás, egy közös békeajánlat, ugyanilyen fegyverletétel ellenében. Ha mi nem állunk be, õk akkor is ki fognak ugrani, de ha megelõznek bennünket, ezzel már jobb pontot kapnak az angolszászoknál, s mi lemaradunk.

- Mirõl maradunk le? Hiszen Churchillék már eladtak bennünket. Minket is, a románokat is a szovjetnek. Hogy kié lesz Erdély, ha õk gyõznek, arról már nem Maniuék, hanem Sztálinék fognak dönteni. Erdély se a mienk nem lesz, se az övék, hanem a szovjeté!

- Én azt mondtam ennek az úrnak - folytatta Kállay -, hogy mi Erdélyt vissza nem adjuk, de egy önálló Erdélyrõl, amelyben magyarok, románok és szászok egyforma jogokat fognak élvezni, mint egy erdélyi Svájcban, készek vagyunk velük tárgyalásokba bocsátkozni.
- No, és mit felelt erre a konfidens?
- Õ erre nem tud választ adni, megviszi az üzenetet Maniunak.
- De mit üzentél a közös kiugrást illetõleg? Ha az önállósított Erdély elég nekik, akkor mi is ugrunk velük együtt?

- Errõl nem szóltam semmit. Mindenesetre ki akarom kóstolni, milyen választ kapnak az angoloktól. Garantálják-e ezt az önálló Erdélyt?
- Szóval, mégis csak lehet szó a közös kiugrásról?
- Ugyan! Hogy a németek legázoljanak! Én nem veszem komolyan az egész kísérletet. Ezeknek a betyár románoknak azonban jó szimatjuk van. Már érzik, hogy baj van s talán õk is olcsóbban adják.

***

Kállayék azonban - a Horthy tudtával és az õ jóváhagyása mellett, bár Horthy ezt egészen elhallgatja - más vonalon is fölvették a szovjet felé irányuló tájékozódást. Kállay érintkezésbe lépett a magyar parasztpolitika legszélsõbb irányzatának képviselõivel, akik már jóval elõbb összeköttetésben álltak a Kun Béla-féle proletárdiktatúra után Moszkvába menekült, Rákosi-féle kommunista emigrációval.

Az úgynevezett falukutatók szûkebb körû társasága volt ez, amely a népi irodalom, aztán a "mély magyarság" és a dózsai hagyományok nevében ugyancsak a szovjet szimpátiát kereste, politikai vonalon a keleti orientáció nevében, de most, a török helyére, az orosz barátság támogatását. Erdei Ferenc, Ortutay Gyula, Veres Péter, Kovács Imre, Illyés Gyula

voltak kiemelkedõbb tagjai ennek a társaságnak. Kozma Miklósnak, a Magyar Rádió elnök-igazgatójának, aki késõbb belügyminiszter lett, hazug megtévesztésével, a népi mese- és nótagyûjtés hazug lobogója alatt, szegény Gyõrffy Istvánnak, a nép gondolat nemes lelkû apostolának nevében már régibb idõ óta járták a falvakat.

A gramofonlemezek forgatása közben azonban orosz megváltás, a szovjet felszabadítás és a megfelelõ úrgyûlölet az ugyanilyen földosztás és bosszúállás tûzképeivel gyújtották fel az összebújt szegény parasztok szegénységfantáziáját. Sztálin nevét, mint az õsregék hõséét, mint a világ szegényeinek hatalmas, legyõzhetetlen protektoráét s az urak, az elnyomók megbosszulójáét és a szovjet-bolsevizmus áldásait mint a munkás- és parasztparadicsom álomvilágát, közeledõ valóság gyanánt vetítették itt a sóvárgó képzelet vásznaira. Ezzel egyidejûleg úgynevezett szociológiai és szociográfiai elmefuttatásokban, a fennálló rend gyûlöletével együtt, a felforgatás és a megsemmisítés evangéliumát hirdették.

A magyar közvélemény, a magyar értelmiség s az úgynevezett intézõ tényezõk vakságára, tunyaságára jellemzõ volt, hogy ezt senki észre nem vette. Senki föl nem figyelt erre a föld alatti és a föld színére is kivetített gyújtogatásra. A vidéki hatóságok - máskor oly éberek minden levélzörrenésre - vakok és süketek maradtak vele szemben. Hiszen a nótagyûjtõk például egyenesen a volt belügyminiszter úr emberei gyanánt prezentálták mindenütt magukat.

## XXXVII. Fejezet

A baloldali sajtó szövetségeseit kereste bennük s vagy elhallgatta munkáik tendenciáját, vagy éppen az egekig magasztalta õket, mint az igazi demokrácia úttörõit. Barátaik ott ültek a miniszterelnökségen, a cenzúra bizottság pozícióiban, hogy az esetleg ellenük irányuló sajtótámadásokkal szemben fedezzék õket. Egy fiatal, politikai ambícióktól fûtött, az újságírásba betévedt Dessewffy gróf-Károlyi Mihály csenevész kiadásban - velük együtt ünnepelte szegény Táncsics Mihály emlékét, anélkül, hogy valaha is egy betût olvasott volna a 48-as szabadságharc proletár prófétájának idétlen elmélkedéseibõl.

Az úgynevezett szárszói értekezleten, a Balaton mellett 1943 nyarán már egész kis országgyûlést tartottak a "népi gondolat" nevében. Református papok, tanárok, más intellektuelekkel együtt megvitatták - kissé még tolvajnyelven, de egészen érthetõen a nem tolvajok számára is - a magyar szovjet forradalom programját és céljait, a "polgári rend" urainak naiv asszisztenciája mellett.

Erdei Ferenc, Kovács Imre, Féja Géza, Veres Péter már egészen nyíltan a fennálló társadalmi rend teljes megdöntését hirdették. Nemcsak a polgári osztályuralom lerombolását, megsemmisítését forradalmi eszközökkel, de a paraszti életforma ugyanilyen halálos ítéletét is, a kulákprobléma címén. S mindezt a háborús vereségre, a szovjet gyõzelemre, a teljes nemzeti katasztrófára spekulálva...

Ezek a "falukutatók" könyveikben, cikkeikben vitáztak rajta: ki legyen vezére ennek a szovjet forradalomnak. Veres kijelentette: õ nem vállalkozik. "Nem érez magában erre elég dinamikát." Kovács Imre már nem volt ilyen szerény. Elhitte magáról, sõt hirdette, hogy õ vezér akar lenni. Úgy érezte, hogy benne hiány nélkül megvannak mindazok a képességek, tehetségek, amelyek a vezérségre jogosítanak - még Sztálinnal vagy Rákosi

Mátyással szemben is. Ezt ugyan nem mondta ki, de bizonyosan elhitte magáról, magának. (Hogy Rákosiék és a többi moszkvai ügynökök maguknak osztották ki ezt a vezérséget - ami különben szintén elõrelátható volt - ezt aztán nem bírta elviselni.)

Illyés Gyula dózsai versekben a "tüzes trónra ültetett urak bõrének percegését, savanyú-keserû füstjét" már elõre élvezte. Bizonyosan nem rajta múlt, hogy az akasztófa mellett ezt is meg nem kapták Szálasiék, Imrédyék és társaik. Egyik költeményében, mint egy kacsalábon forgó tündérvárat írta le a Svábhegyen nyaraló, szórakozásban, fényûzésben dúskáló zsidóságot s az ezzel keveredõ úgynevezett felsõbb tízezrek mulatozását. Elcsodálkozott rajta, hogy mennyire "egyforma arcot viselnek" s hölgyeiket tapintatosan "Dull leányainak" nevezte. Holott, túlnyomó többségükben, Izrael leányai voltak. De hát ezt egy dózsai forradalmárnak nem volt tanácsos megállapítani.

- Hiába kerestem írta felháborodva -A tündöklõ, kacagó nép között, Például, egy kanászt. Vagy egy gulyást, vagy aratót. Egy gölöncsért, egy bányászt, péklegényt is Kerestem és ilyet se láttam.
- Mi lenne? - kérdezte ábrándozva -Ha a mocsár egyszer feltámadna Lerontani e ragyogó csodának Nagy tengelyét, ezernyi tornyát? S úgy, mint a mesék ezt is elõírják, Hogy fû nem nõ s kõ-kövön nem marad."

Ez is bekövetkezett: A mocsár csakugyan feltámadt és lerontotta a ragyogó csodának - ennek a "török mennyországnak", mint a költõ nevezte - ezernyi tornyát és csakugyan úgy, ahogy õ kívánta: hogy kõ-kövön nem maradt. De új tündérvár nõtt ki a réginek a helyén s annak legfelsõbb teraszán megint csak ugyanazok a "hasonló arcok" lettek az urak. A személyek változtak, de az arcok ugyanazok maradtak. S a tündérvár aljában a gölöncsérek, kondások, az aratók vagy a bányászok is ugyanazok maradtak...

Horthy errõl a nagy forradalmi készülõdésrõl semmit se említ, pedig Kállayn keresztül már jól értesült az egész mozgalom minemûségérõl, elõre hirdetett céljairól. "Vannak idõk, - írta Veres Péter egyik tanulmányában - mikor az uralmi rendszerek meginognak, az urak, a nagyhatalmú vezetõk elvesztik a fejüket. Ilyenkor a népen a sor, hogy megtalálja a magáét. Ez az idõ megint olyan idõ. A dolgozó népnek résen kell lennie, hogy megragadja a saját sorsát!"

Erdei Ferenc ugyanekkor már nyíltan lándzsát tört a szovjet kolhozrendszer, mint az egyedül üdvözítõ nagyüzemû földkihasználás mellett. "A paraszti életformát - írta - egyszerûen nem lehet többé elviselni. Mint ahogy nem lehet elviselni azt se, hogy az ember nyakánál felkötve lógjon egy kötélen, s úgy húzza lefelé a nehézkedés." Õ aztán, társaival együtt, csakugyan nem nyugodott addig, míg a magyar kolhozrendszert meg nem valósította, amelyben csakugyan "lábánál fogva, kötélen lógott" a mindenébõl kifosztott parasztság.

"Az a politika - írta ugyancsak ez az Erdei -, amely a parasztsors megjavításával, holmi reformokkal akar a bajokon segíteni, csak a rendi formákhoz ragaszkodó uraknak, papoknak és egyéb kényuraknak rögeszméje lehet. A parasztságnak ennél sokkal több kell. A parasztság ki akar mászni a pince homályából. Mindegy, hogy ki van és mi van a parasztság feletti szinten, az emeleten. A parasztságnak az kell és azt fogja megszerezni, ami ott van. Ezért kell egyesülnie, mint egy embernek a nagy felszabadító mozgalomra."

Kovács Imre még tovább ment Erdeinél is. Õ már a Hória-Kloska-féle román parasztlázadást is, amely ezer és ezer ártatlan magyar kiirtásával írta be nevét a

történelembe, az "európai lélek" mûvének dicsõítette. Ugyanõ önmagáról azt írta, hogy már, mint fiatal egyetemi hallgatóban robbanásszerûen tört fel benne az a vágy, hogy a régi politikai és társadalmi rendet megsemmisítse és az újat felépítse.

Ennek a forradalmi úton megvalósuló új rendnek alapjait Kovács is az egyéni paraszttulajdon megsemmisítésében, a szovhoz-kolhoz rendszerben, az "orosz életmintában" jelölte meg. Ennek üdvözítõ, megváltó, felszabadító hivatását bizonyítgatta. A módszert illetõleg odáig ment õszinteségében, fölényes cinizmusában, hogy a Buharin által ajánlott s aztán a szovjetben meg is valósított taktikát javasolta. Ez tudvalevõén abban állt, hogy a magyar parasztság becsalogatására és becsapására elõbb le kell bontani a nagybirtokrendszert s a parasztságot földhöz kell juttatni. Aztán az új parasztbirtokokat, a régiekkel együtt, "új üzemi keretekbe" kell beszervezni az úgynevezett "táblás gazdálkodás" érdekében. Vagyis, magyarán szólva, a balkézzel vissza kell venni azt, amit a Jobbal adtak, s miután a szabadság és az új tulajdon jelszavaival a nincstelen parasztságot a forradalomnak megnyerték, a "szövetkezet" címén kényszermunkássá, nagyüzemi proletárrá kell azt degradálni.

Ezt a becsapást aztán Nagy Ferencékkel együtt a gyõzelmes forradalom nyomán meg is valósították. Hogy Kovács Imre, ugyan-, csak Nagy Ferenccel együtt, a siker elõl, saját sikerük elõl Amerikába meneküljön.

***

Veres Péter, a másik szaktekintély a parasztkérdésben, még ingadozott a magántulajdon és a kollektív rendszer között. Egyik munkájában azt bizonyítgatta, hogy a "nagyüzemi koncentráció" gondolatát már a szociáldemokraták is elvetették. Ma már azok is a földvagyon felosztását hirdetik. Nem akarják, hogy a paraszt a gazdasági nagyüzemek, a "gabonagyárak" bérmunkása legyen. Szerintük a paraszt szövetkezetek is csak önkéntes csatlakozás útján alakulhatnak meg. A kényszert ebben a tekintetben egyhangúlag elvetik. (Mondani se kell, hogy a gyakorlatban aztán ezt a "szövetkezeti" programot a legdurvább eszközökkel kényszerítették rá a parasztságra, amikor erre került a sor. A kolhozt egyszerûen szövetkezetnek keresztelték el.)

Egyébként azonban ezek a szovjetbarát paraszt intellektuellek mindnyáján egyforma dühvel fordultak a nagy gazdák, a jobb módú parasztbirtokosok ellen. Hogy ezt a réteget tûzön-vízen keresztül meg kell semmisíteni, ebben mindnyájan egyetértettek. Gyûlölet, megvetés lángolt minden szavukban a jómódú, az önálló, a maga emberségébõl felgyarapodott, függetlenségére büszke "kulák"-ra, hogy a forradalom nyomán azután hajtóvadászatot rendezzenek ellene s mint üldözött vadakat, "fasiszta bitangokat" irtsák ki õket. Veres Péter jobb pillanatában belátta, hogy a forradalom sok kudarccal jár, különösen, ha a gyõztes külsõ ellenség fegyverrel és börtönnel kényszeríti lázadásra a szegénységet. De - tette hozzá õszinteségi rohamában - a nép nagy fiai, korlátlan hatalomvágyukban sokszor maguk is leigázzák és kiszolgáltatják népüket a hatalomnak. A nem népi származású nagy emberek viszont sokszor életüket szánják rá, hogy felszabadítsák.

(Tegyük hozzá, hogy Veres Péterek, Kovács Imréék és Nagy Ferencék jóvoltából ez az õszinte megállapítás is szóról-szóra beigazolódott. Õk a nagyobb szabadság s a földosztás nevében elõbb felbiztatták, megtévesztették saját népüket, aztán a kormányhatalom birtokában, illetve, hogy ezt a hatalmat megtarthassák, kiszolgáltatták a szovjet uralom legborzasztóbb zsarnokságának.) Ez a szerencsétlen Veres Péter egyébként nem volt

válogatós az uralmi rendszereket illetõleg. Arra a kérdésre, hogy melyik a helyesebb: a demokratikus vagy az egyeduralmi diktatórikus rendszer, azt felelte: Helyzet és idõ szerint vagy az egyik alkalmas, vagy a másik.

Mindegyikkel lehet kormányozni és mindegyik megbukhat, ha felõrli magát. Az a legigazibb megoldás: a demokratikus kormányzás olyan legyen, hogy szükség esetén, diktatúrává változzék s viszont: a diktatúra olyan legyen, hogyha eljön az ideje, demokráciává változhasson. Ha a demokratikus rendszer lejárja magát s a bajok a válságig nõnek, akkor vezér kell és diktatúra kell. Hogy ezt minek nevezik: népuralomnak, proletárdiktatúrának, szocialista vagy paraszt népkormánynak, az aztán teljesen mindegy. A fõdolog, hogy egyetlen párt, egyetlen vezér akarata érvényesüljön.

(Amikor rájuk került a sor, ezt is szóról-szóra így csinálták: Elõbb népi, sõt parasztdemokráciának nevezték magukat. Aztán játszi könnyedséggel diktatúrává alakultak - de konokul kitartottak továbbra is a hamis cégér, a demokrácia cégtáblája mellett. Persze a diktatúrát már nem õk gyakorolták, hanem rajtuk keresztül, az õ alázatos segédkezésük mellett Rákosiék. Hogy aztán ez a szovjet diktatúra még egyszer az õ javukra demokráciává fog átalakulni, arról többé szó se lehetett. Lenyelték tehát végérvényesen ezt a diktatúrát is, vérengzéseivel, rablásaival, hazugságaival -az idegen szuronyok, az idegen hatalom fedezete mellett!)

Veres Péter részletekig menõen kifejtette könyveiben a forradalomra törõ parasztság és a munkás-demokrácia megszervezésének, uralomra juttatásának és tartós uralkodásának taktikai módszereit, eszközeit is. Bizonykodott egyik munkájában, hogy õk nem fogják ugyan az idegen segítséget elutasítani, de vigyázni fognak, hogy a hatalom az õ, a törzsökös parasztság, a népi magyarok kezében maradjon. Elismerte, hogy a nagy cél érdekében igénybe kell venni, fel kell használni a polgári rend, sõt a romlott arisztokrácia velük azonosuló tagjait is, sõt még a kalandorokat és szélhámosokat is. Csak vigyázni kell rájuk, - tette hozzá óvatosan - hogy túl ne járjanak a hatalmat gyakorló népfiak eszén, ravaszságán.

(Állapítsuk meg, hogy hiába vigyáztak. A többi, a náluknál is ravaszabb kalandorok túljártak az igazi népfiak eszén. S õk ebbe is belenyugodtak.)

---- a harmadik részhez

Milotay István: Egy élet Magyarországért 3. rész

## XXXVIII. Fejezet

Heteken keresztül, huszonöt cikkben "Népi válság - népi Magyarország" címmel feltártam akkor azt a veszélyt, amely ebben a népi összeesküvésben reánk, az országra, a magyar népre leselkedett. A népi költõk és írók tehetségét õszinte szívvel, elismeréssel méltányoltam. Nehéz gyermekkoruk, ifjúságuk, életsorsuk küzdelmeit ugyanígy a polgári társadalom elé vetítettem. A többieket, az úgynevezett falukutatókat, a szociológusokat, publicistákat figyelmeztettem, szinte kérleltem: fontolják meg, mire készülnek s mit készítenek elõ.

Egyik cikkemben idéztem Illyés Gyula egy strófáját. (Õ a Nemzeti Bank tisztviselõje volt.) Ez így hangzott:

Indulat nincs már szívemben,
Csupán alázatos szolga-bölcsesség.
Békés vagyok és engedelmes
S oly türelmes, hogy az már arcpirító.

S egy másik:

Szót fogadok és megvetem,
akinek szót fogadok.
A kenyeret keresem.
Nem békét, rendet, érdemet,
nem is barátságotok.

Meghajlok, - hajlik a favágó,
ha a napszámért odavág -
kivágni magam a világból
már eszközöm vagy szolgaság!...

Ebben az egyetlen strófában egész készülõ forradalmuk jobban, õszintébben elárulta magát jó elõre, valódi lelki beállítottságát, sötét erkölcsi mélységeit, ugyanilyen céljait, mint kötetekre menõ összes munkáikban. Ennél találóbb, igazabb vallomást már nem tehetett egy költõ, aki az új Petõfinek hitte magát. S miközben megvetette azokat, akiknek szót fogadott vagy akiktõl a kenyerét kapta s akiket végül tüzes trónra akart ültetni, azt hitte, hogy ez a szolgaság, ez a szolgai magatartás csak út és eszköz arra, hogy kivágja magát ebbõl a gyûlölt polgári világból, s végül meg is döntse azt. Ez a színlelés, ez a meghunyászkodás a valóságban az õ alaptermészete volt. A szovjet szolgaságot ugyanígy elviselte a jobb kenyérért s a mások, a saját népi testvéreinek valódi szolgaságát még könnyebb szívvel, lázadozás nélkül. Anélkül, hogy mint egy csakugyan önérzetes favágó, a rabtartóknak odavágott volna. Türelme és megalázkodása ezen a fronton igazán arcpirítónak bizonyult.

És Veres Péter - miniszterkedés közben - ugyanígy elviselte "a szélhámosok és kalandorok" becsapásait, packázásait, holott elõbb azt hitte és arra fogadkozott, hogy túl fog járni az eszükön, s õ fogja dirigálni ezeket is egy magyari vezér diktatúrája mellett.

És Erdei Ferenc, aki arra esküdött, hogy a parasztnak ki kell másznia a pince homályából, s mindent birtokába kell venni, "ami a földszinten vagy az emeleten van" - segített igazán a pincébe taszítani ezt a parasztságot és a munkásságot is. Sõt, segített életüket csakugyan reménytelen pinceéletté börtönözni. Hogy õ maga, társaival együtt, az emeleten maradhasson... És mindnyáján, társaikkal, a "mitlauferekkel és szimpatizánsokkal", a polgári rend árulóival együtt, akik mind a szabadságot hazudtak, s mind szabadsághõsöknek hitték vagy szimulálták magukat - mind szolgalelkû emberek voltak. Nem a magyar népélet és a magyar néplélek tiszta mélyébõl, bölcsõjébõl születtek, nem onnan jöttek, de csakugyan a mocsárból, amelyet Illyés Gyula lázadásra hívott - a megtisztulás, a szabadság nevében.

A sunyiság, az alattomosság, ahogyan a hatalommal szemben amíg az erõs volt, meghunyászkodtak, annak "szót fogadtak", az avar alatt megbújtak, a polgári rend kenyerét, biztos pozícióit élvezték, a kétszínûség, amellyel igazi énjüket, szándékaikat eltitkolták, amikor annak megsemmisítésére törtek, ugyanaz, amellyel a magyar néphez, a parasztsághoz, a magyar fajisághoz való azonosulásukat hirdették, hogy aztán mind a hármat elárulják, meghunyászkodva egy másik idegen faj parancsszavára, annak szolgálatában.

Szót fogadok és megvetem
akinek szót fogadok..
A kenyeremet keresem...

Indulat nincs már a szívemben,
csupán alázatos szolga-bölcsesség.
Békés vagyok és engedelmes,
s oly türelmes, hogy az már arcpirító...

Petõfi nem fogadott szót, és úgy vetette meg azt, aki neki - csak kenyéradó jogán - parancsolni akart. És azért, hogy "kivághassa magát" a rendi, nemesi világból, nem vállalta, eszközül se, a szolgaságot. Vállalta a szegénységet és nélkülözést, a nyomort, az éhezést is - de a kenyérért se színlelni, se megalázkodni nem tudott. Õ írta a kutyák és a - farkasok dalát:

Süvölt a zivatar a felhõs ég alatt,
Könyörtelen hideg esõ és hó szakad.
Tüzet dörrent reánk a vadász fegyvere,
Piros vérünk csöpög a fehér hóra le.

Fázunk és éhezünk, átlõve oldalunk,
Részünk minden nyomor, de szabadok vagyunk!

A népi demokrácia, amelynek hõseit, vezéreit a politikusokban, pártvezérekben, írói, költõi és tudományos elitjének lelkiségében az Illyések világszemlélete irányította - csak a szolgaságnál köthetett ki. Ezek a hõsök nem voltak kaphatók arra, hogy börtönt, akasztófát is szenvedjenek elveikért, az igazi szabadságért. Nem farkasoknak születtek, nem voltak hajlandók átlövetni oldalukat - az új, az igazi zsarnokokkal szembeszállva...

"Amit Veres Péter, Kovács Imre és társaik hirdetnek - írtam akkor, 1943 õszén - forradalmi program, s csak forradalmi eszközökkel és ugyanilyen következményekkel valósítható meg. Mindazok, akik ezt a programot eszközeiben és politikai kiviteli

módjaiban magukévá teszik, a szovjet bolsevizmus uralomra jutását és berendezkedését készítik elõ, egy magyar parasztforradalom címe alatt. Mindezt a háborús összeomlás nyomán úgy akarják megvalósítani, hogy miközben egyik kezükkel a régi hajlékot felgyújtották, a kívülrõl reánk törõ ellenséggel szembe se szállhassunk. Veres Péter vagy Erdei Ferenc lesz talán az a vezér, aki Kossuthnál és Görgey-nél hivatottabban, a köréjük sereglõ, mindenre elszánt költõk és regényírók, esztétikusok, irodalomtanárok és folkloristák segítségével, szembe tud majd nézni ezzel a gigászi feladattal?!"

"És ha nem lesz egyetlen öntudatos kisgazda, aki az õ általuk hirdetett új, megváltó életformába hajlandó önként beilleszkedni, meg fog indulni nálunk is az erõszakkal, fegyveres erõvel való végrehajtás, ugyanúgy, ahogy Souvarine leírja az orosz muzsikkal szemben alkalmazott eljárást?"
"Õk azt mondják - írtam továbbá -, hogy ez nem egy "zsidó forradalom" lesz. Ezt nem lehet majd lezsidózással agyonütni, mert ez a magyar népi és faji erõk feltámadásával s ugyanilyen férfiak vezérkedésével fog diadalmaskodni. Mi azonban azt jósoljuk: õk ennek a kísérletnek csak dróton rángatott pojácái lesznek.

Arra jók csupán, hogy népiségükkel és magyarságukkal fedezzék a háttérben vagy nem is nagyon a háttérben uralkodó vállalati igazgatókat: a kommunista vezéreket, akik viszont nyolcvan százalékig zsidók lesznek. Megjósoljuk azt is, hogy ez a forradalom eleinte épp oly negyvennyolcas ízû lesz, mint a Károlyiéké volt 1918-ban. Ahogy az az osztrák "zsarnokság" jelszavaiból élt, ez a másik a "német zsarnokság" lerázását fogja ígérni. S ugyanakkor fajvédõ is lesz, mert leszámol majd egyik oldalon a "zagyva, idegen és szolgalelkû" középosztállyal, a másik vonalon: az egykézõ nagyparaszttal és nagygazdával."

"És úgy látszik - folytattam -, a szovjet elõhírnökei meg vannak gyõzõdve róla, hogy akkor, ha õk gyõznek, nem lesz itt idegen uralom sem, amit õk a szociáldemokratákkal együtt annyira gyûlölnek. A szovjetnek, a szláv népeknek kiszolgáltatott Közép-Európa s az ugyanilyen szerencsétlen Magyarország akkor, végre, független lesz és a saját sorsának korlátlan ura. Ezek a szerencsétlenek, ha Magyarország mint politikai fogalom már nem is érdekli õket, azt hiszik, hogy a magyar nép, mint ilyen, más elbánásban fog részesülni, több függetlenséget fog élvezni, mint a balti népek vagy mint a kirgizek, kalmükök vagy a Kaukázusnak a szovjetbe beolvasztott népi köztársaságai élveznek - már huszonöt év óta."

Ezeket jósoltam és ezeket kérdeztem akkor jó elõre, de a "népi" frontról senki se felelt, se a jóslatokra, se a kérdésekre. A szovjet érdekében szervezett erre a lázadásra már a kormány is szemet hunyt. - Nem kell felfújni a dolgot - mondták az úgynevezett illetékesek -, jelentéktelen, ismeretlen kis emberek fecsegése ez. Nem kell törõdni velük.

## XXXIX. Fejezet

Kállayék már, a szovjet béke irányában tapogatózva, nem akarták, nem merték Moszkva jóindulatát magyarországi ágenseinek elhallgattatásával vagy éppen megbüntetésével elveszteni. A szovjet részérõl annál lelkesebben pártjukra keltek ezeknek. A moszkvai rádió újra és újra arra biztatta õket: csak tartsanak ki! Hajuk szála se görbülhet meg! Moszkva nem hagyja õket cserben s jutalmuk nem fog elmaradni. (Aminthogy nem is maradt el. Képviselõség, miniszterség, egyetemi tanári szék, csinos földbirtokok - magántulajdon formájában - hálálták meg a "hõsök" és "mártírok" szolgálatait.)

Engem ellenben két oldalról is megtámadtak a "fennálló társadalmi rend", a "polgári uralom" védelmezõi. Kállay minden cikk után telefonon méltatlankodott, hogy mire való ez a kampány a parasztság érdekében, s minek tárom fel a Veresek és Illyések munkáinak ismertetésével a nagy uradalmak cselédségének nyomorát, amikor az úgyse igaz, s háborús idõben ilyesmit hánytorgatni: lázítás.

Szóval Kovácsék és Veresek helyett én lettem a lázító, aki az õ lazításukra fel mertem hívni a közvélemény figyelmét. De, persze, nekem nem voltak szovjet protektoraim.

***

Az írói és újságírói körökben elharapódzó szovjetbarát és forradalmi készülõdésnek egyik alkalmi, majdnem tüntetõ megnyilvánulása volt a Lillafüreden megrendezett Írók Napja negyvenhárom nyarán. Ennek vezérkarában, a "népi" írók mellett már ott szerepeltek a polgári, vagy szalon-bolsevizmus író és újságíró képviselõi is: Zilahy Lajos, Márai Sándor, Harsányi Zsolt s ugyanerrõl a frontról egy csoport újságíró. A jobboldali sajtót egyedül Kolosváry-Borcsa Mihály, a sajtókamara elnöke képviselte. Meghívták az elõadásokra Kállayt és Szombathelyit, aki mint irodalombarát - német származása ellenére - ismeretes volt németellenes felfogásáról.

Ezek a nagyrészükben naiv emberek, más részükben tudatos, vad politikai dilettánsok, áhítattal hallgatták Márai Sándor felolvasását Erasmus Rotterdamus-ról, az õ világbékét áhító és ugyanazt jövendölõ jóslásait, háborúellenes bölcselmeit, mint döntõ érveket Sztálinék és Molotovék hasonló érzelmei és hasonló szándékai mellett s egyúttal, mint bizonyságokat arra, hogy a háború embertelen gazság, aminek nem szabad még egyszer megismétlõdnie.

A szovjet és a világbolsevizmus vezérei ugyan nem ismerték Erasmus-t, s ha ismerték volna is, nem nagyon imponált volna nekik. De Máraiék meg voltak gyõzõdve, hogy Sztálin szabad óráiban, valahol a Volga mellett, mint egy új Marcus Aurelius, ugyancsak a háború, a vérontás, a rombolás céltalanságáról ábrándozik sátrában, s az örök béke áldásait szeretné - álmatlan éjszakáin - a világnak elõkészíteni.

Szombathelyi egy udvarias hangú elõadásban, bocsánatkérõ modorban a háborút mint elkerülhetetlen rosszat mentegette. Hogy a Kárpátokat Erasmus Rotterdamus fegyvereivel és érveivel nem tudjuk megvédelmezni, errõl nem beszélt, mert nem akart militarista-imperialista színben feltûnni egy ilyen békétõl átszellemült társaságban...

Kállay kedélyesen elparolázott a furcsa népekkel, miközben Veres Péterek és Illyés Gyuláék a háta mögött sokat nevettek rajta is, meg Szombathelyin is. - Ezek nem tudják még - mondta hahotázva Illyés - hogy már a tõkén a fejük. Aminthogy úgy is volt.

***

A kormány által irányított, annak szándékaiba, céljaiba bizalmasan beavatott baloldali sajtó egyik lapjában, a Magyarországban Szvatkó Pál, a lap fõszerkesztõje cikket írt, amelyben már nyíltan bejelentette a mi fegyverletételi szándékunkat. De õ még válogatott. - Mi szívesen megadnánk magunkat az angolszászoknak -vallotta szemérmesen - ehhez azonban az kellene, hogy idejöjjenek. Mit csináljunk, ha hiába várjuk õket? Ha nem jönnek helybe, hogy adjuk át nekik fegyvereinket? És ha nem jönnek - akármilyen szemérmesek vagyunk is - elõbb-utóbb kénytelenek leszünk magunkat a szovjetnek

megadni, ha azok elõbb ideérkeznek. A lényeges az, hogy minél elõbb jöjjenek, mert mi már unjuk az egészet és égünk a vágytól, hogy valakinek megadjuk magunkat. Aki elõbb érkezik, az kapja meg Magyarországot.

Szvatkóék - s mögöttük a kormány és Horthy - úgy tettek, mintha nem tudtak volna semmit Teheránról és még mindig Roosevelthez és Churchillhez ragaszkodtak. De maguk közt már elhatározták a szovjet elõtt való megadást, meghódolást is. Egész nyíltan nem merték még ezt a szorongó magyar közvéleménynek bevallani. Egyelõre még a németek is jelen voltak s feszélyezték õket eltökélt jó szándékaikban. Rábízták tehát Szvatkóra, mint felelõtlen tényezõre - az elsõ vallomást. Az õ állásfoglalását s a vele való közösséget, ha rosszul üt ki a dolog, még mindig meg lehetett cáfolni a németek elõtt. Az angolok viszont, most már Szvatkó ajánlatán át, megérthették, mirõl van szó, s a szovjet nemkülönben. Így is lett. A németeknek nem lehetettek kétségeik irányunkban, de - egyelõre hallgattak. Az angolszászok ellenben, most már udvariasan és véglegesen a szovjethez utasítottak bennünket. - Csak Moszkvához kérem! - üzenték konfidenseik által. Ezek közé tartozott Szentgyörgyi Albert, a Nobel-díjas sarlatán vitaminszakértõ is.

Még elõbb, 1942 augusztusában, éppen Szent István napján érkezett meg a hír, hogy Horthy István, a kormányzóhelyettes kinn Oroszországban repülõszerencsétlenség áldozata lett. A kabinetiroda a Szent István napi ünnepség közben kapta az errõl szóló jelentést. Horthy az ünnepi körmenet alatt épp a Mátyás-templomban volt, istentiszteleten. Mikor közölték vele a tragikus esemény hírét, rosszul lett a felindulástól. Nyomban a Várba sietett s a kormányzói lakosztályba bezárkózva borzasztó indulatkitörésekben tombolta ki fájdalmát és felháborodását azok ellen, akik odakinn a fronton nem tudtak eléggé vigyázni kiszemelt utódjára, szeme fényére.

A családi csapások, megpróbáltatások sorozatában, amelyek sújtották nem a fia tragédiája volt az elsõ, de mindenesetre a legtragikusabb. Testvérével, Horthy Istvánnal, az öreg vitéz huszártábornokkal még a király-puccsok idején meghasonlottak egymással, s aztán sírig tartó haragban éltek. Egyetlen lánya, gróf Károlyi Gyula felesége, fiatalon, virágjában elhalt. Károlyi Gyula maga, ugyancsak a háború elején repülõszerencsétlenség áldozata lett: gépével a Dunába zuhant s ott veszett. Miklós fiának házassága gróf Károlyi Gyula leányával szerencsétlen volt, korai elválással végzõdött.

***

Sztójay Döme decemberi budapesti küldetése után, aki nem sok biztatót vihetett magával Berlinbe a magyar kormány és a kormányzó további háborús magatartását illetõleg, a németek már nem ringatták magukat illúziókban. Tisztában voltak vele, hogy Horthy mindenáron szakítani akar velük, s csak az alkalomra vártak, hogy erre a szándékra a maguk módja szerint választ adjanak annak elibe vágjanak.

***

1944. március 19-én, a kora reggeli órákban azzal a hírrel vertek föl, hogy német csapatok lépték át a magyar határt, s útban vannak Budapest felé. Senki se tudta az elsõ órákban, tulajdonképpen mit jelent ez, mi történt? Meg akarnak szállni bennünket? Le akarnak rohanni? Vagy csak átvonulást akarnak, mint annak idején, amikor Jugoszláviát megtámadták? És mit csinál a kormány? És a kormányzó? Az õ tudtukkal vagy ellenükre történik mindez? Ha tudtukkal, miért nem jelentették jó elõre? Ha ellenükre, megpróbálnak ellenállni?

Senki se tudott bizonyosat. Az elsõ délelõtti órák a legvadabb találgatások közt teltek el. Sokan felhívtak telefonon. Én viszont másokat hívtam fel. Mások se tudtak többet, mint én és én se többet, mint mások.

Késõbb Imrédy kért, menjek fel hozzá a lakására. Izgatott, majdnem felindult állapotban fogadott. Elmondta, hogy Hitler magához kérte a kormányzót, aki kiutazott Németországba. Hitler közölte vele, hogy a hadmûveletek legutóbbi fejleményei szükségessé teszik, hogy az összeköttetés a német fronttal Magyarország felõl is biztosítva legyen. A német utánpótlás nem történhet az eddigi kerülõutakon. Ez Magyarországnak is érdeke, miután most egyre jobban a visszavonuló front közelségébe kerül s hát mögötti országnak számít. Ezen felül a magyar kormány magatartása az utóbbi idõben annyira ingadozónak mutatkozott, azt a benyomást keltette, hogy Magyarország nem bízik a német helytállásban. A német hadvezetõség eltökélt szándéka, hogy Magyarországot épp olyan védelemben részesítsék, mint amilyet a veszélyeztetett német területeknek nyújtanak. Ennek föltétele azonban, hogy a Kállay-kormány helyett mások vegyék át az ügyek vezetését.

Olyanok, akik a német kormány bizalmát is bírják. Õk a legjobban szeretnék, ha a kormányzó Sztójayt bízná meg a kormányalakítással, mint olyat, akiben õk, a németek is megbíznak.
- És mit szól mindehhez a kormányzó? - Kérdeztem Imrédyt.
- Nem tudom. Még nem beszéltem vele. De elképzelheted az õ helyzetét is. Úgy látszik, odakinn befejezett tények elé állították, s nem térhetett ki ezek elõl. A németek nyilván rájöttek a szovjet felé történt tapogatózásaikra, s annyira bizalmatlanokká váltak, hogy attól tartanak, Magyarország ki akar ugrani s ezt mindenáron meg akarják akadályozni.

- S mi lesz az új kormánnyal? Mit kívánnak?
- Valószínû, hogy a zsidókérdésben radikális intézkedéseket követelnek. Sztójay már a múltkor is hangoztatta: a németek elviselhetetlennek tartják, hogy közvetlenül a harcoló front háta mögött Magyarország a zsidók defetista propagandájának és ugyanilyen szabotáló munkájának színhelye legyen, az ellenség szolgálatában, mint ellenség a német hadsereg mögött. Úgy hallom, koalíciós kormányt óhajtanak a jobboldali németbarát pártok összefogásával, a nyilasokat is beleértve. Errõl azonban a kormányzó valószínûleg hallani se akar. Szó van arról is, hogy én vállaljam a miniszterelnökséget. De erre semmi kedvem s értem bizonyosan Horthy se lelkesednék. Én különben csak olyan föltételek mellett vállalkoznék, amelyeket viszont a németek nem teljesítenének. Attól tartok, Sztójay nem lesz elég energikus a németekkel szemben, akiknek részérõl az eddigiek után nyilván beavatkozások, hatalmi túlkapások várhatók.

Sokáig latolgattuk a helyzet nehézségeit, s végül abban állapodtunk meg: próbálja meg Imrédy a németeket rábírni, hogy a zsidókérdés megoldása, rendezése nyomán visszavonják a megszálló csapatokat. Kérjen biztosítékokat, hogy nem avatkoznak az ország belügyeibe, politikai vagy gazdasági kérdésekbe. Csak úgy vállaljon tárcát, ha a németek minderre teljes garanciát adnak.

Persze mindez a gyakorlatban legyõzhetetlen akadályokba ütközött. A németek és Horthy közé szorítva, miközben az elõbbiek az országban ültek jelentékeny erõkkel, Horthy pedig törik-szakad továbbra is a szovjettel való békével kísérletezett, mind a két tényezõvel szemben az ellenállást, az önállóságot érvényesíteni, Horthyra vigyázni, az oroszokkal szemben kitartani, a németekkel, azok beavatkozásaival szemben védekezni, mögöttünk erõtlen, gyenge pártokkal, alélt, megzavart közvéleménnyel, egy félig már fejét vesztett

társadalommal, egy kiszámíthatatlan hadsereggel -reménytelen, sziszifuszi vállalkozásnak látszott.

Mindehhez egy Martinuzzi kellett volna. De az is kevés lett volna. Imrédyvel aztán két-három napon át nem tudtam érintkezésbe jutni. Sztójayval együtt Budapestre érkezett Hitler külön megbízottja: Veesenmayer, hogy Sztójaynak a pártokkal és politikusokkal való egyezkedésében közremûködjék s a német álláspontról, a német szándékokról közvetlen tájékoztatást adjon. Ezekrõl részben Rátz Jenõ, részben Rajniss Ferenc informált, akik mint miniszterjelöltek szintén bekapcsolódtak a sok lótás-futással, izgatott tanácskozásokkal, vitákkal, üzengetésekkel járó kormányalakító kombinációkba. Õk elmondták, hogy a németek a Volksbund-kérdésben Telekivel kötött megegyezés gyors végrehajtását kívánják, egy kisebbségi államtitkár kinevezését. Aztán a zsidók gettókba való összeköltöztetését s végül kiszállításukat német munkatáborokba.

A kormányalakítás körüli alkudozás közben a németek azzal fenyegetõztek, hogy ha negyvennyolc órán belül meg nem alakul az új kormány Sztójay miniszterelnökségével, akkor Veesenmayer helyett más megbízott jön Budapestre, más programmal és más, szigorúbb rendszabályokkal.

Imrédyvel még egyszer beszéltem telefonon, s arra kértem, ha föltételeit nem teljesítik, se õ, se pártjának tagjai ne vállaljanak részt a kormányban. Azt felelte, hogy neki semmi kedve a dologhoz, de a párt tûzön-vízen keresztül osztozkodni akar a hatalomban s õrszemeket akar a kormányon. A németek is ragaszkodnak hozzá, hogy a párt miniszteri tárcákat vállaljon, mert õk csak egy ilyen kormányban bízhatnak meg.

- Ha nem mennek úgy a dolgok, ahogy mi szeretnénk - mondta végül - otthagyjuk õket, s csináljanak a németek, amit akarnak, de most már nélkülünk. Horthy úgy emlékszik meg ezekrõl a napokról, mintha Imrédy elõl járt volna a német követelések teljesítésében. Ez az állítás a tényekkel teljesen ellenkezik.

## XL. Fejezet

A német bevonulással kapcsolatban megütközéssel olvastam az egyik, úgynevezett jobboldali lapban az ujjongó, áradozó örömnyilvánítást, amellyel a német csapatokat üdvözölte. Nemzeti szégyennek, Magyarország megalázásának minõsítettem, hogy ilyen lépésre sor került s a felelõsséget ezért a kétarcú magyar politikára hárítottam, amely, miközben az ellenséget megnyerni nem tudta, a barátokat is ellenséggé tette. Az ellenség nem akart barátnak elfogadni bennünket, a baráttal szemben viszont ellenséggé váltunk.

A német megszállásnak csakhamar egyéb következményei is jelentkeztek. Egyebek közt mindjárt ki akarták sajátítani, illetve kényszer útján meg akarták vásárolni a hatalmas nagyipari dinasztiától, Weiss Manfréd - Chorinéktól a csepeli ipartelepeket. S végül bizonyos alkudozás után, pár milliós vételár ellenében, magukhoz váltották ezek részvénytulajdonát. Ennek ellenében, ráadásul, szabad elvonulást biztosítottak a régi tulajdonosoknak Svájcba vagy Amerikába. Imrédy, amikor a dolog tudomására jutott, felháborodással tiltakozott ez ellen a megoldás ellen, s az egész nehézipari komplexumot az állam javára akarta megváltani. Õ, mint úgynevezett gazdasági szakminiszter kapott helyet a Sztójay-kormányban, valódi hatáskör nélkül, csak a tanácsadó hálátlan szerepére kárhoztatva. A Weiss Manfréd-affér után, miután tiltakozása eredménytelen maradt, le is

mondott errõl a megtiszteltetésrõl.

Chorinék azonban mindenképpen jól jártak ezzel a megoldással. Vagyonuk tekintélyes részével, ugyancsak a németek jóvoltából, biztonsággal, különvonaton eltávozhattak.

A zsidók ellen alkalmazott kényszerrendszabályok, az erõszakos gettóba történt átköltöztetések, a lakás- és üzlethelyiséget ugyanilyen elfoglalása ellen két vezércikkben tiltakoztam. Mi jogunk lenne a kommunisták hasonló eljárása ellen védekezni - írtam -, ha azok velünk szemben akarnának hasonló erõszakos rendszabályokat alkalmazni? (Ami késõbb, az orosz gyõzelem nyomán Rákosiék és Nagy Ferencék jóvoltából csakugyan be is következett.)

***

Horthy most a német bevonulással szemben ugyanabba a helyzetbe került, mint már Teleki Pál is. Ugyanazon zsákutcába, ugyanazon megalázáson keresztül. Egy elõkelõ német úr, a budapesti követség tagja pár nappal a bevonulás után elmondta nekem az azt megelõzõ Horthy-Hitler találkozó lefolyását.

A kormányzónak ezek szerint el kellett szenvednie, hogy rajtakapják, Kállayval együtt, a szovjet felé kezdeményezett titkos békekísérleteken. Ráolvasták, hogy az angolszászok vagyis Anglia és Amerika felé is hiába próbálkozott ugyanezekkel. Azok nem akartak, illetve nem tudtak helyükbe jönni, hogy fegyvereinket elõttük rakjuk le. Hitler figyelmeztette õt arra, hogy mi vár Magyarországra a szovjettõl ránk erõszakolt föltétlen megadás esetén s mire számíthatunk még akkor is, ha Moszkva látszatra, színre-szemre a mi föltételeinket, illetve kívánságainkat el is fogadná. Sõt - tette hozzá Hitler - gondolja meg, mi várna személy szerint õrá magára is egy ilyen megoldás esetén.

Hozzátette, hogy a zsidóságot és a szélsõbaloldali pártokat az õ elnézõ, sõt helyeslõ magatartása bátorította fel a németekkel való nyílt szembefordulásra, az ellenség, a szovjet iránt tanúsított nyílt és kihívó rokonszenv-tüntetésekre, a nemzeti közhangulat, az önvédelemre való eltökéltség meggyengítésére. Hitler nem kímélte meg õt attól a szemrehányástól sem, hogy a hadsereg szellemét bizonyos mértékig ugyanez a magatartás, ez a felülrõl érezhetõ németellenes gyanakvás és ellenszenv is befolyásolta s tette sokszor, nehéz helyzetekben ingadozva.

Hitler fölemlegette azt is, hogy az elsõ világháborúban a magyar vélemény, a magyar csapatok milyen hõsies magatartást tanúsítottak a végsõkig, s hogy õ, Horthy most ugyanúgy, mint Károlyi 1918-ban, még az ország visszaszerzett határaiért se akar harcolni, sõt akkor akarja letenni a fegyvert, amikor Magyarország élet-halál sorsáról van szó. Eddig azért vonakodott harcolni, mert ezer és ezer kilométernyire ezektõl a határoktól, a Donnál vagy a Volgánál nem volt hajlandó idegen érdekekért magyar vért áldozni. Most meg azért nem akar, mert a németek a határokig engedték a szovjetet. Magyarország mindent megkapott a német támogatás révén s ezért most nem a németek, de a saját és az ország életérdeke mellett nem akar többé helyt állni.

Hitler jelezte, hogy a német titkos fegyverek most már a kigyártás útján vannak s latba vetésük, ami egykettõre el fogja dönteni a háború, sõt a világ sorsát is - most már csak rövid idõ kérdése.

Horthy azonban - jól lehet egyébként nagyon lelkesedett mindenféle technikai újítás iránt - nem hitt ezekben a fegyverekben. Ezek még neki is túlságosan fantasztikusnak látszottak. Nem is titkolta kételyeit s Hitler sértve érezte magát, mert ez a kétely, ez a hitetlenség õt a legérzékenyebb oldalán érintette.

Horthy azzal válaszolt a szemrehányásokra, hogy a németek nem tudják ígéreteiket beváltani. A magyar csapatok korszerû felszerelésében nem segítettek úgy, mint annak idején, a háború kezdetén ígérték. A zsidóüldözéssel maguk ellen fordították az Egyesült Államokat. A sváb kérdés felpiszkálásával német irredentát szerveztek Magyarország, a magyar kormány ellen. Sértõ, ellenséges módon beleavatkoztak a magyar állam belügyeibe.

Amikor azt említette, hogy a magyar nép, a magyar parasztság és munkásság nem lelkesedik a háborúért s nem szereti a németeket - Hitler ingerülten azt vetette oda: mi megtehettük volna, hogy a parasztságot önök ellen lázítsuk a középkorból itt maradt magyar latifundiumok ellen. Önre való tekintettel nem tettük ezt. Ön folyton azt hangoztatta, hogy a parasztság ön után megy s kész kaszát-kapát ragadni az ön szavára. A vita majdnem kiabálássá fajult, s az izgatott szóváltás kihallatszott az elõszobába.

Horthy most, ugyanúgy, mint valamikor a királlyal szemben, a budai várban ott állt a döntõ szó elõtt. Vagy lenyeli Hitler követeléseit, s akkor, akármilyen finom csomagolásban történik is az, megalázva kell visszatérnie Magyarországra. Vagy ellentmond, s akkor talán haza se eresztik többé. Lemondhatott volna, de ez eszébe se jutott. Még egy másik megoldás is lehetséges lett volna de ez végképp távol állt az õ egyéniségétõl, gondolkozásmódjától, érzésvilágától: a tragikus, hõsies elhatározás: látszatra mindent elfogadni, visszajönni Budapestre s a magyar csapatok élén szembeszállni Hitlerékkel, mint ahogy valamikor a királlyal szemben tette Budaörsnél. De most egy ilyen ellenálláson, egy ilyen hõsies elbukáson keresztül, romantikusán, mint egy Zrínyi Miklós vagy egy Kossuth Lajos, bevonulni a magyar történelembe.

Erre azonban gondolni se lehetett. Horthy sokkal józanabb volt. A magyar hadsereg kombattáns része a fronton volt, a németek közé beékelve. Arra, hogy ezeket kivonja onnan vagy az országban állomásozó csapatokat felvonultassa, a németek nem adtak volna idõt. Az ország, sõt a hadsereg se nagy lelkesedéssel követte volna. Egy ilyen vállalkozás groteszk kudarca elõre nyilvánvaló volt.

Horthy tehát a harmadik utat választotta. Lelkében halálos gyûlölettel, lázadozva igent mondott, azzal az eltökéltséggel, hogy csak egérutat kapjon, most már minden erejével azon lesz, hogy kiszabaduljon a német hálóból, s az elsõ adandó alkalommal visszaadja a kölcsönt, megfizessen a megalázásért - egy szovjet-magyar különbéke formájában.

Horthy ismerte jól Sztójayt, akit a németek ráerõszakoltak. Tudta róla, hogy gyönge ember, lelkes németbarát, de õvele szemben is a végletekig lojális katona, akivel majd ki fog jönni, s ha állandóan a közelében lesz, a németekkel szemben majd a maga oldalára vonja õt. Sõt, Sztójay, akiben a németek föltétlenül megbíztak, jó lesz paravánnak, aki mögött nyugodtabban tovább folytathatja a tapogatózást Moszkva irányában. A fõdolog egyelõre, hogy idõt nyerjen. S, ha mégis megtörténnék a csoda, hogy a németek gyõznek, akkor most az egyszer még ezt az esélyt is megmentette, nyitva tartotta a maga és az ország számára is.

***

Hogy hogyan képzelte a németekkel a nyakunkon a megadást, az oroszokkal való kibékülést, miközben õ maga is fogoly lett a budai várban, s hogyan akarta ezt a gyakorlatban is végrehajtani, egyelõre maga se tudta. Bizonyosan úgy képzelte el, mint ahogyan ez fél évvel késõbb, október 15-én bekövetkezett.

Horthynak az volt a szokása - az õ személyes hintapolitikájának naiv módszeréhez tartozott ez -, hogy ha kint járt Hitlernél, visszajövet azok elõtt, akikrõl tudta, hogy "nácik", vagyis õszinte németbarátok, mindig nagy elismeréssel beszélt a Führerrõl s a tõle hallott bizakodó kijelentéseket a háború kimenetelét illetõleg lelkesen ismételte. Azzal a szándékkal tette ezt, hogy a németbarátok el lesznek ragadtatva az õ Hitler-hû nyilatkozataitól s ezeket továbbadják a németek felé: hadd lássák azok, hogy õ bízik bennük és Hitlerben s így ezek is megbízhatnak õ benne. Az igazi híveknek, akikben õ bízott meg, egészen másképp számolt be a "fantaszta Adolf" biztatásairól.

Tekintélye, nimbusza mindenesetre erõsen megrendült az események nyomása alatt. A baloldal s fõleg a zsidóság, amely eddig az õ védelmét élvezte s a német erõszakkal szemben az õ ellenállásában bízott, kétségbeesve, a pánik határára taszítva látta, hogy ez a remény semmivé foszlott. A jobboldali pártok nem túlságosan sajnálták õt, s bizonyos kárörömmel látták a Canossából való visszatérését. A józanabbak azonban ezen az oldalon is, ha személy szerint nem is éreztek vele, abban, ahogy a németek elbántak vele, az ország, a magyar államhatalom megalázását fájlalták.

***

A német bevonulás nyomán számolni kellett azokkal a túlkapásokkal, amelyek mindig nyomon kísérik egy idegen hatalom benyomulását követõ jelenlétét egy másik, még barátságos állam területén is.

A németek a Sztójay-kormány megalakulásával kapcsolatos tárgyalások folyamán a legmesszebbmenõ tartózkodást ígérték ezen a vonalon, de azt kérték, hogy a kormány most már csakugyan energikusan járjon el azokkal szemben, akik akár a politikai életben, akár a sajtóban a németellenes irányzatot s az ellenséggel való együttmûködést nyíltan propagálták. Sztójayék - Horthyékról nem is beszélve - nem nagy kedvet éreztek ezekre az energikus rendszabályokra. Személyi és egyéb tekintetek feszélyezték õket. A németek viszont türelmetlenek voltak. Õk más módszerekhez szoktak ilyen körülmények között.

A kormány végül is - nehéz szívvel - betiltotta a németellenes újságok megjelenését: a Népszava, a Magyar Nemzet, a Nemzeti Újság, a Pester Lloyd, a Magyarország áldozatul estek ennek a tilalomnak. Ugyanakkor a németek saját szakállukra önhatalmú letartóztatásokat eszközöltek. Elsõsorban, mindjárt a bevonulás napján Bethlent és Kállayt keresték. Ezek azonban idejében elrejtõzködtek. Bethlen a királyi palotában, Horthy személyes oltalmára bízta magát, Kállay a török követségre menekült, mint exterritoriális helyre, ahol szívesen menedéket adtak neki.

Mások, kevésbé voltak szerencsések. Baranyai Lipót, a Nemzeti Bank elnök-igazgatója, Rassay Károly, a polgári baloldal egyik vezére, Sigray Antal gróf, a konzervatív, legitimista politika képviselõje, Bajcsy-Zsilinszky Endre, az egykor radikális fajvédõ és antiszemita fogságba kerültek. Zsilinszky, amikor a német titkosrendõrség behatolt lakására, fegyverrel védekezett, s rálõtt a németekre, akik viszont õt sebesítették meg. Õ már így kezdte ezt gyermekifjú korában, Áchim Andrással, a parasztvezérrel Békés megyében, s így végezte a németekkel. Az elsõ világháború után, ahol vitézül verekedett,

annyira rajongott a németekért, hogy félig komolyan, félig tréfásan azt szokta mondani: a legelsõ magyar ember - a német. Hitlerre - miért, miért nem - annyira haragudott, hogy haragjában, mint "hitvány osztrákot" szidta. Az antiszemitizmussal ugyanígy volt. Senki se volt neki elég radikális ezen a fronton, hogy aztán teljesen a szemita befolyás alá kerüljön.

***

A sajtófronton a lapszerkesztõk, újságírók közül letartóztatták Szvatkó Pált, a Magyarország és Szakasits Árpádot, a szocialista Népszava szerkesztõjét, néhány munkatársával együtt. Rassay, Szakasits és Zsilinszky képviselõk voltak s a Ház elnöksége átiratban kérte a szabadon bocsátásukat - eredmény nélkül.

Ezeken az ismertebb személyiségeken kívül azonban mások is fogságba kerültek, mint a névtelen följelentések és a személyes bosszúszomj áldozatai. Nekem magamnak is több ízben közbe kellett járnom ártatlan emberek letartóztatása miatt, kiszabadításuk érdekében. Egyik munkatársunkat is ez a balsors érte, s pár hetet ülnie kellett, míg végül sürgetésemre szabadon eresztették.

Szegény Kolosváry-Borcsa, mint a sajtókamara elnöke, mindent elkövetett a letartóztatott baloldali újságírók érdekében, több-kevesebb sikerrel. Egy este feljött hozzám azzal, hogy Szakasitsot és társait a Népszavától ki kellene szabadítani. Azzal, hogy a Népszavát betiltották, már úgy is ártalmatlanná tették õket. Szóljak tehát én is a német követségen Brunhoffnak, a derék sajtó-attasénak, hogy eresszék ki õket. Ne száradjon a mi lelkünkön a rajtuk esett sérelem.

Én, nem nagy lelkesedéssel, megígértem ezt, s meg is tettem. Brunhoff aztán, amikor eljártam nála, szemrehányást tett nekünk, miért exponáljuk magunkat ilyen emberek érdekében? Nem érdemlik meg. Ezek halálos ellenségei az országnak s a magyarságnak is, s ha kieresztik õket, ott kezdik újra, ahol abbahagyták. Elvégre háború van, s az ellenség itthon, a hátunk mögött nem kevésbé veszélyes, mint odakinn a frontokon.

- Majd meglátják az urak - tette hozzá -, ha Isten ne adja, elvesztenénk a háborút, hogyan bánnának el ezek önökkel. Szakasits aztán szabadlábra került. Nem gondoltuk akkor, hogy a magyar-szovjet leendõ államfõjét Protezsáltuk s mentettük meg a börtöntõl és az elhurcolástól. Szakasits aztán csakugyan akasztófával fizetett szegény Kolosváry-Borcsának azért, hogy az õ életét annak idején megmentette vagy megmenteni segített.

## XLI. Fejezet

A Sztójay-kormánynak az a rendelkezése, amellyel a németek követelésére a sárga csillag viselését a zsidóknak kötelezõvé tette a budapesti utcák képét egészen megváltoztatta. Ha a város nyilvános, forgalmi életére a zsidóság jelenléte eddig is annyira ráütötte a maga sajátos, keleti jellegét, a maga külön színeit, ez a keleti jelleg most egyszerre riasztó módon, szinte fenyegetõ meztelenségében kiütközött.

Megalázó intézkedés volt ez. Nem a magyarság természetében fekszik, még az ellenféllel szemben sem az ilyen eszközök alkalmazása. A magyarság sose talált gyönyört ellenségei

lelki megalázásában. Verekedett velük s verekedés közben nem sajnálkozott rajtuk, de legyõzöttségükben leköpni vagy arcul ütni, akkor, amikor kezeik már meg voltak kötözve, ezt nem tartotta férfias, magához illõ eljárásnak. Minket Krisztus Urunk isteni tragédiájában az Õ felfeszíttetésénél is jobban megrendített az, hogy a felfeszítettnek a jeruzsálemi zsidó csõcselék - de a papok és a farizeusok is - az arcába köptek. (A zsidók aztán, a Rákosiék gyõzelme nyomán, ezt tették a keresztény magyarság halálra ítélt mártírjaival is az akasztófa alatt.)

***

A budapesti utcákon a sárga csillaggal hullámzó embertömeg kettõs szégyenérzetet ébresztett bennünk. Elõször a férfiatlan eljárás szégyenérzetét, ugyanakkor a vádoló bûntudat szégyenérzetét. A sárga csillagosok megbélyegzett tömegével szemben, majdnem mint megbélyegzett kisebbség, szégyenkeztünk. Mindez egy évszázad vakságára, magunk ellen elkövetett könnyelmûségére, mulasztásaira, nemtörõdömségére emlékeztetett bennünket. Arra: hogyan jutottunk idáig?

A zsidóság maga, míg eleinte szégyenkezve viselte a rikító hatágú jelvényt, késõbb annak sokaságában a saját sokaságát és erejét látta demonstrálva. A megalázás vagy megalázkodás érzése így nála a legyõzhetetlenség érzésévé módosult.

Ezen a közös jelvényen át õk is - a sorsközösség, a szolidaritás érzésén felül - még az eddiginél is jobban tudatára jutottak, hogy mennyien vannak, hogy sokaságukban mit jelentenek. Egy kínai közmondás azt mondja, hogy egy nép akkor jut a maga erejének öntudatára, ha elõbb megszámolta magát. A zsidók a sárga csillagokban akarva-akaratlanul minden nap és minden órában megszámolták magukat. De még közöttük is voltak, akiket ez a szám megriasztott. Most jobb szerették volna, ha kevesebben vannak.

A harmadik zsidótörvény, amelyet a Sztójay-kormány terjesztett a képviselõház elé, a zsidóságot a kereskedelmi tevékenységtõl is eltiltotta, s a zsidó üzleteknek keresztény kezekbe juttatását deklarálta. Ennek a rendelkezésnek végrehajtása azzal kezdõdött, hogy ezeket az üzleteket bezárták, zár alá vették s aztán - leltározás címe alatt - zárva maradtak, míg az új tulajdonos át nem vette õket.

A törvény gyors végrehajtása azonban legyõzhetetlen akadályokba ütközött. Egyrészt megfelelõ adminisztrációs szervezet hiányába, másrészt szakképzett keresztény kezek utánpótlásába. S ez az átmeneti állapot végig ilyennek is maradt. A háború utolsó hónapjai alatt, a gazdasági nehézségek, politikai válságok, az egymást keresztezõ, egymásnak ellentmondó intézkedések közben, mint annyi más nagy kérdés, már ez sem juthatott nyugvópontra. A boltok nagy részben végig zárva maradtak, hogy árukészletük illegális úton vagy idegen kézre kerüljön vagy - az üzletek hátsó bejáratain keresztül - a tulajdonosok visszamentsék és elrejtsék a még menthetõt - jobb idõkre.

Az üzletek bezárása már elõre egy kiürített vagy körülzárt és ostromlóit város benyomását keltette. Voltak utcák, sõt városnegyedek, ahol minden boltredõnyt le kellett húzni, mert száz és száz üzlet során, száz és száz közöli egyetlen keresztény kereskedés se akadt, tehát egyetlen nyitva tartható bolt vagy ablakredõny se. Ezzel természetesen együtt járt a forgalom lecsökkenése, kihalása, a nagyvárosi élet lüktetésének elcsendesülése, zajának, hangjának elnémulása.

Kísérteties sétákat tettünk ezekben a városrészekben. Felfedezõ utakat, hogy meglepetve álljunk meg a holt boltok és holt házsorok rengetegében, egy-egy szerény keresztény üzlet elõtt, amely csodák-csodájára gyökeret tudott verni itt, mint a gyatra fû az utcakövezet hasadékaiban vagy az ugyanilyen falrepedéseiben megszorulva. A Belváros egyes utcáiban még el tudtuk magunknak sorolni az õsi, sokszor száz-kétszáz esztendõs keresztény üzletek neveit, amelyek pár évtizeddel elõbb még magukénak mondhatták itt a többséget, szinte a kizárólagosságot is. Most lehúzott redõnyök jelezték itt is a változást, amely pár évtized alatt - maradék nélkül - új tulajdonosokat ültetett a régiek helyére.

***

S amily érthetetlen és megdöbbentõ volt mindez, az egésznek groteszkségét, zavarba ejtõ könyörtelenségét növelte az a gondolat, hogy mi most mindezt egyszerre, egy csapásra vissza akarnánk csinálni. Repülõtámadások tüzében akartunk fészket verni itt, ahonnan kitúrtak bennünket. Üldözõk voltunk, miközben már bennünket is üldöztek. Úgy jártunk-keltünk itt, mint idegenek egy idegen városban, ahol minden ajtót bezártak elõttünk. Egyszerre otthon akartunk lenni újra ott, ahonnan kizártak, s honfoglalók akartunk lenni ott, ahonnan csakhamar újra el kellett menekülnünk.

***

A magánosán árválkodó kis keresztény boltok, a kõrengeteg hasadékaiba beszorítva, a gyõztes ellenségtõl már-már csak megtûrve felidézték bennem azoknak a nehéz, kemény küzdelmeknek emlékezetét, amelyek az ÚJ NEMZEDÉK-nek, mint szerény kis keresztény hetilapnak megalapítását és fennmaradását annak idején, az elsõ világháború alatt végigkísérték. Mi is így húzódtunk meg, így próbáltunk gyökeret verni itt, a Belváros egyik mellékutcájában. Körülöttünk fényes, hatalmas üzlet-óriások terpeszkedtek. Bennük s az egész városrészben mindenütt a félelmes erõvel feltörõ vagy már régen beérkezett idegenek gazdasági és hatalmi túlsúlya, nyomasztó közelsége terpeszkedett, szinte még a levegõben is. S mi, mint ártatlan, eltévedt kalandorok letelepedtünk, sátrat ütöttünk itt, mint pionírok az õserdõ közepén, egy kis fabódéban, hogy helyet irtsunk magunknak, egy kis fejszével a kezünkben, a liánok és faóriások tömkelegében.

Micsoda harc volt ez, micsoda vállalkozás! Igazán csak a naivság vaksága biztathatott rá. Mert ahogy egyedül ültünk itt a felhõkarcolók mélyén, épp ily egyedül álltunk az akkori sajtó, az akkori magyar sajtótenyészet õserdejében is. S ahogy itt a környezet elõbb értetlen semmibe vevéssel, aztán egyre növekvõ néma méltatlankodással feküdt reánk, így álltak velünk szemben az újságírás, a sajtóvállalkozás akkori hatalmasai is: elõbb lenézéssel, aztán idegességet leplezõ fölényességgel, s késõbb már acsarkodó, nyílt ellenségeskedéssel.

A nyomda, amely lapunkat elõállította, épp úgy meg akart fojtani bennünket, mint az a terjesztõ apparátus, amely üzleti, vállalati monopóliumának birtokában, korlátlanul rendelkezett életünk és halálunk fölött. Tõle függött, mennyi teret engedélyez nekünk. Kezébe vesz-e, fölemel-e, segít-e, hogy eljussunk azokhoz, akikért küzdeni akartunk, akikhez szólni szerettünk volna, akik vártak bennünket már ismeretlenül is. Tõle függött, mennyi teret engedélyez, hogy elejtsen, hogy egy marékszorítással - ha már meg nem fojthat - de elvegye tõlünk a nyilvánosság éltetõ levegõjét, szabadságát, lehetõségeit.

Ez a behemót vállalat, amint felismerte bennünk a merénylõt, aki más hangon szól, más igazságokat hirdet, más lelket, más hitet hordoz - ránk feküdt, s mindent megtett, hogy

eltiporjon, elhallgattasson. S amikor már azt hittük, kinövünk a mellékutcából, a Károlyi-forradalom bolsevista csõcseléke vasdorongokkal, flaszterkövekkel támadt reánk s egy délelõtt rommá zúzott mindent. Be kellett zárnunk a boltot, le kellett húznunk a redõnyöket.

***

Kolosváry-Borcsáék megrendezték a könyvégetés jelképes szertartását, ezt a németektõl lemásolt, gyerekes autodafét. Amikor ezért szemrehányást tettem neki, õ szegény lemondóan, egy kis keserûséggel legyintett:
- Légy nyugodt. - mondta. - A keresztény középosztály könyvszekrényeiben vagy szalonjaiban ott maradtak ugyanezek a könyvek. Oda a mi kezünk el nem ér.

***

A zsidó üzletek bezárásával egyidejûleg - minden hatósági beavatkozás nélkül - felütötte a fejét egy másik megtorlás: a zsidó lakások lefoglalása, úgynevezett egyéni akciók formájában. Ez késõbb, a gettóba való összeköltöztetés idején egészen elhatalmasodott. (A bevonuló német hadsereg már példát adott erre egész utcarészek kiürítésével, fõleg a város úgynevezett villanegyedeiben.)

***

A városon, a közvéleményen a bizonytalanság, az ideges nyugtalanság egyre feszültebb légkörében csaptak le ránk a most már egyre sûrûbben megismétlõdõ angol és amerikai bombatámadások. Az olaszországi antant-felnyomulás egyre közelebbi támaszpontjairól elõbb csak a külsõ városrészeket érték ezek, hogy aztán a gyártelepek kerületeire, majd a belsõ város még érintetlen lakónegyedeire is teljes erõvel lesújtsanak.

A magyar légi elhárítás - a földrõl ható flak-védekezés s a levegõben történõ gépi szembeszállás formájában - egyaránt tehetetlennek bizonyult velük szemben. Pilótáink hõsies egyéni bravúrjai, fantasztikus vállalkozásai, a Balaton felett vívott légi harcok, Góliát és Dávid mérkõzésének ragyogó epizódjai - az ellenség számbeli túlerejével s ugyanilyen technikai fölényével szemben - nem tudtak a helyzeten változtatni.

A német benyomulás nyomán azt vártuk, hogy legalább Budapestet erõsen védelmezni fogják. Ebbõl azonban semmi sem következett be. A német elhárítás ezekben a hónapokban már odahaza is elvesztette a légi fölényt, s a német városok ugyanúgy ki voltak szolgáltatva az ellenséges légi lerohanásoknak.

1943 tavaszától 1944 tavaszáig döntõ módon megromlott a németek katonai helyzete a világháború valamennyi frontján.

Olaszországban, nehéz harcok közben, visszavonulóban voltak. Észak-Afrika még 1943 tavaszán, az el-alameini áttörés után teljesen angol-amerikai kézre került. Rommel hódításai veszendõbe mentek. 1943 januárjában a nyugati hatalmak Casablancában nyilatkozatot adtak ki a Churchill-Roosevelt találkozás nyomán. Németország föltétlen megadását követelték, a béke ára fejében. Churchill és Eden kijelentették az angol alsóházban, hogy az úgynevezett Atlanti Charta rendelkezéseit nem alkalmazzák Németországra, vagyis teljesen szabad kezet tartanak fenn maguknak vele szemben a megtorlásra. A szovjet fronton 1944 májusában már a lengyel-román határok közelében

folytak a harcok, s június 6-án bekövetkezett Normandiában, a francia tengerparton végrehajtott amerikai-angol partraszállás.

Mindjárt az elsõ napok német jelentéseibõl kiérzett, hogy a vállalkozás oly óriási légi elõkészítés és légi támogatás mellett indult meg, hogy feltartóztatása nem sikerülhetett, s a partraszállók azonnal meg tudták vetni lábukat a szárazon. Ez nagyon rossz elõjel volt a továbbiakra, s nagy csalódást keltett és a jövõt illetõleg rossz sejtelmeket ébresztett mindenkiben. Úgy éreztük, hogy ha a németek eddig az orosz és olasz fronton egyidejû visszavonulásra és védekezésre kényszerültek, a Balkánon pedig a szerb gerillaháború okozott nekik újabb gondokat, most a harmadik, illetve negyedik front nyomása alatt csak egy új tényezõ közbelépése adhat gyõzelmes fordulatot ellenállásuknak: a sokat emlegetett és beígért titkos fegyverek latba vetése.

A V1 és V2 rakétalövegek, amelyek most fokozott erõvel csaptak le Londonra, jelezték, hogy ez az esély még nyitva van, s a beléje vetett remények nem alaptalanok. A németek bizalmasan biztattak is bennünket, hogy most már a többiek is sorra kerülnek. Megtalálták az angol radarkészülék ellenhajóját, s az új típusú búvárhajók is megjelennek az óceánokon, s lehetetlenné teszik az angolszászok fegyveres utánpótlását. (Ennek a "Sorkel" nevû búvárhajótípusnak már megépített elsõ példányai azonban az angolok és oroszok zsákmányai lettek a háború végével, anélkül, hogy bevetésükre sor kerülhetett volna.) Azt a végzetes katasztrófát, amely 1944 februárjában érte õket s amely hónapokkal visszavetette a német atombombák elõállítását - elhallgatták elõttünk.

A németek Norsk-Hydroban, Norvégia egyik legészakibb hegyvidékén, Vemork városka közelében építették meg, oda menekítették vad sziklarengetegek mélyére azt a gyári üzemüket, amely az úgynevezett "nehézvíz" elõállítását biztosította számukra. Ez a "nehézvíz" egyik legfontosabb alkateleme az atombombagyártásnak.

Egy angol szolgálatban álló Einard nevû norvég kém tíz emberbõl, angolokból és norvégekbõl megszervezett expedíciójának, merénylõ csoportjának sikerült hihetetlen megpróbáltatások árán felkutatni ezt a rejtett telepet, s a szigorú német ellenõrzés kijátszásával sikerült azt levegõbe is repíteni. Ezzel helyrehozhatatlan csapást mértek a németekre.

A franciák nyomban a háború után filmet is készítettek errõl a hajmeresztõén kockázatos vállalkozásról, s a Francé Illustration-ban 1946-ban Jean Marin hosszabb cikksorozatban számolt be a gyártelepet megsemmisítõ bombamerénylet elõkészítésének és végrehajtásának drámai, érdekfeszítõ részleteirõl "La Bataille de l'eau lourde" címmel.

## XLII. Fejezet

A háború végsõ kifejlésének eseményei a magyar belpolitikai helyzet feszültségét - amelyet a német bevonulás felidézett - még inkább súlyosbították. Horthy, aki nemcsak a szövetségesek sikereirõl, de azok elõkészítõ lépéseirõl is jó értesülésekkel rendelkezett - amint ezzel el is dicsekszik - a németek jelenlétét, beavatkozásait egyre türelmetlenebbül viselte. A maga szándékait, a fegyverletételt, a kiugrást illetõleg most már a késedelem kockázatával is veszélyeztetve látta.

A kölcsönös bizalmatlanságtól, gyanakvástól, ellenõrzéstõl s kölcsönös gyûlölködéstõl

terhes légkörben álltak egymással szemben, ugrásra készen, egyrészrõl Horthy és a fegyverletételt helyeslõ politikusok és katonák szûk köre, másrészrõl Veesenmayer s a németek és a magyar jobboldali pártok, amelyek a kitartást, a harc folytatását hirdették. S közöttük a Sztójay-kormány, amelyet a németek s a szélsõjobboldaliak gyöngének tartottak s amelynek tevékenységét, különösen a zsidósággal szemben alkalmazott rendszabályait Horthy tehetetlenül tûrni kényszerült.

Mindenki tudta, akinek az egyik vagy a másik táborral, azok vezetõivel csak valamilyen bizalmasabb összeköttetése volt is, hogy valami készül, hogy a dolgok borotvaélen táncolnak s máról-holnapra döntõ meglepetések elé állíthatják az országot. Mindenki, mindegyik párt felfokozott éberséggel figyelte a másik mozdulatait. Horthy minden szava, minden lépése, akármilyen óvatosság, akármilyen diszkréció fedezte is azokat, éppoly ellenõrzés alatt állottak, s hiteles vagy kevésbé hiteles formában éppúgy az érdekeltek tudomására jutottak, mint Veesenmayer fenyegetései. A stockholmi, svájci vagy ankarai követek riasztó jelentései éppúgy, mint a németországi belsõ front kulisszák mögötti dulakodásai s a német hadsereg vezetésében lappangó ellentétek.

***

Május elején már olyan hírek szivárogtak ki a kormányzó környezetébõl, hogy Sztójayékat le fogják mondatni, és katonai kormány veszi át az ügyek vezetését. Ezt Horthyék részérõl a nyilvánosság felé azzal indokolták, hogy a háborús latba vetés döntõ hónapjai, végsõ erõfeszítései teszik mindezt szükségessé. A katonai helytállás köpenyegében, így a valóságban a háború likvidálását, a fegyverletételt próbálták elõkészíteni.

Ez azonban nagyon átlátszó taktika volt. Mindenki tudta, hogy a türelmetlenség és elégedetlenség, amellyel Horthy a Sztójayék kormányzatát, intézkedéseit elsõ pillanattól gáncsolta, nehezítette - amint ezzel el is dicsekszik - nem onnan jött, mert kevesellte a kormány háborús eltökéltségét s ilyen irányú szándékait, hanem ellenkezõleg: onnan, mert sokallta azokat, s azok egyre kényelmetlenebbé váltak az õ saját terveivel szemben. Mindenki tudta tehát hogy ha Sztójay helyett egy másik tábornok jön vagy más tábornokok jönnek, ez azt jelenti, hogy így vagy úgy, de be akarják fejezni a háborút. A tábornok-miniszterelnökök s a kormány katonai jellege azt demonstrálták, hogy a jobboldali tiltakozó közvéleménnyel szemben az energikus eszközöktõl se fognak visszariadni. Másrészt azt is, hogy a kormányzó a maga terveit a fegyverletételt illetõleg szakszerû kezekre akarja bízni. (A szakszerûség alatt nemcsak a keresztülvitelhez szükséges adminisztratív hozzáértést, de a fegyverletételre, a megadásra kész buzgóságot, szinte az abban való kipróbáltságot, gyakorlatot is lehet érteni.)

Csakhamar híresztelések keringtek arról, hogy a kormányzó már ki is választotta az erre alkalmas embert egy Lakatos nevû tábornok személyében, ugyanakkor arról is, hogy Horthy véleménye szerint az angol-amerikai partraszállás a háború végét jelenti, a teljes német katasztrófát. Mindezt megtetõzték azok az értesülések, hogy a kormány drasztikus keménységgel fog eljárni a háborús párti jobboldali politikusokkal szemben. Arról beszéltek, hogy már készen is van egy lista azok neveivel, akik a németbarátságban s a zsidókérdésben exponálták magukat, s hogy ezek letartóztatása s az oroszoknak leendõ kiszolgáltatása egyik föltétele a titokban már megindult fegyverletételi tárgyalásoknak. Egyesek száz, mások kétszáz nevet emlegettek, s úgy tudták, hogy egy Bakay nevû tábornok lesz az "erõs kéz", aki ezeket az intézkedéseket foganatosítani fogja.

Szóval úgy festett a dolog, hogy Horthy a magyar közélet s a magyar hadsereg kétszáz vezetõ emberének feláldozásával akarja az ellenség kegyét és kegyelmét a maga és hívei számára megvásárolni. Másrészt így akarja bosszúját kitölteni azokon, akik az utolsókig védelmezni akarták Magyarországot a benyomuló ellenséggel szemben, s akik a németbarátság és a zsidókérdés dolgában más véleményen mertek lenni, mint õ. S végül, mert ugyanezek viszont õt az elvesztett országrészek visszaszerzésében, a németek bizalmának megnyerésével támogatták. Horthy emlékirataiban mindezt mélységesen elhallgatja.

Miután a szovjet rádió s az amerikai lapok is több ízben fenyegetõztek vele, hogy a "háborús bûnösök" kiszolgáltatása egyik elsõ feltétele annak, hogy az oroszok a fegyverletételt elfogadják, s miután Lakatos tábornok környezetébõl, az õ elszólásai nyomán köztudomásra jutott a kormányzónak ez a szándéka, érthetõ volt, hogy mindenki hitelt adott ennek a fenyegetésnek.
- Ha a kormányzó Szibériával és akasztófával akar fizetni nekünk - mondták elkeseredve a jobboldalon -, miért siessünk mi õt ebben a jó szándékában támogatni?

***

Én június végén - miután a budafoki és a Vilma királynõ úti villából is kibombáztak (három héten belül itt is, ott is egy "szõnyeg" áldozatai lettünk) - Parádon próbáltam egy kis pihenõhöz jutni. Onnan hívtak vissza július 18-án Budapestre azzal, hogy a kormányzó lemondatta Sztójayt, s helyette Lakatos tábornokot akarta megbízni a miniszterelnökséggel s az új kormány megalakításával, amelyben katonák és a konzervatív reakció régi emberei foglaltak volna helyet. Veesenmayer közbelépésén azonban ez a szándéka, egyelõre, meghiúsult.

Most már hiteles formában is nyilvánosságra jutott, hogy Lakatosék feladata a fegyverszünet, illetve a fegyverletétel elõkészítése, végrehajtása lett volna. Ezen felül a zsidóság ellen alkalmazott rendelkezések visszavonása s végül a megtorló eljárás a jobboldali "lázítókkal" szemben.

Veesenmayer, amikor errõl értesült, ultimátumot nyújtott át Horthynak s ebben, egyebek közt, az õ legfõbb bizalmi embereinek, elsõsorban Bethlen Istvánnak elfogatását s velük szemben statáriális eljárást jelentett be s a katonai megszállás egész kíméletlenségét helyezte kilátásba - még Horthy személyével szemben is. A kormányzó újra kénytelen volt kapitulálni. Ez azonban annyit jelentett, hogy csak pillanatnyilag engedett és csak elhalasztotta szándékai megvalósítását. Ezeknek a napoknak izgalmai újra fölébresztették bennem egy régi rögeszmémet. Most még egyszer jobban átéreztem, mint valaha a roppant mulasztás súlyát, a kínzó felelõsséget s ugyanilyen következményeit, amelyekkel a radikális földreform elmaradása terhelte a jobboldali politikát.

Jobban, mint valaha, beigazoltnak láttam, hogy a háború megpróbáltatásaira s az ellenséggel szemben való helytállásra csak ennek megvalósításával tudtuk volna a föld népét megindítani, egy mély érzelmi- és érdekközösségbe fölemelni. Szegény Prohászka Ottokár kétségbeesett erõfeszítései jártak eszembe, aki az elsõ világháború alatt hiába apostolkodott ugyanezzel a gondolattal.

A magyar jobboldali politika most, éppen a döntés óráiban, végleg zsákutcába jutott. A végsõkig való ellenállásra akarta felajzani a tömegek, a hadsereg lelkületét is - maga mögött egy megcsontosodott, elavult, idejét múlt konzervatív uralmi rendszerrel, amely

ezek iránt a népi tömegérdekek iránt mindig érzéketlen maradt s amelynek most a maga szûk körû jobblétének, elégedettségének sáncai mögül a tömegekre, azok áldozatkészségére kellett apellálnia. Ezekben a napokban írtam egy cikket, amely a föld, az "új föld" nevében, mint egy kiáltvány a "szent háborút" proklamálta, s amelyet - a kormány esküjével megerõsítve - százezernyi példányban kellett volna szétszórni, terjeszteni, hogy magunkkal ragadjuk vele a parasztságot, a jobb értelmiséget, az ifjúságot és munkásságot s a katonaságot, a hadsereget egyaránt.

Futkostam ezzel az egyik "vezértõl" a másikig, de mindenki mással volt elfoglalva, s mindenki talált valami ellenvetést egy ilyen Kossuth-i elhatározással szemben, amelyhez csakugyan egy új Kossuth szükségeltetett volna. Az egyik tekintélyes pártfõnök azzal tért ki a terv elõl, hogy Horthyék most már majd csak meggondolják magukat s leállnak a fegyverletétel szándékáról. A másik ellenzéki pártvezér azt magyarázta, hogy a németek nem helyeselnék, ha most ilyen belsõ zavarokat idéznénk fel, radikális szociális reformokért agitálva. A "szakemberek" azt mondták, a paraszt nem fog elmenni az idén aratni másoknak, az uraknak, ha azok földjét neki ígérjük, mert úgy gondolja, hogy jövõre már úgyis, mint a magáén, arathat ott. Az óvatosak azt hangoztatták, hogy a kormányzó úgyse járulna hozzá egy ilyen forradalmi kormány -proklamációhoz. És így tovább. Mindenki talált valami ellenvetést.

Megpróbáltam a dolgot lealkudni oda, hogy legalább a pártvezérek írják alá a kiáltványt. Erre se voltak kaphatók. Még olyanok is akadtak, akik arra hivatkoztak, hogy a cenzúra úgy se engedné meg a kinyomtatást. Mások azt ajánlották, azzal hárították el a dolgot, hogy írjam alá én magam, az is elég lesz. Így házaltam tanácstalanul a magam forradalmával. Odáig jutottunk, hogy már ígérni se mertünk egy lelkesítõ változást - amikor az ígéreteknek már amúgy is senki se hitt.

***

Közben a másik oldalról: Horthyék, Bethlenek, Peyerék, a szocialisták és Eckhardt-Tildyék, mint kisgazdák s Veres Péterek és társaik, mint vad népi forradalmárok velem és velünk szemben már a háború beszüntetését, a békét ígérték. S a moszkvai rádió buzgón támogatta õket, ugyanilyen ígéretekkel. Ha most már háború nélkül, sõt éppen a harc beszüntetése ellenében, úgyis megkapunk mindent: békét, földet s az urak megszalasztását is - gondolták a tömegek - akkor minek harcoljunk tovább?

Ezekben a hetekben jutott tudomásunkra, hogy Horthy a németek háta mögött, azok ellen kísérletet tett egy magyar partizánháború megszervezésére is. Bizalmasan magához kérette a volt Héjas különítmény vezetõ embereit, s megkérdezte tõlük, volna-e kedvük erre a vállalkozásra? - Fegyvert, ruhát, jó felszerelést, tetemes zsoldot s ezen felül a háború végeztével anyagi kárpótlást, a paraszt partizánoknak földjutalmat, az értelmiségi osztályból résztvevõknek hivatali pozíciót, az özvegyeknek nyugdíjat, végellátást helyezett kilátásba, s errõl kész volt írásbeli kötelezettséget is vállalni saját aláírásával.

A partizánok elsõsorban az úgynevezett "rongyos gárda" tagjaiból rekrutálódtak volna, akik Ruszinszko visszacsatolása elõtt már ilyen gerillaháborút folytattak, a visszavonuló cseh csapatokat nyugtalanították, hidakat, vasútvonalakat robbantottak fel elõttük. Kisebb egységeket rajtaütésekkel megtizedeltek, a raktárakat felgyújtották, a lakosságot ellenük hasonlókra biztatták.

Horthy most a németek ellen akarta felhasználni ezeket a derék fölkelõket. Valószínûleg demonstrálni akarta a németek felé ezzel a gerillakísérlettel, hogy a magyar nép, a magyar parasztság is kész, akár fegyverrel is, ellenük fordulni s a nyugati szövetségesek felé viszont azt, hogy mindez tõle indult ki s az õ kezdeményezése.

Héjasék, akiket Horthy már régen, még a zsidó monopol nagyipar vezéreivel történt összebarátkozása nyomán megtagadott, nem vállalkoztak erre a szégyenletes szerepre. Horthy ígéreteiben se nagyon bíztak, aztán maguk is jobbára németbarátok voltak. De ettõl eltekintve is visszariadtak a borzasztó kockázattól, annak következményeitõl, amelyekkel egy ilyen vállalkozás az ártatlan polgári lakosságot sújtotta volna. Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy a németek brutális kegyetlenséggel, véres megtorlással feleltek volna erre a hátba támadásra. A lakosság viszont támogatás helyett ellenérzéssel kísérte volna a fölkelõk minden lépését. Az Alföld népe, a polgárság s a birtokos parasztság, ha nem is lelkesedett a háborúért, rettegve félt az orosz betöréstõl s minden reménységét a német helytállásba vetette.

## XLIII. Fejezet

1944 nyarán, a háborús összeomlás kezdetén nemcsak Horthyék és Bethlenek keresték a kiutat a közös veszedelembõl, az oroszok elõtt való mielõbbi meghódolás formájában. A szocialisták és Rassayék, mint a liberális polgári radikalizmus képviselõi, ugyanezzel kísérleteztek. De mindnyájukon túltettek ebben a "népi" forradalom hirdetõi: Veres Péterek, Kovács Imréék, Erdei Ferencék és társaik. Mindnyájan a háború beszüntetését, a békét ígérték s ráadásul az utóbbiak és a moszkvai rádió is a békéhez még a dózsai forradalmat is: az urak, az úri rendszer megdöntését, egy újabb jobbágyfelszabadítás örömeit.

Ha most már harc nélkül is, sõt a harc beszüntetéséért megkapunk mindent - gondolták a tömegek -, békét, földet, az urak megszalasztását, akkor minek harcoljunk? Ilyen vajúdás, várakozás közepette csapott be hozzánk a július 20-ai Stauffenberg-féle merénylet híre. Még aznap éjjel kaptuk róla az elsõ jelentést. Ez csak annyit mondott, hogy a német fõhadiszálláson, egy aznap esti megbeszélés alkalmával idõzített bombát csempésztek Hitler közelébe. A bomba felrobbant, de csodálatos véletlen folytán Hitler csak könnyebb sérüléseket szenvedett. Mások, a jelenlévõk közül is, könnyebben-súlyosabban megsebesültek.

Még ugyanazon az éjjel Hitler, Göring és Dönitz tengernagy beszédét közvetítette a rádió. Hitler pár rövid mondatban a német nép és a hadsereg tudomására adta, hogy él és egészséges. Göring és Dönitz a hadsereg és a flotta hûségét és szerencsekívánatait tolmácsolták a szerencsés megmeneküléssel kapcsolatban.

A következõ napok újságjelentései aztán ismertették a merénylet közelebbi részleteit, a fõszereplõk, a tettesek neveit s az ellenük folyamatba tett megtorló eljárást. Ezek szerint gróf Stauffenberg vezérkari tiszt, a merénylet tettese részt vett a rastenburgi fõhadiszálláson Hitler elnökletével tartott tanácskozáson, s az elkészített bombát aktatáskában, a Hitler széke mellé csúsztatta. Hitler annak köszönhette megmenekülését, hogy pár pillanattal a bomba felrobbanása elõtt eltávozott helyérõl. A bomba robbanásának hatását mérsékelte, hogy a terem vékony famennyezetét a bomba könnyen átütötte s így erejét a szabadban adta ki.

Stauffenberg, abban a hitben, hogy Hitler meghalt, ebben az értelemben közölte a merénylet hírét a hadügyminisztériumban tartózkodó tisztekkel, akik a merénylettervbe be voltak avatva. Ezek aztán a hadsereg parancsnokaihoz közvetítették ugyanezt. AZ egyik fõ tettestársnak, Fallgiebel tábornoknak nem sikerült a fõhadiszállás híradóállomását szétrombolnia s így Hitler nyomban értesíteni tudta a parancsnokló tábornokokat s a berlini õrzászlóaljakat is szerencsés megmenekülésérõl, így a Berlinben gyülekezõ tettesekre azonnal lecsaphattak s nyomban felkoncolták vagy foglyul ejtették õket.

A késõbbi híradások már sejtetni engedték, hogy az összeesküvés szélesebb körökre terjedt ki, mint eredetileg hitték. Magas rangú hadseregparancsnokok, tábornokok, diplomaták s volt baloldali pártpolitikus vezéremberek nagy seregérõl derítették ki a részességet. Az összeesküvések egész láncolata leplezõdött le, amely már a háború elõtt célul tûzte ki Hitler és a nemzeti szocialista rendszer megdöntését. A német sajtó, érthetõ okokból, elhallgatta a messzemenõ szervezkedésrõl napvilágra került részleteket. Ezek szellõztetése a már úgy is megviselt német közvéleményre és közhangulatra katasztrofális benyomást gyakorolt volna. Az ellenséges külföld elõtt viszont az egész új rend belsõ hasadásait szemléltette volna.

A budapesti német követség egyik tagja, arisztokrata származású porosz diplomata, aki nem nagyon lelkesedett a nemzeti szocializmusért, már többet elárult nekünk a részletekbõl. Ez az úr jól ismerte azokat az ellentéteket, azt az idegenkedést, amellyel a legmagasabb tisztikar, a tábornokok és vezérkari tisztek, a régi porosz tiszti arisztokrácia tagjai Hitler szociális reformjait és a hadvezetésbe való beavatkozásait kísérték. Hogy ugyanakkor a birodalom külpolitikáját is az elsõ lépéstõl kezdve kritizálják. Az illetõ elmondta nekünk, hogy Stauffenbergék vallomásai felfedték annak az összeesküvésnek a titkait is, amelynek szálai Ludwig Becknek, a nagyvezérkar fõnökének kezében futottak össze.

Beck 1938-ban a vezérkar egyik titkos ülésén bejelentette, hogy ha Hitler meg akarja támadni Csehországot, az a nyugati hatalmakkal a háborút fogja jelenteni. Ezt a kockázatot a hadsereg nem vállalhatja, s õ ebben az esetben állásáról lemond. Ugyanakkor az összes hadseregcsoport-parancsnokok kötelezték magukat, hogy Beck utódjának kinevezését egyhangúlag visszautasítják s a hadsereget a Führer ellen fordítják. Az erre irányuló elõkészületek odáig mentek, hogy a szudétanémet kérdés kiélesedése idején, 1938 szeptemberében Höppner tábornok, Beck egyik bizalmasa Türingiában egy páncélos hadosztállyal készenlétben állott, hogy Hitler elfogatására Berlinbe masírozzon.

A katonai zendülés idõpontját is kitûzték szeptember 29-ére. Ez a kísérlet akkor, a müncheni egyezség folytán, annyiban maradt. Beck és más tábornokok: Witzleben, Halder azonban a lengyel háború alkalmával új puccsot terveztek Hitler és környezetének elfogatásával és felkoncolásával. Halder azonban, aki Beck utódja lett a vezérkari fõnökségben, az utolsó pillanatban cserbenhagyta az összeesküvõket. (Jobb is volt -mondta barátunk -, mert Hitler népszerûsége oly óriási volt, hogy az összeesküvõk fejükkel fizettek volna kalandos vállalkozásukért.)

A lengyel és a francia háborúk sikerei aztán háttérbe szorították a tábornoki puccsterveket, de amint a háborús helyzet súlyosbodott, ezek újra feléledtek. A normandiai partraszállás után a hadsereg olyan népszerû vezérei, mint Rommel, Kluge marsall vagy Stülpnagel, Párizs katonai parancsnoka is, csatlakoztak az összeesküvõkhöz.

Rommel elõre figyelmeztette Hitlert, hogy a partraszállást nem tudják megakadályozni, s a német hadseregnek az ottani erõfecsérlés helyett belsõbb vonalon kellene magát az ellenségre koncentrálnia. Hitler ezt a tervet, amelynek helyességét a késõbbi események igazolták, elutasította.

Az Avranche-i áttörés, tehát július 9-e után Stauffenbergék elérkezettnek látták az idõt a cselekvésre. A merénylet nem sikerült, de Horthynak s a magyar békepárt katonai és politikai vezéreinek újabb ösztönzést adott, õket új kezdeményezésre sarkallta. Az összeesküvés hatása alatt a magyar németbarát közvélemény is erõs megrendülésen ment keresztül. Mindenki úgy érezte, hogy a német hadsereg vezetõségét felülrõl lefelé állandó belsõ válság emészti, amelyet a külsõ kudarcok csak elmélyítenek. Ugyanazon ellentétek voltak ezek, mint amilyenek nálunk 1848-ban, a Kossuth-Görgey viszálykodásban is szerencsétlen következményekre vezettek, s amelyek kezdettõl fogva nyomon kísérték Mussolini kormányzatát is, az olasz tábornoki klikkek féltékenykedõ, majd áruló magatartásában. Clemenceau és Churchill ugyanígy küzdöttek a magas rangú francia és angol hadseregvezetõk ugyanilyen beállítottságával, ellenszenvével.

***

Igen - mondotta egy elkeseredett jobboldali politikus - ez a kölcsönös bizalmatlanság a két ellentétes pólus: a civil dilettáns és a hivatásos katonai tekintélyek között Hitler esetében a származásbeli, a szaktudásbeli elit legyõzhetetlen idegenkedését, kölcsönös féltékenységét, sõt a katonák részérõl a lenézést is jelentette az alacsony, kispolgári sorból érkezett vezérrel, ugyanakkor az elsõ világháború koldus kis káplárjával szemben. Hitler, aki a nagy ösztönök mellett a finom intuíciók embere volt ugyanilyen idegekkel, kétszeresen megérezte, már messzirõl, az elsõ pillanattól kezdve ezt az áthághatatlan falat. Õ a sors emberének tudta magát ugyanúgy, mint Cromwell, Luther vagy Napóleon, a kortársak ugyanolyan gyûlöletétõl ostromolva, a Gondviselés megbízottjának, kiválasztottjának, szövetségesének, akinek tetteit, elhatározásait magasabb, titokzatos hatalmak irányítják és segítik vagy akadályozzák. (Ezek nevében hirdette magát Rousseau is egy új szociális forradalom messiásának.)

Ezek már félig pszichopatológikus jelenségek, de Cromwellnél vagy Napóleonnál épp úgy jelen voltak, mint Rousseau-nál vagy Nagy Frigyesnél vagy egy nagy magyar zsenirõl szólva Széchenyi Istvánnál.

A küldetéstudatnak ez a túltengése a szaktudással szemben kivételes lelki, szellemi többlet öntudatát, sõt fölényérzetét rejti magában. Azt, hogy a szaktudás, a katonai, hadvezéri tudományban épp úgy, mint akár a kémiában vagy a matematikában is - nagy intuíciók, sugalmak nélkül - épp úgy csak másodrangú tehetségeket jelent, mint ahogy pusztán professzionista politikus is csak ilyet képvisel a nagy újítókkal vagy a nagy reformátorokkal szemben...

Hitler részérõl a maga hivatásérzetének, elhivatottságának ez a többletérzete reagált a szaktudásos katonai arisztokráciának ellenszenvére és lenézésére. Nála az volt a baj, hogy nem egyesítette magában, mint Napóleon a szociális újító zsenijével a katonai, hadvezéri szaktudás zsenijét is. Neki az utóbbi vonatkozásban csak nagy megsejtései, ráérzései voltak. Ezek érvényesültek szerencsésen a franciaországi hadjáratban - ott se mindig -, a norvégiai partraszállásban vagy abban a biztonságban, amellyel Csehország kardcsapás nélküli megszállását megvalósította.

Rommel vezérkari fõnöke, Speidel tábornok memoárjaiban Hitler legnagyobb stratégiai tévedésének minõsíti az õ építkezési mániáját, amely védelmi erõmûvek létesítésével akarta a francia és holland területeket biztosítani s ezekkel akarta a szövetségesek invázióját ellensúlyozni, elhárítani. A Siegfried-vonaltól, a Westwalltól kezdve, az Atlanti-parti óriási ütegállások, a francia belsõ fronton az ugyanilyen beton támaszpontok, a Metzben, Liegé-ben és másutt létesített nagyszabású erõdítések esetében ugyanannak a tévedésnek esett áldozatául, amely a franciákra a Maginot-vonalba való kapaszkodásukkal olyan katasztrófát zúdított. Rommel terve a mozgó háborúra épült. Õ azt vallotta, amit Nagy Frigyes, hogy aki mindent akar védeni, azzal a veszéllyel játszik, hogy végül semmit se tud megvédeni, sõt mindent elveszít.

***

A puszta intuíciókra, a kivételes hivatottság szerencsés sugalmazásaira s a szerencsés véletlenekre nem lehet hosszú háborúk sorsát felépíteni. S a hivatásos katonák, akik azt hiszik, hogy mindent elõre látnak, mert csak zárt körben, a józanság és szaktudás zárt körében mozognak és számítanak, nem szeretik a dilettáns rögtönzõket, ha még oly zseniálisak s még oly szerencsések is. Az utóbbiakat éppenséggel nem szeretik. Õk még Napóleont is ilyennek nézték és lenézték. Napóleon hadvezéri lángesze különben épp úgy beleesett és belebukott az "orosz ötlet"-be, mint Hitler "apokaliptikus dilettantizmusa". (Churchill szavai.) Nagy Frigyest saját öreg generálisai, a szaktudás akkori vaskalaposai megbízhatatlan, zseniális rögtönzõnek, sõt félõrültnek tartották, mert a legreménytelenebb, legelveszettebb helyzetekbõl is, amelyekbõl a stratégia szabályai szerint már nem volt menekvés, nemcsak kivágta magát, de még gyõzelmeket is kovácsolt belõlük.

Ugyanilyen "õrült" Macedóniai Nagy Sándor, aki kincstárában mindössze hatezer talentummal és hadseregében mindössze harmincezer katonával indult neki, hogy meghódítsa a világot - és majdnem meg is hódította.

Franz Halder tábornok, aki a nagyvezérkar fõnöke volt a lengyel és francia háborúban - egyébként tagja a Hitler-ellenes tábornoki koalíciónak -, Hitler, dér Feldherr címû munkájában, miközben Hitler hadvezéri ambícióit és beavatkozásait élesen kritizálja, kénytelen bevallani, hogy Hitler intuíciói a francia háborúban, a döntõ húzást illetõleg helyesebbeknek bizonyultak, mint a nagyvezérkar tervei, s hogy a szovjet elleni megelõzõ háborúra is indokolt aggodalmak sarkallták. - "Wir wissen heute - írja -, dass er damit Recht hatte!". Desmond Irving tábornok Rommel tábornokról írt érdekes munkájában (Rommel a harcos és a gentleman) azt írja, hogy Rommel is, mint sokan mások, akik Hitlerrel közvetlen érintkezésbe kerültek, úgy érezte, hogy valami magnetikus, sõt hipnotikus erõ sugárzott egyéniségébõl, mely alól kevesen tudták kivonni magukat.

Rommel 1939-ben a Hitler kíséretét, védelmét biztosító úgynevezett Begleitbataillon parancsnoka volt. Amikor a németek bevonultak Prágába, s arról tanakodtak, hogy Hitler részt vegyen-e a bevonulásban, s egy várható merénylet esetén hogyan óvják meg a veszedelemtõl Hitler Rommelhez fordult, s megkérdezte, mit tenne az õ helyében?
- Azonnal nyitott kocsiba ülnék - felelte Rommel - s minden kíséret nélkül a Hradzsinba hajtatnék.

Hitler egy percig sem habozott, s mint ismeretes, nyitott autóban állva tette meg az utat a prágai utcákon át a Hradzsinig anélkül, hogy valaki kezet emelt volna rá.

***

## XLIV. Fejezet

A szlovák hadsereg árulása, a németek háta mögött felidézett tót gerilla háború, amellyel Csatlós tábornok és társai megpróbálkoztak - új lökést adott Horthyéknak, hogy megkíséreljék saját hasonló terveik megvalósítását. Ugyanakkor azonban ez az esemény figyelmeztetés is lehetett számukra, hogy milyen sors várhat egy ugyanilyen magyar kísérletre is. Tiso, a szlovák államelnök még ép bõrrel került ki ebbõl a szerencsétlen vállalkozásból. A németek, legalábbis látszatra, hitelt adtak fogadkozásainak, amelyekkel ártatlanságát bizonyítgatta. Az egész szlovák puccs azonban a tábornokok megtizedelésével, az elõkészületek véres elfojtásával, megtorlásával végzõdött.

Horthyék azonban csak azt érezték ki mindebbõl, hogy íme, még a tótok is megelõztek bennünket Moszkvában, s mi most már csak mint "rossz utolsók" érkezhetünk be oda. Mint vonakodó, késve megtérõ bûnösök.

Közben ugyanis, augusztus elsõ napjaiban, bekövetkezett a román kiugrás is. A Mihály király körül csoportosuló ottani tábornoki összeesküvés elõkészületeivel szemben a németek - jóllehet ezek a szemük elõtt folytak le - az utolsó pillanatokig vakok maradtak. Egy reggel azután arra ébredtek, hogy Bukarestben megdöntötték a németbarát Antonescu-kormányt és ugyanakkor a román hadseregnek a német arcvonalban küzdõ kötelékei átálltak a szovjet oldalára, és nyomban hátba is támadták a velük szomszédos német erõket. Ezzel a nagy töréssel szemben a németek már a visszaütésre is, az arcvonalban támadt rések betömésére is erõtlennek bizonyultak.

A román átállás folytán Magyarország erdélyi határai nyitva, védtelenül álltak, s a villámgyorsan délre elõretörõ szovjet hadseregcsoportok szinte ellenállás nélkül, a déli Kárpátok megkerülésével csakhamar az Al-Dunánál is elérték a Magyarországba vezetõ utakat. Az Erdélyben eléjük vetett gyönge magyar csapatkötelékeket így, hátulról az elvágás, a bekerítés veszélye fenyegette. Ugyanezzel kellett számolniuk az északkeleti Kárpátokban még a németekkel együtt harcoló három magyar hadseregcsoportnak is miután a németek egy dél felé irányuló ellenlökéssel már nem tudták ezt a fordulatot kiegyenlíteni.

***

A most következõ hetek Magyarországon a tanácstalanság átmeneti korszakát jelentették. Vagyis, ami ezzel mindig együtt jár: a szakadatlan tanácskozásokét is. Horthyék tanácstalanok voltak. Tudták, hogy mit akarnak: fegyverletételt, a háború befejezését mindenáron, minél elõbb. Az oroszok már itt voltak, a kéznyújtás közelségében. De a németek még közelebb voltak: Pesten ültek és nem lehetett tõlük mozdulni.

A jobboldali pártok tanácstalanok voltak, mert a legreménytelenebb dologba kapaszkodtak. Azt akarták, hogy Horthy maradjon és folytassa a háborút, miután nem tudtak mást a helyébe tenni. S közben tudták a kormányzóról, hogy mindent akar, csak harcolni nem. Egyelõre a hungaristák, még Szálasi is azt szerették volna, hogy Horthy maradjon és álljon a végsõkig menõ nemzeti ellenállás, a "szent háború" élére - az õ támogatásuk mellett. Miközben Horthy ki szerette volna irtani õket vagy legalább is az oroszoknak kiszolgáltatni, azok által kiirtani.

Július folyamán Szálasi kihallgatást kért tõle. Másfél órát töltöttek együtt és Horthy úgy nyilatkozott róla a kihallgatás után: - Ezt az embert falhoz fogom állíttatni és fõbe lövetem.

***

Közben a németek is tanácstalanok voltak, mert õk is fából akartak vaskarikát. Tudták, hogy Horthy éjjel-nappal fegyverletételt, megadást akar, s mégis, õk is ragaszkodtak hozzá, hogy maradjon, s ami több: tovább harcoljon. Õk se tudtak kit a helyére tenni. Szálasit, aki a végsõ ellenállást hirdette, ennek dacára is bizalmatlanul nézték. A hungarizmust nem értették, de egy szélsõséges magyar sovinizmust éreztek mögötte. Szálasiban viszont elszánt, nehezen kezelhetõ embert sejtettek, akivel nem lehet a dolgokat egészen az õ kedvük szerint igazítani.

A mérsékelt jobboldali pártok vezérei ugyanígy idegenkedtek Szálasitól. Õk a professzionista politikusok nyelvét beszélték, Szálasi a próféták idiómáját. Nem érthették meg egymást. Horthyhoz nem Horthyért magáért ragaszkodtak, de Szálasi miatt, Szálasi ellen. Horthyról tudták, hogy lehetetlen vagy elõbb-utóbb lehetetlen lesz a németek szemében, a németek miatt. Szálasiról viszont azt érezték, hogy vele vagy miatta, õk lesznek lehetetlenek elõbb-utóbb. Horthy a ráerõszakolt jobboldali kormányt személyes ellenségének, árulóknak tekintette, akikkel az ország dolgait, fõleg a háború kérdését illetõleg már szóba sem állt. Ezekben a dolgokban a kormány és õ már régen más utakon jártak.

A kormányzó most már minden tervét, tanácstalanságát az úgynevezett titkos tanácsosokkal, az õ valódi bizalmas tanácsadóival - akiket azonban még IV. Károly király tüntetett ki ezzel a méltósággal - osztotta meg. Szakadatlanul tanácskozásokat folytatott Bethlennel, Károlyi Gyulával, Esterházy Móriccal és Rakovszky Istvánnal - ezzel a felsõház feletti felsõházzal, a konzervatív reakció Noé bárkájának utasaival, akik keresték az országot és a világot fenyegetõ özönvízben az Ararát-hegyét, ahol még egyszer kiköthetnének és megvethetnék a lábukat, így eregették, Horthyval együtt, napról-napra - amint Horthy is bevallja emlékirataiban - a hírvivõ és hírhozó galambokat a világ négy tája felé, várva a zöld ágat, amely nekik új földet, új jövõt fog inteni, egy világomlás romjai felett...

Ezek az urak mind angolbarátok voltak, a Churchill-féle számítás emberei, amely szerint: Hitler majd megeszi Sztálint és Sztálin azután megeszi Hitlert és végül õk, a konzervatívok, Churchillékkel és az amerikaiakkal együtt megeszik, túlélik mindkettõt.

Ebben hittek és most ott álltak, hogy a várakozás elsõ része beteljesedni készült, de a másik éppen visszájára fordult: úgy festett, hogy az angolszászok nem tudják többé Sztálint megenni, sõt, Sztálin hamarabb fogja megenni és magának eszi meg Németországot és vele együtt egész Európát és bennünket is.

Sztálinnal szemben tehát ott állt: gróf Károlyi Gyula, gróf Esterházy Móric és gróf Bethlen István, s hogy a dzsentri se maradjon ki a bárkából: Rakovszky István enyhítõ körülménynek, s azon törték a fejüket, hogyan lehet Sztálint is meggyõzni és kielégíteni úgy, hogy a kecske is jóllakjék, és a káposzta is megmaradjon - ha minden kötél szakad, mondjuk: egy Bethlen-Nagyatádi-féle földreformmal.

Hiszen, ha annak idején sikerült Nagyatádit belekombinálni, belekonszolidálni a trianoni konszolidációba, ha ugyanígy sikerült ezt a fajvédõ Gömbössel, ha a királyt sikerült Gömbössel visszaûzetni, s aztán ki lehetett játszani Nagyatádit Eckhardt ellen s Eckhardtot Gömbös ellen, ha Imrédyvel meg lehetett ijeszteni a zsidókat s a zsidókkal meg lehetett buktatni Imrédyt, ha hat éven át szembekötõsdit lehetett játszani hol Gömbös, hol Imrédy, hol Bárdossy, hol Teleki, hol Kállay elõrángatásával a németekkel, ugyanezt a szembekötõsdit lehetett mûvelni Hitlerrel - miért ne lehetne ezt most Sztálinékkal is megcsinálni Tildyék, Szakasitsék, Peyerék elõrángatásával, akiket földalatti utakon meghívtak az Ararát-felsõház várbeli titkos tanácskozásaira, a titkos tanácsosok közé, õket, mint akik már elõbb megkezdték ugyanazt a szembekötõsdit Moszkvával, s épp a valódi titkos tanácsosok, az Ararát-birtokosok fejének odakínálásával - a feltétel nélküli fegyverszünet egyik föltétele gyanánt.

És ezek a csónakosok az árvíz tetején, miközben azt mondták egymásnak, hogy mindenben egyetértenek, s miközben ezt a várbeli adóállomás útján a Kremlnek üzengették, ott már régen eldöntötték mindnyájukról, a Dózsáékat utánzó agrárforradalmárokról, az angol labour partiban reménykedõ vezérekrõl s a Churchillt váró igazi titkos tanácsosokról, hogy ugyanaz az örvény fogja elnyelni õket: egy Carlyle-i látomás együttesét - egy országgal együtt.

S miközben a jobboldali pártok egymás közt és a németekkel, a grófok Marxékkal és Dózsáékkal, Sztójayék a levegõben lebegõ önmagukkal, Horthy a fegyverletételre örömmel kardot csörtetõ tábornokokkal tanácskozott - Erdélybõl és a tiszántúli megyékbõl már menekülésben kifulladt karavánok vonszolták magukat nyugat felé. Erdély és a Bácska, két-három éves magyar interregnum után újra elmerülni, visszasüllyedni készült a bosszúra szomjas román és szerb megrohanás vér- és tûztengerében. S a vöröslõ keleti égboltozat alatt ott állt a fogyatkozó ország s a magára hagyott nép, s azon tanácskozott önmagával, hogy fusson-e az urakkal együtt vagy maradjon veszteg és áldozza fel magát egy szebb jövõ kétségekkel tele reményében.

***

A Veesenmayer beavatkozása után Horthy voltaképpen továbbra is a Lakatosékat tartotta a maga kormányának. A miniszterelnökségen s a minisztériumokban Sztójayék ültek, de Horthy szinte csak Lakatosékkal érintkezett. Ezek, mint a skatulyában tartott bábok, mint a kulisszák mögött ólálkodó szereplõk készen álltak, hogy minden percben átvegyék a tényleges kormányzatot is, mert tudták, hogy Horthy csak az alkalmas pillanatra vár, hogy Sztójayékat, a németek tiltakozása dacára is eltávolítsa.

Szegény Sztójay egész életében utálta a politikát, s most ott ült a miniszterelnökségen tárgyalásoktól, intrikáktól lestrapálva, megoldhatatlan kérdések tömkelegébe bonyolódva, gyomor- és vesebajától kínozva, a szanatóriumi kezelés csöndje és nyugalma után áhítozva. Az amúgy is aszalékony csont-bõr kis katonaember, egyre jobban összezsugorodott hálátlan, reménytelen vállalkozásának súlya alatt.

***

Augusztus végén Horthy - most már minden kockázatot vállalva csöndesen felmondott Sztójaynak és kormányának és elõszedte, elõszólította a kulisszák mögül Lakatost és minisztertársait, köztük Hennyey Gusztáv tábornokot, mint külügyminisztert és buzgó fegyverletételi szakférfiút s Rakovszky Istvánt, mint "erõs kezet" és liberális tekintélyt,

belügyminiszter gyanánt. A jobboldaliak közül csak Jurcsek Béla, mint földmûvelésügyi és Reményi-Schneller Lajos, mint pénzügyminiszter maradtak benn a kormányban. Sajtófõnök, Kolosváry-Borcsa eltávolításával, Hlatky Endre lett, Bethlenék sajtóbizalmasa.

A jobboldali pártok meg voltak rökönyödve. Méltatlankodtak és fenyegetõztek, s ellenhúzás - szinte ellenkormány gyanánt - megalakították a Nemzeti Szövetséget, amely a háborús kitartás jelszavával a kormánypárti és ellenzéki összefogást szolgálta, a konzervatív jobboldaltól kezdve, Imrédyéken át a hungaristákig. Engem akartak, mint pártonkívülit, elnök gyanánt az élére állítani, de elhárítottam magamtól ezt a megtiszteltetést.

A Szövetség tagjaiból küldöttség kereste fel Lakatost, hogy tájékozódást kérjen tõle a kormány szándékairól, fõleg a háború folytatását illetõleg. Ez izgatott szóváltások között folyt le. Lakatos kitérõ válaszokat adott, amelyekbõl azonban mindenki érthetett.

Mindjárt szeptember elsõ napjaiban fogadta Szálasit is. Egyik hungarista képviselõ elmondotta nekem, hogy a találkozás nagyon barátságtalan volt, s végül Lakatos azzal fenyegette meg Szálasit, hogy õt is és a jobboldali pártokat is el fogja söpörni - a vörös hadsereg! Lakatos úgy fenyegetõzött ezzel, mintha õ vagy Horthy rendelkeznék majd a szovjet haderõkkel. Hogy a fegyverletétel dacára nekik is futniuk kell majd ezek elõl - azt nem akarta elhinni.

Szeptember 8-án vagy 10-én a kormányzó az úgynevezett koronatanácson, amelyen az õ legbizalmasabb tanácsadói vettek részt, már nyíltan bejelentette, hogy fegyverszüneti vagy fegyverletételi tárgyalásokat akar kezdeni az oroszokkal, mert azok már átlépték az erdélyi hágókat és délrõl Nagyszeben, Lugos és Temesvár felõl elõnyomulóban vannak.

Horthy helyzetjelentése nyomán Bethlen, Károlyi Gyula, Perényi Zsigmond, a katonák részérõl Rõder, volt hadügyminiszter, Sónyi és Náday vezérezredesek felszólalásuk után egyhangúlag hozzájárultak Horthy kezdeményezéséhez. Amikor Lakatos, mint miniszterelnök ugyanezt az elõterjesztést tette a minisztertanácson, ott erõs ellenállással találkozott. Erre válaszul benyújtotta a kormány lemondását, hogy az új kormányból kihagyhassa az ellenzéki Jurcsek Bélát és Reményi-Schneller Lajost. Ezek aztán az újjáalakított, átfejelt kormányban már nem is foglaltak helyet.

Ezek után Greiffenberg tábornoknak, a Budapesten állomásozó német erõk parancsnokának tudomására hozták, hogy ha huszonnégy órán belül nem kapunk legalább öt német hadosztályt segítségül, kénytelenek leszünk az oroszoktól fegyverszünetet kérni.
- Most megfogtuk a németeket! - mondotta nekem szegény Csatay, a honvédelmi miniszter ezekben a napokban.

Nem értettem a dolgot. Õ aztán elmagyarázta, hogy a németek legutóbb öt páncélos hadosztályt ígértek a magyar frontszakaszra, de ezeket mindeddig nem hozták el. Ha már most, a mi újabb felszólításunkra se fognak helyt állni, nem vethetik szemünkre, hogy a hátuk mögött árultuk el õket. Ráadásul, rájuk hárul a felelõsség is a mi elhatározásunkért.

- De mit csináltok, ha mégis megkapjátok az öt hadosztályt, Akkor tovább harcolunk?
- Dehogy kapjuk meg. Erre õk már képtelenek. Mi tehát megegyezünk az orosszal. Õk hoztak ebbe a kényszerhelyzetbe.
Ezzel a számítással azonban - mint csakhamar kiderült - a maguk számára állítottak

csapdát. A németek ugyanis négy hadosztályt csakugyan mindjárt leszállítottak, s ezeket Budapest körül koncentrálták, hogy így most már Horthyék minden lépését ellenõrzés alatt tartsák. Egyszóval a kormányzó most már végleg be volt kerítve, s a fegyverletétel esetén személy szerint is ki volt a német visszatorlásnak szolgáltatva.

## XLV. Fejezet

Hogy mik voltak Horthy tervei, reményei saját személyét illetõleg, miközben a németek gyûrûjében, azok feje fölött az oroszokkal a megadásról alkudozott, ezt senki sem tudja megmondani.

Azt képzelte, hogy a németek az utolsó pillanatig tétlenül maradnak, s megvárják, nemcsak azt, hogy bejelenti a fegyverletételt, de maga is, szemük láttára, átsétál Vorosilovékhoz? Vagy abban bízott, hogy az oroszok egy megrohanással Budapest feladására bírják a németeket, s ezek siettükben ottfelejtik õt, udvarával és kormányával és titkos tanácsosaival együtt? Abban reménykedett, hogy a németek a fegyverletételt, mint befejezett tényt lenyelik és maguktól odébbállnak? Vagy arra számított, hogy az angolok és amerikaiak csodarepülõgépet küldenek érte, amely a vár udvaráról kiemeli õt, mint ahogy Skorzenyék kiemelték Mussolinit a Monte Sasso szikla tetején õrzött börtönébõl? Azt hitte, hogy ha sikerül neki orosz kézre adnia magát, azok majd hálából, jutalmul megerõsítik õt méltóságában vagy tisztelettel továbbadják õt az angolszászoknak?

A legvalószínûbb, hogy magában Hitler lojalitásában bízott, arra apellált, még azok után is, amik közöttük az utóbbi idõkben lejátszódtak. Arra, hogy a fegyverletétel után is megmaradhat az államfõi székben? Vagy, hogy a németek visszavonulásuk közben magukkal viszik, s az összeomlás nyomán aztán az angolszászok veszik majd barátságukba.

Talán arra számított legkevésbé, abba nyugodott volna bele a legnehezebben, hogy le kell mondania, hogy a németek erre is rákényszerítik. Azt hitte, hogy õ utána úgy sem találnak senkit, aki helyére léphetne. De ezzel, szaladásuk közben, a németek már nem is gondolnak.

***

Horthy ült a várban a saját titkos adója mellett, s várta éjjel-nappal, mit üzennek Moszkvából, a németek feje fölött - az õ ajánlataira. Ifjú Horthy Miklós és Tost Gyula, az egyik szárnysegéd rejtjelezte szorgalmasan a szovjet válaszait, amelyek nem voltak túlságosan biztatók.

A kormányzó különösen szeretett volna választ kapni arra a kérdésre, mik Moszkva szándékai az õ személyét és állását illetõleg? Erre azonban vagy semmilyen vagy csak egészen kitérõ, halogató feleleteket kapott. Rákosiék kedvükre játszottak velük. Azt, hogy rettenetesen elbánnak Horthyval, s megfizetnek neki visszamenõleg még Orgoványért és Somogyi-Bacsóért is, nem mondhatták meg. Hisz ezzel visszaûzték volna õt a németek karjaiba. Lebegtették hát elõtte ködösen azt az illúziót, hogy meghagyják õt a magyar-szovjet élén helytartónak. Mint valamikor Mohács után a szultán Werbõczy Istvánt, a nemzeti párt egykori vezérét, a nádort, a Tripartitum, a nagy Hármas Törvénykönyv szerzõjét meghagyta a budai vilajet magyar bírájának, a keresztények

kádijának, ötszáz oszpora honorárium mellett.

A kormányzó, egyrészt, hogy Moszkva kegyeit ezzel is kiérdemelje, másrészt, hogy terveiben, alkudozásaiban megszabaduljon a nyilvánosság ellenõrzésétõl, kritikájától, ellenállásától - végleg le akart számolni az izgága jobboldallal is. Kiadta tehát a parancsot a németbarát politikusok letartóztatására, elfogatására. Hogy láb alól tegye õket, s ezek ne járjanak a németek nyakára tanácsaikkal s az õ nyakára se kéréseikkel, óvásaikkal, s a Házban ne izgassák a közvéleményt, ne biztassák kitartásra a csüggedõket.

Ezzel egyidejûleg el akarta némítani az úgynevezett izgága jobboldali lapokat is, amelyek, mint a capitoliumi ludak, az orosz veszély mellett a saját veszélyüket is a bõrükön érezték, s ellenállást sürgetõ gágogásuk a Moszkvával folytatott titkos tárgyalások feszült csendjében még kellemetlenebbül idegesítette õt is, a békepárti tábornokokat és politikusokat is.

Mi tudtunk ezekrõl a parancsokról, az elfogatás és kiszolgáltatás sötét terveirõl, amelyekkel Horthy az egész keresztény jobboldal kiirtásával, feláldozásával akart magának Moszkva és Rákosiék szemében új érdemeket szerezni. Hiszen elég áruló jelük jelentkezett bizalmas fenyegetéseikben, célzásaikban és elég áruló fecsegés jutott el hozzánk, biztatva bennünket, hogy meneküljünk vagy bújjunk el, mert minden órában nyakunkra teheti a kezét Bakay-Bakanovics tábornok, a budapesti városparancsnok.

A kormány maga habozott. Bonczos Miklós, a belügyminiszter, oldózkodott ettõl a csúnya munkától, s végül is betegségére hivatkozva félreállt, lemondott. Lakatos meg késlekedett a sajtó elnémításával. Egyelõre a cenzúra szigorításával próbálta az óhajtott némaságot biztosítani. Közben október elsõ napjaiban már - de ezt csak utólag, a fegyverletétel bejelentése után tudtuk meg - egy békedeputáció - Teleki Géza gróf, Szentiványi Domokos és Faragho Gábor csendõrtábornok voltak a tagjai - a tót partizánok közvetítésével átment oroszokhoz.

Október tizenkettedikén alá is írták a fegyverszüneti megállapodást, amely voltaképpen már fegyverletételt jelentett Horthy sorsáról ebben nem esett szó. Ez más kérdés volt, és más lapra tartozott. Kiszivárgott azonban, hogy az oroszok elõször nem elégedtek meg azzal, hogy a fegyvert letesszük. Azt követelték hogy a magyar hadsereg támadja hátba a németeket. Horthy ebbe bele is ment volna. Sõt, örült, hogy a németeknek így visszafizethet valamit az eddigiekért. A békepárti tábornokok között azonban ez a kívánság riadalmat keltett.

- Hogyan? - mondották felháborodva - mi azért akarunk fegyverletételt, hogy ne kelljen tovább harcolnunk, hogy abbahagyjuk végleg a háborút. S most viszont újra folytassuk azt s az oroszok helyett a németeket támadjuk meg, akik közé be vagyunk ékelve, s akik ezen felül, öt hadosztállyal a kormányzó nyakán ülnek! S itt most már még csak színlelni sem lehet a verekedést, mint az oroszokkal szemben tettük, mert Vorosilovék képesek politrukokkal rohamra kergetni bennünket. Tehát: hátulról is ellenség, elölrõl is ellenség! Amikor mi már régen a Linder Béla álláspontján vagyunk: nemcsak ellenséget, de semmiféle katonát sem akarunk már látni. Ha fegyverletétel, hát legyen csakugyan az, ne pedig további, véresen komoly háború!

Ebbõl a zsákutcából aztán nagy nehezen kitaktikázták magukat azzal, hogy igen-igen, de ahhoz, hogy a németeket megtámadhassuk, elõbb ki kell bontakoznunk az õ ölelõ karjaiból a közös fronton. Hátrább kell tehát vonnunk magunkat, s ehhez viszont pár napi

idõhaladék szükséges. Ezen felül a három magyar hadseregcsoport közül, illetve azok parancsnokai közül, csak kettõ volt békepárti. Ebbõl is csak a Dalnoki Miklós-féle az elszántabb. A harmadik a Meszlényi tábornok parancsnoksága alatt becsületesen harcolni akart tovább, a németekkel együtt. A fegyverszüneti szerzõdést Faraghoék Moszkvában, október 12-én aláírták, s Horthy másnap már jelentette a koronatanácsnak, Lakatos pedig a kormánynak. Mindkét fórum egyhangú lelkesedéssel vette tudomásul ezt a lépést.

A háborús párton nagy felháborodás fogadta ezt a fordulatot. A hungaristák röpcédulával árasztották el Budapesten az utcákat, s a kormányzói klikk" árulásával szemben nyílt ellenállásra szólították fel híveiket. A kormány Szálasinak és több jobboldali vezér politikusnak letartóztatásával s a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetségének feloszlatásával akart válaszolni erre a demonstrációra. A csendõrség azonban nem tudta - részben nem is akarta - ezt a parancsot végrehajtani. A fenyegetett politikusok német védelem alá helyezték magukat, s náluk kerestek menedéket.

A németek, amikor értesültek a koronatanács és a kormány állásfoglalásáról - jól lehet régen tisztában voltak vele, hogy Horthyék részérõl mi készül - fel voltak bõszülve. Most már õk is látták, hogy erre a befejezett tényre csak egy másikkal: Horthy lemondatásával felelhetnek. Már szeptember 10-15-e között, hosszú tárgyalások után - nem nagy lelkesedéssel - megállapodásra jutottak Szálasiékkal, hogy ha a kormányzó megpróbálja a kiugrást végrehajtani, fegyveres erõvel is fellépnek ellene. Ebben az esetben, a megállapodás szerint, Szálasinak kellett a kormányzót felváltania egy olyan kormány élén, amely a háború folytatását magyar részrõl biztosítani tudja.

Ez a megállapodás nem maradhatott titokban. Vágó Pál és Pávai Vajna Gábor hungarista képviselõk egy este feljöttek hozzám s beszélgetés közben megemlítették, hogy minden elõ van készítve a hatalom átvételére.

De nemcsak a hungaristák készültek rá, hogy az új helyzet ne találja õket váratlanul. A mérsékeltebb jobboldali pártok: Imrédyék, pártonkívüliek, az egységes párt idezárkózó csoportjai, mind ellenállásra készültek.

Én ezekben, a pártok közötti alkudozásokban nem vettem részt. Irtóztam a velük járó személyi ambíciók, gáncsoskodások, féltékenykedések közvetlen élményeitõl. Se államtitkár, se miniszter nem akartam lenni. Annak, aki személyes arravalóság, tehetség nélkül ilyenekre tört, szemébe mondtam az igazságot. Az embert azért, hogy nem versenytárs, mindenki szereti, de azt, hogy véleménynyilvánításaiban épp ezért független és õszinte tud lenni -annál nehezebben szívelik. Ugyanígy távol tartottam magamat a Veesenmayerékkel, Winckelmannékkal folytatott tárgyalásoktól is Az elõbbivel talán egyszer találkoztam, egy vacsorán - Szvatkó Pál szabadon bocsátását szorgalmaztam nála. A másikat, Winckelmannt, sohase láttam.

Horthy sorsát most már megpecsételve éreztem, s nem nagyon sajnáltam õt. De azzal a ténnyel, hogy a magyar állami fõhatalom birtoka fölött idegenekkel kell egyezkednünk, s a végsõ döntést szinte azokhoz kell fellebbezni - nem tudtam magamban csak úgy, könnyû szívvel megbékülni. A Szapolyaiék és Martinuzziék sorsa járt az eszemben. De akkor az idegen hatalom Konstantinápolyban székelt s a török szultánnak hívták.

Úgy éreztem, hogy a Horthy-Szálasi példa csak az elsõ lépcsõ ezen az úton, hogy Szálasi nem az az ember, aki a németek minden szavára hajlani fog, s ha viszont kemény marad, vele is megpróbálnak majd úgy elbánni, mint elõdjével. Nyilvánvaló volt, hogy ha a

németek gyõznek - s mi csak ebben a reményben nyelhettük le a történteket - az így nyitott rést a beavatkozásra késõbb majd adandó alkalommal még szélesebbre akarják törni. Az ország, a nemzet helytállását a közös sorskérdésekben hamar elfelejtik, meg nem hálálják.

Szapolyaiék sorsa volt ez. Az a sors, amely akkor rajta kezdõdött, s az egyik vonalon Apafy Mihállyal, a másikon Kolonicsékkal végzõdött. Ugyanaz a sors, ugyanaz a tragikum jutott osztályrészül Pázmány Péternek, a németbarátoknak is, akik ugyanígy tudták, amikor Ferdinándékat szolgálták, hogy elõbb-utóbb "gallérunk alá köpik a német". Tartottunk mi is ugyanettõl, de azt mondottuk: mindent inkább, mint azt, ami Moszkvától jöhet.

## XLVI. Fejezet

Horthyék és a békepárt lázas tevékenységével szemben a németek sem maradtak tétlenek. A kormányzó és a kormány részérõl Bakaynak szánt akciókat: a jobboldali politikusok elfogatását azzal elõzték meg, hogy egyik ködös októberi estén, azt hiszem, 13-ikán vagy 14-ikén, tehát már azután, hogy a kormányzó s a kormány a fegyverletételt egymás közt és az oroszokkal szemben elhatározták - a városparancsnokot, segédtisztjével együtt lefogták. Megvárták este a Ritz szálló elõtt, amikor ottani szállására hazatért. Skorzenyék ott lestek rá, s mikor autójából kilépett, mielõtt revolveréhez nyúlhatott volna megkötözték, s a maguk kocsijába lökték s elvitték. Ugyanez a sors érte ifjú Horthy Miklóst is. Az õ elfogatása azonban már súlyosabb, kalandosabb körülmények között történt.

Már napokkal elõbb beszéltek róla, hogy a fiatal Horthy titokzatos tárgyalásokat folytat titokzatos jugoszláv ágensekkel, állítólag Tito megbízottjával, Budapesten. Hogy mirõl tárgyaltak, mit akart a kormányzó a jugoszláv partizánvezérekkel vagy azok mit terveztek vele, ezt sose sikerült kideríteni. Horthy, kétségbeesett helyzetében talán a Bácskát is odaígérte Titoéknak egy közös partizánháború ellenében, a németekkel szemben.

Mindez annál érthetetlenebb volt, mert Újvidéken a magyar hadsereg bevonulása után, Horthy parancsára, hogy a jugoszláv partizánok garázdálkodását megtorolják, magyar csendõr- és katonai különítmények rettenetes vérfürdõt rendeztek az ottani szerb és zsidó lakosság körében és Titoék, ilyen elõzmények után, inkább kegyetlen bosszúra, mint baráti ölelkezésre készültek velünk szemben.

A németek mindenesetre neszét vették az ifjú Horthy "diplomáciai" tevékenységének. Október 14-én lesben várták õt a Piaristák terén. Horthy kocsiját egy másik autóban három testõr kísérte, biztonsági szolgálat címen, elõvigyázatból. Skorzenyék megvárták, míg lejött a lakásból, s amikor az utcára lépett, pokrócot dobtak rá és erõs ellenállása után megkötözték, bebugyolálták és az autójukba hurcolták. Mindez nem ment ilyen simán. A testõrök tüzelni kezdtek a németekre, ezek viszonozták a tüzet, s két testõrt halálra sebeztek. A harmadik megvitte a balul végzõdött kalandról a hírt a kormányzónak. Horthy, a felháborodástól felbõszültén, magához kérette Veesenmayert. Tiltakozott a fia ellen elkövetett durva merénylet ellen, s követelte azonnali szabadon bocsátását Veesenmayer viszont ugyanígy felháborodva szemére hányta az oroszokkal folytatott tárgyalásokat, a Titoékkal való trafikálását s megtorlással, fia agyonlövetésével fenyegette meg.

Mindkét fél érezte, hogy most már nincs visszaút, s a törésnek, így vagy úgy, ma vagy holnap - meg kell történnie.

***

A két ütközõ: a német és orosz malomkõ közé szorult gyönge kis államok: Románia, Jugoszlávia, a Horthy példájára, sõt, azt megelõzve, ugyancsak a hintapolitikával próbálkoztak. Sõt, ezt próbálta, hagyományaihoz híven, Olaszország is. De Bukarestben és Rómában is a két párt, a kormányon lévõ és az ellenzéki, nyíltan megosztotta ezt a szerepet egymás között. Mindkettõ vállalta és el is szenvedte a felelõsséget, a következményeket. Romániában Antonescuék képviselték a németbarát irányt. A király és Maniuék a nyugati szövetségesekét. Olaszországban egyrészrõl a király, másik részrõl Mussolini ugyanezt. Jugoszláviában Sztojanovicsék és a király az utóbbit.

Horthy a maga személyében akarta megjátszani mind a két pártállás esélyeit. Antonescu és Mihály, Sztojanovics és Szimovics, Mussolini és Umberto akart lenni egyszerre és egy személyben. Mindkét esélyt a maga számára akarta biztosítani s egyiken sem akart rajtaveszteni. Ez a kétarcú játék nem volt sikerrel végigjátszható. Ez még Talleyrand-nak is, aki a világtörténelemben a kétarcúság, a kétszínûség politikáját ördögi tökéletességre vitte és ördögi fordulatokban érvényesítette, csak úgy sikerülhetett, hogy õ nem egyszerre, de egymás után volt, mint republikánus a Robespierre-ék, a királygyilkosok híve, aztán a direktórium támasza, aztán Napóleon bizalmasa mint császárhû diplomata, aztán a restauráció után a Bourbonok bennfentese. Hogy egyszerre és együtt kiszolgálja Robespierre-t és XVI. Lajost, aztán Metternichet és Napóleont vagy a Bourbonokat és Napóleont - ez még az õ képességeit is felülmúlta. Martinuzzi is ezt próbálta a német és török malomkõ közé beszorítva, de neki is az lett a vége, hogy mielõtt a török eltette volna láb alól, a német orgyilkosok veszejtették el.

***

Október 15-én éppen ebédnél ültünk Budafokon. Tõlünk a harmadik szobában az üveges teraszon a rádió szólt. Vártuk a szokásos légiriadót. Egyik vendégünk kiment a cigarettatárcájáért, s a következõ percben riadtan jött vissza.
Jertek azonnal! - kiáltotta. - Valaki a kormányzó hadparancsát olvassa be. Horthy elrendeli a fegyverletételt. Szidta a németeket, hogy cserbenhagyták õt!

Kirohantunk és hallgattuk az utolsó frázisokat. Hogy Magyarország nem lehet az utóvédharcok pusztuló színhelye. A német összeomlás is küszöbön áll. Nincs célja a további ellenállásnak. És így tovább.

Egyszerre mintha az elsõ világháború végsõ akkordjait hallottuk volna. A Károlyi-forradalom hangjait, szólamait. Annak nyomasztó fuvalma csapott meg bennünket. Szívet elszorító aggodalom s ugyanakkor mélységes szégyenérzet és a méltatlankodás keserû lázadása. S mindezek nyomán: az idegeket felzaklató kérdések áradata: - Mi lesz most? Valami biztatást kapott Horthy az angolszászoktól is, hogy mégis erre a lépésre szánta el magát? Mivel felelnek erre a németek? Mit csinálnak a mi jobboldali pártjaink? A hungaristák, Szálasiék? Hogyan reagál a hadsereg a frontokon és idehaza? A németek lecsapnak-e Horthyra? Elfogják? A német és magyar csapatok Budapesten egymásnak esnek? Utcai harcok lesznek? Véres ellenforradalmi megmozdulás, amely ugyancsak fegyverhez nyúl és amelyet Horthyék letartóztatásokkal, elfogatásokkal próbálnak megelõzni?

A zavar és megdöbbenés elsõ pillanatai után azonban elõttem is egyszerre világos lett, hogy az erõknek ebben a kiprovokált összecsapásában csak Horthy lehet a végsõ vesztes.

***

Megpróbáltam telefonhoz kapni barátaink valamelyikét. Sorban hívtam egyiket a másik után. Sehonnan sem jött válasz. Vagy ha jött, bizonytalan és izgatott hang felelt az otthoniak részérõl:
- Nincs idehaza. Elment. Nem tudjuk, hol van... Végre Rajniss Ferencet sikerült elcsípni.
- Mi történt? - kérdeztem. Mit csinálunk?
- Ne kérdezz semmit. Nincs idõ. Én megyek a várba a német követségre. Gyere azonnal te is. Még nem késõ. Ne maradj otthon egy percig se. A veszély közvetlen.
Mi veszély fenyegetne? - gondoltam. Legjobb, ha nyugodtan otthon maradok.

Horthyéknak, a kormánynak most más dolguk lesz, minthogy velünk törõdjenek. A maguk bõrét kell menteni. Pár óra alatt, legkésõbb estig, úgyis tisztázódik a helyzet.

A német követségre nem akartam menni. Nem akartam magamat német oltalom alá helyezni. Feleségem és vendégeink azonban türelmetlenül unszoltak, hogy azonnal menjek valami biztosabb helyre. Itthon minden pillanatban kereshetnek, értem jöhetnek, hogy lefogjanak. Semmi kedvet sem éreztem a bujkálásra. De Ulain Ferenc már napokkal elõbb figyelmeztetett egyszer, hogy ne háljak odahaza, mert Bakayék minden percben keresni találnak. Ulain veje, egy Vértesy nevû derék, fiatal százados a Bakay segédtisztje volt, s a tábornok íróasztalán rábukkant arra a lajstromra, amely a letartóztatásra és kiszolgáltatásra kiszemelt politikusok névsorát tartalmazta. Köztük, mindjárt elõl, az én nevemet is. Én nem vettem komolyan a figyelmeztetést, de most éreztem, hogy menedéket kell keresnem valahol, míg a válság, így vagy úgy, megoldódik.

A sofõrömnek volt Törökbálinton valami rokona, annak ott egy kis villája. Menjünk oda! - ajánlotta. A villa üres lesz, mert a nyaralók már bejöttek. Annál jobb. Mi majd csak behatolunk valahogy. Töltsük ott az éjszakát s reggelig majd csak kitisztul a helyzet, jobbra vagy balra. S azután, majd meglátjuk a továbbiakat, hogy mit tegyünk.

Felpakoltam és az autóval nekivágtunk az útnak. Budafok alatt s odább a törökbálinti szõlõknél, katona posztok állítottak meg, de igazolás után továbbengedtek. Törökbálinton egy ismeretlen úr igazított el a keresett villához.

A fehérvári káptalan sivár, kiégett legelõjén - több mint kétezer holdas fátlan, kietlen pusztaság ez - rábukkantunk végre az elhagyatott hajlékra. Magában, egy gyatra kis kert közepén, úgy árválkodott itt, mintha valaki ott felejtette volna. Esteledett már és zörgetésünkre nagy sokára elõbújt egy bozontos öregasszony, a ház magányos gondviselõje, télvíz idején. Nagyon csupasz szobában, amelyben egy szék volt az egyetlen bútordarab, a falon egy vak tükör s a szoba sarkában földre vetett matrac, pokróccal letakarva, ágynak kínálkozott.

Elég romantikus volt a helyzet, de nem lehetett válogatni. Egy éjszakára jó lesz ez is. A sofõrt a kocsival haza bocsátottam, azzal, hogy hozzon újabb híreket, még az éjszaka folyamán, ha lehet. Ha olyan a helyzet, hogy tovább kell mennünk, jöjjön vissza azonnal. A szobában, az ablakpárkányon találtam egy ottfelejtett nyári újságot. Kaptam egy gyertyacsonkot az öregasszonytól, annak világánál olvasgatni kezdtem. Már lefekvéshez készültem, amikor az ablak alatt egyszerre léptek csoszogását hallottam és suttogó hangokat.

- Ki az? - kérdeztem. (Talán már értem jöttek a Bakay emberei?!)
Egy öblös hang felelt vidáman: Deputáció vagyunk. Tessék kinyitni.
Kinyitottam az ajtót még mindig gyanakodva. Öt-hat emberbõl álló társaság üdvrivalgása fogadott. Nagy éljenzés közben élükre lépett egy szónok, és a község intelligenciája nevében felkért, jelenjek meg egy szerény vacsorára körükben. Nem lesz csak borjúpörkölt és egy tegnapról maradt nyúl. De nagyon szívesen látnak, ha megtisztelem õket.

A szónok, mint kiderült, Murgács Kálmán volt, akkoriban ismert dalköltõ, egykor derék, falusi jegyzõ, aki, különösen vidéki körökben, nagy kedveltségnek örvendett saját szerzeményû nótáival.
- Megtudtuk - mondotta -, hogy ilyen illusztris vendégünk érkezett, s nem mulaszthatjuk el az alkalmat. Nagy idõket élünk s szükség van az irányító szavakra. Tájékoztatást szeretnénk a politikai helyzetrõl.
(No, ide jó helyre jöttem "inkognitóban".)
Akármilyen groteszk volt is a dolog - engednem kellett. Visszabotorkáltunk a községbe. Végére jártunk már a nyúlnak és a pörköltnek s közben feszülten hallgattuk a rádió adásait.

Újból és újból egy Beregffy nevû tábornokot kerestek, hogy azonnal jelentkezzék Budapesten. Azután jött néhány mondatos magyarázat, hogy a kormányzó által bejelentett fegyverszünet nem jelent fegyverletételt. A harc az oroszok ellen folyik tovább. Ennyi volt, amit éjfélig megtudtunk. Majd reggel többet fogunk tudni. Ha közben valami fontosat jelent a rádió - fel fognak verni. Addig is a társaság tagjai, ittlétemet illetõen, szigorú diszkréciót fogadtak. Meg voltam nyugtatva...

Amikor éjfél után a sarokba vetett matracon félig felöltözve végig akartam nyújtózni, ahogy a párnámat megigazítottam a fejem alatt, fájdalmas nyivákolás, macskanyávogás hallatszott a sarokból. Fölemeltem a takarót, s a meleg fészekbõl nagy szürke mamacica nyújtózkodott elõ, mögötte három pici újszülött aprósággal. Úgy látszott ezt a helyet választotta az örvendetes családi esemény bekövetkezésére és én most megzavartam az idilljüket.

Nem volt lelkem kilakoltatni õket. A takaróból a sarokban fészket csináltam nekik, magam az egyik kocsiplédemmel beburkolóztam s úgy, ahogy elaludtam. Kora hajnalban zörgettek az ablakomon. A kocsim jött meg, a sofõr és mellette egy hetyke kis ember, rettenetes nagy szuronyos puskával az ölében. Móczik Imre volt, Hlinka egykori titkára, most az Új Magyarság tisztviselõje úgyis, mint alkalmi ellenforradalmár - és az átmeneti karhatalom embere.

Elmondta lelkendezve, hogy a válság megoldódott. Horthy lemondott, Szálasi vette át a hatalmat. Õ lesz az államfõ, s koalíciós kormány fog alakulni. Így éltem át a sorsdöntõ napot és éjszakát, így estem ki az események sodrából huszonnégy órára. Nem nagyon bánkódtam miatta. Éreztem, hogy ezután következik a nehezebbje.

## XLVII. Fejezet

A nagy fordulat, amely Horthy lemondását s ezzel együtt a nemzeti ellenállás folytatását hozta meg, már Budapesten talált engemet is.

Az azt megelõzõ, s egy éjszakán s egy napon át tartó alkudozások drámai mozzanatait Rajnissék beszélték el. Hogy szánta el magát Horthy a fegyverletételt bejelentõ proklamáció kibocsátására, hogy vitte el Hlatky Endre, a sajtófõnök katonai fedezet mellett ezt a kiáltványt a Rádióba, hogy szállták meg aztán, elkésve a németek a Rádiót, hogy akadályozták meg a vezérkari tisztek Vörös Jánosnak, a vezérkar fõnökének táviratait, amelyekkel a magyar hadsereg parancsnokait a fegyverletétel végrehajtására hívta fel. Aztán, hogy zárták körül a németek a várat, s hogy készültek Horthyék a vár védelmére, az ellenállásra. Hogy szorította rá Veesenmayer és Winckelmann, illetve Rahn nagykövet Horthyt a kiadott proklamáció visszavonására, módosítására. Azután a lemondásra és Szálasi miniszterelnöki kinevezésére. Hogy fegyverezték fel a hungaristák magukat Kovarcz Emil parancsnoksága alatt. Hogy tartóztatták le Lakatost, hogy késõbb szabadon engedjék, s hogy adta magát Horthy végül a németek védelme alá, családjával együtt.

***

Változott viszonyok között, változott személyekkel, változott érdekek mellett a királypuccsok tragikus jelenetei ismétlõdtek meg a budai Várban. De most Horthynak kellett a király helyett, annak helyén átélnie az idegen beavatkozás, a megalázás lesújtó megpróbáltatásait s ugyanakkor a keserû csalódást olyanokban, akik addig, míg hatalma megingathatatlannak látszott, vak hûséggel és engedelmességgel vették õt körül, s amint ez a hatalom ingadozni összeomlani készült, elfordultak tõle és átálltak a másik oldalra Ugyanúgy, mint a király hívei közül sokan, annak idején Horthy mellé.

Amint a kormányzó törésre vitte a dolgokat, mindjárt kiderült hogy se a pártok többsége, se a hadsereg, se a csendõri vagy rendõri karhatalom, se az áldozatkészebb nemzeti közvélemény nem áll mellette. Az orosz veszély ösztöne, sõt tudata sokkal mélyebben élt a tömegek lelkében, hogy sem oda tudták volna magukat adni azoknak az illúzióknak, amelyeket Horthy és tanácsadói a feltétlen megadáshoz, a fegyverletételhez fûztek. Ezt a tömegösztönt, a fenyegetõ reánk váró borzalomnak ezt az elõérzetét semmiféle propaganda és semmiféle tekintély ellentétes állásfoglalása meg nem ingathatta. Az emberek minden ellenkezõ biztatásra válaszul Károlyi Mihályt emlegették, az õ példáját, akit az elsõ világháború után ugyanilyen fegyverletételért fej- és jószágvesztésre ítélt az országgyûlés.

Horthy azzal jött annak idején, azt hirdette, hogy kiköszörüli ezt a csorbát, helyrehozza ezt a szégyent és vérrel veszi vissza, amit Károlyiék veszni hagytak, elárultak - s most õ maga is ugyanerre az útra lépett... A németek iránti bizalmat meg lehetett rendíteni, de azt, hogy a szovjet iránti bizalomra építsük sorsunkat, ezt a szándékot a nemzet óriási többsége s legalábbis jobbik része csak eltévelyedésnek, sõt árulásnak minõsíthette.

A jobboldali közvélemény egy része még mindig a Horthy-mítosznak azon a hiedelmén csüggött, amely a kormányzóban a nemzeti hõsiesség, az ellenállás és önvédelem vezérét szemlélte, s tõle a végveszély perceiben ennek elszántságát, ennek teljesítményeit várta. Egyszóval mindenki mást várt tõle, mint azt a megalázó szerepet, amelyet most az oroszok felé, a németek felé, a kétségbeesett, de még mindig reménykedõ nemzeti közvélemény felé el kellett játszania.

***

Mindaz, amire a kormányzó számított, a visszájára fordult. Mindazok, akik elõtt szándékait eltitkolta, s akiket befejezett tények elé akart állítani, fellázadtak ellene. Csalódott, amikor azt hitte, hogy a pártok, a hadsereg, a nemzeti közvélemény lelkesedéssel fogja õt követni az ellenkezõ úton is, amelyre annak idején elkötelezte magát. Csalódott, amikor azt hitte, hogy a németek visszariadnak attól, hogy vele szemben erõszakot alkalmazzanak. Csalódott, amikor az oroszok hatalmi beavatkozására számított az õ személye és szándékai érdekében.

Elõször úgy indult a dolog, hogy Horthy amikor a fegyverletételt bejelentette, mintha csakugyan kész lett volna életre-halálra helytállni a maga tervei, a maga elhatározása mellett és kész lett volna fegyverrel, erõhatalommal is megkísérelni azok végrehajtását. Kész volt elfogatni az ellenzéki jobboldali politikusokat, pártvezéreket, hogy így elnémítsa, megrémítse és megbénítsa az errõl az oldalról fenyegetõ ellenállást. Ezt a feladatot bízta Bakay-Bakanovicsra. A németek azonban ezt egy csapással meghiúsították. A hadsereghez intézett parancsai, a vezérkari tisztek ellenállása folytán, el se jutottak a csapatokhoz. Kész lett volna a németeket hátba támadni. Ezt a parancsnokok többsége megtagadta. A budapesti katonai és egyéb karhatalom parancsnokságát Vattay altábornagyra bízta, végül is, mindenkitõl cserbenhagyatva, magára maradt ezzel a megbízatással. A budapesti helyõrség épp úgy vonakodott engedelmeskedni neki, sõt épp úgy ellenállt, mint a csendõrség és a rendõrség kéznél lévõ alakulatai, parancsnokaikkal az élükön.

Hindy tábornok, a budapesti helyõrség parancsnoka letartóztatta Aggteleky altábornagyot, aki Horthynak akart engedelmeskedni. Latorczay alezredesre, aki az Andrássy laktanyában a Horthy hûségére akarta állítani a csapatokat, rálõttek és megsebesítették. Vörös János, a vezérkar fõnöke, akiben vakon bízott, maga is cserbenhagyta. Horthy Tildyék, Szakasitsék ígéreteire, biztatásaira hallgatva, azt remélte, hogy a szocialista munkásság, a szakszervezetek elitcsapatai az õ segítségére sietnek a megadás végrehajtásában - s amikor erre sor került volna - nem mozdultak. Az õ napjuk még nem érkezett el. Õk Horthyért nem voltak hajlandók semmit se kockáztatni.

***

Hogy a kormányzóval szemben tanúsított ellenállásban a nemzeti ügyhöz való hûség vagy a német túlerõ fenyegetõ jelenléte játszotta-e a döntõ szerepet, ezen lehet vitatkozni. A tényeken azonban mindez nem változtatott. Horthy legszûkebb bizalmasain, Ambrózy Gyulán, a kabinetiroda fõnökén, Lakatos miniszterelnökön és Lázár tábornokon kívül mindenki ellene fordult. Ezerkétszáz-ezernégyszáz katonája volt a várban vele együtt beszorítva. Azután a darabont testõrség kétszáz embere, egy frontcsapatnak számított önálló zászlóalj, egy õrzászlóalj egy páncélkocsi századdal, hét páncélos kocsival, többé-kevésbé gyatra felszereléssel. A testõrség kész volt életre-halálra harcolni s eltemetkezni a királyi palota romjai alá. De az erõk viszonya olyan aránytalan volt, hogy ez a hõsiesség az elsõ perctõl fogva reménytelennek látszott. (A németek az utolsó pillanatban még negyvenöt vadonatúj "tigris" típusú páncélos kocsival erõsítették meg túlerejüket.)

***

Vörös János megpróbálta Horthyt rábeszélni közvetlenül a fegyverletételi parancsa kiadása elõtt, hogy menjen Husztra, a hadsereg körébe, lelkesítse maga mellé a csapatokat és úgy hajtsa végre az átállást, a németekkel való szembefordulást. Horthy erre azzal felelt,

hogy õ tengerész, nem hagyja el a süllyedõ hajót. Vörös nem mondta meg neki, hogy õ éppen azért maradt Budapesten, hogy ezt a hajót könnyebben elsüllyeszthesse és könnyebben elhagyhassa. Valószínû különben, hogy a németek a frontra való leutazását is megakadályozták volna. Horthynak még egyszer utoljára kínálta fel a sors a nemzeti hõs klasszikus, tragikus szerepét.

Még mindig választhatott volna: vagy csakugyan szembeszáll, fegyverrel kezében, a hozzá hû csapatok élén - a németekkel, vagy elesik, ugyancsak katonái élén, Budát, Budapestet védelmezve, a németekkel együtt - az oroszok ellen. Horthy kitért mindkettõ elõl. Pedig, ha legalább az elõbbire el tudta volna szánni magát, a németeket katonai és politikai síkon egyaránt zavarba hozta volna. Ha életre-halálra szembeszáll a németekkel, még az egyébként németbarát közvéleményt is maga mögé fordíthatta volna. Nem volt kizárva, hogy még vele szemben is és a történtek után is fölengedett volna a harag és a méltatlankodás. Az ellenpárton álló katonáknak is nehéz lett volna végignézniük, hogy a magyar államfõt Buda várában, magyar katonák védelme, önfeláldozása mellett németek ostromolják és foglyul ejtik.

Ahogy annak idején a király visszatérése, foglyul ejtése és kiszolgáltatása Horthy által megdöbbenést, majd népszerûséget gerjesztett Károly mellett s ellenérzést és keserûséget Horthyval szemben. Most, a németektõl szorongatott Horthy javára alakult volna, fordult volna meg a közhangulat. Õ, mintha érezte volna, hogy ezzel szemben olyan útra lépett, amely nem az egyenesség és nem a hõsiesség útja, arra sem tudta magát rászánni - mint Endre király annak idején, aki egy szál vesszõvel kezében megjelent az Imre herceg csapatai között és megkérdezte tõlük: Hadd látom, ki meri felemelni kezét fölkent királya ellen?

Horthy, miközben a süllyedõ hajót nem akarta elhagyni, amikor látta, hogy a németek nem tréfálnak, visszariadt ettõl is s a Zrínyi vagy Szondi-féle megoldástól is. Egyrészt öreg volt már, másrészt sose volt érzéke a tragikus hõsiességben megnyilvánuló, igazi nagyszerûség iránt. Moscardo tábornokot, a toledói Alcasar parancsnokát a spanyol polgárháborúban az ostromló vörösök azzal akarták fegyverletételre, megadásra kényszeríteni az Alcasar romjai között, hogy foglyul ejtett fiának agyonlövésével fenyegették meg, ha a várat fel nem adja. A vörös parancsnok felhívta telefonon Moscardo ezredest (késõbb nevezték ki tábornokká) és a következõ beszélgetés folyt le közöttük:

A vörös milícia parancsnoka: Ön a felelõs a vérfürdõért, ami bekövetkezik. Követelem, hogy Alcasart tíz percen belül adja fel mert ha nem, akkor fiát, aki itt áll mellettem, lelövetem.
Moscardo ezredes: Elhiszem!
Parancsnok: Hogy lássa a dolog komolyságát, most a fia jön a telefonhoz.
Luis Moscardo: Papa!
Moscardo ezredes: Mi van fiam!
Luis Moscardo: Azt mondják, lelõnek, ha nem adod fel a várat!
Moscardo ezredes: Akkor ajánld lelkedet Istennek és kiáltsd hangos szóval: Éljen Spanyolország! És halj, mint egy hõs!
Luis Moscardo: Melegen ölellek apám!
Moscardo ezredes: Melegen ölellek fiam! A közölt haladékot (fordult a vörös parancsnokhoz) megtarthatják, mert Alcasar sohasem adja meg magát.

Horthyt mint a németek foglyát a velük való alkudozás közben a maga budavári Alcasarjában csak egy kérdés érdekelte, az, hogy mi van a fiával, aki ugyancsak a németek

kezébe esett. Ez polgári drámákban engesztelõ, megható motívum lehet. Tragédiákban is részvétet ébreszt a szorongatott hõs iránt. De, ha egy ország sorsa van föltéve, a hõs azzal válik hõssé bennünk, hogy - a legnagyobb, legmagasabb célt nézve - fölébe nõ az apának. Nem egy országot ad a fiáért, hanem a fiát adja az országért.

***

A németek megérezték a kormányzónak ezt a gyönge, érzékeny lelki pontját, s mindjárt tisztában voltak vele, hogy ezen át odaszoríthatják õt, ahová akarják. Látták, hogy az apa nem Moscardo és a fiú sem Moscardo fia. Nem üzente, hogy tarts ki apám! Az én halálom árán is! (Az igaz, hogy nem is volt halálos veszélyben, mint a másik. Neki, még arra az esetre is, ha az apja nem engedett volna, a haja szála se görbült volna meg.)

Horthy, amint megkapta az ígéretet, hogy fiát nyomban szabadon eresztik, ha õ lemond, s átadja helyét Szálasinak, rögtön kész volt erre az egyezségre. Nem gondolt többet az ellenállásra, amire szegény testõrei, Lázár tábornokkal és Pogány ezredessel életre-halálra elszánták magukat. Nem törõdött többet a hadsereggel se, amelyet fegyverletételre buzdított. A fürdõszobájában, mosdás és borotválkozás közben aláírta az elébe tett nyilatkozatokat: lemondott és kinevezte miniszterelnöknek Szálasit, akit gyûlölt és eredetileg a falhoz akart állíttatni.

A lemondás föltételei között kikötötte azt is, hogy az újságok nem fogják távozása után bántani, megtámadni. Ezt a kívánságát is teljesítették.

## XLVIII. Fejezet

Hogy írja Rogerius a tatárjárásról írt jegyzeteiben? - "Miközben a király és az urak arról tanácskoztak, mit lehetne, vagy mit kellene tenni az ország védelmére - a tatár hadak elõcsapatai már Pest alatt száguldoztak. Buda falairól már látni lehetett, hogy száll égnek a lángba borított falvak füstje...!"

Miközben Horthy Buda várába zárkózott s német és magyar csapatok készültek õt menhelyérõl kiostromolni, foglyul ejteni, s miközben Horthy a beözönlõ szovjet hadsereg felmentõ csapatait várta az alföldi és tiszántúli nagy magyar városok már bombatámadásoktól letiporva, az oroszoktól feldúlva, felégetve, porban, hamuban fuldokoltak. Nyíregyháza, Debrecen, Szolnok, Szeged, Miskolc már az oroszok kezén voltak. A keleti országrészekbõl a menekülõ lakosság százezrei, végeláthatatlan szekérkaravánok csordákban, falkákban, ménesekben elhajtott jószágaikkal, Nyugat felé vonszolták magukat.

Október közepén az oroszok páncélos ékei, egy hirtelen elõretöréssel, észak felõl Vácig nyomultak elõre. Az angolszász bombatámadások most már megszûntek. Most már a szovjet érdeke volt, hogy Budapest ne pusztuljon tovább ezek csapásai alatt. Orosz részrõl viszont kisebb méretû, de sûrûn ismétlõdõ gyújtóbombazáporok nyugtalanították a fõvárost, amely lassanként egy ostromlott, félig bekerített város lehangoló, egyre jobban lecsendesedõ, várakozástól, félelemtõl megdermedõ arcát öltötte fel.

A németek mindjárt márciusi bevonulásuk után, az északkeleti vármegyékben, amelyek a fronthoz legközelebb estek, megkezdték a zsidóság tömeges elköltöztetését is. A maguk

módja szerint: kíméletlen gyorsasággal és ugyanilyen kíméletlen módszerekkel. Huszonnégy órán belül el kell hagyniuk lakásaikat, vagyonukat. Csak a legszükségesebb holmijaikat vihették magukkal. A legközelebbi vasútállomásig szekereken, kocsikon vagy gyalogszerrel onnan vasúti kocsikba zsúfolva továbbították õket, német- és lengyelországi menekült táborokba.

A kényszerû népvándorlás minden nyomorúsága kísérte ezt a procedúrát, a magyar közvélemény részben kárörvendõ, részben sajnálkozó magatartása mellett. Lelke mélyén mindenki embertelennek érezte ezt az eljárást.

A németek csodálkozva fogadták a kormány, a helyi hatóságok vagy a lakosság részérõl jelentkezõ részvétet, az enyhítést, a méltányosabb bánásmódot sürgetõ kérelmeket. Nem értették a magyarokat, akik elõbb tehetetlenségükben annyit lamentáltak a zsidóság visszaélései, gazdasági túlhatalma ellen és az ellenséghez szító, azt pártoló magatartásuk miatt fel voltak bõszülve - most, hogy õk vasmarokkal akarnak a végére járni ennek a problémának, azzal a meggyõzõdéssel, hogy segítenek rajtunk, sõt örömet szereznek nekünk - most azt látták, hogy a panaszos a fejét csóválja és sajnálkozik, sokallja az igazságtevést. Megakadályozni, amit így elkezdtek, senkinek sem állt módjában. A kormány kötve volt, s az egyesek tiltakozása mit sem használt.

Egyébként is a hajlékaikból kiûzött, az oroszok elõl menekülõ magyar százezrek sorsa, szerencsétlensége, amelyben a pillanatnyilag még biztonságban élõk is saját elõrevetett sorsukat szemlélték, elnyomta, eltompította a szánalmat a zsidóság megpróbáltatásaival szemben. Saját véreik jajszava túlkiáltotta az övékét.

***

Budapesten a sárga csillaggal megjelölt házakban összezsúfolt zsidóság a küszöbön álló fegyverletétel hírére sok helyen ellenállásra szánta el magát a korlátozó vagy büntetõ rendelkezésekkel szemben, abban a hiszemben, hogy most már számára is ütött a szabadulás órája.

Ismételten megtörtént, hogy utcai lakások ablakaiból rálõttek a német katonákra s amikor a németek bevonultak a házba, ahonnan a lövéseket kapták, kézigránátzápor fogadta õket. A Népszínház utcában tigris páncélosokat kellett felvonultatni, hogy megostromoljanak egy ilyen bérházat. A harc persze azzal végzõdött, hogy a merénylõkkel együtt a szerencsétlen lakók is véresen megszenvedték a kétségbeesett ellenállás kísérletét.

A törvényhatóságok urai, a politikusok, a pártvezérek, miután a Horthy-probléma feloldódott, az új helyzet új, alkotmányos kormányzati feladataival bíbelõdtek. Mindenekelõtt a jogfolytonosság, a törvényesség rendjébe igyekeztek a történteket beilleszteni, a legitimitás formáinak megõrzésével, betartásával.

Az úgynevezett országtanács, amely a kormányzó halála vagy lemondása esetére az államfõi hatalmat gyakorolta, megállapította, hogy Horthy lemondása a törvényes kellékek betartásával ment végbe. (A tanácsnak Serédi hercegprímás, báró Perényi Zsigmond a Felsõház és Tasnádi Nagy András, a Képviselõház elnöke, Jakab Mihály, a Kúria másodelnöke és Balázs Kornél, a Közigazgatási Bíróság elnöke voltak a tagjai.) Ezután az országgyûlés, a Felsõház és a Képviselõház a lemondást törvénytárba iktatta. Ezzel demonstrálták, hogy se Horthy lemondását, se az Országgyûlés állásfoglalását nem befolyásolta külsõ erõszak. Mindkettõ ilyentõl függetlenül jött létre. Ebben volt egy kis

túlzás vagy ha úgy tetszik, jókora adag politika, a helyzethez, a befejezett tényékhez való kényszerû alkalmazkodás. Másrészt az is igaz, hogy az országtanács és az Országgyûlés is, ha meggyõzõdése szerint a Horthy lemondását nem tartotta volna legálisnak, kényszertõl mentesnek - nyugodtan elzárkózhatott volna annak elismerésétõl. Senkinek a haja szála sem görbült volna meg emiatt.

Ezek a testületek nem akarták hatalmi harcokkal komplikálni az amúgy is nyomorúságos helyzetet. Az ország érdekét nézték, amikor szemet hunytak bizonyos szépséghibák elõtt, amelyeken amúgy se lehetett változtatni. Mindenesetre senki se jelentkezett aki Horthy lemondását nyíltan ellenezte volna s akár a Képviselõházban, akár a Felsõházban tiltakozott volna az ellen.

Ilyen alkotmányos szépséghibák jelentkeztek egyébként annak idején Horthy megválasztásánál is, amikor a kormányzóválasztó Képviselõházat szegedi fegyveres különítmények szállták meg, hogy egy esetleges ellenzéki állásfoglalást megakadályozzanak. Egyik legitimista képviselõ, amikor szemrehányást tettek neki, hogy miért vette tudomásul Horthy lemondását, holott az nem volt alkotmányszerû, mert külsõ kényszer nyomása alatt jött létre - azzal a tréfával ütötte el a dolgot: ha ezen a vonalon maradunk, akkor Mátyás király megválasztását is, most, ötszáz év után is törvénytelennek kell nyilvánítani, mert annál is külsõ kényszert alkalmaztak Szilágyi Mihály fegyveres csapatai, amikor a vonakodó fõurakkal szemben a Duna jegén Mátyást királlyá kiáltották ki.

***

Ezek után Szálasit államfõvé választották "Nemzetvezetõ" címmel, de a Horthyénál korlátozottabb hatáskörrel. Azzal a különbséggel, hogy õt esetleges alkotmányellenes ténykedéseiért az Országgyûlés felelõsségre vonhatja és megbízatása csak a háború idejére szól. Szálasi, hogy az alkotmányhoz való ragaszkodását ünnepélyesen is bizonyítsa, az országtanács tagjainak jelenlétében a Szent Koronát maga elé téve tette le az államfõi, illetve a Nemzetvezetõi esküt.

***

A pártok, amelyek a háború folytatását, a fegyveres nemzeti ellenállást hirdették, koalíciós kormányt alakítottak, az egységes párt jobboldali szárnya, Imrédyék, a hungaristák és a pártonkívüli jobboldaliak részvételével. A hatalmi tárcák: miniszterelnökség, a belügy és hadügy a hungaristáknak jutott, a többi tárcákon Imrédyék és az egységes pártiak osztoztak meg.

***

Azok a körülmények, amelyek között Horthy lemondása, illetve lemondatása megtörtént, bizonyos tekintetben emlékeztetnek azokra a viszonyokra, amelyek mellett az 1849. debreceni országgyûlés a Habsburg-ház detronizációját elhatározta s a trónvesztést, Kossuth indítványára, törvénybe iktatta.

A szabadságharc történetírói sokat vitatkoztak rajta, egyrészt, hogy megvolt-e a többsége ennek az elhatározásnak, s hogy ez a többség, ha megvolt is - nem külsõ kényszer befolyása alatt, jobb belátása ellenére határozott-e így?

Akkor persze nem állt ott egy baráti, de mégis idegen hadsereg Kossuth mögött, amely erre az elhatározásra sarkallta volna õket. De a kortársak és szemtanúk bizonysága szerint egyrészt a köztársasági kisebbség, az úgynevezett "flamingók", a piros-tollasok (Madarászék, Szemereéék) terrorizálták a többséget, másrészt a nagytemplomba a képviselõkkel együtt betódult, felizgatott néptömeg, amely Kossuth lángoló szavainak hatása alatt, fenyegetõ módon helyeselte, követelte a szélsõséges állásfoglalást. Kemény Zsigmondék békepártja, amely a dinasztiával való békés megegyezést szerette volna, nem mert a határozat ellen tiltakozni. A hadseregnek az a része, amely Görgey parancsnoksága alatt állt, ellenezte a detronizációt s Debrecenbe akart vonulni, hogy "az ügyvédek fecsegõ gyülekezetét" szétverje. A másik rész: Perczelék, Bemék, Dembinszkyék - Kossuth mellett állottak.

Az 1944. országgyûlés Horthyt detronizáló határozataival szemben is felvetõdik a kérdés: készek lettek volna-e a jobboldali pártok akkor is erre a lépésre a fegyverletétel miatt, ha a németek ezt nem követelték volna, illetve nem erõszakolják? S továbbá: ugyanúgy akkor is megválasztották volna Szálasit államfõnek, ha a németek befolyása nem érvényesül ezen a vonalon is? És még egy kérdés: az országgyûlés többsége, ha el is lett volna szánva erre -ki tudta volna-e kényszeríteni a németek segítsége nélkül is Horthytól a lemondást, ha õ viszont a végsõkig ragaszkodott volna a hatalomhoz?

A nemzeti közvélemény nagy többsége - ez nem kétséges - a németek kényszere nélkül is - a végsõ ellenállás mellett volt. A hadsereg egyrészt megoszlott, s ha ebben a vitában fegyveres belsõ összetûzésre, polgárháborúra került volna a sor, akkor ez a harc az oroszok közelléte, esetleges beavatkozása folytán Horthyék s a békepárt javára dõlhetett volna el.

Ha az egész nemzet és az egész hadsereg vagy ezek többsége Horthy mellé csatlakozott volna a megadásban, az átállásban, a németek, súlyosabb körülmények között is, tovább folytatták volna a háborút, de most már, mint ellenség harcoltak volna Magyarország földjén. Ellenünk, bosszúra gerjedve, nálunk is a "fölégetett föld" stratégiáját érvényesítették volna, visszavonulás közben is Magyarországot az oroszokkal együtt még borzasztóbb pusztulás és pusztítás színhelyévé tették volna.

Budapest ugyanúgy elpusztult volna s a szovjet magatartása a legyõzött és egyhangúlag meghódolt Magyarországgal szemben se lett volna enyhébb, emberibb, megbocsátóbb. A pártok, a jobboldal s a harcolni akaró hadsereg magatartását nem kizárólag a németek jelenléte döntötte el. Egyrészt bíztak az utolsó percig a német titkos fegyverekben s ezek által a gyõzelemben, másrészt azonban úgy érezték, hogy hozzánk méltóbb dolog fegyverrel a kézben elbukni, mint önkéntes megadással a dicstelen bukást siettetni.

## XLIX. Fejezet

Horthy távozásával lezárult egy korszak. Kerek negyedszázad, 1920-tól 1945-ig. Kétszáz éven át a török uralom alól való felszabadulásunk után, korszakokban beszélve, megértük már Mária Terézia, II. József alatt, az elnemzetietlenedés (Szekfû szerint: a neobarokk), utána Kazinczyék alatt a nemzeti ébredés, Széchenyiek és Kossuthék alatt a reformok korszakát, a liberális átalakulást és a 48/49-es szabadságharc tragédiáját. Világos után a császári abszolutizmus, az elnyomás, 67 után az alkotmányos élet, a kettõs monarchia nagy idõszakát a közös nagyhatalom tekintélye alatt az elsõ világháborúig, a 18-as

összeomlásig. A huszonöt évet kitöltõ Horthy-uralom: a külsõségek korszaka, a külsõséges készülõdés, az ünnepies várakozás, a nem-nem-soha jelszó alatt voltaképpen a belenyugvás, politikai és szociális vonalon a megmerevedés, a reakció korszaka: a trianoni korszak!

Magyarország történetében a királyok egymást váltó ezeréves sorozata folyamán három ízben történt meg, hogy az állami fõhatalom gyakorlására kormányzót állítottunk az ország élére. Hunyadi Jánost, Kossuth Lajost és Horthy Miklóst tisztelte meg a nemzeti közbizalom ezzel a méltósággal. Mindhármójuktól nagy történelmi megpróbáltatás elhárítását, nagy belsõ és külsõ veszélyek leküzdését, nagy, korszakos feladatok megvalósítását vártuk, követeltük. Hunyadinál mindezt a nagy szervezõ és hadvezér egyénisége és képességei biztosították.
Hunyadi saját kortársainak, az egymással versengõ fõuraknak csak rangot, hatalmat, vagyont harácsoló becsvágyával szemben egy nagy nemzeti érdeket tudott képviselni és érvényesíteni: a török veszély felismerésében és az elhárításához szükséges erõk elõteremtésében és gyõzelmes alkalmazásában.

Kossuth az idõknek, saját korszakának nagy történelmi feladataira, egy nagy belsõ átalakulás keresztülvitelére s ennek fegyveres védelmére tudta mozgósítani és megszervezni az erre felhasználható erõk maximumát.

Horthy se nagy hadvezér nem volt, se nagy népvezér, se nagy reformer. A belsõ nagy feladatok felismerésére nem volt érzéke, se azok megvalósítására hivatásérzete. De nem voltak erre való képességei sem. A szociális átalakulás, a mélyreható magyar népi politika nagy gondolatkörével, sürgetõ szükségleteivel értetlenül, érzéketlenül állt szemben, szûk körû osztályszemlélet elfogultságával, ridegségével. A rábízott huszonöt évet külsõségekben élte ki, morzsolta le. A Trianon által ránk mért nagy történelmi parancsot, hogy nagy belsõ újjászületés nélkül nincs külsõ feltámadás - semmibe se vette, kicsiségekben kereste. A magyar népért, a magyar szegénység nagy szenvedõ tömegeiért, míg erre még idõnk volt, nem tudott és nem is akart a felsõ osztályokkal áldozatot hozatni, heroikus önfeláldozásra bírni. A békében és háborúban isi alatta maradt egy nagy helyzet mértékének, szellemi és erkölcsi követelményeinek egyaránt.

***

Nehéz eldönteni, hogy a három kormányzó közül melyiknek a feladata volt nehezebb. Ha úgy tetszik: megoldhatatlanabb. Hunyadi mint gyõzelmes hõs hullott el idõ elõtt, a maga küldetésének teljesítése közben. De közel egy századra mindenesetre elhárította a nemzet feje felõl a mohácsi katasztrófa bekövetkezését. Kossuth harca a külsõ veszélyt, az ellene törõ hatalmakat tekintve kezdettõl fogva majdnem reménytelen volt. Õ ebben a harcban el is bukott, de Világos után õ lett egyetlen reménységévé a leigázott nemzetnek. Mert történelmi nagy belsõ feladatát: az új korszak szociális, politikai alapvetéseit elvégezte. S mert bukásában, annak erkölcsi erejében már benne volt a feltámadás ígérete.

Horthy helyzete a külsõ veszélyekkel szemben kezdettõl fogva ugyanilyen kétségbeejtõ volt. Az erõk arányát tekintve ugyanilyen reménytelen. De a magyar szabadságharcosoké majdnem mindig ugyanilyen volt. Õk azonban tudtak hinni és merni: a reménytelenséggel szemben is. Tudatosan vagy tudat alatt tisztában voltak vele, hogy vannak helyzetek, amelyekben akarva nem akarva mindent kockáztatni kell, mert a mindent kockáztató elszántsággal még mindig meg lehet menteni azt, amit a semmit kockáztatni nem akaró fontolgatás vagy ravaszkodás a mindenen felül is elveszíthet: a becsületet!

Ezek a hõsök mind hordozói voltak, mind megszemélyesítõi a magyar sorsnak, ami azt jelenti, hogy idõrõl idõre egy-egy nemzedék hõsies bukásának, a nagy ügy melletti helytállásának árán lehet csak megváltani a következõ nemzedék életjogát.

Ahogy Deák Ferenc mondotta annak idején, a nagy bukás után: tudtunk reménytelen ügyért is reménykedve küzdeni!

***

Horthy a nemzeti hõsnek, egy tengeri csatában gyõztes admirálisnak nimbuszával jelentkezett 1919-ben, a proletárdiktatúra megalázó szenvedései nyomán az események színpadán, hogy aztán, mint nagy ígéret, mint Trianon megbosszulója, tartotta várakozásban a reménykedõ, az integritást visszaváró nemzeti közvéleményt. S amikor azért, amit a német szövetség árán csakugyan visszaszerzett, az utolsókig, ha bukva is, de helyt kellett volna állnia - mint kétszínû intrikus élte ki igazi egyéniségét. Nem volt nagy lélek. Se a hit által, se a kétségbeesés által nem tudott azzá válni. Kicsinyes volt és szkeptikus minden igazán nagy dologgal szemben. Az élethalálharc válaszútján, a Novara fedélzetén, a hadihajó parancsnoki hídján, mint katona arra szabott nagyság volt. Az ország kormánya mellett ugyanilyen helyzetben - kicsinynek mutatkozott.

Igaz, ha Hunyadi és Kossuth zsenije együtt lett volna benne, a magyar sorsot akkor se gyõzhette volna le. De bukva is másképpen nézett és másképpen állott volna szembe vele. Õ Szapolyai János volt s Martinuzzi eszközeivel és módszereivel, de annak lángesze nélkül próbálta kijátszani a végzetet.

A Károlyi-féle forradalom s a Kun-Kohn Béla-féle proletárdiktatúra élményei, véres tanulságai után is a latifundiumos arisztokrácia, a konzervatív dzsentri s az ugyanilyen katolikus és protestáns püspöki kar és nagybank és nagyipar zsidó monopol birtokosainak érdekeit szolgálta és érvényesítette, negyedszázadon át, két világháború árnyékában. A miniszterelnökök között is gróf Bethlen István, gróf Károlyi Gyula és gróf Teleki Pál voltak a kedveltjei, bizalmas barátai. Gömbös Gyulát, Imrédy Bélát, Darányi Kálmánt csak mint polgári alkalmazottakat átmeneti célokra tûrte és használta fel.

Hunyadi János viszont az akkori kiskirályokkal, a csak a maguk hasznáért hatalmaskodó nagyurakkal szemben, azok ármánykodásaitól, irigykedéseitõl kísérve s az ugyanilyen hitvány királyoknak, az Ulászlóknak tehetetlenségével küszködve pazarolta el katonai lángeszét a török világhatalom elleni küzdelemben.

Kossuth ugyancsak a feudális nagybirtok képviselõinek reakciós szélsõ szárnyával szemben adta ki azt a híressé vált jelszót: -Veletek, ha lehet, de nélkületek, sõt ellenetek, ha kell! Ezek ellenében a haladó szellemû reformokért lelkesedõ nemesi középosztályban és a felszabadított jobbágyságban találta meg a függetlenségi harc legerõsebb támaszait. Hogy számûzetésében az európai Nyugat és az ifjú Amerika érdeklõdését, áldozatkész rokonszenvét gerjessze fel a leigazolt Magyarország sorsa iránt, s az idegenben is eszményképe és reménysége maradjon a nemzeti függetlenségi törekvéseknek.

***

A Horthy lemondásával beállott új helyzet az új megpróbáltatások kezdetét is jelentette, nemcsak Budapest, de az egész maradék ország életére. Miután a szovjet hadseregnek a fõvárosra nehezedõ nyomása egyre érezhetõbbé vált, fölvetõdött a kérdés: mire szánjuk el

magunkat és mire szánják el magukat a németek? Feladják-e Budapestet vagy mint a Duna-vonal kulcspontját, védelmezni akarják? Az utóbbi elhatározás egyet jelentett a várostrom minden veszélyével, pusztításával.

A kormány nem tudott ebben a kérdésben szilárd állásfoglalásra jutni. Voltak, akik azt hangoztatták, hogy nem szabad áldozatul dobni a várost pár napig tartó ellenállás reményében. A magyar hadvezetõség, egységes hadvezetést értve ez alatt, nem is mûködött ezekben a hetekben és így nem is érvényesíthette a maga felfogását. A németek szintén haboztak. Greiffenberg tábornok és Winckelmann, Hitler megbízottja, a város feladása mellett volt, de a hadvezetõség végül is a védelemre, az ellenállásra határozta el magát.

A kormány és az országgyûlés tehát költözködésre készült. Nekünk, az Új Magyarságnak is, döntenünk kellett: menjünk-e, maradjunk-e? Sokan sürgettek, adjuk fel a lapot, s menjünk már most Németországba, s ott próbáljuk tovább szerkeszteni. Nekem az volt az álláspontom, hogy míg egy talpalatnyi föld marad Magyarországból, mi nem mehetünk el. Nem hagyhatjuk cserben olvasóinkat, azt a közvéleményt, amely olyan ragaszkodással kitartott mellettünk s bizalmával rendületlenül rajtunk csüggött.

Pesten a lap elõállítása egyre nagyobb nehézségekbe ütközött. A folytonos bombázások, légiriadók a szerkesztõség és a kiadóhivatal munkáját egyre jobban megnehezítették. Az ország nagyobbik fele már az oroszok kezén volt, arrafelé minden postai, vasúti összeköttetésünk megszakadt. Úgy voltunk, mint Kossuthék 48 decemberében, amikor Windischgrätzék elõnyomulása már Budapestet fenyegette. Õk keletre menekültek. Mi már csak nyugat felé. A kormány és az országgyûlés Sopronba tette át székhelyét. Napilap elõállítását se ott, se Szombathelyen nem volt olyan könnyû biztosítani.

Mindkét város tele volt menekültekkel s a szerkesztõség és kiadóhivatal számára lehetetlen volt helyet kapni. A munkatársak részére lakást találni, az árusítást, kihordást megszervezni nem kisebb feladatot jelentett. Sopronban nem is sikerült tanyát verni, de Szombathelyen sok keserves lótás-futás, keresgélés után, úgy-ahogy tetõ alá tudtunk jutni. A Vasvármegye szerkesztõ-tulajdonosa, Lékay-Lingauer Albin adott hajlékot, nyomdát, és december közepén az elsõ Új Magyarság elsõ "menekült" száma megjelenhetett. Ha külsõ kiállításra, terjedelemre csak szerény mása is volt a réginek, a budapesti eredetinek, lelke, szelleme töretlen maradt. Mindenesetre kitartott õrhelyén a vállalt ügy mellett az utolsó pillanatig: 1945. március közepéig.

## L. Fejezet

Nagycenkrõl, ahol a Széchenyi-uradalom egyik kis vadászházban kaptam szállást, hetenként kétszer-háromszor be kellett mennem Szombathelyre, hogy a szerkesztõség munkáját irányítsam, cikkeimet korrigáljam. A Horthy-korszak múltjáról, a kormányzói uralom hibáiról, személyes gyöngeségeirõl kezdtem cikksorozatot, ami azonban befejezetlen maradt. Sokszor a leromlott, járhatatlan utakon, két-három méter magas hótorlaszokon vagy feneketlen sárban fél napig tartott, míg a kocsival Szombathelyre bevergõdtünk.

A szerkesztõség harminc-egynéhány tagjából talán nyolcan vagy tízen maradtunk együtt. A kiadóhivatal személyzete ugyanígy lefogyatkozott. De mindenki odaadással, lelkesen

dolgozott. Olvasóközönségünk ezek alatt a viszontagságos hetek alatt megkétszerezõdött a még magyar kézen maradt dunántúli vidékeken. Szombathelyen tömegek várták reggelenként a nyomda elõtt a lap megjelenését s valósággal a gépekbõl ragadták ki a még festéktõl nedves példányokat. A rikkancsok minden fenyegetés, megtorlás ellenére felárral árusították a lapot. Volt olyan, aki negyven-ötven pengõt keresett ezzel a visszaéléssel.

***

A lapszerkesztés kisebb-nagyobb gondjai közben lelkünk mélyén még mindig Budapest sorsán csüggõdtünk. A végleges bekerítés pillanatától kezdve, amikor az orosz gyûrû bezárult a város körül, szorongó aggodalommal latolgattuk az ostrom és védelem esélyeit. Amikor eljöttünk Budapestrõl, a város fontos útkeresztezõdésein felállított hatalmas drótakadályok, félelmetes spanyol-lovasok, a Duna hidak aláaknázása már jelezték a védelem elõkészületeit a közeledõ ostromra.

Fájó szívvel, de még mindig a felszabadítás, a közeli visszatérés reményével búcsúztunk. Hogy aztán a decemberben meghiúsult német ellentámadás után ettõl a reménytõl is elbúcsúzzunk. Annak a több száz autóból álló menekülõ karavánnak a sorsa, amely Karácsony elõestéjén, az utolsó pillanatban, a Dobogókõn át próbálta meg a kijutást a városból, sokunk számára családi tragédiákat, barátok, rokonok, ismerõsök tragikus vesztét jelentette.

A nagycenki vadászház iszonyú csendjében a falusi karácsonyfa gyertyái alatt elhallgatott a szó közöttünk. Mindegyikünk tudta, hogy a másik is ugyanarra gondol: mi lesz azokkal, akik bennrekedtek? Mi lesz elhagyott hajlékainkkal, mi lesz a hajléktalanok százezreivel, akik velünk együtt elfutottak? Milyen sors várja a bombázásoktól máris annyira megviselt város palotasorait? Mi lesz a gyönyörû Duna-hidakkal, a királyi várral, a Mátyás-templom, a Halászbástya szépségeivel, a Parlament gótikus csodájával, a Buda ódon biedermeyer háznegyedével, mindazzal, amit a török uralom után két és fél évszázad alatt, öt-hat nemzedék munkájával, annyi gond, verejték, áldozat, szeretõ szépítgetés során felépítettünk és aminek képei, megszokott, magunkba élt vonalai, formái, távlatai mindig mindenüvé elkísértek bennünket?

Európa legszebb városának büszkeségével gondoltunk rájuk, ha idegenben jártunk is valamikor, Párizs boulevardjain épp úgy, mint az Unter dér Linden hársfái alatt, Velence lagúnáin vagy az Aranyszarv panorámájában gyönyörködve, ugyanúgy a nápolyi Possilibo sétáin, Bécs kõrengetegében éppen úgy, mint Zürich vagy Genf idilli városképei között...
- Mi lesz a "várossal", Budapesttel? kérdeztük magunktól a kialvó gyertyafénybe bámészkodva, miközben odakünn már az "orosz tél" zúgatta a behavazott erdõt és a konyhánk nyitott kürtõjén keresztül az északi sztyeppe jeges szelének távoli farkasüvöltése sóhajtott be, felelet gyanánt.

***

Késõ, zimankós, hófúvásos éjszakákon hányszor zörgették ránk az ablakot elfáradt, elakadt menekültek, akiket az erdõ mélyérõl kiintõ lámpafény igazított hozzánk. Szekéren vagy kocsikon összehányt cókmókjaikról gyermeksírás, feldúlt otthonok kétségbeesése ásított, könyörgött segítségért vagy legalább egy éjszakai pihenõért, egy pár órányi kemence melegért. Hozták magukkal az elesett, sárba-vérbe taposott falvak, városok tragédiáját. Esztergom, Székesfehérvár, Veszprém, Pécs feldúlásának apokaliptikus élményeit, a fehérvári nõk hõsiességének szívet elszorító, férfiakat megszégyenítõ híreit.

Aztán katonák jöttek: sáros, fáradt, sokszor véres rongyokba burkolt katonák a mieink közül vagy a németek soraiból, hogy szalmát hintsünk nekik az elõszoba hideg padlóján egy fél éjszakányi vagy csak egy pár órányi, fájdalomba, önkívületbe bódult elnyugvásra. Rajtuk keresztül közeledett, lopakodott hozzánk is egyre közelebb ugyanaz a borzalom, hasonló a téli árvizek fekete áradásához, amelyek éjszaka lepik meg az elárvult határokat, hogy minden életet vértõl iszapos hullámaikba temessenek.

***

A képviselõház elnöksége Sopronban az úgynevezett Stornó házban talált elhelyezkedést. Ebben a szép, régi patrícius palotában, amelyben valamikor Mátyás király is megszállott két napra, Bethlen Gábor háborúi alatt is itt ülésezett Sopronban az országgyûlés, a lutheránus egyház árkádos székházában a protestáns rendek sérelmeit tárgyalgatva. A képviselõház és a Nemzeti Szövetség a városháza nagytermében tartotta üléseit. Valami másfélszáz képviselõ követte a kormányt új székhelyére. Lakások céljaira a hatalmas Lövér szállót és az Európa szállodát foglalták le. Az elõbbit csaknem ott kellett hagyni. Két bombatámadás szinte porig rombolta.

A képviselõház alig néhányszor ült össze a helyzetjelentések és a kivételes kormányintézkedések meghallgatására. A belügyi, földmûvelésügyi és ipari minisztériumok is ott jutottak, úgy ahogy, fedél alá. A miniszterelnökség és honvédelmi minisztérium Kõszegen telepedtek le. Szálasi Ferenc Nemzetvezetõ a Sopron melletti brennbergi bányatelep egyik villájában talált lakást.

A Stornó-ház boltíves szobáiban, a tulajdonos mûértõ család otthagyta a falakon a Széchenyi-relikviák sok értékes apróságát, Széchenyi angliai tartózkodásának emlékeit. Az angol politikai és társadalmi élet egykori kitûnõségeinek címerpecsétes levelei, névjegyei, meghívói: a Marlborough-ok, a Wellingtonok, Lancasterek, Derbyk, Salisburyek kézírásával. Aztán az angol lapok pár soros hírei beszéltek itt a magyar gróf látogatásáról, utazásának céljairól. Ennek az utazásnak, angliai tartózkodásnak élményei döntötték el a legnagyobb magyar életsorsát. Ezek keltették fel, érlelték meg benne egy új technikai, szociális és gazdasági átalakulás emésztõ szükségérzetét.

Anglia akkor, a világközi kereskedelem, a technikai haladás élén, politikai hatalmának tetõpontján, a világközi hajóforgalom hegemóniájának birtokában, a gõzgépfeltalálás elsõ forradalmi sikerének küszöbén ugyanazt a hatalmat és ugyanazt a példát jelentette az akkori világ számára, mint ma, az atomkorszak küszöbén az Egyesült Államok. És mindezen túl a demokratikus parlamentarizmus mintaképét, ami azonban az angol valóságban arisztokratikus elituralom volt. A francia forradalmi demokráciával szemben a konzervatív reakciót képviselte.

Az a korszak vagy annak a korszaknak utolsó évei voltak ezek, amikor a francia jakobinusok, Saint-Simon hívei a vasútban, a gõzmozdonyban és általában a gõzgép csodáiban egy új világtestvériség, a népeket egymáshoz közelebb kapcsoló humanizmus leghatalmasabb eszközét ünnepelték. Hogy ugyanakkor az angol takácsok és szövõmunkások sztrájkokkal, vad rombolásokkal üzenjenek hadat az új gépi korszak uralmának, mint egy új szolgaság, egy új szociális zsarnokság elõhírnökének. A Napóleont legyõzõ Anglia ez, amely mögött - miközben az angol agrár-feudalizmus utolsó elszánt harcait vívta a gabonavámok védelmében - Byronnak vad, lázadó, mélabús lelke kísértett.

Byron, a költõ, az egész egykori angol közvéleménnyel és az egész Metternich-féle gyõzelmes, reakciós világrenddel szemben - ugyanúgy, mint Goethe - Napóleonban, a legyõzött és számûzött zsarnokban egy új korszak hõsét, a szabadság és az emberiség héroszát látta. Mindketten hittek a császár nagy, fantasztikus terveiben, ideális szándékaiban, az Egyesült Európában, az Európai Egyesült Államokban. Napóleon bukása után csalódva látták, hogy az úgynevezett Szent Szövetség, a nagy államok császárai és királyai - miközben Napóleonban, az õ bukásában a zsarnokság megdöntését hirdették és ígérték a népeknek - ezek alatt a jelszavak, alatt és a "felszabadítás" ürügyén a saját zsarnokságuk megszilárdítását értették.

Ennek fenntartására, megszilárdítására áldozták fel a nagy háborúban népeik százezreit. Németországban, de Angliában is elsõsorban az új nemzedék érezte ezt, amelyik a háborúk! viharaiban nõtt fel. Innen támadt az életunalom, a hiábavalóság, a minden mindegy közhangulata és az ezt megszólaltató irodalom. Mire volt a tízesztendõs háborús erõfeszítés, a sok áldozat, a sok vér és nélkülözés, ha a régi romlott uralmi rendszerek gyõzelmesen kerültek ki belõle és mindent ott folytathatnak, ahol abbahagyták?!

- Mire volt mindez - kérdezte Byron is -, ha a nagy "zsarnok" után, akiben legalább igazi nagyság volt, most újra a kis zsarnokok uralma következik? Azért küzdöttünk, hogy miután az oroszlánt sikerült elejteni, farkasok vagy rókák egyenek meg?

Byron kitartott Napóleon mellett, annak bukásában is. Híres szatíráiban az egymást követõ békekongresszusokról, a három császár bécsi és veronai találkozójáról, az akkori UNO-nagygyûlésekrõl írta ezt a gyilkos strófát:

Wer tagt in dieser weihevollen Halle?
Die heilige Allianz! "Die drei für alle."
Die irdische Trinität. Gott nach geschaffen.
So wie der Mensch sie sieht wiederholt in Affen.

Ein in der Zwecke, aus drei hohlen Köpfen.
Den Stoff für ein Napoleon-Hirn zu schöpfen.
Seltsames Schauspiel! Der Kongress vereint.
Das voller Widerspruch und ungleich scheint.

Die Herrscher sind sich gleich ganz gut,
Wie die Münzen, die derselbe Prägstock schlug!

***

Széchenyi azonban nem a byronizmust, nem a világfájdalmat és a csalódást hozta Angliából. Ez különben ott is csak irodalmi divat maradt. S az angol világpolitikában nem igen jutott szóhoz. Széchenyi egy "csodálatos" magyar forradalom ösztöneit hozta magával onnan a "magyar parlagra": az angol szövõgyárak, a vas- és acélmûvek, a gõzhajók és vasutak akkori gépcsodáinak világából. A magyar elmaradottság szégyenérzetét s a gazdasági és szociális újjászületés eltökéltségét hozta és mindebben a magyarság új hivatásának, nemzeti nagyságának álmait, hogy itthon aztán felõrlõdjék a bécsi, Metternich-féle konzervatív reakció és az itthoni vak maradiság elleni küzdelemben és végül túlszárnyaltassék a Kossuthék szélsõbb, liberálisabb nemzeti törekvéseitõl...

Wesselényi Miklós, aki angliai útján, Széchenyinek útitársa volt, csak a lovakat, az angol telivér lótenyésztés élményeit hozta, annak eredményeit csodálta meg, s a falkavadászat angol sportját, nagyúri kedvteléseit. Amikor egy skóciai huszárezredet látogattak meg az ottani táborban, Wesselényi el volt ragadtatva tõle, hogy felszerelésük szóról szóra a magyar huszárságénak másolata volt. Még nyergeik is Tiszafüreden készültek, a magyar nyereggyártás akkori telephelyén.
- Íme tõlünk is lehet valamit tanulni! - mondotta boldogan Széchenyinek.
- De nekünk is tõlük - felelte ez. - De többet a füredi nyergeknél...

## LI. Fejezet

A törvényhozás számára Sopronban alig akadt már komoly tennivaló. Most már, futás közben vagy futás elõtt, a nagy reformokkal kísérletezni azt jelentette volna, mintha a házat újra akarnánk bútorozni, miközben a tetõt már ránkgyújtották.

Tasnádi Nagy Andrással, a képviselõház elnökével, aki híven kitartott a jobboldali reformpolitika nagy céljai mellett s a németbarátságban, velünk együtt, Magyarország utolsó mentségét kereste, sokszor eltûnõdtünk itt a magyar sors kérdésein. Az õ derült, nyugodt kedélye, világos ítélete tartotta a lelket sok barátunkban, akik keserû tépelõdések közben újra és újra felvetették a nagy kérdést: a helyes utat választottuk-e, amikor döntenünk kellett a lehetõ és lehetetlen között?

Hóman Bálint, gyakori társunk ezekben az önmagunkkal folytatott vitatkozásokban a múltból vett történelmi példákkal és a jövõ történelmének elõrevetett képeivel vigasztalt bennünket. Akárhogy forgattuk a dolgokat, mindig csak oda lyukadtunk ki, hogy bármi sors várjon is reánk - nem tehettünk másképpen.

Akkor ott, a Stornó-ház boltívei alatt még nem gondoltuk, nem hittük volna el, hogy Tasnádi Nagy Andrással a wolfsbergi angol fogolytáborban fogjuk viszontlátni egymást. Hogy ott, mint priccs-szomszédok, folytatjuk majd tovább ugyanezt a vitatkozást, ugyanezekrõl a kérdésekrõl.

***

Körülöttünk a maradék vármegyékben, a magyar latifundium és hitbizomány határtalan uradalmai terjeszkedtek: az Esterházyak, Batthyányak, Festeticsek és az egyház, a holtkézi birtokok tízezer holdjai. De mit akarhattunk volna most már a földreformmal, a földvagyon új megosztásával, amikor az ország földjét nyolctized részben már idegen, ellenséges hadsereg taposta és Debrecenben a szovjet oltalom alatt megalakult magyar kormány - Teleki Gézáék, Dalnoki Miklósék - máris hozzáláttak a maguk módján a nagybirtok lefoglalásához és a frontok mögött, oda túl már feldúlt kastélyok és kúriák jelezték a népi demokrácia bevonulását a magyar történelembe.

És ugyanúgy, mit kezdtünk volna az új munkástörvényekkel, azok régi, elmulasztott nagy szociális feladataival, amikor már Moszkva szuronyain hozta a szocializált, munkáskézre, illetve állami kezelésre, birtoklásra juttatott gyárak, bankok, bányák, ipari és kereskedelmi vállalatok megváltó programját, az úgynevezett proletárdiktatúra legvadabb álmait és ígéreteit? És mit kezdtünk volna a közigazgatás népi értelemben vett átszervezésével, amikor a keleti vármegyékben már véresszájú parasztasszonyok ültek a fõispáni székekben

és mezítlábas szovjet agitátorok foglalták el a polgármesterek, szolgabírák és községi jegyzõk helyét?

És hogy kelthettük volna életre, hogy állíthattuk volna talpra az utolsó órákban a nemzeti, népi ellenállás életre-halálra elszánt hadseregét, mint Kossuthék tették egy lábdobbantásukkal - amikor a régi már elcsüggedten, részben szinte felbomlóban volt: lelkében, elhatározásaiban meghasonlott tisztikarral s a vereségektõl, a folytonos visszavonulástól lelkét vesztett, a belsõ propagandától, felsõbb példáktól megmérgezett legénységgel, amely már haza szeretett volna széledni, hogy a nagy felfordulásban mentse a magáét, a menthetõt s a nagy földosztás és osztozkodás zsákmányából, elõnyeibõl üres kézzel ki ne maradjon.

Mindezzel szemben, törvényekkel, rendeletekkel meg lehetett volna konstruálni, oda lehetett volna állítani ellenkép gyanánt a magyar népi-nemzeti állam új épületét, az egészséges, okos, mélyreható reformok összhangzó együttesében. De mindez már csak papírépítményt és ugyanilyen demonstrációt jelentett volna. Végrehajtására, az életbe való átültetésére az adott viszonyok között már gondolni sem lehetett. Mindez, mint egy elkésett bûnbevallás hatott volna mindarról, amit húsz éven át az egymást követõ kormányok és pártok elmulasztottak vagy hiába próbáltak megvalósítani Horthyék leküzdhetetlen ellenállása folytán.

Az új kormány Szálasi Ferenc miniszterelnöksége alatt a kivételes háborús felhatalmazás birtokában próbált az egyre jobban tornyosuló háborús zûrzavarban rendet teremteni, hogy rendeleteivel, intézkedéseivel - mint az ilyenkor történni szokott - legtöbbször a zûrzavart növelje s újabb rendetlenséggel tetézze a már meglévõt.

A Budapestrõl felében-harmadában elmenekült minisztériumok bürokratikus gépezete, amint új székhelyén íróasztalok mellé telepedhetett, lefogyatkozott létszámmal próbálta tovább folytatni mûködését, lehetõleg a régi méltóságos tempójával, amely mögött azonban már a fejvesztettség tehetetlensége idegeskedett.

Az új miniszterek, szegények, úgy tettek, mintha még mindig a régi, fellebbezhetetlen hatalmat jelentenék a maguk uralmi területein. A közigazgatás expozitúrái fejüket vesztve próbáltak érvényt szerezni a "központ" rendelkezéseinek. A vidéken - az új rend jogcímén - az egyéni erõszakoskodások, hatalmi túlkapások sokasodó sérelmei, másrészrõl a régi rend passzív ellenállása kísérte a kormány jószándékú intézkedéseit.

***

Valami panasszal kísérleteztem én is egyszer az egyik miniszternél, aki a panasz nyomán jó két órán keresztül magyarázta, hogy fogja õ a szõlõbirtokosokat, a bort rejtegetõ termelõket és kereskedõket arra kényszeríteni, hogy készleteiket a megszabott árak mellett a piacra hozzák. Barátom roppant büszke volt a maga körmönfont leleményességére, amely rendeletének minden mondatában ott ólálkodott rejtett csapdák, hurkok és horgok formájában - az ádáz háborús rejtegetõkkel szemben. A rendelet nagyszerû volt. Papíron elébe vágott minden ellenravaszságnak, bevágta az útját - papíron - minden menekülésnek, minden kitérésnek. A dugott bor azonban mindennek ellenére nem volt hajlandó biztos menedékébõl elõbújni - legfeljebb csak zugárakon. Az oroszok aztán elõhívták anélkül, hogy ennyi finom, miniszteri leleményességet vesztegettek volna rá.

Egy másik rendelet a bicikliket akarta mindenáron "szocializálni". Ezek beszolgáltatását minden második héten kötelezõvé tették. Hogy miért volt olyan nagy szükség a biciklikre, senki sem tudta megmagyarázni. Az autókkal szemben ugyanilyen szigorúság jelentkezett. Újabb és újabb felülvizsgálásokkal próbálták ezeket a kedvezményezett tulajdonosoktól elkobozni. De ezek kasztja közben egyre szaporodott, ahelyett hogy fogyott volna. A "zug" benzint papíron éppen úgy lefoglalták, mint a zug bort, hogy forgalma - csillagászati árak mellett - ugyanúgy egyre nagyobb méreteket öltsön.

A nagybirtokosok az úgynevezett "egyéni", tehát önkényes jármû- és állatrekvirálások ellen, amelyek szintén a "kormány nevében" szaporodtak, alig tudtak védelmet vagy utólagos elégtételt szerezni. Sopronban "korai kommunistáknak" neveztük ezeket a martalócokat, akik nem tudták bevárni a szovjet uralom bekövetkezését.

Az a törekvésünk, hogy a régi bürokráciát szabadabb szellemû, gyakorlatias gondolkodású, a valóságos helyzet követelményeinek megfelelõ, agilis és tehetséges emberekkel frissítsük fel a városok és vármegyék élén egyes helyeken az ellenkezõ véglet kapkodásában és tehetetlenségében jelentkezett. Miskolcon például egy derék fiatal fodrászmesternek, Szekszárdon egy ugyanilyen asztalosnak, másutt egy fûszerkereskedõnek vagy borügynöknek városvezetõi tevékenységérõl kaptunk kétségbeesett jelentéseket, panaszokat.

A csodálatos azonban az volt, hogy a magyar közigazgatás ebben a szörnyû zûrzavarban is, az utolsó pillanatig is, úgy-ahogy, de mégis el tudta látni a maga emberfeletti feladatait és az általános felfordulást vagy pánikot az utolsó pillanatig, az oroszok bevonulásáig el tudta hárítani, meg tudta akadályozni.

***

A bizonytalanság bomlasztó erõi a hadseregben is elhatalmasodtak. A vezetõség körében, a parancsnokságokban beállott változások, az egymást keresztezõ, egymásnak ellentmondó intézkedések mind ebben az irányban hatottak. A katonák közül azok, akiknek lelkét Horthy példája a megadás gondolatával megrontotta, most már csak újabb alkalomra vártak, hogy ezt a legfelsõbb példát kövessék. Miután egészben, az egész hadsereggel együtt, mint ahogy Horthyék szerették volna - nem adhatták meg magukat, megadták részletekben, egyenként vagy kisebb csapatokban. Az egyszeri felbomlás helyett a lassú elforgácsolódás tünetei jelentkeztek.

De az is megtörtént, mint a dunaföldvári hídfõnél, hogy egy egész hadosztály szakadt ki a frontból, utat nyitva az orosz elõretörésének, amely az egész Duna-vonalat megingatta és a Dunántúl sorsát eldöntötte.

A csapataink ruhával, fegyverrel való ellátása, utánpótlása épp a téli hónapok jöttén most már egyre nagyobb nehézségekbe ütközött. Közvetlenül a frontok mögött, a falvak roskadásig meg voltak terhelve fegyvertelenül õdöngõ katonákkal. Sokan azt mondották az úgynevezett illetékesek közül: kifogyott minden, nem lehet az embereket üres kézzel, fegyvertelenül a frontra küldeni. Mások viszont azt bizonyítgatták, hogy a raktárak tömve vannak. Minden van: bakancs, köpenyeg, fegyver, de a front mögöttiek mindent szabotálnak. Nem adnak ki semmit, mindent letagadnak, hogy ezzel is gyöngítsék az ellenállást. Budapest bekerítésével a hadsereg nagy központi arzenálja, fegyvermûhelye, a csepeli üzemek elvesztek az utánpótlás számára. A hadvezetõség azt panaszolta, hogy a németek nem teljesítik ígéreteiket. Mások szerint a csepeli és gyõri üzemek is kezdettõl

fogva lanyhán, késedelmesen, nagy elmaradásokkal teljesítették az elõállítást és leszállítást egyaránt. Az üzemek ellenõrzésére oda helyezett "Aladár" tábornokok élvezték az ellenõri állások összes elõnyeit és szemet hunytak a szándékos és egészen szembeötlõ mulasztások felett is.

A hadsereg felszerelése igazában csak az úgynevezett gyõri program nyomán, tehát 37/38-ban indult meg teljes erõvel. Az orosz fronton, a doni áttörés folytán a front mögött felhalmozott magyar hadianyag nagy része odaveszett. Géppuskákban, géppisztolyokban, aknavetõkben, páncélosokban, páncéltörõkben és nehéztüzérségben kezdettõl fogva hiányos, sokszor egészen gyatra volt a felszerelésünk. A légierõk dolgában, akár a harci gépek számát és teljesítõképességét, akár a védelemre, az elhárításra való felkészülés eszközeit tekintve, sose jutottunk túl a kezdet nehézségein.

A magyar hadseregegységek parancsnokai a frontokon sokszor tiltakozni voltak kénytelenek a németeknél, akik emberhiány folytán néha még a hitványán felszerelt magyar egységek bevetését is forszírozták.

Senki sem tudta megmondani, mennyire rúgott a magyar hadsereg harcba vethetõ fegyveres ereje, amikor a legmagasabb létszámot ütötte meg. A késõbb visszakerült országrészek, különösen Erdély sorköteles férfi lakosságát már nem is tudtuk, csak nagyon kis százalékig, felhasználni, igénybe venni. Rendes körülmények között a meggyarapodott ország tizennégy milliónyi népessége mellett legalább egymilliós hadsereget kellett volna kiállítanunk. Ennek talán a fele része, ha frontszolgálatra, fegyver alá került.

A lelki megingás, meggyöngülés ható tényezõivel szemben a csapatok bizalmát csak új, döntõ sikerekkel lehetett volna helyreállítani. Ezek azonban a németek fokozódó kimerülése folytán már nem jelentkeztek. Tankokat a németek még tudtak küldeni, de gyalogosokat már alig. Általánosan elismert panasz volt, hogy a legénység és a tisztikar között az a régi meghitt bajtársi viszony, amely valamikor a csapatok ütõerejét, ellenálló képességét, bizalmát és kitartását annyira alátámasztotta, a hevenyészve feltöltött hadseregben már alig-alig tudott gyökeret verni. Sokan a magyar tisztképzés, a Ludovika Akadémia hibás szellemében, irányításában keresték ennek okait, amely az elkülönülõ kasztmagatartás és az úgynevezett úri modor öntudatosítására vetette a fõ súlyt: a népi, testvéri és bajtársi azonosulás nagy érzései, kötelességei helyett.

## LII. Fejezet

A hadseregben a fegyelem meglazulásának ismétlõdõ tüneteivel szemben a parancsnokságok megpróbáltak Szálasi drákói rendeletei nyomán ugyancsak drákói eszközök alkalmazásával segíteni a bajokon, de ezek inkább rontottak, mint javítottak a helyzeten. A frontról eloldalgó s a frontok mögött bujkáló és szökevény katonákat, tetten érés esetén agyonlövéssel sújtották. Mindezek lélektanilag, mint a kétségbeesés eszközei, az ellenkezõ irányban hatottak: a dac, a megszégyenítés, a kétségbeesés érzését erõsítették a szökésre, megadásra hajlamosokban.

Sopronban egyszer tanúja voltam annak a jelenetnek, amikor egy trafik elõtt, cigaretta és dohánykiosztás alkalmával egy százados és egy fõhadnagy azon a címen követelték kedvezményes kiszolgálásukat, hogy õk: "menekült tisztek".
- Már hallottunk erdélyi menekültekrõl, menekült tisztviselõkrõl, menekült csángókról, de

azzal dicsekedni, hogy "menekült" katonatiszt vagyok, ezt most halljuk elõször! - jegyezte meg a tömegbõl egy éles nyelvû úriasszony. Ezt a megjegyzést olyan általános helyeslés és derültség kísérte, hogy a tiszturak kénytelenek voltak szégyenkezve csakugyan - elmenekülni a trafik elõl.

***

Pulszky Ferenc, Kemény Zsigmond, Jósika Miklós, Degré Alajos, Buschbach Péter memoárjai, hol panaszos, hol kedélyes megjegyzésekkel kísérik a 48-as szabadságharc, a nagy nemzeti ellenállás társas életének visszásságait, amelyek a front mögött, sõt a hadra kelt seregek részvételével sokszor olyan groteszk ellentétben állottak az életéért viaskodó nemzet tragikus, veszendõ helyzetével.

Görgey hadseregének átvonulását a bányavárosokon, elõtte és mögötte ellenséggel, folytonos nehéz hegyi csatározások közben bálok, táncmulatságok, zajos ünnepségek, eszem-iszomok kísérték. Gróf Vécsey Károly tábornok, aki a déli, bánáti hadsereg parancsnoka volt s az aradi vértanúk között szenvedett mártírhalált, ugyanilyen eszközökkel gondoskodott, fõleg a tisztikar hangulatának ébren tartásáról. Táborában, Temesvár ostroma közben, szinte a várágyúk lõtávolán belül egymást érték a környék úri társadalmának s a hadsereget hintókon, kocsikon kísérõ tiszti családoknak részvételével a tábori bálok és egyéb mulatságok.

Paszkievics hadseregének egyik fõtisztje az orosz katonai invázió történetérõl írt munkájában elmondja, milyen kocsi- és szekérkaravánok kísérték a magyar honvédhadsereget ide-oda való menetelései közben: a csaták közelében megtelepedve, polgári tábort ütve, hogy a vesztett ütközetek nyomán aztán az utakat eltorlaszolva, hidakon megrekedve megakadályozzák a csapatok visszavonuló mozdulatait és zavart, pánikot keltsenek azok soraiban is.

A 44/45-ös dunántúli ellenállás háborús frontjai mögött a frontoktól sokszor 25-30 kilométer távolságban ennek a 48-as háborús társas életnek tüneteivel lehetett találkozni. A menekültek kocsi- és szekérkaravánjai úgy özönlöttek most is a harcoló frontok elõtt vagy azok nyomában visszafelé, miközben a harcoktól még nem érintett területeken a polgári társadalom valami csodálatos fanatizmussal, az utolsókig kitartott a csodavárás reménykedésében és a kétségbeesés derültségével, ha bálokat nem is rendezett, sok helyen zajos eszem-iszomokba fojtotta bánatát. A tisztek menekülõ családjai is lehetõleg a frontok mögötti falvakban, városokban telepedtek meg s közeli jelenlétük - a lelkesedés helyett a lelki megterhelést éreztette a harcoló férjek és családapák magatartásában.

***

Háta mögött és saját soraiban is ennyi lelki, erkölcsi akadállyal megterhelve, gondoskodásban, ellátásban, fegyverzetben, felszerelésben sokszor mostoha körülmények között a hadsereg maradék zöme mégis helytállt. A kemény tél megpróbáltatásait épp úgy elviselte, mint sokszor a parancsnokságok kapkodásait. Tudta, hogy az ország, a magyar föld utolsó barázdáit védelmezi. Tudta, hogy mi vár rá is, az országra is, az egész magyar népre, saját hozzátartozóira, testvéreire, gyermekeire. Tudta ezt és inkább akart elvérezni hõsiesen. Túlról már a legázolt, kirabolt, legyilkolt, meggyalázott ártatlan magyarság üvöltözte át hozzá, hónapok óta már, a bukás, a pusztulás, a szolgaság jajkiáltásait - harcolt tehát, mint Dávid a Góliáttal szemben - inaszakadtáig.

Voltak hadosztályok, amelyek létszámuk felét elvesztették, ezredek, amelyeknek sorait sebesültek, holtak, betegek, fogságba jutottak megtizedelték. Fiatal és önkéntes zászlóaljak viaskodtak, mint valamikor 48 piros sapkás honvédéi az egyenlõtlen harcban, minden talpalatnyi magyar földért.

***

Közben jöttek a menekültek, akik már az ostrom ideje, véres napjai alatt ki tudtak szökni a sanyargatott fõvárosból. Ezek elmondották, sokszor az emlékezés izgalmától reszketve, mit kellett Budapest népének átélnie, elviselnie fizikai, lelki megpróbáltatásokban. Heteken át, csikorgó hideg télben, sötét pincék mélyén meghúzódva, fûtés, világítás nélkül, körülöttük tomboló harcok robajában, omló házak romjai között botorkálva, éhségtõl, betegségektõl kínozva. A tûzharc pillanatnyi szünetelése közben, hogy rohantak az utcára havat összekaparni, hogy vizet melegíthessenek. Hogy lesték szorongó szívvel, az utcai harcok ide-oda hullámzó esélyeit, amikor egy-egy háztömbért, de még csak egy-egy házért is külön helyi ostromokat folytattak a védõk és a támadók, s emeletrõl-emeletre kergették egymást, elsáncolva magukat a kipusztított, elhagyott lakásokban. Asszonyok, fiatal leányok milyen példáját adták a lelki, sõt fizikai hõsiességnek, hogy fogták fel a sebesülteket, hogy gondozták a betegeket, gyermekeket, életüket százszor kockáztatva.

Budapestnek végig kellett néznie saját romjai között dideregve Buda ostromát, a vár, a királyi palota pusztulását, ahová a magyar és német védelem utolsó töredékei, csakúgy, amint egy Alcasarban, az utolsó lélegzetig harcoltak a roppant túlerõ ellen.

A hatalmas, mélyen a sziklába vágott évszázados pince-boltozatok nagyszerû fedezetet adtak a legsúlyosabb bombabecsapódások és ágyúlövedékek ellen is. A vár kupolájának beomlása olyan volt, mintha az ország fejérõl leütötték volna a koronát. A palota végül beomlott tetõzetével, szétrepedt falaival, mint roppant tátongó sebekkel, kiégett ablakaival, mint megvakult szemekkel, becsapódásoktól összerombolt, meggyalázott homlokzatával, fedélzetének csupasz, égnek meredõ vasvázával, félig behavazva, félig koromtól, portól borítva - földre teríttetett. Savoyai Jenõnek, a zentai gyõzõnek megrongált, rokkanttá sebesített szobra úgy ágaskodott elõre, mint egy tûztengerbõl, a romok közül kirohanó lovas, kinyújtott jobb karjával, kezében a marsall bottal, még mindig rohamra intve holtan heverõ hadoszlopoknak.

***

De amíg lehetett, a védõk teremrõl-teremre védekeztek. Látniuk kellett, hogy pusztulnak el egymás után a Hunyadi terem, a Habsburg terem, a nagyszerû trónterem, amelyben 1896-ban a millenniumi ünnepségek során Ferenc József, a császár és király az országgyûlés együttes hódolatát fogadta.

Itt jelent meg utoljára a nyilvánosság elõtt, a király oldalán, a magyarság örömében, büszkeségében osztozva Erzsébet királyné, örökös talpig gyászruhájában, mint egy márványarcú kísértet a shakespearei tragédiákból, hogy könnyeket csaljon szemébe, ezekbe a fájdalomtól kiégett szemekbe a hódoló ország hûsége, tüntetõ üdvrivalgása.

Mindenkinek emlékében élt még akkor, hogy õ volt, aki a 67-es kiegyezést a mi javunkra eldöntötte, s Andrássy és Deák álláspontját a királynál, az osztrák kamarillának: a király édesanyjának, Zsófia fõhercegnõnek és a Schwarzenbergereknek, Belcredieknek,

Beustoknak utolsó erõfeszítéseivel szemben sikerre vitte.

A pozsonyi Moriamur-jelenet ismétlõdött itt meg, keleti fejedelmi pompa és nagyúri fény külsõségei között. A díszmagyarba öltözött fõrendek és képviselõk között ott volt a magyarhoz annyira hasonló nemzeti viseletben a horvát szábor negyven tagú deputációja. Ott voltak az erdélyi szászok, a román és tót nemzetiségek küldöttei, képviselõi és ott volt Fiume városának, a membrum sacrae coronae-nak törvényhatósága, a magyar kormányzó vezetésével, a Kárpátoktól az Adriáig a magyar hatalom birtokosai, képviselõi.

És itt a Hunyadi teremben szolgálták fel IV. Károlynak, az utolsó királynak és Zita királynénak a négy kardvágás ünnepsége, fogadalma után a hagyományos koronázási ebédet, az õsi Árpád-kori ceremóniák betartásával, arany edényekben, az arany és kristályserlegekben tokaji borral a zászlós urak, mint étekfogók segédkezése mellett. Most mindez füstölgõ, kormos romhalmazzá lett.

***

Az Anjouk, a Jagellók, a Hunyadiak Budája 1541-ben török kézre került, ostrom nélkül, érintetlenül. De akkor még kezünkön maradt, magyar uralom alatt: Erdély, a dunántúli részek és a Felvidék, Felsõ-Magyarország karéja. A török uralom másfél százada alatt Buda vára, ha megviselt állapotban is, de fennállott az 1686-i ostromáig, a visszafoglalásáig. A korszakbeli külföldi utazók, német, angol vagy francia követségek tagjai, akik a Dunán lefelé, Konstantinápolyba igyekeztek, még mindig csodálattal számoltak be a királyi paloták romladozó szépségeirõl. A tizenhetedik század negyvenes éveiben a budai basa még megvételre kínálta Pázmány Péternek Mátyás király könyvtárának, a világhírû Corvináknak, megmaradt sok-sok példányát.

Az 1686-i várostrom szinte földig pusztította mindazt, amit a török uralom is fenntartott és megkímélt. Petneházy hajdúi, akik a küzdelembõl, a várostrom harcaiból a magyar vitézségnek is részt kértek és az elsõk közt hágták meg a falakat, már csak romhalmazokra léptek. Az õ nyomukban azonban, ha véresen, megfogyatkozott erõvel is, de a magyar feltámadás költözött be újra a romok közé.

A vár védelmében, a törökök oldalán - mint az egykori krónikák elmondják - a zsidó negyed lakosai fejtették ki a legnagyobb ellenállást. Szinte mind egy szálig le kellett vágni õket. A török uralom alatt az általa megszállt országrészek kereskedelme és a magyar kézen maradt területek áruforgalma az újra megszaporodott budai zsidóság közvetítésével bonyolódott le, s így minden érdekük is ennek az uralomnak fennmaradásához fûzõdött. A budai basák kegyeit a már akkor is ismeretes módszerek szerint újra és újra biztosítani tudták a maguk számára. Ennek ellenében privilegizált helyzetet élveztek minden vonatkozásban.

Majdnem két század múltán, 1849-ben Görgey honvédéi, ha csak futó napokra is a magyar felszabadítás, a magyar szabadság zászlaját tûzték ugyanezekre a falakra. Most egy kéthónapos ostrom nyomán a ferencjózsefi Nagy-Magyarországnak királyi szimbólumát újra idegen hódítás, idegen barbár uralom vas talpai tapostták romokba, az egész maradék országgal együtt.

Buda elfoglalása 1541-ben a magyar élet, a magyar kultúra európai folytonosságának megszakadását jelezte, százötven évre. Most, Budapest eleste, megszállása ugyanannak a tragédiának megismétlõdését jelentette - az egész országra kiterjesztve.

## LIII. Fejezet

Ha a magyar hadtörténelem fel fogja jegyezni a dunántúli ellenállásnak, ennek a hõsi visszavonulásnak teljesítményeit, nem kell majd szégyenkeznie. Ezek nemcsak arról beszélnek, hogyan volt lehetséges, Horthyék megadása után, még közel fél esztendõn át feltartóztatni az orosz elõnyomulást, de arról is: mi lett volna, mi lehetett volna, ha onnan felülrõl, a kormányzói szék magasságából, kezdettõl fogva más lélek, más példa éltette volna ezt a nemzeti ellenállást? Ha Horthyék a megadás helyett a nemzeti önvédelem parancsát követik. Ha nem ássák alá ennek szellemét, ha nem bontják meg a nemzeti társadalom erkölcsi egységét, eltökéltségét, hanem élenjárnak vagy legalább élére állnak csak az utolsó pillanatban is, amikor már úgy sem volt számukra más választás, csak a szovjet szolgaság, a szovjet rémuralom vagy: a hõsi elbukás?!

- Hát akkor is, mégis elbuktunk volna! - mondják azok, akik a megadásban keresték a menekülést. - Mert hiszen úgy se, akkor se lett volna már semmi célja, semmi értelme az ellenállásnak. De nem, inkább azt bizonyította a budapesti és a dunántúli ellenállás, hogyha még csak egy hónappal is tovább tudtuk volna védelmezni a Duna-vonalat és a német összeomlás nem az Enns-nél, de itt érte volna az oroszokat, a Dunántúl angolszász megszállás alá kerülhetett volna s nem esik az orosz pusztítás, a szovjet uralom áldozatául.

Ha viszont csak egy hónappal hamarabb megtört volna a magyar ellenállás, a szovjet hadai Svájc határáig lerohanták volna fél Európát. Ez az igazi mérlege ennek az öthónapos küzdelemnek. Ennek a "céltalansága" miatt megvádolt, legyalázott, bitófa alá állított "fasiszta" ellenállásnak. S kell ennél, lehet ennél több, meggyõzõbb igazolása a magyar jobboldali politikának, akár a nagyvilág, akár a magyar történelem elõtt?!

Hogy a szerencsésebb Nyugat sose fogja elismerni, se meghálálni ezt a magyar hõsiességet, ezt a magyar önfeláldozást, aminthogy nem hálálta meg se a tatár veszedelem, se a török hódítás feltartóztatását, elhárítását se, mindez semmit sem változtat ezen az igazságon.

***

De erre az ellenállásra - s ez az igazság másik oldala - nem 1945-ben, nem is 1939-ben, hanem 1920-ban s attól kezdve minden nap és minden órában készülnünk kellett volna. Elõször és mindenekelõtt: erkölcsi, társadalmi, szociális elõfeltételeinek megteremtésével, biztosításával. Azután és ezzel együtt: a fegyveres, katonai helytállás ugyanilyen megszervezésével. Én, szerencsétlen, huszonöt éven át hirdettem ezt a célt, jósoltam a veszélyt, sürgettem a belsõ felkészülést. De hát, ha egy Demosthenes ékesszólása kevés volt rá, hogy az athéni demokráciát az északról fenyegetõ veszélyre, a macedóniai Fülöp inváziójára figyelmeztesse és elõkészítse, mire mehetett az én gyönge szavam a magyar konszolidációs uralom süket hallgatásával, közönyével szemben?! Pusztába kiáltott szónak kellett maradnia.

***

1944. decemberének elsõ felében, Szálasi, Henney altábornaggyal és báró Kemény Gábor külügyminiszterrel kinn járt Hitlernél. Lelkes bizakodást hoztak magukkal. Hitler egy beszédében, amelyben a háború eshetõségeivel szemben ugyanilyen bizakodást

nyilvánított, egyebek közt azt a kijelentést tette a végkimenetelt illetõleg: reméli, hogy a Mindenható meg fogja néki bocsátani azt, ami a háború utolsó két hetében történni fog. Ezzel újból az atombombák és egyéb német titkos fegyverek pusztító bevetésére célzott.

De pár héttel késõbb, január elsõ felében, a német harctéri jelentés már bevallotta, amit különben nem is titkolhatott el, hogy az orosz páncélos ékek már Berlin elõteréig hatoltak.

***

Ezekben a hetekben a képviselõk és magas rangú katonák sokat panaszkodtak, hogy Szálasihoz milyen nehéz kihallgatást kapni. Se informálni nem lehet õt, se tájékoztatást, irányítást nem lehet tõle kapni. A Stádium nyomda igazgatója említette ugyancsak nekem ezekben a napokban, hogy Beregffy tábornok azt a szigorú utasítást adta neki: állítsanak le minden egyéb nyomdai munkát, esetleg még a Függetlenség címû lap elõállítását is, mert Szálasi nagy munkájának elsõ kötetét, amelyen most dolgozik, közre akarják bocsátani. (Úgy látszik Hitler megnyugtató közlései õt is ennyire befolyásolták. Rendíthetetlenül bízott ebben az utolsó nagy döntõ fordulatban.)

Egyik képviselõ barátunk nem kisebb bizalmat tanúsított a várható eseményekkel szemben, amikor Szombathelyen arról tartott elõadást, hogyan fognak a németek és velük együtt mi is, az oroszokkal és angolszászokkal a három világtér felett megosztozkodni. Egyelõre azonban nekünk már csak három-négy vármegye volt a talpunk alatt.

Kemény külügyminiszter, mindenki nem kisebb csodálkozására, ugyanakkor Zágrábba sietett, hogy ott a horvátokkal tárgyaljon -miközben Pavelicsék már maguk is futni készültek. 1945 elején erõs német páncélos egységek vadonatúj "tigrisekkel" támadást kezdtek a Sárréten keresztül. A támadás, kétnapi sikeres elõretörés után megfeneklett a Sárrét mocsaraktól lepett térségében.

Március 9-én Vorosilov hadai, ünnepélyes külsõségek között a lakosság egy részének, fõleg a zsidóságnak üdvrivalgásaitól kísérve, felvonultak Budapesten. A budapesti rádióban Zilahy Lajos, mint a szovjet-magyar tudományos társaság elnöke, a szabadság, a nemzeti felszabadulás nevében hálától és magasztalástól alázatos hangon üdvözölte a "dicsõséges szovjet hadsereget", amelynek diadalútja a valóságban kétszázezer magyar honvéd halálát vagy fogságba jutását jelentette...

Én a sopronlövõi magyar adó útján válaszoltam a lelkileg zilált, silány embernek erre a szégyenteljes eltévelyedésére. Az utolsó napokban még egyszer felkerestem Széchenyi István sírját a nagycenki kápolna templomban. Fohászkodtam egyet a magyarok Istenéhez. Bevallottam bûneinket s egy pár szál kora tavaszi mezei virágot tettem a nagy halott lábaihoz. (Vajon mit álmodhatott odalenn, miközben a magyar föld megindult a lábaink alatt és Észak "rémes árnyai", amelyeket Wesselényi Miklós látnoki jóslatában annyit emlegetett, már elsötétítették a közeli láthatárt is.)

## A MAGYAR FA SORSA

Emlékezés Milotay Istvánra (1883-1963)

Milotay István, az un. Horthy-korszak nemzeti elkötelezettségû publicistáinak

vezéregyénisége és példaképe teljesen ismeretlen - mert mindmáig agyonhallgatott - a mai Magyarországon. 1883. Május 3-án született Nyírbátorban (Szabolcs vármegye). A középiskolát Nyíregyházán, a jogot Budapesten és Kolozsvárott végezte. A kolozsvári egyetemen szerzett jogi doktorátust. A diploma megszerzése után rövid ideig ügyvédjelölt, késõbb közigazgatási gyakornok volt Nyíregyházán, majd újságírói pályára lépett. 1907-tõl a Rákosi Jenõ szerkesztette Budapesti Hírlap munkatársa, ahol politikai tárgyú cikkeivel és szépirodalmi tárcáival országszerte feltûnést és érdeklõdést keltett. Szépírónak készült. Novelláinak gyûjteménye Neked kedves címmel 1912-ben látott napvilágot.

1913-ban megvált a Budapesti Hírlaptól, s megalapította az Új Nemzedék címû politikai, társadalmi és irodalmi hetilapot, amelyben irodalmi és publicisztikai téren a nemzeti hagyományok és a magyarság faji integritása alapján a legnagyobb önzetlenséggel és elszántsággal szolgálta nemzete ügyét. A bátorhangú lapba az akkori újságíró gárda legjelesebbjei dolgoztak. Erõteljesen keresztény és nemzeti iránya miatt szerkesztõségét és nyomdáját a világháborút követõ forradalom alatt szétrombolták, a kommunizmus alatt pedig megjelenését betiltották. A kommün bukása után még egy hetilap-számot adott ki, 1919 októberétõl pedig mint napilapot jelentette meg. Vezércikkei vaskos kötetbe gyûjtve, 1924-ben jelentek meg Tíz esztendõ címen.

Milotay az új újságíró-generáció legkiválóbb publicistája, aki Rákosi Jenõ után új hangot talált a korszerû problémák kifejezésére. Stílusa áttetszõen tiszta: plasztikus képekkel dolgozik, az elmélkedõ hangnál jobban szereti a megelevenítõ, novellisztikus elõadásmódot, amivel programjától független, önálló értékû szépirodalmi színvonalra emeli vezércikkeit. Problémaszemlélete egy olyan elliptikus pályán kering, amelynek egyik fókuszában a zsidókérdés, a másikban a magyar középosztály problémái állanak. Cikkei ott lendülnek át aktuálison túli értékszínvonalra, ahol a magyarság idõtlen jelentõségû nagy kérdéseinek szemszögébõl nézi az eseményeket, napi problémákat.

1920. november elsején Milotay István vezetésével az egész szerkesztõség kivált az Új Nemzedék kötelékébõl és megalapította a Magyarságot, így Milotay 1920-tól a Magyarság fõszerkesztõje, írásaiban jobbról támadja a bethleni konszolidációt. 1920-ban nemzetgyûlési képviselõ a Keresztény Nemzeti Egységpárt programjával (1922-ig). 1933-tól 1945-ig keresztény párti, párton kívüli, majd kormánypárti országgyûlési képviselõ.

Pintér Jenõ Magyar Irodalomtörténetének 1928-as képes kiadása így méltatja: "A politikai eseményekhez, társadalmi kérdésekhez és irodalmi jelenségekhez kapcsolódó gondolatok költõi szépségekkel bontakoznak ki Milotay István vezércikkeibõl. Ez a kiváló stiliszta az árulások és megalkuvások korszakában az elvhûség és félelmet nem ismerõ magyarság harcosa: logikus fejtegetéseiben az egyéni kifejezõ képesség ritka erejével s az álarcot megvetõ magyar szív és elme félelmes okfejtésével."

Gömbös Gyula miniszterelnökkel megegyezve 1934 augusztusában kiválik a Magyarságtól és új kormánypárti napilapot indít Új Magyarság címmel, amely lapnak 1944-ig szerkesztõje marad. A 30-as évek második felétõl Imrédy Béla egyik legközelebbi híve, s annak bukása után is - noha az Új Magyarság továbbra is kormánylap - az imrédysták egyik vezéralakja. E közben is jelentõs publicisztikai tevékenységet fejtett ki. 1944 szeptemberében tagja lesz a kormánypárti és szélsõjobboldali képviselõket tömörítõ Törvényhozók Nemzeti Szövetségének, és a Szálasi-kormány oldalán áll annak végéig. A Német Birodalom õszinte barátja volt, de volt rá példa, midõn keményen utasította ki fõszerkesztõi szobájából a Német Birodalom teljhatalmú megbízottját: "Barátaik lehetünk

önöknek, de csatlósaik soha sem " - mondotta.

A front közeledtével az Országgyûléssel áttelepült az ország nyugati szélére. A nagy zárójelenetben Milotay István, aki egy jobbik ország lelkét száz és százezer példányszámos újságokkal formálta, "vidéki újságíró" lett Szombathelyen, ahol még hõsiesen írta a Horthy-korszak nagy revízióját. A vörös vihar kisodorta õt is a hazából és persze neki is meg kellett járnia az emigrációs újságíró keserves útját. Õ volt a "nagy vad", akire lestek a himler-mártonok és az OSS apró pesti sakáljai. Mindnyájunk szerencséjére Milotay István nem amerikai gengszterek, hanem angol gentlemanek ausztriai zónájába került, akik, ha internálták is, nem szolgáltatták ki a magyarországi terror-bíróságnak. Csak angol barátai segítségével kerülte el a kiadatást. Ha otthon marad, rá is akasztófa vár, hiszen a halálos ítélete már készen volt.
A számûzetésben eleinte telve volt energiával, munkakedvvel. Angol fogsága alatt vaskos naplót írt, amely ott hevert lágerszobájának ágya alatt. Hogy, mi lett ezzel a naplóval? Ma már senki sem tudja.

Az ausztriai angol menekülttáborból elõször Bregenzbe került, majd átköltözött Németországba, ahonnan 1947-ben kivándorolt Brazíliába. 1951 és 1954 között a Csûrös Zoltán szerkesztésében Sao Paolóban kiadott Új Magyarság fõmunkatársának számított. Fõleg az emigráns sajtó szélsõjobb oldalán elhelyezkedõ orgánumokban publikált.

Tulajdonképpen most következett az igazi emberi és magyar tragédia. 1950 után az emigrációs "újságírás" kis patkányai és apró törpéi arra akarták kényszeríteni, hogy írjon álnevek alatt. Talán három vagy négy cikkrõl tudunk, amelyeket Kölcsey Pál néven írt meg, hogy szólhasson a magyarsághoz. Aztán oroszlánkörmei még rákarmolták az ÚT és CÉL hasábjaira az utolsó nagy Milotay-írást, amely Horthy Miklós emlékiratainak kritikájaként Egy élet Magyarországért címmel a trianoni Magyarország tragédiájának végsõ elemzését tartalmazza. A hatalmas munka 1953 szeptemberétõl 1957 júliusáig jelent meg folytatásokban a Hungarista Mozgalom akkor Salzburgban kiadott hivatalos lapjában, amelynek majd 15 esztendeig szintén munkatársa volt.

1956-ban visszatelepült Svájcba, ahol az egyik protestáns öregotthon lakója lett. Milotay István elhallgatott. Bölcs fölényével talán úgy látta, hogy a rheinecki öreg ház csöndes magánya jobban illik az õ történelmi szerepéhez és nagyságához, mint az emigrációs kuvaszok marakodása. A svájci Rheineck-ben érte a halál 1963. február 10-én. Koldusszegényen, mert a magyar emigrációnak legkisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy nyugodt, gond mentes életet biztosítson annak az embernek, aki legalább negyedszázadon keresztül formálta a magyarság és a magyar politika lelki arculatát. Temetésén magyar részrõl mindössze Henney Árpád, a Hungarista Mozgalom emigrációs vezetõje vett csak részt harmadmagával, az öregotthon svájci lakóinak társaságában.

Milotay István történelmi érdeme, hogy felismerte: nemzeti sajtó nélkül az idegen mérgezés gázfelhõiben elpusztul a magyar szellem, lélek és maga a magyarság is. S még ennél is nagyobb érdeme, hogy meg is tudta teremteni ezt a sajtót. Elõbb a Prohászka Ottokárral együtt létrehozott Új Nemzedéke futott üstökösként a nemzeti ébredés élére, aztán jött a Magyarság, ahol feudális mágnások támogatásával mindig csak a magyar népért, a szegénységért, a parasztért, a földtelenért, a munkásért szólott. Végül pedig jött az Új Magyarság, amelyben kiteljesedett Milotay István egész nagysága. Kossuth, Petõfi, Bartha Miklós után most született meg a mûvelt, okos, tehetséges, magyar sajtó, amely már - szellemi téren - fölényesen tudott konkurálni a Dob-utcai ál-zsenikkel. És Milotay István nagyszerû vezéri egyénisége vonzotta, nevelte fel huszonöt év páratlanul álló

újságírói gárdáját, amely a szabad sajtó fénykorát és legmagasabb nívóját teremtette meg.

Oláh György, Rajniss Ferenc, Fiala Ferenc, Marschalkó Lajos, Dövényi Nagy Lajos és még oly sokan mások Milotay István szellemének napsugarában nõttek a nemzeti sajtó élvonalába. S ez a napsugaras, tiszta szellem átsugárzott a magyar politika huszonöt esztendejére is. A magyar szocialista szellem, a régi feudalizmustól szabadulni akarás minden magyar megmozdulásában ott volt Milotay István irányító keze. A Tíz esztendõ, az Ismeretlen Magyarország, A függetlenség árnyékában vagy az Új világ felé, mind-mind mérföldkövek voltak a 25 magyar esztendõ göröngyös, majd véres útján.

Gömbös Gyula, Imrédy Béla, Teleky Pál, Darányi Kálmán kaptak iránymutatást egy-egy Milotay-vezércikkbõl. De ezekbõl kapott lélekerõsítést a reformnemzedék, az egyetemi ifjúság, a magyar paraszt és a munkás is, akiket ugyan elzárni igyekeztek egy-egy Milotay-vezércikk olvasásától, azonban mégis ezeken a cikkeken keresztül szivárgott bele a magyar közéletbe az új világ szociális, nemzeti szelleme. Személyében õ lett az országhódító hatalom elsõszámú és legtámadottabb közellensége, noha soha nem használt nagy szavakat, dübörgõ frázisokat. Csupán tisztán, magyarul, emberien mindig a magyarság igazát hirdette.

Minden idõk talán legnagyobb magyar publicistája, egy új nemzedék és új magyarság lélekformálója, vészes és nagy történelmi idõk váteszének sorsa tulajdonképpen az 1919 és 1945 közötti magyarság sorsa is. A magyar Látó, a magyar Ébresztõ Széchenyi István-i sorsa ez. A fiatal szabolcsi újságíró valamikor megérkezett a budapesti Bábelbe, ahol egyszerre rádöbbent arra, hogy Magyarország egy idegen kisebbség meghódított gyarmatává lett. Az elsõ világháború frontjain vérzett, harcolt a magyar paraszt, munkás, értelmiségi, s akkor Milotay látta meg elsõnek azt az idegen nemzeti kisebbséget, a zabálókat, az aranyláncot és gyémánt ékszert hordozókat, amely körülnéz, hogy: "hol van még egy darab régi, elavult, ostoba Magyarország, amelyet ez a forradalom még meg nem hódított, s amelyet õk még meg nem ettek." Csodálatos-e, ha a kezdõdõ kommunista terror jegyében, 1918-ban, részeg, fellázított matrózokkal éppen Milotay István hetilapja, az Új Nemzedék szerkesztõségét töreti össze ez az országhódító hatalom?

Éles szemével meglátta a Horthy-kor hibáit, és annak ellenére is megírta a kor mulasztásait, hogy lapját az akkori miniszterelnök, Gömbös Gyula támogatta. Vérében érezte a magyar parasztság sanyarú sorsát, látta a magyar bányászok és ipari munkásság elesettségét, nyomorát és mindazon többi árnyoldalát az akkori magyar életnek, amelyrõl csak kevesen mertek írni a többi közíró közül. Nem olcsó utcai antiszemitizmussal, hanem komoly és a tényeknek megfelelõ írásokban figyelmeztette a hatalmon lévõket a magyar gazdasági élet elzsidósodására és az abban rejlõ veszélyekre. Milotay István ember volt, és így voltak hibái, erényei - mint általában minden embernek.

Ádáz ellenségei voltak, akik egyben a magyarság ellenségeinek számítottak. Ilyen volt pl. Klór Zoltán. az egykori Társadalmunk, majd késõbb a New York-ban kiadott A: ember címû szennylap fõszerkesztõje, aki Milotayt még a halála kapcsán is több hasábon keresztül gyalázta és rágalmazta, és legnagyobb bûnéül rótta fel, hogy végtelenül és haláláig szerette fajtáját és élete koronája a magyarság sorsáért való aggodalma és féltése volt. Bûne volt még, hogy a másik nagy magyar publicistához, Bartha Miklóshoz hasonlóan váteszi szemekkel látta a magyar tragédiát, illetve azokat az erõket, amelyek ennek a tragédiának a kibontakozását sürgették és elõidézték. Talán Milotay István tehetett arról, hogy az ország egész gazdasági csatornája a Kereskedelmi és Hitelbank trezorjába ömlött, és a zsilipnyitók a kornfeldek, a weissek, a kiéinek, meg a vidajenõk voltak?

Mert vajon ki látta jobban Milotay Istvánnál a régi Magyarország súlyos mulasztásait? Ki tapintotta ki jobban a monarchiából átmentett Magyarország szociális igazságtalanságait és ki merte olyan bátran és állhatatosán odakiáltani az akkori hatalmasoknak, a Bethlen Istvánoknak és Károlyi Gyuláknak, hogy: Urak, nagy baj lészen itten, ha késik a földreform, s ha a százezer holdak csodakastélyai mellett még sokáig lapulnak a nincstelen agrárproletárok tüdõvészt lehelõ és középkorra emlékeztetõ sárviskói. Voltak vezércikkei errõl az égetõ kérdésrõl, amelyek már-már úgy hatottak, mint prózában feloldott Ady-versek s amelyek megrázták az országot, és kellemetlen perceket okoztak a budai királyi palota akkori urának. És vajon ki pendítette meg elõször a három millió koldus már-már misztériumként ható valóságát? Talán Klór Zoltán szennyes emlékû Társadalmunk címû csatornalapja vagy a késõbbi "legendás népvezérek", a Tildy Zoltánok, Nagy Ferencek vagy Veress Péterek?

Mert a régi Magyarországon a reakciót nemcsak a kilencágú koronás Bethlenek, Sigrayak meg Károlyiak, hanem - még jobban -a weissmanfrédok, a kleinpálok meg a vidajenõk is jelentették. A nagybirtoknak és a finánc nagytõkének ez a két érdekcsoportosulása úgy szívta az ország vérét, mint a fagyöngy és az, hogy nem szívhatta jobban, a Milotay Istvánoknak köszönhetõ, akik bizony különbséget tudtak tenni a Weiss Manfrédok gyárkéményei, bankpalotái meg a magyar föld kívánalmai között. Nem esünk túlzásba, ha azt mondjuk, hogy Milotay István fedezte fel Magyarországot, és lehajolt egészen Ady Endre "szûzi humuszáig". Rátapasztotta fülét az ország szívére és megállapította a csalhatatlan diagnózist. Nem tehetett mást, mint meghúzta a vészharangot és figyelmeztette a zsidó nagytõkét és a grófi uradalmat, hogyha nem térnek észre, akkor elpusztul minden - mint ahogyan el is pusztult, magával rántva bûnösöket és ártatlanokat egyaránt.

Furcsa játéka a sorsnak, hogy a nagy világégés után még életben maradt és nyugatra menekült egykori tanítványok közül sokan elhagyták és megtagadták a Mestert. Régi munkatársai, akik egykor úgy tekintettek Milotayra, mint apródok a fejedelemre, megmérettek és könnyûnek találtattak az idõk és a politika fordulásán. Emberi gyarlóságunk velejárója megtagadni azt, akire még tegnap esküdtünk, s akinek oly fontoskodó arccal álltunk az elõszobájában, hogy szinte árasztottuk magunkból a ragaszkodást. Hogy azonban egykori barátai és munkatársai, Oláh György, Balla Borisz, Radnay Endre, Aradi Zsolt és még sokan mások hallani sem akartak többé róla - az nem Milotayra vet árnyékot, hanem azokra, akik így viselkedtek a valamikor szellemi rangokat osztó fejedelemmel szemben, hamis szél fújása idején.

Ha egy kései magyar vándor a svájci Rheineck városka temetõjébe tévedne, ne keresse ott Milotay István sírját: már nem létezik. Az érdektelenségnek köszönhetõen, harminc év után, közös sírba hányták földi maradványait. A modern magyar nemzeti sajtó és újságírás megteremtõjének még egy sírhely sem adatott meg, ahol az esetleg hálás utókor leróhatna kegyeletét. Ez a magyar fa sorsa.

De az a mag, amelyet Milotay elvetett, láthatatlanul tovább csírázik a lelkekben és a fény, amit Milotay fáklyája árasztott egykoron - még ma is világít. Ez a fény ott van magyarságunkban, határon innen és határon túl - akár tetszik ez a gyalázkodóknak, akár nem, és ezen a világ minden humanistának álcázott terrorbandája sem tud már változtatni.

Dobszay Károly

## MILOTAY ISTVÁN FÕBB MÛVEI:

Neked kedves (elbeszélések) 1913
Tíz esztendõ (Cikkek, kortörténeti jegyzetek) Bp. 1924 Stádium
A függetlenség árnyékában Bp. 1929 Stádium
Az ismeretlen Magyarország Bp. 1929 Stádium
Új világ felé 1933-1940 I-II. Bp. 1940
Népi válság, népi Magyarország Bp. 1944 Stádium
Mohácstól Budaörsig (Szepesi András néven) Innsbruck, 1954
A Hungarista Mozgalom kiadása

## Utószó

A német bukás esetére reánk is csak a szovjet uralom sötétsége, mindent elpusztító zsarnoksága, vérengzése, rabszolgasága várt. Aki a német bukást, a velük szembefordulást óhajtotta, az a magyarságnak, mint nemzetnek halálát mozdította elõ. Legalábbis meggyorsította, könnyebbé tette Moszkva számára ennek a célnak elérését. Hogy azok, akik ezt tették, mást vártak Sztálintól és Rákosiéktól, hogy a szovjet uralom céljait és eszközeit nem ilyeneknek hitték, ez se jogosultságul, se mentségül nem szolgálhatott a németellenes politika, a szabotázs, a megadás, a külön fegyverletétel szándékaihoz és ezek végrehajtásához.

Az a számítás, hogyha minél gyöngébb ellenállást tanúsítunk, ha minél hamarabb megadjuk magunkat, s minél hamarabb cserbenhagyjuk a németeket, a szovjet annál kegyesebb lesz hozzánk s jóindulattal fizet a gyengeségért, az árulásért - az elsõ perctõl kezdve naiv ábrándnak, önámításnak kellett, hogy bizonyuljon... Azok számára, akik a naiv ábrándokban nem hittünk, a tudatos ámítást pedig hitványságnak tartottuk, csak egy út maradt: kitartani a végletekig s inkább elbukni dicsõséggel, mint meghalni, elpusztulni szégyenben és gyalázatban..."

A modern nemzeti sajtó megteremtõje, Milotay István mondja ki a nemzeti jobboldal végsõ, lesújtó ítéletét a Horthy-korszak szégyenletes - a magyar történelemben egyedülálló - záró jelenetének hitvány szereplõirõl, a baráti és szövetséges fegyvertárs el-árulása, a nemzeti becsület bemocskolásának szándéka, és ezzel a szovjet uralom elõsegítése kapcsán. Milotay ebben az 50-es években írt utolsó nagy munkájában vonja meg a Horthy-korszak mérlegét és mondja el, hogy miként látta a nemzeti, jobboldali magyar társadalom saját korát, melynek õ közvéleményt formáló szereplõje volt.

Az olvasó e kötetben valóban azt kapja, amit a cím ígér: Ami Horthy emlékirataiból kimaradt

---- az elsõ részhez